i y i k i v a
k i t a p l a r r

İ»

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul 2019
timas.com.tr

KAYI XI
ELVEDA

Ahmet Şimşirgil

Tİ MAŞ YAYINLARI | 4673
Osmanlı Tarihi Dizisi 128
EBİTÖK
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARI MI
Yasin Çetin

İÇ TASARIM
Tamer Turp

1. BASKI

Eylül 2019, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-3027-9

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/Istanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
O O O 'imasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
WPC Matbaacılık
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad.
No: 17-1 Esenyurt / İstanbul
Telefon: (0212) 886 83 30
Matbaa Sertifika No: 35428

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAYIXI

ELVEDA

Ahmet Şimşirgil

AHMET ŞİMŞİRGİL

1959'da Boyabat'ta doğdu. İlk, orta velise tahsilini aynı yerde tamamladı. 1978'de girdiği Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1982'de mezun oldu. 1983'te aynı fakültenin Yeniçağ Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak vazifeye başladı. 1985'te yüksek lisans eğitimini tamamladı. 1989'da Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne naklen geçiş yaptı. 1990'da "Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455- 1574)" isimli çalışmasıyla tarih doktoru unvanını aldı. 1997'de "Uyvar'ın Osmanhlar Tarafından Fethi ve İdaresi" isimli takdim teziyle doçent öldü. *2003* 'fe pro'föSF kîdfOîUnâ 2130311 ŞİmŞ'İlgİl'İll *ÖMlâllh* şehir tarihi, siyasî hayatı ve teşkilatı ile ilgili eserleri ve çeşitli dergilerde yayımlanmış çok sayıda İlmî makalesi bulunmaktadır. Hâlen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir.

Yayımlanmış eserleri:

Kaptan Paşanın Seyir Defler
Kayı I -Ertuğrul'un Ocağı (Timaş Yayınları)
Kayı II *-Cihan Devleti* (Timaş Yayınları)
Kayı III -Haremeyn Hizmetinde (Timaş Yayınları)
Kayı IV -Ufukların Padişahı Kanuni (Timaş Yayınları)
Kayı V -Kudret ve Azamet Yılları (Timaş Yayınları)
Kayı VI -imparatorluğun Zirvesi ve Dönüş (Timaş Yayınları)
Kayı VII -Kutsal ittifaka Karşı (Timaş Yayınları)
Kayı VIII -Islahat, Darbe ve Devlet (Timaş Yayınları)
Kayı IX - *Sonun Başlangıcı* (Timaş Yayınları)
Kayı X - II. Abdülhamid Han (Timaş Yayınları)
Valide Sultanlar ve Harem (Timaş Yayınları)
Denizler Fatihi Piyale Paşa I Cerhe Zaferi (Timaş Yayınları)
Topkapı Sarayı: Bir Müstakil Dünya (Timaş Yayınları)
Osmanlı Gerçekleri (Timaş Yayınları)
Osmanlı Gerçekleri-2 (Timaş Yayınları)
Otağ I- Büyük Doğuş (Timaş Yayınları)
Otağ II- Emir Timur (Timaş Yayınları)
Otağ III - Sultan Alparslan (Timaş Yayınları)
Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle
Devr-i Gül Sohbetleri
Slovakydda Osmanhlar İstanbul,
Fetih ve Fatih Fethin
Kahramanları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

BİRİNCİ BÖLÜM
MEHMED REŞAD HAN 13
MEHMED REŞAD HAN SALTANATTA Mİ? ..... *İS*
ARNAVUTLUK'TA VAHİM HATA 16
MEŞHED'DE BİR TÜRK PADİŞAHI 19
TRABLUSGARP 23
BU NASIL BİR İHANET? 25
SAVAŞ GELİYORUM DİYOR! 27
İTALYA TRABLUSGARP'TA 30
İTTİHATÇILAR NEYİN PEŞİNDE! 33
UŞİ (OUCHY) ANTLAŞMASI 36
SIRA BALKANLARDA MI? 39
TÖREN ÜNİFORMALARI HAZIRDI AMA! 40
İŞKODRA'NIN KAYBI! 42
TÜRK-SIRP SAVAŞI 44
KALK BABA, KABRİNDEN KALK! 46
SAN DAN S KY İLE İÇKİ MASASI SARHOŞLARI! ... 47
EDİRNE MÜDAFAASI VE ŞÜKRÜ PAŞA 49
TÜRK-YUN AN SAVAŞI 53
BABIALİ BASKINI 56
SU TESTİSİ SU YOLUNDA KIRILDI! 60
İKİNCİ BALKAN SAVAŞI 62
KAYBOLAN ÜLKE VE ŞEHİRLER! 64
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA DOĞRU 68
OSMANLI'NIN DURUMU! 69

ELDE ALMANYA KALDI! 72
HER ŞEY PARA İÇİN MİYDİ? 73
OSMANLI CİHAN HARBİ'NDE 75
CİHÂD-I EKBER 77
CİHAN HARBİ'NDE İLK CEPHE: KAFKAS 79
HOCAM OLMASAN İDAM ETTİRİRDİM! 81
KENDİSİNİ NAPOLYON ZANNEDENLER VAR! 82
SARIKAMIŞ HAREKÂTI 85
FELAKET 87
KARDAN GENERAL! 88
BİR MAZİ TUTUŞTU SARIKAMIŞ'TA 90
TEHCİR 92
ÇANAKKALE CEPHESİ 96
BAŞKENT ANADOLU'YA Mİ? 99
BİR DÜNYA GÜCÜ ÇANAKKALE ÖNÜNDE! 102
18 MART ZAFERİ 104
KARA SAVAŞLARI 107
TAHLİYE 113
SAVAŞIN NETİCELERİ 115
ÇANAKKALE'Yİ GEÇİLMEZ KILAN VASIFLAR 118
IRAK CEPHESİ 125
SELMAN-I PAK ZAFERİ 128
KUTÜ'L-AMÂRE'NİN ZAPTI 130
CEMAL PAŞA 133
ÇEVRESİ AJAN DOLU SURİYE HÜKÜMDARI MI? 136
ŞERİF HÜSEYİN VE HİCAZ İSYANI 139
İTTİHAT VE TERAKKİ MÜTEGALLİBESİ! 142
SYKES-PİCOT ANTLAŞMASI 145
TALAT PAŞA 148
IRAK CEPHESİ'NDEKİ GELİŞMELER 153
GAZZE'DE İNGİLİZLERE ŞİDDETLİ DARBELER! 155
KUDÜS DÜŞTÜ! 157

ÇARLIK RUSYA'NIN ÇÖKÜŞÜ 159
MEDİNE MÜDAFAASI 161
DÜNYA VE AHİRET SULTANIMIZSIN!.....163
MEHMED REŞAD HAN'IN VEFATI VE ŞAHSİYETİ 164
ŞAHSİ HUSUSİYETLERİ.....167
DEVLET ADAMLIĞI MI?.....168
BUNA DERLER KUZUM ALMAN TUZAĞI! 170
PADİŞAHIN ÜNLÜ GAZELİ 171

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN VI. MEHMED VAHİDEDDİN 175
VAHİDEDDİN HAN'IN CÜLUSU 177
EYVAH BU BİR FELAKET!.....179
CİHAN HARBİ'NDE SON DURUM! 181
YAPACAK BİR ŞEY KALMADI!.....183
TESLİMİYET GÖRÜŞMELERİ.....185
MONDROS MÜTAREKESİ.....188
İTTİHATÇILAR!.....190
TÜRK MÜ SÜR ÖLÜME! 194
KURTULUŞ DİYE SUNMUŞLARDI! 195
BİR BAŞKA BOZGUN^.....197
VAHİDEDDİN HAN VE MUSTAFA KEMAL.....202
PERA PALAS GÜNLERİ!.....204
YUNANLILARIN İŞGAL HAREKETLERİ!.....208
KAZIM AĞA, İSMET AĞA OLALIM! 210
ONLAR KONSEYİ! 212
DEVLETİ KURTARABİLİRSİN!.....214
TARİHİN BİR DÖNÜM BELGESİ: VİZE.....217
YETKİ VE YARDIM 219
MUSTAFA KEMAL ANADOLU'DA 221
KAHRAMAN, GAZİ VE ŞANLI ŞEHİRLER.....224

DAMAT FERİD PAŞA.....227

KIRILMA ..... ; ...
YENİ SADRAZAM VE HUSUMETİN GİDERİLMESİ 232
MİSAK-I MİLLÎ 234
İSTANBUL'UN İŞGALİ VE YENİMECLİS 237
SEVR'E GİDEN YOL 240
LONDRA KONFERANSI 241
SAN REMO KONFERANSI 243
SEVR ANTLAŞMASI ..... : 244
MİLLÎ MÜCADELE 247
623 YILLIK YOLUN SÖNÜİ 255
İPLER NE ZAMAN KOPMUŞTU! 258
PADİŞAH YURT DIŞINA KAÇTI MI? 263
MUSTAFA KEMAL'İN BAKIŞI! 266
ELVEDA... 267
İHANET Mİ? 269
NE GÖTÜRDÜ? 271
HİCAZ YOLCULUĞU VE İNCEHESAPLAR 274
İŞTE BENİM HİKÂYEM! 277
SAN REMO 283
ESRARENGİZ ÖLÜM! 286
VAHİDEDDİN HAN VE LOZAN 287
VEFATI ..... - 290
KUDRETLİ TARİHİN EN ACI SKANDALİ! 293
ŞAHSİYETİ 297
BU HİCRANA CAN DAYANMAZ! 299
BİR FATİHA YERİNE! 303

SON SÖZ 307
BİBLİYOGRAFYA 313
DİPNOTLAR 327
İNDEKS 347

ÖNSÖZ

Sultan II. Abdülhamid Han tahttan indirilmiş ve on yıldan fazla bir zamandır iktidar arzusuyla yanıp tutuşan İttihatçılar devleti ele geçirmişlerdi.

Kendilerine iktidara geldiklerinde neler yapacakları sorulduğu

zaman hele bir Padişah'ı devirelim onu da geldiğimizde düşünürüz demişlerdi.

Halbuki düşünme melekelerini çoktan yitirdiklerinin ve kadim düşmanlarının fikir cenderesi altında kaldıklarının farkında değillerdi. Zira tek düşündükleri II. Abdülhamid Han düşmanlığı ve onun güya istibdadından kurtulmaktı.

Oysa, "Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz" vecizesi üzere teşkilatlarının kuruluşunda fikri yapısı Batı menşeli idi. Padişah hangi kararı alırsa alsın onlar için yanlıştı. Kurtuluş reçetesi ise, Batılı fikirler ile beslenip Batının idari, siyasî ve sosyal yönlerinin aynen iktibas edilmesinde görülüyordu.

Öyle ki bu durum kendilerini Osmanlı Devletinin sadece idari yapısına değil zihniyetine ve mensup olduğu dine dahi düşman hale getirmişti, artık aydınları dinin de reforma muhtaç olduğunu belirterek değiştirilmesi yönünde fikirler serdetmekte idiler.

İşte bu eserde öncelikle, padişahını devirmekten başka bir düşüncesi olmayanların iktidara geldiklerinde neler yaptıklarına şahit olacaksınız! Çünkü ülkenin dokuz senelik kaderinde artık padişah sembolik olarak bulunurken bütün icraatlardan sorumlu İttihatçı bir fırka vardır.

Onların idaresinde, 150 senede bin bir emekle kazanılan ve 400-500 senedir elimizde olan toprakların inanılmaz bir gafletle elden çıkarılışlarına şahit olup kahrolacaksınız!

KIRILMA.....230
YENİ SADRAZAM VE HUSUMETİN GİDERİLMESİ 232
MİSAK-1 MİLLİ.....234
İSTANBUL'UN İŞGALİ VE YENİ MECLİS 237
SEVR'E GİDEN YOL.....240
LONDRA KONFERANSI 241
SAN REMO KONFERANSI.....243
SEVR ANTLAŞMASI..... 244
MİLLÎ MÜCADELE.....247
623 YİLLİKYÖLUN SÖNU! *255*

İPLER NE ZAMAN KOPMUŞTU! 258
PADİŞAH YURT DIŞINA KAÇTI MI? 263
MUSTAFA KEMAL'İN BAKIŞI! 266
ELVEDA... 267
İHANET Mİ? 269
NE GÖTÜRDÜ? 271
HİCAZ YOLCULUĞU VE İNCE HESAPLAR 274
İŞTE BENİM HİKÂYEM! 277
SAN REMO 283
ESRARENGİZ ÖLÜM! 286
VAHİDEDDİN HAN VE LOZAN 287
VEFATI 290
KUDRETLİ TARİHİN EN ACI SKANDALİ! 293
ŞAHSİYETİ 297
BU HİCRANA CAN DAYANMAZ! 299
BİR FATİHA YERİNE! 303

SON SÖZ 307
BİBLİYOGRAFYA 313
DİPNOTLAR 327
İNDEKS 347

ÖNSÖZ

Sultan II. Abdülhamid Han tahttan indirilmiş ve on yıldan fazla bir zamandır iktidar arzusuyla yanıp tutuşan İttihatçılar devleti ele geçirmişlerdi.

Kendilerine iktidara geldiklerinde neİer yapacakları sorulduğu zaman hele bir Padişah'ı devirelim onu da geldiğimizde düşünürüz demişlerdi.

Halbuki düşünme melekelerini çoktan yitirdiklerinin ve kadim düşmanlarının fikir cenderesi altında kaldıklarının farkında değillerdi. Zira tek düşündükleri II. Abdülhamid Han düşmanlığı ve onun güya istibdadından kurtulmaktı.

Oysa, "Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz" vecizesi üzere teşkilatlarının kuruluşunda fikri yapısı Batı menşeli idi. Padişah hangi kararı alırsa alsın onlar için yanlıştı. Kurtuluş reçetesi ise, Batılı fikirler ile beslenip Batının idari, siyasî ve sosyal yönlerinin aynen iktibas edilmesinde görülüyordu.

f

Öyle ki bu durum kendilerini Osmanlı Devletinin sadece idari yapısına değil zihniyetine ve mensup olduğu dine dahi düşman hale getirmişti, artık aydınları dinin de reforma muhtaç olduğunu belirterek değiştirilmesi yönünde fikirler serdetmekte idiler.

İşte bu eserde öncelikle, padişahını devirmekten başka bir düşüncesi olmayanların iktidara geldiklerinde neler yaptıklarına şahit olacaksınız! Çünkü ülkenin dokuz senelik kaderinde artık padişah sembolik olarak bulunurken bütün icraatlardan sorumlu İttihatçı bir fırka vardır.

Onların idaresinde, 150 senede bin bir emekle kazanılan ve 400-500 senedir elimizde olan toprakların inanılmaz bir gafletle elden çıkarılışlarına şahit olup kahrolacaksınız!

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED REŞAD HAN

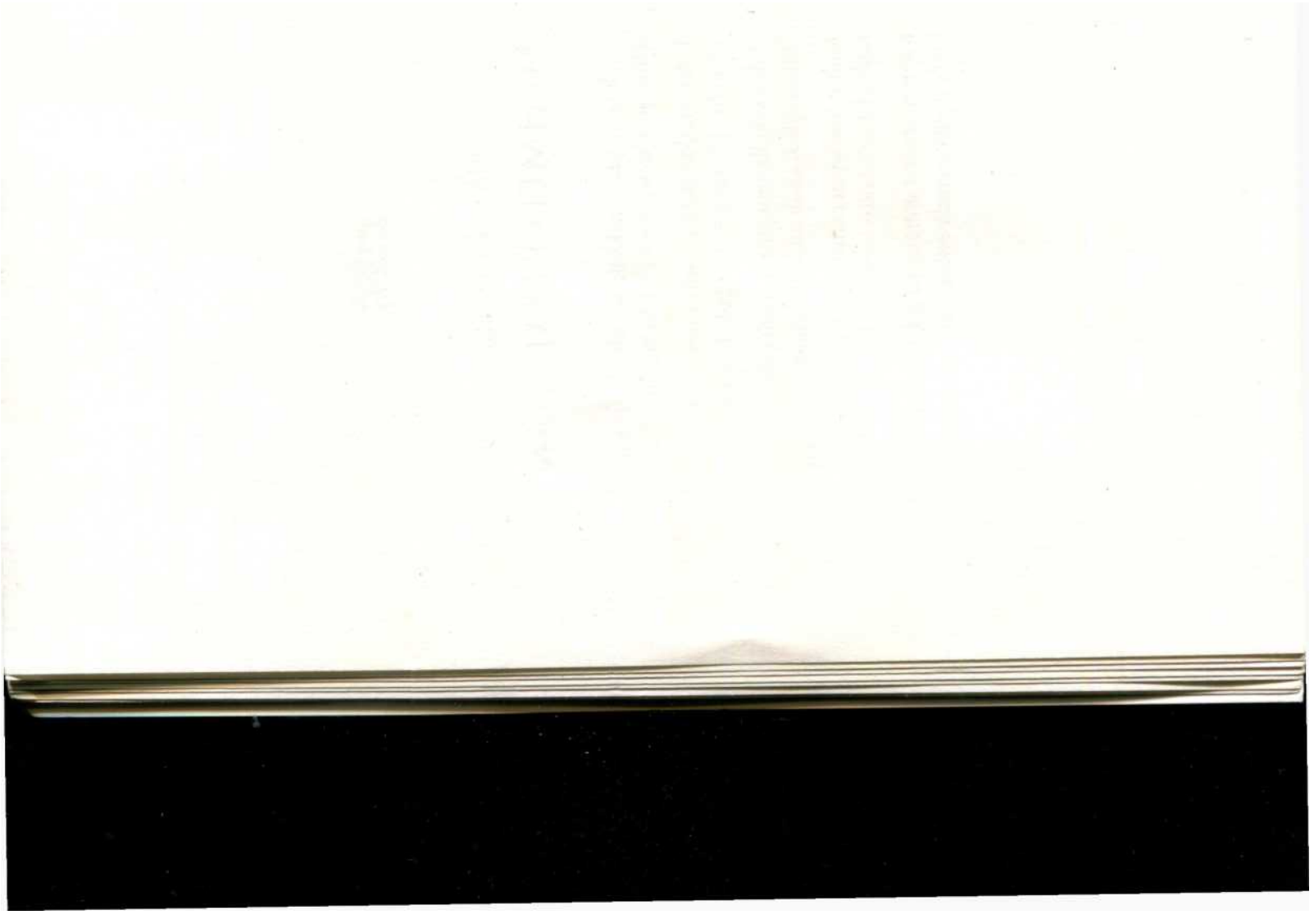
Savlet etmişdi Çanakkale'ye bahr u berrden
Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavisi birden

Lâkin imdâd'i ilâhı yetişip ordumuza Oldu her bir neferi kal'a-i pûlâd'beden

Asker evladlarımın pîşgeh-i azminde
Aczini eyledi i^râk nihâyet düşmen

Kadr u haysiyyeti pâmâl olarak etdi firâr Kalb-i İslâm'a nüfûz etmeğe gelmiş-iken

Kapanıp secde-i şükrâna Reşad eyle duâ Mülk-i İslâm'ı Hudâ eyleye dâim me'men

MEHMED REŞAD HAN SALTANATTA MI?

Sultan Abdülhamid Han 31 Mart Hadisesi ile alakalı görülerek bir darbe sonucu saltanattan hal edilirken yerine Mehmed Reşad Han 27 Nisan 1909da tahta çıkarıldı. Bu sırada hanedanın en yaşlı üyesi olup 65 yaşında idi.

Talat Bey'in de aralarında bulunduğu heyet tebliğ görevini yapmak üzere Dolmabahçe Sarayına geldi. Burada bulunan Veliaht Mehmed Reşad Efendiye: "Milletin arzusu üzerine saltanat makamına getirildiniz." dediler.

Bunun üzerine Mehmed Reşad Efendi:

"Milletin arzusunu kabul ederim. Çocukluğumdan beri milletin mutluluğundan başka bir şey düşünmedim. Allah'ın yardımıyla memleketin saadeti için çalışacağım. Hür milletin ilk hür padişahı olmakla iftihar ediyorum." diyerek vazifesini kabul ettiğini bildirdi.

Heyet, daha sonra Sultanı da yanma alarak merasimle Harbiye Nezaretine geldi. Harbiye Nezaretinde kendisine biat edildikten sonra Sultan Reşad şeriatı, anayasayı, millet ve vatanın menfaatlerini koruyacağına dair yemin etti.

11 Mayıs 1909 Cuma günü Eyüp Sultan Camiinde kılıç kuşanma merasimi icra edildi. Padişaha kılıcını Konya'dan bu iş için gelen Çelebi Abdülhalim Efendi kuşatmıştı.[1]

Ancak bu değişiklik o güne kadar ki saltanat tebeddüllerine hiç benzemeyecekti. Osmanlı saltanatı II. Abdülhamid Han'ın çekilmesiyle birlikte başka bir veçheye bürünecekti. Artık iktidarda olan yani muktedir olan padişah değildi. İttihat ve Terakki Hükümeti idi. Dolayısıyla Osmanlı saltanatının 1909'da Sultan II. Abdülhamid Han ile bittiğini ilan etmek yanlış olmayacaktır.

Nitekim Sultan Mehmed Reşad'ın cemiyet hakkında kullandığı şu ifadeler de bu hükmün tam tezahürüdür.

"Ben İttihatçıların işlerine karışmam zira onlar kızarlarsa adamı alaşağı ediverirler."[2]

Bu durum Padişah'ın dokuz yıllık iktidarı sırasında tam anlamıyla yaşanacak olup Padişah'ın korkaklığı gibi bir hükmü verdirmeyecek kadar açıktır. Zira İttihatçılar önce gölge başkan gibi devleti idare edecekler ve ardından tüm dizginleri ele geçireceklerdir.

Basını, istihbaratı, talebe ve asker gibi zinde güçleri tamamen ellerine *aldıklarındım onları her zaman* istedikleri gibi kullanacaklar, bu sayede toplumu da kolayca yönlendirebileceklerdir.

İşte Abdülhamid Han'ın iktidarı hanedan adına ne kadar sağlam ise şimdi de İttihatçıların hükümeti o ölçüde işlere hâkimdi.

Aralarındaki tek fark kimin adına hareket ettiklerinde idi!

Abdülhamid Han'ın, devleti, vatanı ve milleti adına çalıştığı net bir gerçek olarak meydanda iken İttihatçılar sözde vatan millet edebiyatı yapmakta idiler.

İcraatlarında ise kendilerinin bir kukla olmaktan öte olmadıkları görülecekti.

Onları kimin kullandığını bilmek için kimin kazandığını görmek yeterli olacaktır. Tarih her zaman belge değildir.

İttihat ve Terakkinin karşısında yer alan Hürriyet ve İtilâf Fırkası da aslında ondan farksızdı. Onlar da devletin ve milletin yanında değildi. Sadece hükümet gücünü ellerine geçirmenin mücadelesi içerisinde bulunuyorlardı. Bu hususta daha teşkilatçı olan İttihat ve Terakki Fırkası her dönemde gücü elinde tutmaya ve istediği zamanda istediği müdahalede bulunma hakkına sahipti.

Bütün bunlar Birinci Cihan Harbinin sonuna kadar devam edecekti.

ARNAVUTLUK'TA VAHİM HATA

II. Abdülhamid Han tahttan indirilmiş ve İttihatçılar, Meşrutiyet idaresi ile devleti yönetmeye başlamışlardı. Politikalarında tek bir prensipleri vardı. Abdülhamid Han ne yaptı ise tersini yapmak!

Bu davranışları ile Batı'nın bir piyonu olduklarını onların maşası olmaktan öte gitmediklerini bir türlü anlayamayacaklardı. Zaman bunu onlara çok acı bir biçimde gösterecek ise de ba'de harabü'l- Basra olmaktan öte gitmeyecekti.

İttihatçıların Meşrutiyet bayramını üç ay dolmadan iki büyük felaket takip etti. Birincisi, Bosna-Hersek'in elden gitmesi, İkincisi de Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın 5 Ekim 1908'de Sultan II. Abdülhamid'e çektiği bir telgrafla Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi idi.

Bu durumdan cesaret alan Girit MS£Ü§İ de âdâlMl Yunanistan'a bağlandığını ilan edecekti.[3] Ülkeyi kurtarmak üzere iktidara gelen İttihatçılardan ses yoktu. Çünkü onların tek gayesi II. Abdülhamid Hani tahtından alaşağı etmek olmuştu. O gidince her şeyin düzeleceğini umuyorlardı.

Oysa felaketler birbirini takip etmeye başlamıştı. Bir anda elden çıkan üç ülkeden sonra, ilk olarak Arnavutluk ve Trablusgarp yangın yerine dönecekti. Bunun sebeplerini İttihatçılar inanılmaz gafletlerle kendi elleriyle hazırlamakta idiler.

İttihatçılar Balkanlardaki çeteci gruplarla işbirliği ederek iktidara gelmişlerdi. İlk yaptıkları iş de oluk oluk Türk kanı döken bu çeteci grupları affetmek olmuştu. Yıldız Sarayını dahi yağma ettirdikleri bu çeteci gruplarla sarmaş dolaş resimler çektiriyor eğlenceler tertipliyorlardı. Hatta meşhur Bulgar çeteci Sandanski ile II. Abdülhamid Han'ın kaldığı Alatini Köşkü bahçesinde eğlenmekten de çekinmemişlerdi.

Hemen her konuda II. Abdülhamid Han'ın uygulamalarının tersine hareket eden İttihatçılar, ilk olarak Balkanlarda İslâm'ın şeddi olan Arnavutluk'u perişan etmekle işe başlayacaktı. Bunda yanlış politikaları kadar liyakatsiz kişileri önemli mevkilere getirmeleri de büyük rol oynayacaktır. Nitekim Kosova Valisi Mazhar Bey'in yanlış tutum ve hareketleri Müslüman Arnavutları isyan noktasına getirecektir (1 Nisan 1910).

Hükümetin bilhassa Arnavutların silahlarını toplaması, bir taraftan yeni vergiler koyup diğer taraftan eski borçlarını ödemeye zorlaması ve yükümlülükleri bulunanları askere çağırması gibi taleplerine Arnavutlar tavır koymuştu. İttihatçı idarecilerin sert ve İslâm'a karşı lakayt tavırları ile namaz, oruç ve sakal gibi mukaddesattan dahi vergi alacağı yönünde söylentiler huzursuzluk doğurmuştu. Hristiyan Arnavutlar da bu konuda kışkırtıcı rol oynamakta idiler.

Böylece Arnavutluk kısa bir süre içerisinde barut fıçısına dönmüştü. Arnavut mebusları, hükümetin birkaç kararını geri alması halinde isyanı bastıracaklarını ve kardeş savaşını durduracaklarını söylediler. Hristiyan Balkan kavimlerinin tehdidi karşısında RunifİİdgIki Müslüman kavmin Türklerle Arnavutların vuruşmasının ayıp, günah ve akılsızlık olduğunu belirttiler. Bu yerinde ikazlara kulak asmayan İttihat ve Terakki mensupları şiddet ve baskı ile herşeyi çözeceklerine inanıyorlardı.

Bu zihniyet içerisinde bölgeye gönderilen Cavid ve ardından Şevket Turgut Paşalar Müslüman Arnavutlara tavr-ı Hülaguyâne ile acımasızca muamele ettiler.[4] İzzet-i iman sahibi Arnavutları kadınlarının önünde falakaya yatırıp dayak atıyorlardı. Haşan Basri Bey, "Arnavut'un elindeki silahına bedel yediği dayak yüreğine öyle bir silah soktu ki, bunun tahribi ancak yevm-i haşrin idrakiyle kabildir." demiştir.[5]

Ardından Mahmut Şevket Paşa 82 piyade taburu ile bizzat Arnavutların üzerine yürüdü. Mahmut Şevket Paşa, askere yaptığı konuşmada: "Arnavut kurşun tehdidiyle silahını vermez, ona değnek lazımdır, maksat için beher Arnavut'a kırkar ellişer sopa atmaya mezunsunuz." diyerek[6] daha fazla şiddete meylediyordu.

Arnavut millî teşkilatları ve okulları kapatıldı. Basına yasak getirildi. Müslüman Arnavutların elindeki tüm silahlar toplandı. Bu tedbirler Müslüman Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Kosova, İşkodra ve Yanya eyaletlerinde tepkilere neden oldu.

Şiddet politikası karışıklıkların bir müddet durulmasını sağladı ise de Müslüman Arnavutlarda devlete ve padişaha karşı güven büyük oranda sarsılmıştı.[7] İttihatçıların bu tavır ve davranışlarına en büyük desteğin Alman komutan Goltz Paşa'dan gelmiş olması ise manidardır.[8]

Bu uygulama, Türklerin, Balkanlarda beraberce hareket edebileceği tek kavim olan Arnavutları gözden çıkardığı şeklinde yorumlanmıştı. Bundan faydalanan ve memnun olanlar ise başta İtalya olmak üzere Türk ve İslâm düşmanı Avrupalı devletler ile Osmanlı'dan ayrılmak sevdasında olan Hristiyan Arnavutlar olmuştu. Zira Müslüman Arnavutlara karşı üstün duruma gelmişlerdi.

Nitekim Müslümanların ezilmesi ile birlikte Arnavutluk'ta Hristiyan Malisörler büyük bir isyan hareketinin fitilini ateşlediler. Bu isyanın başlamasında İtalya'nın payı büyüktü. İtalya, göz diktiği Trablusgarp'a saldırmadan önce Balkanlardaki dostluk ve akrabalık İİşkiİerini kullanarak Arnavutluk'ta durumun müsait olduğunu görüp Malisörleri ayaklandırmayı başarmıştı.

Müslüman Arnavutları acımasızca ezen İttihatçılar, şimdi batı dünyası ne der endişesi ile hareket etmeye başlamıştı. Malisörler karşısında acziyete düşüyorlardı. Yaptıkları hatayı anlamış, Müslüman Arnavutlardan yardım dilenir hâle gelmişlerdi. Yaralı Arnavutların gönlünü almak ve Makedonya ile diğer bölgelerdeki unsurları devlete ısındırmak için Sultan Mehmed Reşad'ı üç hafta sürecek Rumeli seyahatine çıkarmaktan başka çare yoktu.

MEŞHED'DE BİRTÜRK PADİŞAHI

Padişah, Evlâd-ı Fatihân diyarına seyahat teklifini ilerlemiş prostat rahatsızlığına ve yaşlılığına rağmen büyük bir şevk ve arzuyla kabul etti. Bu karar kısa sürede hem ülkede hem de Avrupa'da heyecana yol açtı.

Seyahat kararının alınması ile birlikte Osmanlı Hükümeti, ilgili vilâyetlere emirnameler göndererek derhal hazırlıklara başlanmasını istemişti. Karara göre Îstanbul-Selanik arası deniz yolculuğu, Barbaros ve Mesudiye zırhlıları ile Gülcemal vapuruyla yapılacak, bir miktar harp ve yolcu gemisi de bunlara refakat edecekti. Filo 5 Haziran 1911 günü Dolmabahçe rıhtımından hareket etti.[9]

Seyahatta Padişah'ın yanı sıra Şehzadeler Ziyaeddin Osman ve Ömer Hilmi Efendiler, Sadrazam Hakkı Paşa, Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Dâhiliye Nazırı Halil Bey, Başkâtip Halid Ziya (Uşaklıgil) Bey ve diğer görevliler bulunuyordu.

Barbaros zırhlısının ilk durağı Çanakkale oldu. Bolayır önlerinde demirledikten sonra, Süleyman Paşa ve Yazıcızade türbeleri karşısında durularak şehitler için Fatiha okundu. Karaya çıkan Padişah Çanakkale erkânı ile görüştükten sonra okullara ve borçlulara dağıtılmak üzere bağışlarda bulundu.

Kafile 7 Haziran günü Selanike ulaştı. Karaburun istihkâmlarından atılan 21 pare topla selamlandı. Havanın yağışlı olmasına rağmen ahali Padişaı karşılamak üzere kayıklarla denize çıkmıştı.

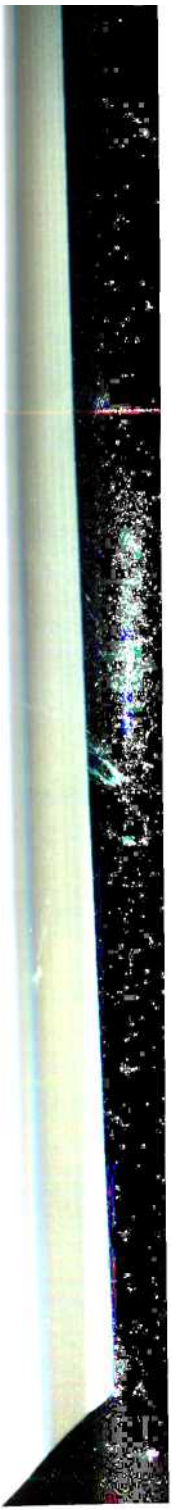
Mehmed Reşad Han Selanik'te iken Alâtini Köşkünde kalmakta olan ii. Âbdüihamid Hân'i ziyafeti de ihmal etmeyecekti. Ziyarete kendisi adına Başkâtibi Halid Ziya Bey ile II. Ordu Müfettişi Hadi Paşayı gönderdi. Padişah, ağabeyinin seyahati farklı yorumlamaması ve ona karşı bir teşebbüs olarak düşünmemesi için bu ziyareti özellikle istemiştir.

Adamlarına, "Biradere gideceksiniz, fakat benden bahsederken 'zât-ı şâhâne' demeyeceksiniz; 'biraderiniz' diyeceksiniz. Ellerini öperim. Selanike gelmekliğim mahzâ memleketin selameti nokta-i nazarından seyahatime gösterilen lüzum üzerinedir. Muğber olmamalarını rica ederim!" diye konuşmalarını bilhassa tembihte bulunmuştu.

II. Âbdüihamid Han, ziyaretçilerini köşkün dışında ve ayakta karşılamıştı. Namına yapılan tebliği dinledikten sonra, nezaketle: "Zat-ı şahanelerine karşı beslediğim hürmetkârâne hissiyatımı kendilerine te'yîden arz etmenizi rica ederim." demiştir.[10]

Âbdüihamid Han, seyahat hakkındaki düşüncesini ise "Bu zamanda Rumeli seyahatine teşebbüs buyurmuş olmalarını mahz-ı hikmet addederim. Bu havalinin siyasi durumu malumdur. Türlü türlü hırslara zemin olan bu vilâyetlerde zât-ı şehriyarîleri tarafından vukua gelecek bir seyahat her cihetten iyiliğe doğru bir teşebbüstür. Cenab-ı Hak muvaffakun bi'l-hayr eylesin." şeklinde ortaya koymuştur."

Seyahatin en önemli bölümü Kosova ziyareti olacaktı. Mesajlar buradan verilecekti. Arnavutların kalbi burada kazanılacaktı.

Kosova, Osmanlıların Balkanlarda yerleşmesini hızlandırıp İstanbul'un fethinin kapısını aralayan zaferin adresiydi. Buraların fatihi ve aynı zamanda savaş meydanında şehit düşen ilk Osmanlı padişahı olan Murad-ı Hüdavendigar'ın hatırasını barındırmaktaydı.

Arnavutlar kendilerini İslâm diniyle tanıştırdığı için Mu- rad Hüdavendigar'a büyük hayranlık duyarlardı. Bu yönüyle Meşhed-i Hüdavendigar Türklüğün, İslâmlığın ve ikisini mezceden Osmanlılığın simgesi olarak görülüyordu. Balkan Türklüğünün kalbi gibiydi. Meşhed, Avrupa'ya düzenlenen seferler sırasında Osmanlı ordusunun uğramadan geçmediği bir ziyafetgğh hâiİDİ âlmiŞtl.

Kosova'da Cuma namazının kılınacağı alan önceden hazırlanmıştı. Sultan Murad türbesinin karşısındaki tepeye hünkâr için otağ ile mahfil-i hümayun olmak üzere bir de çadır kurulmuştu. Mahfilin sağ tarafına minber ve mihrap ile bir kürsü yerleştirilmişti. Minberin kenarları Mukaddes Emanetler hâzinesinden getirtilen örtülerle süslenmişti.

Namazdan sonra Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kürsüye çıkarak önce Padişah'ın nutkunu okudu. Padişah'ın mesajı okundukça topluluk sık sık "Padişahım çok yaşa!" ve "Baba" nidaları ile ortalığı inletiyordu.

Sadrazam ve bazı devlet adamlarının konuşmalarından sonra Meşhed'de ziyaretin anısına yapılmasına karar verilen Reşadiye Medresesinin temeli atıldı.

O gün Kosova Ovasında cemaatin yüz bin ila üç yüz bin arasında olduğu rivayet edilir. Meşhed'de bulunan Binbaşı Cafer Tayyar Bey, o günü şöyle anlatmıştı:

"Kosova sahrasında yüz binin çok üstünde cemaatle kıldığım o muazzam Cuma namazı hâlâ kalbimdedir. Arnavutlar dertlerini bir tek kelimeye sıkıştırarak 'Baba! Baba!' diye bağırıyorlardı. Ölürken bile kolaylıkla gözyaşı dökmeyen bu halk, Padişah'ın etrafına toplanmış durmadan ağlıyorlardı."[12]

İhtiyar ve muhakkak çok merhametli, terbiyeli bir zat olan Sultan Reşad da vaziyetini ve mevkiini unutmuş gözyaşı döküyordu.

Arnavutlu^ isyanları sırasında 82 piyade taburunun sağlayamadığı sükûneti Ihalife sıfatıyla Padişah'ın bir gezisi ve bir görünüşü temin etmiş gözüküyordu.

Kosova'da padişahlarını gören Slav, Türk, Rum, Bulgar, Arnavut tüm unsurlar, aralarındaki etnik, siyasi, dinî ve ideolojik farklılıkları, anlaşmazlıkları ve husumeti unutarak bir bayram sevinci yaşamakta idiler.

Onlara by nu yaşatan, asırlardır kendilerine büyük bir huzur veren Osmanfı idaresi ve padişahların baba şefkati idi.

İttİhâtçila^ idarede en ufak bir kudreti dahi bulunmayan Meh- med Reşad Han'ın şahsında, Balkan halklarının nasıl aşk ve şevkle toplandıkları jaın gerçek mahiyetini anlamıyorlardı.

Kendilerimin II. Abdülhamid Han'ı düşürmek, padişahların gücünü kırry akla nelerin yolunu açtıklarına karşı kör idiler.

Bunu göremedikleri içindir ki bir sene sonra bütün bu söylenen zaferden ese*- kalmayacaktır.

Öte yandan Padişah, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmadan okullar^,, camilere, hayır kurumlarma, fukaraya, zor durumdaki esnafa, kanaat önderlerine ve bazı borçlu şahıslara ihsan ve yardımlarda bulunmuştur.

Gördüklerinden oldukça duygulanan Emniyet Müdürü Galip Paşanın, Ormanlı tarihinin böyle bir manzarayı yazmadığını söylemesi üzerine Padişah:

"Cenab-jj Hak hüsnüniyet erbabına muvaffakiyet ihsan buyurur. Benim hüsnüniyetim vardır. Cenab-ı Hak'tan daima muvaffakiyet ümit ederini. Tarihimizde hükümdarlara ait pek çok misal mevcuttur. Fak at o zamanlar hükümdarlık vezâifi ile iktifa edilirdi. Ben ise hükümdarlık ve saltanatı eğer Cenab-ı Allah imkân ihsan buyurursa en ziyade babalık yapmak suretiyle ifa etmek isterim." Mehme.d Reşad Han bu ifadesiyle gücünün sadece buna yettiğini, onu da îlayık-ı veçhiyle yapmaya çalıştığını belirterek başka bir salahiyetinin olmadığını da bildirmiş bulunuyordu.

Seyahatin tamamlanmasıyla birlikte ziyaretçileri taşıyan filo, 24 Haziran güjnü Selanik'ten hareket ederek, 26 Haziran Pazartesi günü İstanbul'a ulaştı. Karşılama ve şatafat yine parlaktı. Bütün vapurlar düdüklerini çalmış, saltanat gemilerinden toplar atılmıştı. Devlet erkânı, İttihat ve Terakki kulüpleri, sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumlan

ve öğretim kadrosu ile öğrenciler önceden organize edilmişlerdi.

İttihat ve Terakki Fırkası göz boyama merasimini en mükemmel şekilde icra ediyordu.

Kıtalar fetheden Yavuz Sultan Selim Han İstanbul'a kimselere görünmeden girmişti.

0, bünlâri görmüş olsaydı ne düşünür ne söylerdi acaba?

Reşad Han'ın Rumeli seyahati sebebiyle gazeller yazılmış, tarihler düşülmüştür. Bunu yapanlardan biri de Kosova merkez nâibi Yenişehirli Hüseyin Şevket Efendidir. Şairin mahlasının da geçtiği şiirindeki son bölüm şu şekilde idi:

Meşhed-i pâki ziyaret etti şâh-ı muhterem
Medrese vaz'-ı esası oldu gayet muhteşem
Eyle ey Şevket samimi bir dua-yı muntazam:
Kâmrân olsun Reşâd Han milletin ikbâline
Hizmet etsin her zaman ümîd-i istikbâline[14]

TRABLUSGARP

İttihat ve Terakki idaresinin hatalı adımları sadece Arnavutlukla sınırlı kalmayacaktı. Trablusgarp'ta gösterilen gaflet, ihanet boyutuna vararak koskoca bir ülkenin yitirilmesine yol açacaktı. İtalyanlar Arnavutluk'ta isyanları desteklerken kendileri Trablusgarb'a çıkarma yapmanın hazırlığında idiler.

Trablusgarp'ı İspanyollar, 1510 yılında mahallî Arap emirlerinden almışlardı. Ülke, 1523 yılında ise Saint Jean Şövalyelerinin eline geçmişti. Turgut Reis, 1551 yılında, Trablusgarp'ı bu şövalyelerden fethederek Osmanlı topraklarına dâhil etmişti. Kanuni Sultan Süleyman kendisini ölünceye kadar ülkenin beylerbeyliğine tayin etmişti. 1565'de Malta'da şehit düşen bu büyük Türk amirali vasiyeti üzerine Trablus'ta defnedilmişti.[15]

Arnavutluk isyanları sırasında 82 piyade taburunun sağlayamadığı sükûneti halife sıfatıyla Padişah'ın bir gezisi ve bir görünüşü temin etmiş gözüküyordu.

Kosova'da padişahlarını gören Slav, Türk, Rum, Bulgar, Arnavut tüm unsurlar, aralarındaki etnik, siyasi, dinî ve ideolojik farklılıkları, anlaşmazlıkları ve husumeti unutarak bir bayram sevinci yaşamakta idiler.

Onlara bunu yaşatan, asırlardır kendilerine büyük bir huzur veren Osmanlı idaresi ve padişahların baba şefkati idi.

İttihatçılar, idarede en ufak bir kudreti dahi bulunmayan Mehmed Reşad Han'ın şahsında, Balkan halklarının nasıl aşk ve şevkle toplandıklarının gerçek mahiyetini anlamıyorlardı.

Kendilerinin II. Abdülhamid Han'ı düşürmek, padişahların gücünü kırmakla nelerin yolunu açtıklarına karşı kör idiler.

Bunu göremedikleri içindir ki bir sene sonra bütün bu söylenen zaferden eser kalmayacaktır.

Öte yandan Padişah, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmadan okullara, camilere, hayır kurumlarına, fukaraya, zor durumdaki esnafa, kanaat önderlerine ve bazı borçlu şahıslara ihsan ve yardımlarda bulunmuştur.

Gördüklerinden oldukça duygulanan Emniyet Müdürü Galip Paşanın, Osmanlı tarihinin böyle bir manzarayı yazmadığını söylemesi üzerine Padişah:

"Cenab-ı Hak hüsnüniyet erbabına muvaffakiyet ihsan buyurur. Benim hüsnüniyetim vardır. Cenab-ı Hak'tan daima muvaffakiyet ümit ederim. Tarihimizde hükümdarlara ait pek çok misal mevcuttur. Fakat o zamanlar hükümdarlık vezâifi ile iktifa edilirdi. Ben ise hükümdarlık ve saltanatı eğer Cenab-ı Allah imkân ihsan buyurursa en ziyade babalık yapmak suretiyle ifa etmek isterim."[13]

Mehmed Reşad Han bu ifadesiyle gücünün sadece buna yettiğini, onu da layık-ı veçhiyle yapmaya çalıştığını belirterek başka bir salahiyetinin olmadığını da bildirmiş bulunuyordu.

Seyahatin tamamlanmasıyla birlikte ziyaretçileri taşıyan filo, 24 Haziran günü Selanik'ten hareket ederek, 26 Haziran Pazartesi günü İstanbul'a ulaştı. Karşılama ve şatafat yine parlaktı. Bütün vapurlar düdüklerini çalmış, saltanat gemilerinden toplar atılmıştı. Devlet erkânı, İttihat ve Terakki kulüpleri, sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumlan ve öğretim kadrosu ile öğrenciler önceden organize edilmişlerdi.

İttihat ve Terakki Fırkası göz boyama merasimini en mükemmel şekilde icra ediyordu.

Kıtalar fetheden Yavuz Sultan Selim Han İstanbul'a kimselere görünmeden girmişti.

0, bünlâri görmüş olsaydı ne düşünür ne söylerdi acaba?

Reşad Han'ın Rumeli seyahati sebebiyle gazeller yazılmış, tarihler düşülmüştür. Bunu yapanlardan biri de Kosova merkez nâibi Yenişehirli Hüseyin Şevket Efendidir. Şairin mahlasının da geçtiği şiirindeki son bölüm şu şekilde idi:

Meşhed-i pâki ziyaret etti şâh-ı muhterem
Medrese vaz'-ı esası oldu gayet muhteşem
Eyle ey Şevket samimi bir dua-yı muntazam:
Kâmrân olsun Reşâd Han milletin ikbâline
Hizmet etsin her zaman ümîd-i istikbâline[14]

TRABLUSGARP

İttihat ve Terakki idaresinin hatalı adımları sadece Arnavutlukla sınırlı kalmayacaktı. Trablusgarp'ta gösterilen gaflet, ihanet boyutuna vararak koskoca bir ülkenin yitirilmesine yol açacaktı. İtalyanlar Arnavutluk'ta isyanları desteklerken kendileri Trablusgarb'a çıkarma yapmanın hazırlığında idiler.

Trablusgarp'ı İspanyollar, 1510 yılında mahallî Arap emirlerinden almışlardı. Ülke, 1523 yılında ise Saint Jean Şövalyelerinin eline geçmişti. Turgut Reis, 1551 yılında, Trablusgarp'ı bu şövalyelerden fethederek Osmanlı topraklarına dâhil etmişti. Kanuni Sultan Süleyman kendisini ölünceye kadar ülkenin beylerbeyliğine tayin etmişti. 1565'de Malta'da şehit düşen bu büyük Türk amirali vasiyeti üzerine Trablus'ta defnedilmişti.[15]

Trablusgarp, fethinden itibaren Osmanlı Devletinin Akdeniz'deki faaliyetlerinde önemli bir merkez haline gelmiştir. Akdeniz'in bir Türk gölü haline gelmesi sürecinde çok büyük bir öneme sahip olmuştu. 18. asrın başlarında ise şehir, burada görev yapan Yeniçerilerin oluşturduğu Kuloğulları tarafından idare olunmaya başlandı. Bu dönemde Trablusgarp'ın Osmanlı merkezî yönetimi ile İdarî bağları zayıflamaya başlamıştı.

1830 yılında Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesinin ardından

benzerî bir durumun Trablusgarp için de olabileceği korkusü ile Osmânli yönetimi harekele geçmiş ye Treblusgarp'a kuvvet göndererek Kuloğullarının merkezî yönetimden ayrı ve keyfi yönetimine son vermiştir.

Böylece Trablusgarp valileri eskiden olduğu gibi doğrudan İstanbul'dan atanmaya başlandı. Bu valiler Trablusgarp üzerinden Afrika içlerine doğru Osmanlı hâkimiyetinin genişlemesi için ciddi bir çaba içerisine girmişlerdir. Zira bu dönem bilhassa İngilizler ile Fransızların Afrika'yı sömürge yaptıkları bir devirdi.

Mithat Paşa ve ekibinin II. Abdülhamid Han'ı mecbur bıraktıkları 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, büyük bir hezimetle noktalanmıştı. Bunun neticesinde Tunus, Fransa tarafından işgal edilince, îtalyanlar da Trablusgarp'ı ele geçirmek için fırsat kollamaya başlamışlardı.

II. Abdülhamid Han, İtalyan devlet adamlarının teşebbüslerini dikkatle takip etmekteydi. Birtakım diplomatik faaliyetlerin ötesinde askerî tedbirleri de almakta gecikmedi. İlk olarak on bin civarındaki asker mevcudunu yirmi bine çıkardı. Bu arada Kuloğulları teşkilatını yeniden düzenleterek ihtiyaç halinde 40-50 bin kişilik kuvvet çıkarabilecek hale getirdi. Bölgeye daima müşir rütbesindeki tecrübeli valileri göndermekteydi.

Yine bölgede nüfuzu çok yüksek olan Senusilerle yakın irtibat kurarak onları devlete bağlı hâle getirdi. Kendilerine top, silah ve cephane gönderdi. Padişah bilhassa Fransızlara karşı büyük bir mücadele veren Seyyid Ahmed Şerife el altından oldukça fazla destek sağlamaktaydı.[15]

BU NASIL BİR İHANET?

II. Abdülhamid Han'ın idareden el çekmesi ile birlikte İttihat ve Terakki liderleri kendilerine yakın isimleri idarenin başına getirmeye başlamışlardı. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşanın yerine sadrazamlığa, İttihat ve Terakki Fırkasının gözdesi Roma eski elçisi İbrahim Hakkı Paşa getirildi. İbrahim Hakkı Paşanın İtalya'yı çok iyi tanıyor olmasından dolayı daha iyi tedbirler alabileceği tahmin ediliyordu. Oysa onun gelir gelmez başlattığı uygulamalar bu işin gerisinde başka ellerin varlığını ortaya koyacaktı.

Hakkı Paşa sadarete gelir gelmez II. Abdülhamid Hajı'jjı Jfgb- lusgarp için aldığı bütün tedbirler ortadan kaldırılmaya başlamıştı. Sanki bir el Trablusgarp'ı İtalya'ya peşkeş çekmek için hazırlıyordu.

İtalyanlara karşı en zinde ve vurucu güç olarak hazırlanan Ku-loğulları teşkilatı kapatıldı.

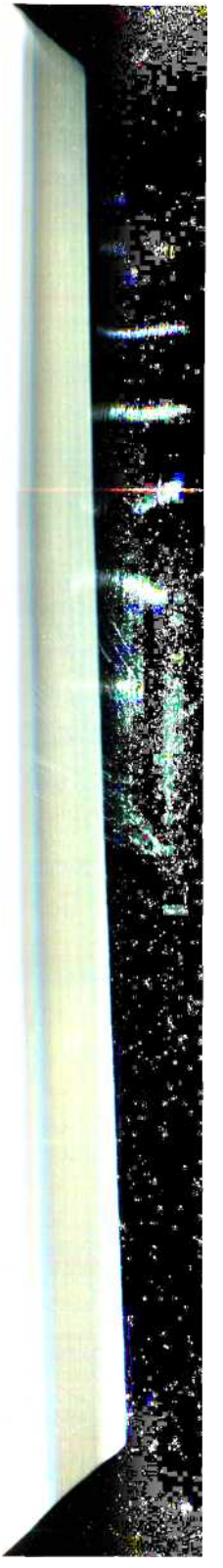
İtalyanların teşebbüsleri belli iken işgalden birkaç ay önce bölgede bulunan askerlerin büyük bir kısmı Yemen isyanları bahane edilerek o bölgeye kaydırıldı (12 Eylül 1909).

İtalya'ya Trablusgarp vilâyetinde yeni bir liman yapımı imtiyazı tanındı.

II. Abdülhamid Han döneminde bölgedeki yerel güçler için tahsis edilen silahlar yeni modelleri ile değiştirilmek maksadıyla toplanıp merkeze gönderildi. Oysa gelmesi beklenen modern silahlar bir türlü gelmeyecekti. Böylece bölge halkı kurdun karşısında kuzuya dönmüştü.

Öte yandan II. Abdülhamid Han devri ve öncesinde bölgede görevli subaylar genellikle yerel dilleri ve bölge coğrafyasını çok iyi bilen kişilerden seçiliyordu. II. Meşrutiyetle birlikte Türkçe'nin dışında dil bilmeyen ve bölge coğrafyasına hiç hâkim olmayan kişiler görevlendirilmeye başlandı. İttihatçılar Türkçe konuşunca bölgeyi kurtaracaklarını sanıyorlardı.

15 Mayıs 1910 tarihinde ilgili birimlere gönderilen bir talimatta, Osmanlı sahillerini gezecek olan İtalyan Deniz Filosuna bu gezilerinde kolaylık gösterilmesi isteniyordu. Hâlbuki İtalyan Deniz

Filosunun bu gezisi, kısa süre sonra saldırıya geçecekleri Osmanlı sahillerine yönelik bir keşif hareketi idi.

Bütün bu gelişmeler İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal hazırlığının son aşamasına geldiğini gösteriyordu. Lâkin bu sırada iktidardaki İttihat Terakki Hükümeti, gaflet ve hatta ihanete varan bir vurdumduymazlık içerisindeydi.

Bu arada İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmeye yönelik faaliyetleri hakkında çeşitli raporlar ve telgraflar Meclise ulaştırılmaktaydı. Bu raporlardan bir tanesi de Trablusgarp valisi İbrahim Paşaya aitti.

Paşa, *yönetimin* derhal tedbirler almaşı gerektiğini şüphesiz takdirde Trablusgarp'ın kaybedilebileceğini belirtmekte idi.[17]

İtalyanlar, İbrahim Paşanın Trablusgarp'taki nüfuzunu ve tesirini anlamışlardı. İttihatçı Hükümete, İbrahim Paşanın görevden alınması için yoğun baskılarda bulunmaya başladılar. Bu teşebbüsler neticesinde İtalyanların ekmeğine yağ sürecek son adım da atıldı ve İbrahim Paşa, Ağustos 191 l'de görevinden alındı.[18]

Yerine atanan Bekir Sami Bey'in ise Trablusgarp'a gitmek için hiç acelesi yoktu. O kadar ağırdan alıyordu ki İtalyanlar Trablusgarp'ı işgale başladığında o hâlâ İstanbul'da bulunuyordu. Hatta Trablusgarp'a ne zaman gideceğini soran bir muhabire şahsî işleri dolayısıyla Tokat'a uzun bir seyahat yapmak durumunda kaldığını belirtirken İtalya konusunda kaygıların gereksizliğini zira İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalinin mümkün olmadığını ifade etmişti.[19]

Böylece İtalyan saldırısı öncesi İttihat ve Terakki Hükümeti Trablusgarp'ı valisiz, kumandansız, büyük ölçüde askersiz ve silahsız bırakmış bulunuyordu.

Bir anlamda II. Abdülhamid Han'ın gidişiyle devlete hâkim olanlar, ilk olarak 360 yıllık Türk yurdu Trablusgarp'ı işgale açık hale getirerek buyurun alın diyordu!

"İngiliz ve Ruslar Reval'de toplandılar Osmanlı'yı paylaşıyorlar" diye dünyayı ayağa kaldıran İttihatçıların kahraman(!) liderleri nereye kaybolmuşlardı. Arslanlar neden kediye dönmüştü? Turgut Reisin emanetinin onlar nazarında hiç mi bir değeri yoktu?

SAVAŞ GELİYORUM DİYOR!

İttihatçılara göre İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi imkânsızdı. Zira İtalya'nın Trablusgarp ile ilgili bütün talepleri karşılanmıştı. Dost oldukları

Almanya'nın, İtalya'nın Trablusgarb'ı işgale kalkışmasını mutlaka engelleyeceği düşüncesinde idiler. Yine İttihatçılara göre Tunus meselesinden dolayı araları iyi olmayan Fransa da İtalya'nın Tunus'a komşu olmasını istemeyeceğinden bu teşebbüsüne karşı duracaktır. Bingazi'nin Mısır'a verilmesini isteyen İngilizler de bu konuda İtalya'yı istemeyecektir. Nihayet Avusturya-Macaristan da İtalya ile iyi ilişkiler içinde olmadığından yalnız kalmaya mahkûm olup harekete geçmesi mümkün değildir.[20]

Hâlbuki İtalyanlar uzun süredir Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Avusturya ile diplomasi faaliyetlerini yürütmüş ve tarafsızlıklarını temin etmiş bulunuyordu. İtalyan kamuoyu ve basınında İtalya'nın 1911 yılı içinde Trablusgarp'ı işgal edeceği yönünde haberler ve söylentiler ayyuka çıkmıştı. İttihatçılar II. Abdülhamid Han dönemi istihbaratını lağvetmiş bulunduklarından düşmanlarından gelen haberlere inanmaktan öte bir çareleri yoktu.

Hatta İtalyanların Trablusgarp'a müdahale edecekleri hakkında pek çok kanaldan gelen uyarı haberlerine rağmen Sadrazam Hakkı Paşa, savaş ilânından üç gün önce mecliste yaptığı konuşmada Türk-İtalyan ilişkilerinin dostça bir seyir takip ettiğini ifade ederek İtalya'nın kesinlikle Trablusgarp'a saldırmak gibi bir düşüncesi olmadığı teminatını vermişti.[21]

İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal için hazırlıklar yaparken Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ne işler çevirmekteydi? Kaynaklar Hakkı Paşanın faaliyetlerinden şöyle bahsetmekte idiler:

"İbrahim Hakkı Paşanın, sadrazam olduğu zamanlarda sadaretten çıktıktan sonra en mühim işi akşam Beyoğlu'nda yaya dolaşmaktır. Tiyatrolara ve münasebetsiz eğlence yerlerine gitmektir. Argo tabirle piyasa etmektir. Nihayet meşhur Lebon Pastanesinde ya da başka bir yerde sokaktaki vatandaş gibi oturup içmek ve briç oynamaktır. O, bütün bu rahat hareketlerine ve özel hayatındaki sıra dışı yaşantısına karşı yapılan uyarılara ise alışsınlar' demekte idi.
Bu sözleri ise Osmanlı kamuoyunu büsbütün aleyhine çevirmeye yetiyordu."[22]

Nihayet Paşanın, İtalya'nın savaş ültimatomu verdiği sıradaki hali artık sadarette kalamayacağının kesin bir işareti olacaktı. Şöyle ki:

"İtalyan ültimatomuna dair Roma sefaretinden gelen telgraf kendisine, jandarma tensikatı için Türkiye hizmetine alınmış olan İtalyan generalinin evinde briç oynamakla meşgul iken getirilmişti. O, oyuna devam etmek için zarfı açıp okumamıştı. Fakat işten haberdar olan generalin hanımının

ısrarıyla zarfı açarak hakikati öğrenmiştir."

Paşayı teselli etmek ve üzülmemesini söylemek de yine İtalyan general ile hanımına düşmüştür.[23]

Hakkı Paşaya toz kondurmak istemeyenler bu gerçeğe bir türlü inanmak istememektedir. Nitekim İbnülemin Mahmut Kemal bu hususu değerlendirirken:

"Hakkı Paşa gibi zeki ve muktedir bir zata isnat etmeğe gönlümüzün razı olmadığı bu vaka hakikate muvafık ise fecaatini "teseyyüp ve ihmal" kelimeleri tarif edemez. Bu, her şeyden evvel birkaç suretle vazifeye ihanet ve devlet ve millete karşı -fart-ı gafletle karışık- hıyanet ad olunmak zaruridir."[24]

Zeki ve muktedir olunca hıyanet ve ihanet içinde olmaması mı icap ediyor anlaşılmıyor. İtalyanlar Trablusgarp'ı almak için dünya umumi efkârını gezip büyük devletleri tarafına çekerken İttihatçılar ne yapmıştı ona bakmıyorlar. II. Abdülhamid Han'ın Trablusgarp'ın korunması yolundaki attığı adımları nasıl battal ettiklerini konuşmuyorlar. Roma umumhanelerinde ve birahanelerinde gezen bir adamı -ki bu alışkanlıklarını Beyoğlu'nda sürdürmeye de devam etmiştir- zeki ve muktedir diyerek koruma kollama sevdasındalar.

Üç gün sonra savaş başladığı haberinin alınması karşısında Hakkı Paşa bir gerçeği ifade ile:

"Eskiden bizim durumumuza düşenin kafası vurulurdu" diyerek istifa etti.[25]

Hakkı Paşanın yerine daha önce yedi defa Sadrazam olmuş Said Paşa, hükümeti kurdu. Bu şahıs II. Abdülhamid Han'ın neredeyse bütün icraatlarından sorumlu kişi idi. Şimdi sadaret mevkiine getiriliyordu. Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu sözünün tam karşılığı bu olmalıydı!

Said Paşa ilk olarak İtalya'nın savaştan vazgeçirilmesi hususunda Avrupah devletlerin nabızlarını tutmuş ancak onların çoktan İtalya tarafına kaydığını ancak o zaman idrak etmiştir.

Sadarete gelirken Said Paşanın Alman devlet adamları ile dostluğunun işe yarayacağı düşünülmüş ise de bundan da bir netice çıkmamıştır. Nihayet İngiltere'ye müracaat edilerek Mısır statüsünde *olduğu gibi* Trablusgarp'ı idaresine alması istenmiş veya yardımı karşılığında Osmanlı Devletinin İtilâf grubuna girmeye hazır olduğu gibi teklifler de bulunulmuştur.

Bu garip ve akıl almaz teşebbüsler, devletin içinde bulunduğu çaresizlik

kadar devletlerarası dengelerin dikkate alınmadığını hatta ne yapmaları gerektiğini dahi bilmez halde olduklarını gösteriyordu.

Zira İtalya'nın büyük devletlerin onayını almadan böyle bir tecavüze kalkışamayacağının bilinmesi icap ederdi.

Belli ki yeni hükümeti oluşturanlar hâlâ II. Abdülhamid Han'ı göndermenin bayramını yapıyordu. Ülke umurlarında dahi değildi! [26]

İtalya'nın 23 ve 28 Eylül tarihlerinde üst üste verdiği iki nota Rusya'nın yanı sıra Balkan devletlerini de hareketlendirmişti. Rusya Osmanlı'nm paylaşılması ihtimalini de göz önünde bulundurarak Sarıkamış'a asker ve mühimmat yığmaya başlamıştı.

Savaşın Balkanlara sıçraması ihtimalini değerlendiren Bulgaristan savaş hazırlıklarını hızlandırarak sınır boylarındaki asker ve mühimmatını arttırma faaliyetlerine girişmişti.

Savaş başlamadan önce tarafsızlığını ilan eden Yunanistan da tedbiri elden bırakmayarak tehlikeli olabileceğini düşündüğü bölgelere asker sevk etmeye başladı. Sırbistan ve Karadağ ise aynı şekilde savaş hazırlıkları yaptılar.

İtalya, Trablusgarb'ı yutma emelleri içerisinde iken Mehmed Reşad Han Arnavutluk'a bir ziyaret yapacak ve İttihatçıların gafil uygulamaları neticesinde devlete küsen Müslaman tebaayı kazanmaya çalışacaktı.

İTALYA TRABLUSGARP'TA

İtalya, vermiş olduğu notanın süresi bitmeden 29 Eylülde Os- manlı Hükümetine savaş ilan etti.

3 Ekim günü İtalya, Trablusgarp'ı bombalamaya başlamıştı. Bu sırada İbrahim Paşanın görevden alınması ve yeni bir idarecinin gelmemesinden dolayı Miralay Neşet Bey, vazifeyi vekâleten yürütmekteydi.-

Ağır silahları ellerinden alınmış olan Türk birlikleri, Mahmut Şevket Paşadan gelen talimat gereği iç bölgelere çekilmeye başladılar. Müslüman ahali büyük bir korku içine düşmüştü. Şehir karışmıştı. Dört asırlık Türk yurdu neredeyse hiç mukavemet etmeden teslim oluyor, askerler kaçarcasına iç bölgelere çekiliyordu.

Abdülhamid Hana naralar atan İttihatçı cengâverler artık ortada yoktu...

Öte yandan 1 Ekim 1911de Libya sularına gelen İtalyan donanması, iki gün sonra Trablusgarp şehrini bombardımana başladı. İtalyanlar, 4 Ekimde

birkaç bölük Türk askerinin bulunduğu eyalet merkezine rahatlıkla girdiler. Sahil şehir ve kasabaları, İtalyanlar tarafından ayrı ayrı filolar gönderilerek kısa sürede işgal edildi.

19 Ekimde Bingazi düştü. Böylece İtalyanlar, üç hafta içinde, Tunus'la Mısır arasındaki muazzam Güney Akdeniz sahillerine kolayca hâkim olmuşlardı. Fakat bu sahillerden bir kilometre bile içeriye nüfuz etmek, kendilerine çok pahalıya mâl olacaktı. Zira bu bölgelerde Osmanlılara tam tabi bulunan Senusiler hâkim durumda idiler.

Senusiliğin kurucusu Muhammed b. Ali es-Senûsî'dir. Onun 1837 yılında Mekke'de Ebû Kubeys dağında açtığı bir zaviyede başlattığı irşat faaliyeti kısa süre içerisinde Fas'tan Yemene kadar geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Tarikatın esası dört Sünnî mezhep ile tarikat mensupları arasında orta bir yol tutturmak idi. Mezhep ve

tarikatları birleştirme çabasında idiler. Bu hali ile Vehhabiliğe benzer bir tarzda Ehl-i Sünnetin dışına taşıyorlardı.

Tarikat Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin oğlu Muhammed Mehdi zamanında Büyük Sahra Çölünde yayıldı. Vahaların birçoğunda zaviyeler açıldı. II. Abdülhamid Han tarikat liderlerini yakın takibe aldırmıştı. Bir taraftan kendilerini devlete bağlamaya çalışırken bir taraftan da Sünni İslâm dünyası içerisinde yer almalarını sağlamak üzere girişimlerde bulundu. O, bu siyasetinde büyük ölçüde başarılı oldu. Bu sırada Fransızların bölgede giriştikleri mezalim ve işgaller de Senusileri II. Abdülhamid Han'a yakın durmaya itmişti.

Fransa ile mücadele etmek için Osmanlı Devletiyle beraber hareket etmenin tek çözüm yolu olduğunu gören Senusiler, Fizan'daki Osmanlı memurlarıyla birlikte Nijer ve Çad'ın iç bölgelerine gidip buralardaki mahallî idarecileri İstanbul'a tâbi kıldılar. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa Büyük Sahranın doğusundaki Tîbûlar'ın tamamı Osmanlı tebaası haline gelmişti.[27]

Bu itibarla II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesi Senûsîlerce büyük tepkiyle karşılanacaktır. Mehmed Reşad Han döneminde İttihat ve Terakkinin yönetimi tamamen üstlenmesi de Senûsîleri tedirgin etmeye yetmişti. İşte böyle bir vaziyette İtalyanlar Trablusgarp'a çıkarma yapmışlardı.

Bu sırada Senusilerin başında Muhammed Mehdinin yeğeni Seyyid Ahmed Şerif Senusi bulunuyordu. Ahmed Şerif, Eylül 191 l'de Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilmeye başlanması üzerine Fransızlara karşı dokuz yıldan beri sürdürdüğü mücadelenin ardından İtalyanlara karşı cihada ağırlık verdi. Bölgedeki zaviye şeyhlerine ve kabile liderlerine mektuplar yazarak savaşa hazır olmalarını emretti. Ayrıca Osmanlı devlet erkânına ve İslâm dünyasındaki diğer liderlere gönderdiği mektuplarda acilen yardımda bulunmalarını istedi. Ahmed Şerif'in bu çağrısı İslâm dünyasında geniş yankı uyandırmakla birlikte bir miktar tıbbî yardım dışında hiçbir önemli destek gelmeyecekti.[28]

Bu sırada Osmanlı merkezindeki tavır İttihatçı liderlere karşı kin ve öfkeye dönüşüyordu. Koskoca bir kıtanın bu şekilde bir aymazlıkla elden çıkmasının faturasının kendilerine kesileceğini gören Enver Bey yanında birkaç genç subayla bölgeye geçti. Bu subaylar resmen hükümet tarafından gönderilmiş değildi, gönüllü olarak geçmişlerdi (1

Aralık 1911).

Trablusgarp'ta vatan savunmasına koşan subaylar arasında önde gelen isimler Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal Bey, Fuat Bey (Bulca), Nuri Bey (Conker), Ali Fethi Bey (Okyar), Halil Bey (Kut), Nuri Bey (Killigil, Enver Bey'in kardeşi), Ekrem Bey (Recep Paşanın oğlu) ve Albay Neşet Bey idi.[29]

Özellikle Enver Bey, yerli halk tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanmıştı. Padişah ailesi ile olan akrabalığı balkın gözünde Enver Beye çok büyük bir saygınlık kazandırmıştı. Zira o sırada, Naciye Sultan ile nişanlanmış bulunuyordu. Padişah'ın damadının basit bir bey olacağını düşünemediklerinden Enver Beye "Paşa" diye hitap ediyorlardı. Bu ilgiden büyük gurur duyan Enver de, damat sıfatını abartarak öne çıkartmaktaydı.[30]

Diğer taraftan Halifenin damadının cihada iştirak etmiş olması, Arap halkın üzerinde çok büyük bir tesir yapmış ve cepheye koşan gönüllülerin sayısında büyük bir artış gözlenmeye başlanmıştır.[31]

Osmanlı subayları, Demenin 15 km doğusundaki Aynülmansûrda doğu, batı ve kuzey cephelerine taksim edilen Bingazi Genel Karargâhını kurdular. Enver Bey, karargâhın kumandasını üstlendi. Mustafa Kemal Bey ise doğu cephesinin (Tobruk/Derne) kumandasını üzerine almıştı. O, burada Mart-Ekim arasında süren çatışmaları yönetti.

İtalyan, İngiliz ve Fransız ajanları Senusî kitleleri arasına sızıp kavmiyetçilik yaparak Arapçılık akımını aşılamaya çalıştılar. Bu konuda paralar dağıtmalarına ve büyük çabalar sarf etmelerine rağmen Senusiler, Batıkların bu beklentilerini boşa çıkardılar.

Yıllardır Fransızlarla mücadele eden Senusi birlikleri çete saldırıları ve vur-kaç taktiklerinde oldukça başarılı idiler. Bölgenin fiziki şartlarına aşina olduklarından İtalyanları beklemedikleri noktalardan vuruyorlardı. İtalyanlar şaşkına dönmüştü. Neredeyse iç bölgelere girmeye korkar hale gelmişlerdi.

İtalyan Hükümeti bu gelişme karşısında telaşa kapılarak Trablusgarp ve Bingazi'nin ilhak edildiğine dair bir beyannâme yayımladı (5 Kasım 1911).[32]

İtalyanlar Libya cephesini çökertemedikleri gibi ellerindeki yerleri tutmanın da zor olacağını anlamışlardı. Bu itibarla Osmanlı Devletini barışa zorlamak ve Senusilerin gücünü kırmak için savaşı diğer bölgelere kaydırmaya karar verdi.

İtalyan donanması Beyrut'u bombardıman etti. 18 Temmuz 1912 gecesi Çanakkale Boğazını zorladıysa da geçemedi. 4 Mayıs 1912'de, Cezayir-i Bahr-i Sefld (Akdeniz Acjajan yâni Rodo§; Midilli; 5âklZ; Limni vs.) vilâyetinin merkezi Rodos şehrini ve On İki Adaları işgal etti. Kanuninin fethi olan Rodos'taki fiilî hâkimiyet 389 yıl, 4 ay, 7 gün sonra son bulmuş oluyordu. Sanki Osmanlı Devleti diye bir şey kalmamıştı. İtalyanlar her tarafta rahatça faaliyetlerini devam ettiriyorlardı.[33]

Bu sırada Balkan Savaşının patlak vermesi sebebiyle Osmanlı Devleti, Eylül 1912'de İtalya ile müzakere masasına oturdu.

İTTİHATÇILAR NEYİN PEŞİNDE!

Trablusgarp doğrudan doğruya Osmanlıya bağlı son Afrika ülkesiydi. Onun ihanet denilen uygulamalarla tehlikenin kucağına atılması ve daha savaşın başında en mühim şehirlerinin kaybedilmesi ülkeyi karıştırmaya yetmişti. İstanbul'da memnuniyetsizlik çok büyüktü.

Hakkı Paşa, savaş başlar başlamaz kabine toplantısında: "Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen vezirlerin kafasını padişahlar binek taşında kestirirlerdi!" şeklinde acıklı bir itirafta bulunduktan sonra "Bu güne kadar cereyan eden ahval ü muamelatın ve hal-i- hazır meselesinin mes'üliyyeti" üzerine alarak istifasını vermiş ve yerine Said Paşa kabinesi kurulmuştu.[34]

Ancak meşrutiyet, mesuliyet demekti. Trablusgarp mebusları, Sadık ve Mehmed Naci Beyler, Trablusgarp'ta uyguladığı yanlış politikadan dolayı Hakkı Paşa Kabinesi hakkında bir önerge verdiler (23 Ekim 1911). Önergede, önemli deliller vardı ve ihanet bütün safahatıyla meydandaydı. Muhalefet, Hakkı Paşa kabinesini

Divan-ı Ali'ye sevk etmek istiyordu. İttihat ve Terakki mebusları ise bu takriri yerine getirmemek için meclisi feshettirmek istedi.

Böylece başlayan çekişme Türk siyasi hayatına 21 Kasım 191 l'de Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kurulması şeklinde yansıdı. Fırka henüz yirmi günlükken 11 Aralık 191 l'de İstanbul'da yapılan ara seçimi kazanınca, İttihat ve Terakki mebusları arasında büyük bir panik havası meydana geldi. İttihatçılar sarsılan itibarlarını kuvvetlendirmek, Trablusgarp Savaşının mecliste doğurduğu kargaşadan kurtulmak, muhalefetin örgütlenmesine meydan vermemek ve nihayet Hakkı Paşa Kabinesini divan--] harpten kurtarmak işin meclisin feshini düşünmeye başladı.

İttihat Terakki Fırkası 1909'da, meclisi feshetme yetkisini Padişah'tan alıp meclise vermişti. Şimdi ise sıkıştıklarından dolayı fesih yetkisini yeniden Padişaha vermenin yolunu aramakta idiler. Zira Anayasa değişikliği milletvekillerinin üçte ikisinin oyuyla mümkündü. Muhalif milletvekilleri oylamaya katılmayınca, 35. madde değiştirilemedi. Bunun üzerine yeni Sadrazam Said Paşa önce istifa etti ve ertesi gün (30 Aralık 1911) de tekrar yeni bir kabine teşkil etti.

Muhalifler yeni kabineye de 35. maddenin değiştirilmesi hakkını tanımadılar. İki ayrı hükümet meclisle ihtilâf haline düşmüş gösterildiğinden, anayasayanın 7. Maddesi gereği Meclis-i Ayanın kararı ve Padişah'ın da iradesi üzere üç ay içerisinde yeni seçimlerin yapılması şartıyla meclis feshedildi (18 Ocak 1912).

Böylece İttihat ve Terakki Fırkası siyaseten istediğini elde etmiş oluyordu. Bu sayede İbrahim Hakkı Paşa fevkalâde diplomatik bir görevle alelacele Londra'ya gönderildi. Bir müddet sonra da Berlin Büyükelçisi yapılarak Divan-ı Âlî'ye sevk edilmekten kurtarıldı.[35]

İttihatçılar müthiş bir zafere imza atarak(!) İbrahim Hakkı Paşayı yargılanmaktan kurtarmışlardı. Trablusgarp'ın ne önemi vardı!

Artık devlet kurumlarına hâkim durumda olan İttihat ve Terakki Fırkasının muhalefeti tasfiye süreci işleyecekti. Seçim sürecinde devlet kadrolarında önemli değişiklikler yaşandı. İttihat ve Terakki, vali, mutasarrıf, kaymakam, emniyet ve ordu mensupları arasında tayinler gerçekleştirdi. Bu tayinlerin maksadı seçim sonuçlarını garanti altına almaktan başka bir şey değildi.

İttihat ve Terakki, ordu mensuplarını da propaganda faaliyetlerinde kullanmaktan çekinmedi. Subayları başlarında olduğu halde askerler çarşı ve pazarda mızıka ile "yaşasın cemiyet" sloganları atmaktaydılar.

II. Abdülhamid Han döneminde bir ve beraber olanlar şimdi ikiye ayrılmış birbirlerini yemekteydi. II. Abdülhamid Han'ı gerici ayaklanması çıkarıyor diye yaftalayan her iki fırka mensupları da şimdi Müslüman halk üzerinde tesirli olabilmek maksadıyla din üzerinden siyaset yapmaktaydılar. Fark şu idi: Abdülhamid Han Müslümanların halifesi sıfatıyla İslâm'ı temsil ediyor ve samimiyetle İslâmiyet'e sahip çıkmaya çalışıyordu. Şimdikiler ise seçim Müslüman'ı oluyordu.

Daha önce bölgelerde tam manasıyla teşkilatlanmış ve silahlanmış bulunan İttihat ve Terakki Fırkası, seçimi kazanmak için halka tehditler savurmaktan, baskı kurmaktan da çekinmiyordu. Hürriyet ve İtilâf Fırkası adayları pek çok yerde İttihat ve Terakki fedailerince sopalarla dövülmüştü. Bunlardan biri de Filozof Rıza Tevfık Bey idi.

Abdülhamid Han'a karşı İttihatçıların yanında birleşen militan azınlıklar da şimdi iki fırka arasında dağılmış bulunuyorlardı. Ermeniler ikiye bölünmüş, Hınçaklar Hürriyet ve İtilâfa, Taşnaklar İttihat ve Terakki Fırkasına dâhil olup destek vermişlerdi. Balkanlarda da bölünmeler görülürken Yahudiler ise bütün olarak İttihat ve Terakkinin safında yer tutmuşlardı.

Nitekim bu adaylardan biri de Bağdatlı bir Yahudi olan ve Osmanlı masonluğunda önemli bir mevkii bulunan Salih bin Gürci idi. Bu zat II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesinde büyük rol oynamıştı. O dönemde Paris'teki bir toplantıda yaptığı ateşli konuşma dinleyenlerce "Yaşasın İttihat ve Terakki, yaşasın kahraman ordu, yaşasın Enver!" şeklinde sık sık tezahüratlarla kesilmişti. Yine o günkü hatiplerden biri de Antoine Brimo adlı bir Osmanlı Ermenisi idi. Aslında İttihat ve Terakki iktidara gelirken yönetim işte bu ellerin idaresine geçmiş bulunuyordu.[36]

Neticede tarihimize "sopalı seçim" olarak geçen seçimin oy verme işlemleri 1912 yılının Ocak ayının sonunda başladı ve Mart ayında tamamlandı. Perşembe'nin gelişi Çarşamba'dan belli olur denildiği üzere bu seçimin galibi baştan belli olmuştu. İki yüz yetmiş milletvekilinden iki yüz altmış dördü İttihat Terakkiye altısı

muhalefete mensuptu.[37]

Ancak seçimi kazanmış olsa da halkın iktidar kadrosuna güveni kalmamıştı. Cemiyete yönelik muhalefet bu seçimlerin sonunda daha da büyüdü. İttihatçılar, büyük ümitlerle ortaya çıkardıkları Meşrutiyet ilkelerine kendileri uymayarak, güya memlekete getirdikleri hürriyet ortamını adeta boğmuşlardı.

Bu arada yeni meclisin açıldığı gün (18 Nisan 1912) Çanakkale, İtalyanlar tarafından bombardıman ediliyordu.

UŞİ (OUCHY) ANTLAŞMASI

Trablusgarp'ta bugünkü Türkiye büyüklüğünde toprak parçası kaybedilirken İstanbul'da yaşananlar meselenin özünü ortaya koyuyordu. İstanbul, neredeyse altı asır önceki Bizans entrikalarının içerisine düşmüş kıvranıyordu.

Hakkı Paşa Hükümeti koca bir kıtayı işgale hazırlamış ve İtalyanlara peşkeş çekmişti. Said Paşa Hükümeti ise kurtarmak adına hiçbir adım atmamıştı. Hükümet Avrupa'da güçlü devletlerin tepkisini çekmemeyi varlığının teminatı gibi görüyordu. Trablusgarp için zaten kıllarını kıpırdatmamışlardı. Ancak İtalyanların savaşı daha geniş bölgelere yayması, durumlarını güçlendirmeye başlamıştı. Ayrıca Balkanlarda da hareketlenmeler başlamıştı.

Bundan daha vahimi ordu İttihatçı ve Halâskâr Zabitan[38] adıyla ikiye ayrılmış bulunuyordu. Seçimlerin de verdiği husumetle iki tarafa mensup subaylar birbirlerine karşı vaziyet aldılar. Sonunda Makedonya vilâyetlerinde iktidar ve muhalefeti tutan subaylar çeteler teşkil ederek birbirlerine silah çekecek hale geldiler.

Trablusgarp'ın gideceğini anlayan, Balkanlarda ise felaketin ayak seslerini işiten İttihatçılar sorumluluktan kaçmak ve ileride daha güçlü bir biçimde gelebilmek için bir müddet siyasetten çekilmeyi karar verdiler. Böylece Balkan facialarının faturalarını başkalarına kesmek kolay olacaktı.

İşte İtalyanlarla 11 Temmuz 1912'de Lozan'da başlayan barış görüşmeleri devam ederken merkezde hükümet krizi patlak verdi. Makedonya'da ordu içinde yaşanan rezaletler üzerine önce Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ile Bahriye Nazırı Hurşit Paşa istifa ettiler.

Sadrazam Said Paşa bu hâlde görevde kalmanın daha fazla felakete yol açacağını ve kendi başını da derde sokacağını anlamıştı. 16 Temmuz 1912'de istifasını sundu. Bu durum karşısında Lozan'da İtaT yanlarla görüşmeleri devam ettiren Said Halim Paşa 28 Temmuzda ülkeye dönmek zorunda kaldı.

İttihatçıların çekilmesi üzerine 93 Harbi Şark Cephesi Kumandanı ihtiyar Gazi Ahmed Muhtar Paşanın başkanlığında yeni bir kabine teşkil olundu. Eski sadrazamlardan Kıbrıslı Kâmil, Avlonyalı Ferid ve Hüseyin Hilmi Paşalar da yer aldığı için bu kabineden çok şey bekleniyordu. Dolayısıyla "Büyük Kabine" diye anılmıştı.

Artık İtalyanlarla görüşmeleri yeni kabine devam ettirecek ve değişmez akıbeti onlar sonlandıracaktı. Sofya sefiri Mehmed Nabi ve Roma Elçiliğinde memur olarak çalışan Rumbeyoğlu Fahreddin Beylerden oluşan yeni delege heyeti uzun görüşme ve pazarlıklar sonunda Lozan yakınlarındaki Uşi (Ouchy) kasabasında nihaî barış antlaşmasını imzaladılar. Böylece bir yıl, on yedi gün süren Türk-İtalyan savaşı bitti.

Yapılan muahedeye göre Trablusgarp vilâyeti ile Bingazi sancağı İtalya'ya bırakıldı. Bu şehirlerde sadece hutbede padişahın adı anılacak ve padişah ülkeye bir saltanat naibi tayin edecekti. Bütün kadıları, Şeyhülislâm seçecek ve bunlar maaşlarını İtalyanlardan alacaklardı. Vakıfların idaresine İtalyanlar hiçbir şekilde karışmayacaklardı.

Rodos ve Oniki Ada boşaltılıp Osmanlıya geri verilecekti.

İtalya, Libya için her yıl doksan bin Reşad altını vergiyi İstanbul'a Duyûn-ı Umumiye İdaresine gönderecekti.

İttihatçılar Müslüman dünyasını teskin için bir de senaryo düşündüler. II. Abdülhamid Han'ı tahttan indirirken kumpas kuranlar şimdi de Müslüman dünyasının gözünü boyamak maksadıyla yeni kumpaslar tertip ediyorlardı.

15 Ekim tarihli olarak düzenlenen bir belgeyle önce Trablusgarp vilâyeti ve Bingazi sancağına muhtariyet verildi. Ardından saltanat naipliğine kendisine vezirlik tevcih edilen Şemseddin Bey memur edildi. Böylece kamuoyunda İtalya'nın bu muhtar eyalete el koymuş olarak gösterilmesi planlanmıştı.[39]

Artık İttihatçılar rahatça gözlerini kapayıp uyuyabilirlerdi.

Osmanlı, 360 yıllık Türk yurdu Trablusgarp'tan çekilmeyi kabul etmişti.

Enver Bey, Cağbup Zaviyesi'ne gelip Ahmed Şerife Osmanlı Devletinin Trablusgarp'tan çekilme sebeplerini boş yere anlatmaya çalıştı. Bu büyük mücahit gerekçeler ne olursa olsun antlaşmanın kendisini bağlamayacağını, bu durumu kabullenemediğini söyleyip Enver Beye yol verdi.

Enver Bey ve gönüllü Osmanlı subaylarının cepheden ayrılmasından sonra direniş hareketinin kumandasını üzerine alan Ahmed Şerif Senusi, kısa zamanda büyük başarılar kazanacak ve daha uzun yıllar İtalyanlara kan kusturacaktır. Buna rağmen Mehmed Reşad Han vefat ettiğinde İttihatçılar kendisini yeni padişah Vahideddin Han'a kılıç kuşanma bahanesiyle İstanbul'a getirtecek ve Kuzey Afrika mücadelesi büyük sekteye uğrayacaktır.[40]

Öte yandan Uşi Antlaşmasıyla her ne kadar İtalyanlardan Rodos ve civarındaki On İki adaları tahliye etme sözü alınmışsa da Balkan Savaşlarındaki ağır hezimet sonrasında bu vaatler de unutuldu. Ayrıca Trablusgarp ve Bingazi için öngörülen muhtariyet ve niyabet de kâğıt üzerinde kalmıştı.

Zira bunlar sadece günü kurtarmak için alınan kararlardı ve İttihatçıların devlet hafızası yoktu.

SIRA BALKANLARDA Mİ?

Trablusgarp'ta Senusiler ve bir avuç Türk mücahidi İtalyanlara karşı ölüm kalım mücadelesi verirken İttihat ve Terakki Fırkası İstanbul'da seçim işleri ile meşgul oluyordu. Trablusgarp onların gözünde zaten daha başlangıçta gitmişti. Öyle bir dertleri de hiç olmamıştı. Trablusgarp göz göre göre giderken sanki merkezde birileri bu defa da Balkanların gidişini hazırlamakla meşguldü. Zira Arnavutluk ve Trablusgarp'ta olduğu gibi İttihatçılar hatalı hareketlerle ortalığı yangın yerine çeviriyor sonra da dış mihraklar istedikleri gibi at koşturuyorlardı. Nitekim Hakkı Paşa Kabinesinin BâlkâfîlâF'dâ İç baFİŞi Sâğlâfriâk inâksâdiylâ Kiliseler ve Mektepler Kanununu çıkarması Balkan hezimetlerinin davetiyesi olacaktı (3 Temmuz 1910).

Balkan milletlerinin Rum Ortodoks kilisesinden ayrıldıkları tarihten beri aralarındaki en büyük anlaşmazlık konusu bölgedeki kilise, mektep ve vakıfların kime ait olduğu idi. II. Abdülhamid bu anlaşmazlık sayesinde Balkan milletlerinin Osmanlı Devleti aleyhine birleşmesini önlemeye çalışmıştı. Hakkı Paşa Hükümeti çıkardığı bu kanunla ihtilâftı meseleleri nüfus oranına göre halletti.[41]

Böylece Balkan savaşlarının çıkmasına sebep olan Balkan İttifakının sağlanmasının yolu açılmış oldu. Aralarındaki en büyük anlaşmazlık konusu ortadan kalkınca Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan devletleri Osmanlı Devletine karşı Balkan İttifakını oluşturdular.[42]

Balkanlarda ittifak hazırlıkları devam ederken Osmanlı Hükümetine çeşitli yollarla ihbarlar gelmekteydi. Ancak Hariciye Nâzırı Asım Bey bu söylentilere zerrece itibar etmemekteydi. Hatta Balkan Harbinin patlamasına üç ay kala 15 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan'da, "Balkan hükümetleri ile olan münasebatımız pek samimi devam ediyor." diyerek hiçbir endişeye mahal olmadığını ifade edecekti.[43]

Hariciye Nazırının bu mütalaası Osmanlı Hükümetini bir büyük gaflete daha sürükledi. Sırbistan, yakında patlayacağı beklenen Balkan Harbinde kullanmak üzere Fransa'dan son model ağır toplar temin etmişti. Ancak Avusturya-Macaristan bunların Sırbistan'a geçişine izin vermiyordu. Avusturya'dan istediği izni bir türlü çıkaramayan Sırp Hükümeti, Selanik Limanına getirilen bu topları tren yoluyla Sırbistan'a nakledebilmek için Osmanlı Hükümetine müracaat etmişti. Said Paşa Hükümeti, çok geçmeden Türklere ölüm kusacak bu topların geçişine kolaylıkla izin verdi. Böylece son model toplar demiryoluyla Belgrad a nakledildi.[44]

Bu sırada sopalı seçimler (1912) gerçekleşmiş ve Said Paşa Kabinesi istifa ederek yerine (16 Temmuz) Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti kurulmuştu. Aslında Trablusgarp'tan sonra sıranın Osmanlıların Balkanlardan tasfiyesine geldiği belli olmuştu. Arnavutluk'taki kargaşa, kiliseler problemini çözmek ve Balkan birliğinin sağlanmasına yol açmak gibi bütün şartlar İttihatçılara hazırlattırılmıştı. Şimdi ise bir bakıma İttihat ve Terakkinin kurmayları Balkan hezimetinin faturasını çekmemek için kenara çekiliyorlardı.

Said Paşanın kendisi İttihatçı olmamakla birlikte iyi geçinmek

adına kabinesini ağırlıklı olarak İttihatçılardan oluşturmuş ve İttihatçıların politik baskılarına seyirci kalmaktan başka bir şey de yapamamıştı.[45]

Yeni kabinede Asım Bey'in yerine gelen Hariciye Nazırı Ermeni Gabriel Noradunkyan Efendi de ondan farklı değildi. İhanet zinciri devam ediyordu.

O da Balkanlarda savaş çıkmayacağına dair Rusya'nın kesin teminat verdiğini hükümete bildirdi. Harbiye Nezareti de bu bilgi üzerine akıl almaz bir gafletle 29 Temmuz'da Balkanlarda bulunan en kıdemli 120 tabur askeri terhis ettirdi.[46]

İşte hükümetlerin akıl almaz gafletleri neticesinde artık Balkan milletleri harekete geçebilirdi.

TÖREN ÜNİFORMALARI HAZIRDI AMA!

İttihatçılar hükümetten çekilmiş ise de basın ve gençlik ellerin de idi. Toplumu istedikleri gibi yönlendiriyorlardı. Bunlar şimdi de savaş körükleyiciliğine başlamışlardı. 93 Harbinde görüldüğü gibi üniversite talebeleri Babıali önünde: "Harp isteriz!" diye bağırarak, hükümete karşı nümayiş yaptılar. Harbin kolay olacağı mı sanılıyordu? Yoksa ordu bozguna uğrasın, ülke gitsin, bize tekrar müdahale kapısı mı açılsın düşüncesinde mi idiler? Bu gerçek savaş sırasında ortaya çıkacaktı!

Oysa Perşembe'nin gelişi Çarşamba'dan belliydi! Harbin patlamasına birkaç gün kala Osmanlı istihbaratı, hâlâ dört Balkan devletinin askerî ve siyasî ittifakını öğrenememişti. Zira II. Abdülhamid Han'ın istihbarat teşkilatı, İttihatçılar tarafından, hafiyeler diye aşağılanarak çoktan lağvedilmişti. Yerine yenisi de kurulamamıştı. Devletler için hayati önem taşıyan istihbarat işi ancak 1913 yılı sonunda ele alınacak ve Teşkilat-ı Mahsusa kurulacaktır.[47] Ancak onun içinde de dış istihbarat ajanları cirit atacaktır.

Gaflet ile nice ülkeler elden gittikten sonra...

Karadağ'ın da katılmasıyla dört küçük devlet, Türkiye'ye karşı uygulayacakları savaşı ve taksim projelerini en ince teferruatına kadar tespit etmişlerdi. 30 Eylülde ise seferberliklerini ilan ederek Türkiye hudutlarında askeri yığınak yapmaya başladılar. İşte Os- manlı Hükümeti hadisenin ciddiyetini ancak o zaman kavrayabildi. Hudut

olaylarının artması üzerine Osmanlı Devleti, 1 Ekim 1912'de seferberlik ilan etti. Fakat savaş kapıya dayanmıştı. Terhis olunan askerlerin toparlanma imkanı kalmamıştı.

8 Ekim 1912'de Karadağ, Osmanlı Devletine harp ilan ederek İşkodra üzerine taarruza başladı. Ardından 13 Ekim'de Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistajı da Osmanlı Devletine kabulü imkânsız bir nota verdiler. Notada bilhassa Osmanlı Devletinin bütün askerî birliklerini Makedonya'dan çekmesi isteniyordu ki kesin savaş sebebi olacağı belli idi.

Türk devlet adamları savaşa hazır olmadıkları ve hiçbir tedbir almadıkları gibi hamaset dilini de elden bırakmıyorlardı.

Başkumandan Vekili Harbiye Nazırı Nazım Paşa, bir veya iki haftada Sofya'ya gireceğini söylüyordu. Hatta o, Türk subaylarının Sofya'da geçit resminde giyecekleri tören üniformalarını da beraberlerinde bulundurmalarını emretmişti!

Türk Genelkurmayı'na göre de Balkan devletçiklerinin askerî güçleri ehemmiyetsizdi. Balkanlılara karşı bir harp, ancak bir isyanı tenkil hareketi derecesinde olurdu!

Osmanlı Devleti seferberliğini ilân edince Doğu Ordusu Kumandanlığına Birinci Ferik Abdullah Paşa, Batı Ordusu Kumandanlığına Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, Avlonya Ordusu Kumandanlığına Harbiye eski Nazırı Mahmud Şevket Paşa tayin edilmişti. Balkan çetelerini yanına alarak II. Abdülhamid Han hal etmek üzere İstanbul üzerine yürürken gök gibi gürleyen Mahmud Şevket Paşa, bu vazifeyi kabul etmeyerek istifa etti. Halbuki asıl vazifesi askerlikti. Bu hareketi ile savaşın neticesini pekiyi görmediği ve bu yüzden sorumluluk altına girmek istemediği anlaşılıyordu. Nitekim Abdullah Paşa da Bulgarlarla savaşacak durumda bulunmadığımızı açıkça belirtmişti.[4*]

Seferberlik hazırlıklarının on beş günde tamamlanacağını düşünen Türk Başkomutanlığı ise 16 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan'a; 18 Ekim'de de Yunanistan'a harp ilan etti. İlk savaş Karadağ'la başlayacaktı.

İŞKODRA'NIN KAYBI!

Balkan müttefik devletleri arasında hem toprak hem de askerî

kuvvet bakımından en küçük olanı Karadağ idi. Karadağ'ın bu savaştaki genel askerî amacı İşkodra ve çevresini işgal etmekti.

8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devletine savaş ilan eden Kral Nikola, Çetine'deki sarayının balkonunda halka yaptığı bir konuşmada "Eski Sırbistan'daki mazlum kardeşlerimizden yükselen acı feryatlara daha uzun süre dayanamayız. Vatan sevgisi onların yardımına koşmamızı emrediyor." dedikten sonra Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın bu kutsal girişimde kendileriyle birlikte olduklarını belirtmekteydi.

9 Ekim günü Prens Peter komutasındaki Karadağ birlikleri, hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Trabos bataryalarını aşarak İşkodra'ya kadar ilerlediler.

İşkodra, Türklerin Mısır İskenderiyesi'nden ayırmak için Arnavut İskenderiyesi adını verdikleri, Drina nehri kenarında kurulu eşsiz güzellikte bir şehirdi. 1479 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafın dan fetholunmuştu. 433 yıllık bu İslâm beldesinde nüfusun büyük bölümü Müslüman idi.[49]

Kuşatma sırasında şehirde, Haşan Rıza Paşa[50] komutasında yaklaşık yirmi dört bin Osmanlı askeri ve beş bin Müslüman Arnavut gönüllü bulunmaktaydı. Şehri kuşatan Karadağlıların toplam asker sayısı ise Hristiyan Arnavut (Malisör) gönüllülerle birlikte otuz iki bin kadardı.

Diğer taraftan Sırp-Karadağ müttefik birlikleri Arnavutluk'ta büyük bir harekât başlatmışlardı. 18 Kasım'da Leş, 21 Kasım'da Resne, 28 Kasım'da Debre ve Draç, 29 Kasım'da Ohri ve nihayet Tiran ile Akçahisar düşman eline geçti.

Bu durumda Arnavut milliyetçileri, başlarında eski Berat *mebusu* İsmail Kemal Vlora bulunduğu halde Avlonya'da Arnavutluk'un istiklâlini ilân ettiler (29 Kasım 1912).

Şehir, Arnavut bayraklarıyla donandı. Bu, İttihat ve Terakki iktidarının baştan beri bu bölge halkına karşı anlayışsız ve hatalı davranışının ve bundan faydalanan dış tahriklerin bir neticesiy- di. Büyük devletler, 17 Aralık 1912 günü derhal Arnavutluk'un istiklâlini tanıdılar.[51]

Öte yandan Haşan Rıza Paşa ise canla başla İşkodra'daki mevzilerin savunmasını temin ediyordu. 3 Aralık'da Sırplar da bir tümenlerini,

ağır toplarla birlikte İşkodra önlerine getirdiler.

Savaş daha da şiddetlendi. Haşan Rıza Paşa yiyecek stoklarının azalmasına ve yardıfn alamamasına rağmen şanlı direnişini sürdürmekteydi. Kendisine gelen bir Karadağlı heyeti:

"Mücadeleniz hayranlık veriyor. Fakat sonuç kaçınılmazdır. Açlığa ve iklimin sertliğine dayanamazsınız. Daha fazla kan dökülmeden teslim olunuz. Kırkkilise ve Kumanovo'daki kardeşleriniz de teslim oldular." dediğinde Haşan Rıza Paşa şu cevabı verdi:

"Bu kalede sahip benim. Ben sağ kaldıkça, kale teslim olmayacaktır."[52]

Haşan Rıza Paşa, Karadağlılar ve Sırplara karşı bölgedeki Arnavutları Osmanlılar tarafına çekmek için büyük gayret sarf ediyordu. Ancak Arnavutlarla yapılacak antlaşmanın ayrıntılarını görüşmek [u]zere gittiği Esad Paşa'nın evinden geri dönerken, 31 Ocak 1913

günü akşamı tertiplenen bir suikast neticesinde silahlı üç kişi tarafından vurularak şehit edildi.[53]

Esad Paşa, İttihatçıların gözdesi, Sultan II. Abdülhamid Hana hal'ini bildiren heyette rol alan Draç mebusu Arnavut Esad Toptani'den başkası değildi. Kendisi Redif Gönüllü Kuvvetleri kumandanı sıfatıyla İşkodrada bulunuyordu. O, suikastin azmettiricisi olarak bütün şüpheleri üzerinde toplayacaktır. Ancak İttihatçıların bütün suikastlerinde olduğu gibi bu suikast de bilinmeyen şüpheli ölümler arasına girecek ve yalnızca bazı hatıralarla dile getirilebilecektir.[54]

Haşan Rıza Paşa'dan sonra idareyi ele alan Esad Paşa bir müddet daha savunmayı sürdürdükten sonra 22 Nisan günü anlaşarak şehri Karadağlılara teslim etti. Böylece Fatih'in yadigârı 433 yıllık Türk yurdu îşkodra elimizden çıktı.[55]

Karadağ, hiçbir şekilde yardım alamayan İşkodra'yı zorla da olsa düşürmüşse de şehre sahip olamayacaktır. Nitekim bir müddet sonra Avusturya'nın devreye girmesiyle İşkodra'yı boşaltmak ve Birleşik Donanma Komutanı Amiral Burney'e teslim etmek zorunda kalacaklardır (14 Mayıs 1913).

TÜRK-SIRP SAVAŞI

Sırplar 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan etmişlerdi. Hedefleri Kumanova üzerinden Üsküp'e ulaşmak ve burayı sınırlarına kattıktan sonra Selanik'i de işgal etmekti.

18 Ekim'de savaşın başlamasıyla birlikte General Tankovitch kumandasında harekete geçen Sırp birlikleri 20 Ekim'de Podiyevo, 21 Ekim'de Priştine ve 23 Ekim'de Geylan'ı işgal etti. Yalnızca Priş- tine şehrinde mevzîî bir mukavemet gösteren Osmanlı kuvvetleri bozgun halinde güneye doğru çekildiler. Yine 23 Ekim tarihinde Sırp veliahdı Aleksander da ordusuyla Yenipazar'a girmişti.

Öte yandan Sırp ordusunu karşılamak isteyen Vardar Ordusu Komutanı Zeki Paşa maiyetindeki askerî birlikler ile karşı yürü yüşe geçti. Gerek hazırlıkların yeterince yapılmaması ve gerekse hava şartlarının olumsuzluklarından dolayı ordunun vaziyeti iyi değildi. Nitekim seksen bini bulan ordunun ancak otuz beş bini savaşa iştirak edebilecekti.

23-24 Ekim'de şiddetli geçen Kumanova savaşı, Osmanlıların büyük bozgunuyla neticelendi. Türk tarafında şehit sayısı on iki bin, esir miktarı ise iki bin askerdi. Sırpların ise bin ölü ve üç bin yaralısı vardı. Sırp ordusu 25 Ekim'de Kumanova'ya girdi.[56]

Kumanova mağlubiyetinin Osmanlı ordusu üzerindeki tahribatı çok büyük oldu. Zeki Paşa, kalan birliklerle perişan bir halde güneye; Üsküp, İştip ve Manastır'a doğru çekildi. Bu arada kullanılamayan toplar ye bol miktarda *cephanelik de* Sırpların eline geçti. Osmanlı ordusundaki Arnavut askerler de dağılmışlardı.

Bu şekilde Üsküp'ün kuzeyinde bir savunma hattı oluşturulmadığını gören ve şehrin savunulamayacağına inanan ahali, şehri Sırplara teslim etme kararını verdi. Böylece Yıldırım Bayezid Han emaneti 522 yıllık Türk yurdu Üsküp, 26 Ekim 1912'de tek kurşun atılmadan Sırplara teslim oldu.[57]

Zeki Paşa ise toparladığı birlikleri ile Manastır'ın kuzeyinde yeni bir savunma cephesi teşkil etmişti. Veliaht Prens Aleksander ise Kumanova Savaşı'ndan sonra birliklerini bir araya getirip güçlü bir şekilde Manastır hattına doğru ilerlemişti. Ordusunun mevcudu seksen beş bini bulmuştu. 14 Kasım 1912'de başlayan çarpışmalar dört gün boyünca devam etti.

Sonunda Osmanlı ordusu bir kez daha mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Murad-ı Hüdavendigâr'ın Osmanlı hâkimiyetine aldığı 527 yıllık Türk yurdu ve bölgenin en önemli şehirlerinden Manastır da Sırpların eline geçmiş oldu. Bu savaşta Türk tarafının kaybı on iki bini bulurken, Sırpların ise sekiz bin idi.[58]

Manastır'ı Firzovik, Mitrovitçe, Köprülü, İştip, Kalkandelen, Tikveş ve Gostivar şehirleri takip etti. Savaş isteriz naraları ile ortalığı inletenlerden hiçbir ses duyulmuyordu. İki asırlık Estergon ve Budin gibi şehirlere ne ağıtlar yakılmışken neredeyse altı asırdır Türk hâkimiyetinde kalmış ve tamamıyla Türk rengine boyanmış bu İslâm yurtlarına ağlayanlar bile bulunmayacaktı.[59]

Yalnız bir ibret vesikası olarak Akif'in bu hususta duygularını belirtmek gerekir.

KALK BABA, KABRİNDEN KALK!

II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilişini bayram olarak telakki eden Mehmed Âkif Ersoy Bey üzerinden üç yıl geçmeden dedelerinin yurdunu düşman çizmeleri altında görünce:

Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...
Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!

diyerek bitirdiği şiirinde hem Padişah iri yerini âlânlâfifi İfiâfiilfllâZ gafletini ve hem de acı akıbeti yanıp yakılarak şöyle dile getirmişti:

Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk Bak nasıl
doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!

Diriler koşmadı imdadına, sen bari yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!

Tek kıvılcım kabarıp öyle cehennem kustu:
Ki hemen kol kol olup sardı bütün bir yurdu.

O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tufan ki: Yakıp yıktı bütün vâdîyi!

Âşinâ çehre arandım... O, meğer, hiç yokmuş...
Yalınız bir kuru çöl var ki, ne sorsan: Hâmûş!

Âşinâ çehre de yok hiçbirinin yâdı da yok;
Yakılan bunca hayâtın, hani, ecsâdı da yok!

Yoklasan külleri, altından, eminim, ancak
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak!

Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın
Olacak mıydı fedâ hırsına üç kaltabanın?

Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Öyle bir gitti ki hem: Bir daha gelmez ebedî!
Ne olurdun bunu kalkıp dagöreydin acaba? "Meşhed"in
beynine haç saplanacak mıydı baba!
Ne felaket: Dönüversin de mesâcid ahıra, Hırvat'ın askeri
tepsin çıkıp üstünde hora!

Bâri bir hâtıra kalsaydı şu toprakta diri...
Yer yarılmış, yere geçmiş, şühedâ türbeleri!

Hani asker? Hani kalbinde yatan Şâh-t Şehîd?
Ah o kurbân-ı zafer nerde bugün? Nerde o tyd?

Söyle Meşhed, öpeyim secde edip toprağım;
Yok mudur sende Murâd'ın iki üç damla kanı?

Âh Meşhed! O ne? Sâhandaki meyhâne midir?
Kandilin, görmüyorum, nerde? Şu peymâne midir?

Ya harîmindeyatan, şapkalı sarhoşlar kim?
Yoksa yanlış mı? Hayır, söyleme, bildim... Bildim!

Basacak mıydı, fakat, göğsüne Sırb'ın çarığı?
Serilip yerlere binlerce şehidin sarığı,

Silecek miydi en alçak neferin çizmesini?
Dürtecek miydi geçen, leş gibi her lîmesini?

Ya şu üç parçalı bayrak dikilirken tepene,
Niye indirmedi, kim çıktı bu halkın önüne?

Hani, milletlere meydan okuyan kavm-i necîb?
Görmedim bir kişi, tek bir kişi meydanda...Garîb! ,.[60]

SAN DAN S KY İLE İÇKİ MASASI SARHOŞLARI!

Osmanlı ordusu Doğu Cephesinde Bulgarlara karşı mücadele verecekti.

30 Eylül 1912'de seferberlik ilan ederek 18 Ekim'de savaşı resmen başlatan Bulgar Çarı Ferdinand, yayınladığı beyannamesinde savaşın sebeplerini izah ettikten sonra yapılan mücadelenin Haçın Hilâle ve özgürlüğün istibdada karşı mücadelesi olduğunu belirterek "Adalet ve ilerleme taraftarlarının sempatisi bizimle beraber olacaktır." demişti.

İttihatçılar, Bulgar çetecilerle birlikte II. Abdülhamid Han üzerine yürürken adalet, özgürlük diye nutuklar atıyorlardı. Şimdi Bulgar çeteciler aynı söylemlerle onların üzerine geliyordu.

Bulgar Sandansky ile içki masalarında eğlenenler nerede idiler. Yıldız Sarayını Bulgar çetecilerine yağma ettirenler ne

düşünüyorlardı?[61]

Meselenin Hilal-Haç kavgası olduğunu anlamışlar mıydı? Ne gezer!

Bulgar orduları 18 Ekim 19I2'de üç cepheden harekete geçtiler. Birinci Bulgar ordusu Batı hattından ilerlerken üçüncü Bulgar ordusu Tırnova'yı geçerek 20 Ekimde Kırkkilise önlerine ulaştı. İkinci Bulgar ordusunun hedefinde ise Edirne vardı.

Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa müdafaa savaşı yapmak istiyordu. Hedefi, Kırkkilise-Yenice ve Bostanlı hattını tutup düşmanı karşılamaktı. Ancak savaş idare kabiliyetinden mahrum Başkomutan Vekili Nazım Paşa müdahale ederek derhal hücuma geçilmesi hususunda emirler verdi.

Gelen emir üzerine Abdullah Paşa, 22 Ekimde taarruz emri verdi. İki gün boyunca devam eden Kırkkilise Savaşını Türk ordusu kaybetti. 23 Ekimde Türk askerî birlikleri perişan bir şekilde Vize- Lüleburgaz istikametinde çekilmeye başladılar.

Bulgar ordusu da yıpranmıştı. Bu sebeple çekilen birlikleri takip etmediler. Bu durum Osmanlı ordusunun toparlanmasını sağladı. Abdullah Paşa, Lüleburgaz-Pınarhisar arasında yeni bir savunma hattı teşkil etti.

Bulgarlar 27 Ekimde bu hatta saldırmaya başladılar. Osmanl ı askerî birlikleri başlangıçta başarılı olsalar da devamını getirmedi ler. Bir kısım birliklerin geri çekilmeye başlamasıyla birlikte ricat umumileşti. Sonunda 2 Kasım günü Abdullah Paşa birliklere geri çekilme emrini verdi. Türk birlikleri bu kez Çatalca hattına doğru çekilmeye başladılar.

Savaş neticesinde Türkler yirmi beş bin şehit, Bulgarlar ise on yedi bin kayıp vermişti. Türk ordusundan pek çok top ve silah düşmanın eline geçti. Bu ikinci bozgun büyük bir heyecanın doğmasına yol açtı. Zira Bulgarlar, Payitahta 40 kilometrelik bir mesafeye kadar gelmiş bulunuyorlardı.[62]

Abdullah Paşa, Çatalca'da bir kez daha birliklerini tanzim etmeye muvaffak oldu.

Başkomutan Vekili Nazım Paşa emrinde *yüz* kifk *bin kişilik* kuvvet bu bölgeye kaydırıldı. Yaklaşık yüz yetmiş bin kişilik bir orduya sahip

olan Bulgar birliklerinde İstanbul'a girmek iştahı kabarmıştı.

Bu maksatla Bulgarlar 17 Kasım'dan itibaren Çatalca hattına şiddetle saldırılarda bulunmaya başladılar. Ancak üst üste gerçekleştirdikleri hücumlardan bir netice alamayıp çakılıp kaldılar. Bu arada askerler arasında baş gösteren kolera ve dizanteri hastalığı iki tarafı da vurdu. Hastalıklarda Türkler yirmi, Bulgarlar ise üç bin askerini yitirdiler.

Bu arada Bulgarların ikinci ordusu en önemli hedeflerinden biri olan Edirne üzerine yürümüştü. Bulgar İkinci Ordusu Komutanı İvanov maiyetindeki yüz bini mütecaviz askerle gelerek 7-8 Kasım'da Edirne kuşatmasını başlatmıştı.[63]

EDİRNE MÜDAFAASI VE ŞÜKRÜ PAŞA

Edirne'de Şükrü Paşanın maiyetinde ise elli üç bin kişilik bir ordu, 430 top ve 77 batarya bulunmaktaydı. Şükrü Paşa, Osmanlı Devletinin son yıllarında yetişmiş tecrübeli bir komutandı. 1857'de Erzurum'da doğan Mehmed Şükrü, Ayabakan ailesinden Kolağası Mustafa Bey'in oğludur. Annesi Muhsine Hanımdır. Çocuk yaşta askerliğe karşı ilgi duyarak Erzincan Askerî İdâdîsi'ne girdi. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a gelerek Sütlüce Topçu Okuluna yazıldı. 1879 senesinde topçu teğmeni olarak Harbiye'den mezun oldu.[64]

Balkan Harbi çıkınca Edirne Müstahkem Mevkii Kumandanlığına tayin edilen Şükrü Paşaya verilen yazılı emirde, şehrin muhasarası halinde kırk gün müdafaa etmesi bildirilmişti. Bu süre içerisinde ya Bulgar orduları bozguna uğratılacak ya da kendisine İstanbul'dan yardım gönderilecekti.

Kasım ayı ortasından itibaren şehrin önüne gelen Bulgarlar, Edirne'yi top ateşine tutmaya başladı. Aralık ayı geldiğinde yardım alamayan şehir bunalmaya başladı. Bulgarlar belli aralıklarla şehri yoğun bir şekilde bombalarla dövmüşlerdi.

Öte yandan Çatalca'yı geçemeyen Bulgarlar Edirne'yi düşürebilmek için daha fazla gayrete başladılar. Şehir ancak 4 Aralık'ta yürürlüğe giren ateşkes antlaşmasıyla biraz nefes almıştı.

Bu sefer iki Sırp tümenini de yanlarına alarak Edirne'ye yüklendiler. Yirmi saat boyunca devamlı top ateşine tuttular.

Yokluk ve sefaletin kol gezdiği, cephanenin bittiği o günlerde

Şükrü Paşanın hâl ve tavırları herkese cesaret kaynağı oldu. Cephede can pazarı yaşanmasına rağmen askere ve halka moral vermekte çok başarılı idi. Harbin en çetin anında:

"Düşman hatlarımızı geçtikten sonra ölürsem kendimi şehit kabul etmiyorum. Beni mezara koymayın. Etimi itler ve kuşlar çeke çeke yesinler. Fakat müdafaa hattımız bozulmadan şehit olursam kefenim, lifim ve sabunum çantamdadır. Beni bu mahalde gömeceksiniz ve gelen nesiller üzerime bir abide dikeceklerdir." demişti.[65]

Şükrü Paşa sadece Bulgarlarla mücadele etmemişti. İçeride mücadeleyi baltalayan İttihatçıların menfi tutum ve tavırlarına karşı da büyük mücadele vermişti. Bu hususta o günlere ait hatıralarını İsmail Hami Danişmend'e yazdırırken kendisinin anlattıkları ibret vericidir:

"Harbin bidayetinde hükümet benden Edirne'nin bir ay müdafaasını istedi. Ben ise her türlü mahrumiyete rağmen taahhüdümün beş misli dayanarak 155 gün mukavemet ettim. İşte buna rağmen esaretten avdetimde İttihat ve Terakki Hükümeti beni tekaüde sevk edip menkub yaşattı! Bu menkûbiyetimin çok acı bir sebebi var: Harbin başlangıcında ve muhalif kabine zamanında henüz muhasara başlamadan evvel İttihatçıların eski Dâhiliye Nâzırı Talat Bey gönüllü nefer yazılıp Edirne'ye gelmişti. Maksadı askerlik etmek

değil, askeri ifsad etmekti. Kendisine emirerleri tahsis edilmişti. Nefer olduğu halde kumandan paşaların sofrasına oturuyor ve adeta bir "Nefer Paşa" muamelesi görüyordu. Tabii bu vaziyeti zabitlerle askerler arasında birçok dedikodulara sebep oldu. Talat Bey'in her günkü faaliyeti hakkında raporlar alıyordum. Askeri harp etmemeye teşvik ediyor ve bilhassa Anadolu efradının Rumeli'nin kendi vatanları olmadığından bahsediyordu! O sırada düşman ordusu ilerlemekte ve Edirne muhasaraya düşmek üzereydi. Tabii böyle bir fesada daha fazla tahammül edemezdim. Talat Bey'i çağırttım. Karşımda askerî vaziyet alan nefer elbiseli müfside 'Bey Oğlum' diye hitap ederek Edirne'deki gayr-ı tabii vaziyetini ve bu vaziyetten istifade ederek yaptığı menfi propagandayı anlattım. Bu hâle bir dakika daha tahammül edemeyeceğimi, Edirne'de kaldığı takdirde kendisini maazallah idam ettirmek mecburiyetinde kalacağımı belirterek o günkü trenle derhal İstanbul'a hareket etmesini emrettim.

O çekilip gitti ama Merkez-i Umumi azasından Doktor Baha- üddin Şakir "Hilal-i ahmer" (Kızılay) müfettişi sıfatıyla Edirne'de kaldı. Talat'ın propagandasına devam eden bu adamı idam ettirmemek için çekmediğim kalmadı! Muhasaranın sonlarına doğru bir gün bana gelip Sultan Selim Camii'nin (Selimiye) düşmana teslim edilemeyeceğinden dem vurarak dinamitle ber-hava edilmesini teklif etti. Kendisine Edirne üzerindeki en muhteşem Türklük ve Müslümanlık damgasının imhasının tarihe bir ihanet olacağını ve Edirne'nin her hâlde Bulgar hâkimiyetinde kalamayacağını söyledikten sonra bir daha vazifesinden başka bir şeyle meşgul olmamasını ihtar ederek def ettim. İşte benim menkûbiyyetime bu Taktlarla Bahaüddin Şakirler sebep oldu. Onlar ordumuzun bir an evvel mağlup olmasını ve mağlubiyet yüzünden muhalif hükümetin bir an evvel sukutunu istiyorlardı! Fakat unuttukları bir şey vardı: Benim asker olduğumu unutuyorlardı."[66]

Yiyeceği kalmayan, silah ve mühimmatı bitmek üzere olan Şükrü Paşa hiçbir yardım görememesi üzerine 26 Mart 1913 Çarşamba günü öğle üzeri Bulgar başkumandanına bir subay göndererek teslim olacağını bildirdi. Zira günlerdir yetersiz ve çok kötü beslenen askerin eli artık silah tutmuyordu. Açlıktan çok sayıda asker

ölmeye başlamıştı. Edirne'nin düşmesi, Osmanlı kadar Avrupa ve İslâm âleminde de bomba tesiri yaptı.

Bu kuşatma süresince Türkler on beş bin Bulgarlar ise on sekiz bin kayıp vermişlerdi. Esir edilen Şükrü Paşa ve diğer subaylar 29 Mart 1913'te trenle Sofya'ya sevk edildiler. Bulgarlar tarafından esir edilen 28.500 asker de toplanarak Edirne Sarayiçi bölgesinde hapsedildi. Bu kahramanlar burada bir ay kadar açlıktan ağaç kabukları yiyerek sefâlet ve zulüm altında kolera ve dizanteriden inleye inleye, bile bile ölüme terk edildiler.[67]

Bil arada Edirne hâlfen§ Bulgarlar tarafından akla gelmedik işkenceler yapıldı. Kadınların-kızların namusları kirletildi. Bu mezâlim ve vahşet sırasında bir ay içinde binlerce ev tahrip edilip camilere çan asıldı. Bu durumu tespit eden bazı tarafsız Batılı ülkeler, Bulgar mezaliminin medeniyet ve insanlık için yüz karası olduğunu ifade ettiler.

Edirne ve çevresi Bulgarlar tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiş, evler yakılmış, su kuyularına domuz eti atılmış, kapılara, pencerelere, iplere domuz yağı sürülmüştür. On binlerce Türk'ü kimisini Sarayiçi'nde olduğu gibi aç ve susuz bırakarak, kimisini Kayapa köyünde olduğu gibi diri diri ateşte yakarak, kimisini Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin sularında boğarak, kuyu içine atarak, süngüleyerek şehit etmişlerdir.[68]

Esir olarak Bulgaristan'a götürülen Şükrü Paşa, orada üç ay tutsak olarak kaldı. Londra Antlaşmasının imzalanması üzerine serbest bırakıldı ve İstanbul'a döndü. Ancak İttihatçıların kendisine kini karşı bitmemişti.

Osmanlı ile Bulgarlar arasında antlaşma imzalanmasından sonra, İstanbul'a dönen Şükrü Paşayı, ona halkın tezahüratta bulunması ihtimâlinden korkan İttihat ve Terakkinin meşhur İstanbul muhafızı Cemal Bey (Paşa), el çabukluğuyla trenden alıp muhafızlık arabasına koyarak kimseye göstermeden evine getirecektir.[69]

Öte yandan Edirne'den sonra Bulgar ordusunun ilerleyişine karşı yapılan en önemli hamle Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması idi. Bu askerî harekâtın amacı ise Bolayır ve Şarköy'den saldırılarak Bulgarlar iki ateş altına alınacak, Gelibolu ve Edirne Bulgarlardan kurtarılacaktı. Trablusgarp'tan dönen genç subaylar da bunlara iştirak

etmişlerdi. Gelibolu'da bulunan kolordunun komutanı Fahri Paşa, Kurmay Başkanı Ali Fethi Bey ve Hareket Şube Müdürü Mustafa Kemal Bey idi.

Ali Fethi Bey, Bulgarların Bolayır'a doğru ilerlemesi üzerine Fahri Paşanın da tasdik etmesiyle taarruz kararı almıştı. Ancak 8 Şubat 1913 sabahı yoğun sis altında saldırıya geçen Türk birlikleri, Bulgarlar karşında perişan olarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu başarısız askeri seferin maliyeti 6.000 şehit ve 18.000 yaralı; Bulgar tarafında ise 114 ölü ve 416 yaralı idi.[70]

Şarköy çıkarmasının da başarısız olması karşısında Bulgarları geri atamayacaklarını anlayan Türk kurmayları saldırıları durdurmak zorunda kalmıştı. Zaten Londra'da barış görüşmeleri de başlamış bulunuyordu.

TÜRK-YUNAN SAVAŞI

18 Ekim 1912'de Osmanlı Devletine fiilen savaş ilan eden Yunanistan'ın Veliaht Prensi Konstantin seksen bin kişilik ordusuyla Teselya bölgesine, General Zapundzakis ise on beş bin kişilik orduyla Yanya ve Selanik mıntıkasına yürüyeceklerdi.

Prens Konstantin komutasındaki birlikler, 22 Ekim'de Sarantaporo Geçidinde ve ardından Yenice hattında Türk birliklerini bozguna uğratarak Selanik yolunu açmışlardı.

General Zapundzakis idaresindeki Yunan Epir Ordusu da Yanya istikametine doğru ilerleyişini başarılı bir şekilde sürdürüyordu. Bu hatta 4 Kasım'da Preveze'yi düşüren Yunanlar ilerlemeye devam etmişlerdi. En önemli amaçları Yanya'yı zapt etmekti.

Yanya'da otuz beş bin askeriyle Esad Paşa (Bülkat) bulunuyordu. Yunanlılar 20 Ocak'a kadar Yanya üzerine yaptıkları saldırılardan bir netice alamadılar. Bu başarısızlık üzerine Epir Ordusunun komutanlığına Veliaht Prens Konstantin getirildi. Birlikleri ile Yanya önüne gelen yeni komutan saldırı emrini verdiğinde daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlayan Esad Paşa şehri Yunanlılara teslim etti (6 Mart 1913).[71]

Şimdi Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile Gazi Evrenos Bey birliklerinin ilk kez İslâm'la tanıştırdığı (1387) Selanik Yunanlıların hedefindeydi.

Selanik OsmanlIların son döneminde II. Abdülhamid Han'ı devirmek konusunda İttihatçıların merkezi olmakla önlenmişti. İttihatçılarca "Mehd-i Hürriyet" ve "Kabe-i Hürriyet" diye anılırdı.[72] Hatta tahttan indirdikleri Sultan II. Abdülhamid Han'ı dahi burada sürgüne tabi tutmuşlardı.

Yunanlılar Selanik'i hedef edindiklerinde İttihatçıların akıllarına dafh getirmedikleri sabık Padişahin *durumu Almanları endişelendirecekti* . Alman İmparatoru II. Wilhelm, Selanik'in Yunanlıların eline geçmesi halinde esir edilecek olan II. Abdülhamid Han'ın İngilizlere teslim edilmesinden kaygı duymuş ve İstanbul'a naklini istemişti.

Abdülhamid Han, Selânik'in tehlikeye düşeceğine ihtimal vermemişti:

"Selanik İstanbul'un anahtarıdır. Düşmana verilir mi? Şuradan şuraya gitmem... Bana da bir tüfek veriniz. Birlikte son nefesimize kadar müdafaa edelim..." diyerek adeta yalvarırcasına teklifi kesin bir dille reddetti.

Selânik'te bulunduğu müddet içinde, kendisine bir gazete bile verilmeyen eski Pâdişâh, Balkan ittifakı ve muhârebeden bahsedilince "Sefâretlerde bu kadar elçiler ve ataşemiliterler var; bu olan biten şeyler haber alınmamış mı? Ben makamda bulunduğum müddetçe bunların arasına nifak ilkaasma çalıştım." demiştir.

Daha sonra "Kiliseler meselesi ne oldu?" diye sormuş; vaziyet anlatılınca, ittifakı tabiî bulmuştur.

İhtilâfı körüklemek için, çeşitli Balkan ırklarına mensup "Üç komitacı bulamadınız mı?" demiştir.

Selanik'ten ayrılmak istemeyen Abdülhamid Han, "Ben de bir silah alır, askerle beraber müdâfaada bulunurum; ölürsem şehîd olurum; ben zâten ölmüş bir adamım." diyerek, bu felaket kar şısında yaşamanın kıymeti olmadığını, duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiştir.

Duyduğu yeis ve keder sebebiyle "Allah bu hallere sebep olanları Kahhâr ismiyle kahretsin; şimdi devlet ne hâle geldi!" sözlerini sarfetmiş.[73]

II. Abdülhamid Han damatları Şerif ve Arif Hikmet Paşalar ve Selanik'te bir müddet muhafızlığını yapan ve itimadını kazanmış olan Ali Fethi Bey'in ısrarları neticesinde İstanbul'a dönmeye ikna olacaktır.[74]

Selanik artık kesilecek koyun gibi akıbetini bekliyordu. II. Abdülhamid Han'ı devirme planları yaparken Selanik meyhanelerinde bira yudumlayanlar toz olmuştu. Jön Türklerin ye İttihâtŞllâfin Kâbe'si elden gidiyor fakat kılları kıpırdamıyordu.

Şehir savunmasız yakalanmıştı. Ancak bu gaflet eseri değil ihanet intibaını veriyordu. Zira Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı, Yunan Savaşı başlamadan üç gün önce (15 Ekim), Selanik'te bulunan harp mühimmatının bir an evvel İstanbul'a gönderilmesini istemiş ve bu istek derhal yerine getirilmişti. Anlaşılıyordu ki birileri şehri, başka birilerine peşkeş çekiyordu.

Bu duruma vakıf olan Selanik'teki bazı alay komutanları cephanesiz muharebeye nasıl gireceklerini sormuşlar, mevki komutanları da "Biz anlamayız nasıl isterseniz öyle giriniz" şeklinde umursamaz bir cevap vermişlerdi.[75] Yunan orduları şehri sarmış Bulgar ve Sırp orduları ise yaklaşmış olduğundan korku ve endişe büyümüştü.

Bu nazik durum karşısında Haşan Tahsin Paşa fırka kumandanlarının da görüşlerini alarak Müslüman halkın zarar görmemesi düşüncesiyle Yunanlılarla müzakereleri başlattı. 7 Kasımda başlayan müzakereler 8 Kasımda son buldu. Yapılan mütareke Osmanlı ordusunun teslim anlaşması gibiydi.[76]

Aslında Selanik'te 25 bin kişilik büyük bir birlik bulunuyordu. Işkodra ve Edirne gibi şehirler birçok eksikliklerine rağmen direnirken, böylesine güçlü bir ordunun tek bir kurşun atmadan teslim olması Türk ve Avrupa kamuoyunda şaşkınlıkla karşılanmıştı. Bu hadiseler Türk ordusunun bugüne kadar benzeri olmayan korkunç bir çöküşü olarak nitelenmiştir. *Neue Freie Presse* gazetesi şehrin İttihat ve Terakki Fırkası için önemine de işaret ederek şöyle yazmıştı:

"Sultan Hamid'i mahveden karşı hareketin çıkış noktası burasıydı. Mahmud Şevket Paşa, Selanik'ten çıkardığı ve tren yoluyla gönderdiği orduyla İstanbul'u kuşatmış ve kısa çatışmaların ardından fethetmişti. Şimdi bu şehir Yunanlıların eline düştü. Yunanistan

böylece savaş hedefine ulaşmıştır."[77]

Türk kamuoyunda Haşan Tahsin Paşanın yeterli askerî kuvvete sahip olduğu halde şehri savunmayarak Yunanlılara vermesi "satılmak suretiyle teslim" olarak görülmüştür.

Halka bir şey yapılmayacağı ise sadece sözde kalacaktı. İmzaların ardından Prens Konstantin, 9 Kasım günü birlikleriyle Selânikö gİFdi. Antlaşmaya rağmen Türk zâbit ve fırka komutanları karargâhtan zorla alınarak Yunanistan'ın içlerine esir olarak götürüldüler. Şehirdeki Müslüman ve Yahudilere katliam, tecavüz ve yağma hareketlerinin yapıldığı, esir askerlere ise zulmedildiği görgü şahitlerinin hatıralarına fazlasıyla yansıyacaktır.[78]

Haşan Tahsin Paşa, tek kurşun atmadan korku içerisinde Yunanlılara teslim olma zilletini yaşatmıştır. Ne uğruna ve neyin karşılığı olarak Selanik'i peşkeş çektiği ise belli değildir. Peki, İstanbul'dakiler Selanik'teki askerî malzemeyi hangi maksatla İstanbul'a getirtmişlerdi. Orada kimlerin parmağı vardı. Bunlar hiç sorgulanmayacak ve müsebbipleri de meçhul kalacaktı.

Abdülhamid gitsin memleket kurtulurdu(I) Acaba İttihatçıların nazarındaki kurtuluş bu muydu?

BABIALİ BASKINI

Beş asırlık Türk yurtları birbiri ardınca elimizden çıkarken merkezdekiler birbirinin kuyusunu kazmakla meşguldü. Giden ülkelere yanan ağlayan üzülen yoktu. Hatta hasmının idareden uzaklaşacağını düşünerek içten içe seviniyorlardı. Türk ordusunun başarısız olmasını istiyor ve arzuluyorlardı.

Balkan Savaşları patlamak üzereyken yine iktidar değişikliği vuku bulmuştu. İttihatçıların tasallutundaki Said Paşa Hükümeti son anda çekilmiş yerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti gelmişti.

Ancak İttihatçılara karşı bazı icraatlarda bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti uzun süre görevde kalamayacaktı. Muhalif vekillerin kabine içerisinde başlayan çatışmalarına Balkan Harpleri de eklenince işi zorlaştı. Bilhassa yaşanan bozgunlar işini güçleştirdi. En büyük savaş tahrikçisi olan ve ordunun yenilmesi için çalışan İttihatçılar gelinen durumu fırsat bilerek istifası konusunda baskı

yapmaya başladılar. Perişanlıkla gidenler, Balkanlardaki bozgun üzerine düğün bayram ederek tekrar geri gelmeye çalışıyorlardı.

Nitekim üç ay iktidarda kalabilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa 29 Ekim 1912 tarihinde istifasını sundu ve yerine Kâmil Paşa tayin edildi.[79] İngiliz taraftarı olarak bilinen Kâmil Paşanın sadarete gelmesi, İttihat ve Terakki mensuplarını büyük endişelere sevk etmişti.

Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve Eski Şûra-yı Devlet Başkanı Prens Said Halim Paşa ile gizlice temas kurarak kendi taraflarına çektiler. Ardından hükümeti düşürmek üzere planlar yapmaya başladılar. İstanbul polis kadrosu ellerinde bulunduğu için bu cihetten tamamen emindiler.

İttihatçıların orduda da nüfuzları büyüktü. Trablusgarbdan dönen Enver Bey, Onuncu Kolordu Kurmay Başkanlığına ve Cemal Bey ise Menzil Genel Müfettişliğine tayin edilmişlerdi.

Nihayet Babıali'nin basılıp hükümetin düşürülmesi için karar aldılar. Enver Bey yanında İttihat ve Terakkinin tanınmış fedailerinden sekiz on kişi olduğu halde harekete geçti. Talât Bey bir kaç subay ve softa kılığında kimselerle daha evvel BabIali'den içeriye sokulmuştu.[80]

Enver Bey fedaileriyle Babıali binasına girdiğinde kendilerini ilk fark eden Sadaret yaveri Nafiz Bey oldu. Yaver odasından fırladığı sırada bir tabanca mermisiyle yere serildi. İkinci vurulan Harbiye Nazırı Nâzım Paşanın yaveri Kıbrıslızâde Tevfik Bey oldu. Nâfiz Bey, can vermek üzere iken tabancasını doğrultup ateş ederek İttihat ve Terakki fedailerinden Mustafa Necib'i vurup öldürdü. Bu sırada ortalığa dehşet vermek için sofanın büyük camları ateş edilip büyük gürültülerle yere indiriliyordu.

Harbiye Nazırı Nazım Paşa, ne olduğunu anlamak için dışarıya fırlamıştı. İttihatçıların başta gelenlerini elde silah karşısında görünce, büyük bir hiddete kapıldı. Çünkü Enver ve Talât Beyler kendisine savaş devam ettiği müddetçe politikaya fiilen karışmayacaklarına dair söz vermişlerdi.

Paşa, kendilerine doğru ilerleyip sert bir sesle çıkıştığı sırada Yakub Cemil'in bir tabanca kurşunu ile şakağından vurularak yere serildi.

Talât ve Enver Beyler hiç vakit kaybetmeden kapısını sertçe açarak Sadrazamın odasına daldılar. Kamil Paşa hâlâ soğukkanlılığını kaybetmemiş halde makamında oturuyordu. Kendilerine devletin durumunun ağırlık ve kötülüğünü girişmiş oldukları işin ülke için doğuracağı tehlikeleri anlatmaya çalıştı ise de bilhassa Talat Bey biteviye, "İstifa! İstifa" diyerek kendisini konuşturmadı.[81]

Bu durum karşısında Kamil Paşa, asker tarafından vaki olan teklif üzerine istifaya mecbur kaldığını Padişaha hitaben yazdı. Enver ve Talât Beyler buna ahali kelimesini de ilave ettirdiler.

Böylece Enver Bey ve avanesi güya millet adına iş yapmış oluyorlardı (23 Ocak 1913).

Bu sırada dışarıda İttihat ve Terakkinin meşhur hatibi Ömer Naci, binek taşına çıkmış:

"Edirne elden gidiyor, din elden gidiyor, vatan elden gidiyor." diye bağırarak heyecanla nutuk çekiyordu. Arada Kamil Paşaya en galiz küfürleri savuruyor ve elinden eksik etmediği tabancasını, Kamil Paşa orada imiş gibi, sağ taraftaki pencerelere çevirerek sanki ateş edecek gibi bir tavır takınıyor, sonra halkın:

"Yapma Naci Bey... Bize bağışla! Elini kirletme!" diye bağırması üzerine bundan vazgeçiyordu.[82]

Hâlbuki aynı Ömer Naci Bey daha evvel Kamil Paşanın yanına girmiş ve ona:

"Sen bize karşı muhalif bulunmayıp da bizimle birleşmiş olsaydın sonuna kadar sadrazamdın... Niçin bunu yaptın?" diye hitap etmiş, fakat Kâmil Paşa:

"Haydi, haydi" deyip eliyle işaret ederek yanından kovmuştu.

Nitekim Enver Bey; "Bizim maksadımız Nâzım Paşayı vurmak değildi. Bir yanlışlık neticesinde vuruldu" derken, Talât Bey de "Biz ona Sadaret teklif edecektik." demiştir.[84]

Bu hadiseler olurken bir taraftan da Cemal Bey İstanbul Muhafızlığını, Azmi Bey Polis Müdürlüğü nü ve Enver Bey'in amcası Halil Bey (Kut) Merkez Kumandanlığını ele alarak, etrafa gerekli emirleri vermeye başlamışlardı. Talât Bey ise "Dâhiliye Nazırı Vekili" unvanını kullanarak vilâyetlere iktidar değişikliğini haber veren telgraflar çekmekteydi.[85]

Bu telgraflarda Kâmil Paşa Hükümetinin Edirne vilâyetini tamamen ve adaları kısmen düşmana bırakmaya karar verdiği için millî galeyan sonunda devrildiği hakikate uymayan bir şekilde bildiriliyordu. Zira görüşmelerde Edirne ve Adaların Balkanlılara verileceği hususunda bir söz verilmemişti.[86]

Evet, vatan satılmasına satılıyordu ama kimler satıyordu? Kimin eli kimin üzerinde belli değildi?

Bu gelişmeler karşısında Sultan Mehmed Reşad, İttihatçıların teklif ettiği Mahmud Şevket Paşayı sadarete tayin etti (23 Ocak 1913).[87]

Yeni iktidar, Edirne'yi satıyorlar yaygarasıyla ve Edirne'yi kurtarmak propagandasıyla darbe yaparak iktidarı ele geçirmişti. Tıpkı Reval'de Rumeli elden gidiyor narasıyla Sultan II. Abdülhamid Han'a isyan ederek bütün ülkeyi ateşe attıkları gibi...

Ancak işin içine dâhil olduklarında bunun imkânsız olduğunu anlamışlardı. İktidara geldikten az sonra Yanya'nın, iki ay geçince Edirne'nin üç ay geçince de İşkodra'nın düşman eline geçtiğini gördüler. Yeniden binlerce subay ve erin ölmesine on binlercesinin tutsak olmasına ve sayısız silah ve savaş gerecinin elden çıkmasına yol açtıktan sonra Londra'da daha ağır şartlarda müzakere masasına oturdular.

30 Mayıs 1913 tarihinde Balkan Harbine son veren yedi maddeden ibaret Londra Barış Antlaşmasına göre sınırı akla dahi gelmeyen bir şekilde Edirne'yi de düşman elinde bırakarak güneye doğru çektiler.

Harbiye Nazırı Nazım Paşa, ne olduğunu anlamak için dışarıya fırlamıştı. İttihatçıların başta gelenlerini elde silah karşısında görünce, büyük bir hiddete kapıldı. Çünkü Enver ve Talât Beyler kendisine savaş devam ettiği müddetçe politikaya fiilen karışmayacaklarına dair söz vermişlerdi.

Paşa, kendilerine doğru ilerleyip sert bir sesle çıkıştığı sırada Yakub Cemil'in bir tabanca kurşunu ile şakağından vurularak yere serildi.

Talât ve Enver Beyler hiç vakit kaybetmeden kapısını sertçe açarak Sadrazamın odasına daldılar. Kamil Paşa hâlâ soğukkanlılığını kaybetmemiş halde makamında oturuyordu. Kendilerine devletin durumunun ağırlık ve kötülüğünü girişmiş oldukları işin ülke için doğuracağı tehlikeleri anlatmaya çalıştı ise de bilhassa Talat Bey biteviye, "İstifa! İstifa" diyerek kendisini konuşturmadı.[81]

Bu durum karşısında Kamil Paşa, asker tarafından vaki olan teklif üzerine istifaya mecbur kaldığını Padişaha hitaben yazdı. Enver ve Talât Beyler buna ahali kelimesini de ilave ettirdiler.

Böylece Enver Bey ve avanesi güya millet adına iş yapmış oluyorlardı (23 Ocak 1913).

Bu sırada dışarıda İttihat ve Terakkinin meşhur hatibi Ömer Naci, binek taşına çıkmış:

"Edirne elden gidiyor, din elden gidiyor, vatan elden gidiyor." diye bağırarak heyecanla nutuk çekiyordu. Arada Kamil Paşaya en galiz küfürleri savuruyor ve elinden eksik etmediği tabancasını, Kamil Paşa orada imiş gibi, sağ taraftaki pencerelere çevirerek sanki ateş edecek gibi bir tavır takınıyor, sonra halkın:

"Yapma Naci Bey... Bize bağışla! Elini kirletme!" diye bağırması üzerine bundan vazgeçiyordu.[82]

Hâlbuki aynı Ömer Naci Bey daha evvel Kamil Paşanın yanına girmiş ve ona:

"Sen bize karşı muhalif bulunmayıp da bizimle birleşmiş olsaydın sonuna kadar sadrazamdın... Niçin bunu yaptın?" diye hitap etmiş, fakat Kâmil Paşa:

"Haydi, haydi" deyip eliyle işaret ederek yanından kovmuştu.[8']

Nitekim Enver Bey; "Bizim maksadımız Nâzım Paşayı vurmak değildi. Bir yanlışlık neticesinde vuruldu" derken, Talât Bey de "Biz ona Sadaret teklif edecektik." demiştir.[84]

Bu hadiseler olurken bir taraftan da Cemal Bey İstanbul Muhafızlığını, Azmi Bey Polis Müdürlüğü nü ve Enver Bey'in amcası Halil Bey (Kut) Merkez Kumandanlığını ele alarak, etrafa gerekli emirleri vermeye başlamışlardı. Talât Bey ise "Dâhiliye Nazırı Vekili" unvanını kullanarak vilâyetlere iktidar değişikliğini haber veren telgraflar çekmekteydi.[85]

Bu telgraflarda Kâmil Paşa Hükümetinin Edirne vilâyetini tamamen ve adaları kısmen düşmana bırakmaya karar verdiği için millî galeyan sonunda devrildiği hakikate uymayan bir şekilde bildiriliyordu. Zira görüşmelerde Edirne ve Adaların Balkanlılara verileceği hususunda bir söz verilmemişti.[86]

Evet, vatan satılmasına satılıyordu ama kimler satıyordu? Kimin eli kimin üzerinde belli değildi?

Bu gelişmeler karşısında Sultan Mehmed Reşad, İttihatçıların teklif ettiği Mahmud Şevket Paşayı sadarete tayin etti (23 Ocak 1913).[87]

Yeni iktidar, Edirne'yi satıyorlar yaygarasıyla ve Edirne'yi kurtarmak propagandasıyla darbe yaparak iktidarı ele geçirmişti. Tıpkı Reval'de Rumeli elden gidiyor narasıyla Sultan II. Abdülhamid Han'a isyan ederek bütün ülkeyi ateşe attıkları gibi...

Ancak işin içine dâhil olduklarında bunun imkânsız olduğunu anlamışlardı. İktidara geldikten az sonra Yanya'nın, iki ay geçince Edirne'nin üç ay geçince de İşkodra'nın düşman eline geçtiğini gördüler. Yeniden binlerce subay ve erin ölmesine on binlercesinin tutsak olmasına ve sayısız silah ve savaş gerecinin elden çıkmasına yol açtıktan sonra Londra'da daha ağır şartlarda müzakere masasına oturdular.

30 Mayıs 1913 tarihinde Balkan Harbine son veren yedi maddeden ibaret Londra Barış Antlaşmasına göre sınırı akla dahi gelmeyen bir şekilde Edirne'yi de düşman elinde bırakarak güneye doğru çektiler.

Arnavutluk'tın hudutlarının tayini ve bu ülke ile alâkalı bütün meselelerin halli büyük devletlere bırakıldı.

Yine Girit üzerindeki bütün haklarımızdan vazgeçiliyor, adalar hakkında bir karar almak hakkı da büyük devletlere veriliyordu.[88]

Böylece İttihatçılar, Kâmil Paşa Hükümetinin bir hayli yumuşattığı barış şartlarından çok daha ağırlarını kabule ve uğrunda hükümet darbesi yaptığını ilân ettiği Edirne'yi Bulgarlara bırakmaya mecbur kalmıştı. Ancak anlaşmayı yaparken bütün maddelerin başına "Sultan adına" ibaresini koydurmayı ihmal etmemişlerdi. Zira onlar için tek önemli hüsils hâİR göSt8Febİİ6C8İdtTİ birinin var olmasıydı!

Edirne'yi vermemek üzere iktidara gelenler bırakın Edirne'yi kurtarmayı devletin bütün bekasını Avrupalı büyük devletlerin inisiyatifine bırakmaktan rahatsız olmamışlardı.

SU TESTİSİ SU YOLUNDA KIRILDI!

Ülkeler bir bir elden giderken son Türk İmparatorluğunu komite zihniyetiyle idare edenler ya meclis basıp adam öldürüyorlar ya da darbe tezgâhları ile vakit geçiriyorlardı. Koskoca Osmanlı ülkesi üç beş sergerdenin elinde payimal olmuştu. Nitekim bu karışık günlerde bir darbe de Mahmud Şevket Paşaya yapılacaktı.

11 Haziran 1913 Çarşamba günü Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa otomobille Harbiye Nezaretinden Babıali'ye geliyordu. Bayezid Meydanından Divanyolu'na döndüğü sırada Sakalar Çeşmesi denilen yerde kalabalık bir cenaze alayı yüzünden otomobili durmak zorunda kaldı. Bu sırada yanı başında tamir ba hanesiyle bir otomobil daha durmaktaydı. Sadrazamın arabasının durmasıyla birlikte bu otomobilin içinde ve dışında bulunan yedi suikastçı derhal ateşe başladılar.

Mahmud Şevket Paşa daha ilk anda sağ yanağından vurulmuş, çatışma sırasında dört mermi daha yemişti. Paşa, derhal Harbiyi Nezaretine getirildiyse de bir saat kadar komada kaldıktan sonra vefat etti.

Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki Fırkası, tamamen tesir altında tuttukları o sırada Hariciye Nazırı bulunan Mısırlı Prens Said Halim Paşayı Sadaret mevkiine getirmek istediler.

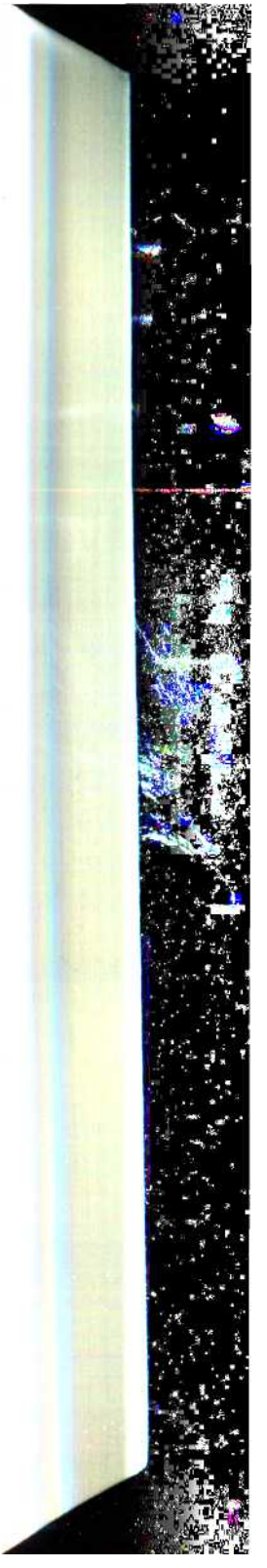
Mehmed Reşad Han ise Viyana elçisi bulunan eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşayı tercih ediyordu. Bunun için Mahmud Şevket Paşanın öldürüldüğü gün Said Halim Paşayı, Hüseyin Hilmi Paşa gelinceye kadar sadaret vekâletine tayin etmiş ve öbür kabine üyelerinin vazifelerine devamlarını istemişti. Ancak İttihat ve Terakkinin tehditvâri ısrarı karşısında: "Bunların istediklerini yapmaktan başka çare yoktur." diyerek ertesi günü (12 Haziran 1913) sadareti Said Halim Paşaya tevdi etmek zorunda kaldı.[89]

Bu kabinede, Dâhiliye Nezaretine Talât Bey getirilmişti. Harbiye Nazırlığı ise, Ahmed İzzet Paşaya, Bahriye Nazırlığı da Mahmud Paşaya verilmişti. Maliye Nazırı yine Rıfat Beydi.[90]

Mahmut Şevket Paşa ertesi günü Hürriyet-i Ebediyye tepesinde toprağa verildi. Silahı ateşleyen Topal Tevfik ve diğer iş birlikçileri kısa zamanda yakalanarak idam edildi. Suikast olayını paşadan kurtulmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyetinin düzenlediği de iddia edilmiştir.[91]

Zira İttihatçılara karşı nefret gün geçtikçe artarak devam etmekteydi. Fırka artık gölge iktidardan çıkmalı ve dizginleri tamamen eline almalıydı. Kudretli adamlar eliyle bunu sağlamaları zordu. Said Halim Paşanın sadaretiyle dizginleri tamamen ele geçirmiş olacaklardı. Nitekim bu vesile ile İttihatçılar sıkı ve sert bir idare oluşturarak muhalefeti tamamen susturdular. Hadise ile doğrudan alakalı görülen on kişi idama mahkûm edilirken 350 muhalif kişi de Sinop'a sürgün edildi.

Bu arada eski Sadrazamlardan Tunuslu Hayreddin Paşanın oğlu Damad Salih Paşa da hadisede varmış gibi gösterilerek suçlandı ve idama mahkûm edildi. Damad Salih Paşa, Abdülmecid Han'ın oğlu Şehzade Kemaleddin Efendinin kızı Münire Sultanın kocasıydı. Bu işle ilgisi olmadığını sonuna kadar savunmuş ve suçlamaları kabul etmemişti. Hakkında kesinleşmiş bir kanıt olmayınca Sultan Mehmed Reşad, onun idamını onaylamak istemedi.

Ancak Cemal Paşa, "Padişah'ın iradesi olmasa da asarım." diyerek kindar tavrım gösterdi. Bu arada bir kısım İttihatçılar da şayet Salih Paşa idam olunmazsa bu hâdise Padişahın daha da yakınlarına sirayet eder diyerek tehdide başladılar. Bu baskılar karşısında Padişah Salih Paşanın idamını onaylamak zorunda kaldı.[92]

Hadise İttihatçıların gözü dönmüşlüğünü ve bir korku imparatorluğu kurmak istediklerini açıkça gösteriyordu. Artık İttihat ve Terakki Fırkası gölge hâkimiyetten çıkmış tam manasıyla devletin tepesine yerleşmişti.

Sultan II. Abdülhamid Hana darbe yapmalarının üzerinden dört yıl geçmişti. Bu sırada Balkanlar da elden çıkmış bulunuyordu. Ancak tam manasıyla iktidar dizginlerini ele aldıkları esnada ortaya çıkan yeni gelişmeler kendilerine imajlarını yenileme fırsatı verecekti.

İKİNCİ BALKAN SAVAŞI

Balkan devletçikleri kısa bir sürede rüyalarında görmeyecekleri kadar toprağa ve ganimete kavuşmuşlardı. Şimdi onu paylaşmanın kavgasına tutuşmuşlardı.

Bulgaristan, en büyük payı almak davasındaydı. Ancak, Sırbistan ve Yunanistan bu muhteris devletten korkmaya başlamışlardı. Zira Bulgar sınırı Arnavutluk'a kadar dayanarak Yunanistan'la Sırbistan'ın doğrudan temasını kesiyordu. Bu hâle ise iki devlet de razı değildi. Onlar, aralarında doğru temasın bulunmasıyla bir denge kurulabi leceğini kabul etmekteydiler.

Diğer taraftan Romanya da kuvvetli bir Bulgaristan'dan endişe duymaktaydı. Ayrıca Dobruca yüzünden araları açıktı. Romanya, bu bölgeyi istiyordu.

Bütün bu sebepler yüzünden Bulgaristan ile müttefikleri arasındaki anlaşmazlık gittikçe büyüdü ve sıcak savaşa dönüştü. Nitekim Bulgaristan, 29 Haziran 1913 tarihinde eski müttefiklerine karşı taarruza geçti.[93]

Oysa Osmanlılar karşısında en fazla yıpranan Bulgar ordusuydu Bu ani karar kendilerine pahalıya patladı. Temmuzun ilk günlerinde hem Sırplar, hem de Yunanlılar karşısında üst üste bozguna uğradılar. Bulgar Ordusu Başkumandanı Savof savaşın baş müsebbibi görüldüğünden 3 Temmuzda vazifesinden alındı.

Balkanlarda bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Hükümeti hâlâ uyumaktaydı. Berlin Elçisi Mahmud Muhtar Paşa, Babıali'ye Bulgaristan'a karşı hemen harekete geçilerek Edirne'nin geri alınmasına teşebbüs edilmesini tavsiye etti. Bu sefer Romanya, Sırbistan ve Yunanistan, Osmanlıları destekleyeceklerdi.

Ayrıca Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile kesin barış yapıldığını hesaplayarak bu cephedeki kilvVetleFİfİİ çekiniş ve diğef savaş alanlarına

sürmüş bulunuyordu. Yabancı devletlerin müdahalesinden korkan bazı vekillerin muhalefetine rağmen yeni hükümet uzun müzakerelerden sonra Edirne'nin geri alınması hareketine girişmeye karar verdi.

İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya bunun tehlikeli bir karar olduğunu ve göz yummayacaklarını bildiren bir nota verdiler.

Oysa 20 Temmuzda harekete geçen Osmanlı ordusu ertesi gün hiçbir mukavemet görmeden Edirne ve Kırkkilise (Kırklareli) bölgelerini zaptedip Edirne şehrini almış, hatta bildiride verdiği teminata rağmen, Meriç nehrini de birçok noktalarda aşmıştı (21 Temmuz 1913).[94]

f>

Bu durumda Balkanlarda tek başına kalan Bulgarlar anlaşma zeminini aramaya başladılar. Savaş, Bulgaristan'ı Osmanlılar için acil bir tehdit olmaktan çıkarmıştı.

Bulgarların Balkan devletleriyle savaşmasından istifade ile hiçbir direnişle karşılaşmadan Edirne'ye giren Enver Paşa şimdi efsanevi bir kahraman haline getiriliyordu.[95]

Yaşanan Balkan facialarını, giden ülkeler, yüz binlerce şehit ve korkunç göç facialarını hiçbirinin umurunda değildi. Onlar küçük dünyalarında kendilerini dev aynasında görerek tatmin olmaya alışmışlardı.

Balkan devletleri görüşmeler sonunda aralarında anlaşıp 10 Ağustos 1913 tarihinde Bükreş Antlaşmasını imzaladılar.

Osmanlı Devleti de Bulgaristan'la 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul Antlaşmasını imzaladı. Ardından 14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistan'la Atina ve 14 Mart 1914 tarihinde Sırbistan'la İstanbul antlaşmaları imzalanarak Balkan devletleriyle genel barışa varılmış oldu.

Bulgaristan'la yapılan anlaşmaya göre sınır hattı Enez'den başlıyordu. Edirne, Türk tarafında kalmıştı.

Sırbistan'la hududumuz kalmamıştı. Girit'in bırakıldığı Yunanistan'la adalar meselesinde anlaşılamadı. Bu durumda Türk tarafının çahjlçe tutumuyla adaların statüsü büyük devletlerin kararma bırakıldı. Onlar da yalnız İmroz, Bozcaada ve güneyde ki Meis adasını Osmanlı Devletine bırakıp diğerlerini tamamen Yunanistan'a verdiler.[96]

KAYBOLAN ÜLKE VE ŞEHİRLER!

Balkan Savaşları, Türk tarihi açısından olduğu kadar dünya tarihi açısından da mühim neticeler doğurmuştur. Yaklaşık bir yıl süren Balkan Savaşlarında ağır bir mağlubiyetle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarının yaklaşık yüzde 85'ini, Balkanlarda yaşayan nüfusunun da büyük kısmını kaybetmiştir. Nüfusu büyük oranda Müslüman olan Arnavutluk'un kaybı ise ' çok hazin olmuştur.

Balkan Savaşları, önemli sosyal sonuçlar da doğurmuş ve yarım

milyona yakın Türk, Rumeli'den göç etmek zorunda kalmıştır. Top lamda 130.000 km²'ye yakın bir arazi Balkan devletlerine zorunlu olarak terk edilmiş ve bu topraklarda yaşayan yaklaşık 5 milyon kişi de Osmanlı Devletinden ayrılmıştır.

Göç edenlerin dışında Balkanlarda, büyük oranda bir Türk nüfus I da kalmıştır. Bu nüfus uzun bir süre kendi haline terk edilecektir Rusya yüzyıllardır Slav ve Ortodoks meselesini gündemde tutarak Osmanlı'nm başını ağrıtırken İttihatçılar bundan da bir ibret al mayacak ve çıktıkları bölgelerdeki Türk ve Müslümanları derhal unutacaktır. Halbuki II. Abdülhamid Han dünyanın neresinde | bir Müslüman veya Türk varsa onun yanında oluyor ve haklarım | savunuyordu.

Osmanlı Devleti açısından olduğu gibi Balkan devletleri açısından da ağır ekonomik sıkıntılar getiren Balkan Savaşları, aynı zamanda büyük oranda insan kaybına da yol açmıştır.

Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında yaşanan zulümler 19. ve 20. yy. tarihindeki en ağır dramların bir kesitidir. Bu dönemde Yunanlar, Sırplar, Karadağlılar ve Bulgarlar tarafından baskı, zulüm yöntemiyle Türk nüfus eritilmeye çalışılmıştır. Özellikle Bulgaristan, Balkan topraklarındaki Türklere mezalimin her boyutunu yaşatmıştır.

Ünlü Fransız- savaş muhabiri Georges Remond eserinde Balkan Savaşı esnasında 1912 Ekinlinden 1913 Mayısına kadar geçen sürede Kırklareli, Lüleburgaz, Vize ve Çatalcada Bulgarlarla yapılan savaşlarda gördüklerini, duyduklarını ve hissettiklerini yazarken şöyle diyordu:

"Yine de gerçek dehşeti, cehennem kapılarından birkaç defa girmiş çıkmış bir ressam bile tasvir edemez".[97]

Yine anlatılardan çarpıcı bir kesit şu şekilde idi:

"Bulgar komitacıları ve ahalisi, Debernecik karyesinde 39 erkek ve kadını bir caminin içinde diri diri yakmış, Kosova karyesinde ise bütün Türkleri, erkek, kadın ve çocukları boğazlamalardır...

Her nereye uğruyor, her nereden geçiyorsam azâları parça parça olmuş naaşlar, yangınlar içinde harap olmuş köyler, tahrip edilmiş çiftlikler, yağma edilmiş hâne ve dükkânlar, kiliseye tahvil edilmiş camiler, açlıktan can çekişen binlerce aileler, ırz ve namusu hetk edilmiş yüzlerce genç kız... Kim dinler ölen, mahv olan İslâm'dır!"[98]

Amerikalı ünlü tarih profesörü Justin McCarthy, 19 ile 20. yüzyılın başlarında Balkanlarda, Ortadoğu'da ve Asya'da milyonlarca Müslüman'ın öldürülmesi ve tehcir edilmesini resmi belge ve kaynaklara dayandırarak anlatırken ortaya çıkan tabloya inanamamıştır. Şöyle ki:

"Bu araştırmanın sonucu beni şaşkınlık içinde bıraktı; çünkü daha önce Osmanlı tarihi hakkında okuduklarımın arasında hiçbir ?ey. beni, bu dönemdeki çok yüksek ölüm oranıyla karşılaşmaya hazırlamamıştı. İstatistikler, Müslüman nüfusun dörtte birinin yok

olduğunu söylüyordu. Tarih kitaplarında böylesine bir nüfus kaybının es geçildiğine inanamıyordum. Yalnız Birinci Dünya Savaşı'nda değil tüm 19. yy. boyunca da, Anadolu'nun, Kırım'ın, Balkanların ve Kafkasların Müslüman halkları inanılmaz yükseklikte bir ölüm oranına maruz kalmıştı. Onların kayıpları, araştırmayı daha da derinleştirmeye değerdi."[99] demekten kendini alamadı.

Şüphesiz ki bu oran resmi belgelere geçmeyen ölümlerle birlikte McCarthy'nin bulduğundan çok daha yüksekti.[100]

Balkan Savaşları, sadece insan ve toprak kaybı ile sınırlı değildi. Beş asırdır Türk'ün idaresinde olup İstanbul, Tokat, Diyarbakır, Konya, Bursa ve Trabzon'dan farkı olmayan Selanik, Üsküp, Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra gibi şehirlerin elden çıkması Türk milletinin hafızasında derin yaralar açmıştır.

Yahya Kemal Bey'in "Kaybolan Şehir" şiiri Üsküp'ün şahsında kaybedilen Balkan şehirlerinin Türk milleti için ifade ettiği derin manevi kıymeti ifade etmektedir. Üsküplü şairimiz, Türklüğün ve İslâmiyet'in Anadolu'ya yayıldığı Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa ile Türklüğün ve İslâmiyet'in Balkanlara yayılmasında büyük role sahip Üsküp'ü bir ve beraber görerek şöyle yazmıştı:

Üsküp ki Yıldırım Bayezid Han diyarıdır
Evlâd-ı Fâtihân'a onun yâdigârıdır.

Firûze kubbelerle bizim şehrimizdi o;
Yalnız bizimdi, çehre ve rûhiyle biz'di o.

Üsküp ki Şar-dağ'ında devâmıydı Bursa'nın
Bir lâle bahçesiydi dökülmüş temiz kanın.

Üç şanlı harbin arşa asılmış silahları
Parlardı yaşlı gözlere bayram sabahları.

Ben girmeden hayatı şafaklandıran çağa,
Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa.

İsâ Bey'in fetihte açılmış mezarlığı
Hülyâma âhiret gibi nakşetti varlığı.
Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin
Üsküp bizim değil? Bunu duydum için için.

Kalbimde bir hayâli kalıp kaybolan şehir!
Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir!

Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,
Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene.

Yahya Kemal'in belirttiği üzere kaybolan sadece şehirler değil, o

şehirlere hayat veren camilerin, mescitlerin, zarif minarelerin, mezar taşlarının, köprülerin, evlerin, hamamların, ölümsüz hatıraların kısaca bir İslâm medeniyetinin yitirilmesidir.

Balkan Savaşları, yüzyıllar boyunca Balkanlar gibi etnik ve dinî açıdan çok çeşitli olan bir coğrafyada huzur ve barışı sağlamış Osmanlı'nm bölge üzerindeki hâkimiyetinin sona ermesi, günümüze dek sürecek istikrarsızlığın, kargaşanın ve soykırıma kadar varacak çatışmaların da miladı olmuştur.

Balkan Savaşları Osmanlılarda bir taraftan başsızlığı diğer taraftan karar vericilerin arkasında hep yanlış yaptıran derin bir hâkimiyetin varlığını düşündürmüştür. Dolayısıyla netice felaket olduktan sonra herkes birbirini suçlama yarışına girmektedir.

Savaş başlarken hükümet değişmiş savaş sırasında iki defa daha kabine değişikliği olmuş ve sonunda bir kez daha değişikliğe gidilmiştir.

Öyle ki Trablusgarp Savaşının başladığı 29 Eylül 1911 tarihinden nihai Balkan Antlaşmalarının imzalandığı 29 Eylül 1913 tarihine kadar tam iki yıl geçmiş bulunuyordu. Bu iki yıl içinde görev yapan hükümet sayısı altı idi. Bunlar normal değişmeler de olmayıp genelde birbirinin kuyusunu kazan, başarılı olmasını istemeyen ve hatta başarısız olması için çırpınan idarelerdi. Bu başarısızlık kimin işine yarıyor kimin ekmeğine yağ sürüyor diye düşünen yoktu. Rakibi gitsin de isterse bütün memleket gavurun eline düşsün, ırz u namus payimal olsun, İslâmiyet yok olsun, Müslümanlar zebun olsun onların umurunda değildi.

*

Değişmeyen tek netice ise İttihatçıların milletin sırtından inmemesiydi. Bir şekilde işin sonunda yine kahraman yapılarak icraatlarına devam ediyorlardı.

Milletin ve devletin derin köklerine yerleşen bu yapının tahakkümü kimin elindeydi? Aslında bunun bilinmesi ve bulunması gerekirdi.

Abdülhamid Han indirildiği gün; "Türklerle biz artık fırıncı ile hamur gibiyiz" diyen Emanuel Karasu haklı mı çıkmıştı?

Hamur şiddetle yoğruluyor ve dövülüyor muydu?

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA DOĞRU

Türk milletinin İttihatçıların gelişiyle başlayan ve hız kesmeden devam eden çilesi bitmek bilmeyecekti. Osmanlı coğrafyası, Balkan Savaşlarının yarası sarılmadan bu defa da bir cihan harbine gözü kara

yuvarlanacak artık Anadolu'nun her evini ateş ve gözyaşı saracaktı.

Dünyanın kargaşası dört şeye oldu bina
Ben yiyeyim sen yeme ben iyiyim sen fena

İnsanlar gibi ülkeleri de karşı karşıya getiren en önemli faktör birbirlerine hükmetme, imkânlara daha fazla sahip olma ve hep ben yiyeyim düşüncesi idi.

Osmanlı'yı halklara, milletlere sevdiren gönlünü kazandıran muhakkak ki, "beraber yiyelim" ve "herkes mutlu olsun, iki cihan saadetini elde etsin" anlayışında ve uygulamasında yatmaktaydı.

Bu itibarla derebeylerin boyunduruğu altında perişan olmuş bulunan Balkan halkları Osmanlı'yı büyük bir kurtarıcı olarak kabul etmişlerdi.

Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri için 15 ve 16. asırlar altın çağ olarak milletlerin hafızasında yer edecekti.

Oysa 15. asrın sonlarında Amerika kıtasına geçmeye başlayan, başta İspanya, Fransa ve İngiltere olmak üzere Hollanda, İsveç ve Portekiz'in de dâhil olduğu birçok Avrupa ülkesi asırlardır bu kıtada yaşayan yerli halk için kan, gözyaşı, ölüm ve zulüm getireceklerdi-

Neticede ilk sömürge imparatorlukları Amerika kıtasında ortaya çıkmıştı. Bu dönemde güçlü Osmanlı Devletinin varlığı AvrupalIların Asya ve Afrika'ya girişini önlemekteydi.

19. asrın ortalarına gelinirken her iki kıtada değişiklikler yaşandı. Amerika kıtasındaki sömürgeler bağımsızlıklarını ilan ederek günümüzdeki ABD'nin temelini attılar. Böylece bu kıtanın sömürge olmaktan çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devletinin de eski gücünü yitirmesi neticesinde Avrupalı büyük güçler gözlerini Afrika ve Asya'ya çevirdiler. Artık zulüm ve gözyaşı İslâm dünyası için olacaktı. Bilhassa İngiltere, Amerika kıtasının zengin kaynaklarını sömürmek suretiyİe zenginleşmiş, silah sanayii ve donanma konusunda en güçlü devlet haline gelmişti.

İngiltere, Tanzimat devri devlet adamlarını kullanmak suretiyle bir taraftan Osmanlı Devletini borcun içerisine çekerek kendisine bağımlı kılmayı diğer taraftan da Rusya karşısında destekler gibi pozisyon alarak Hindistan'a girmeyi başaracaktı. Hem Afrika hem de Hindistan'a girerek yeni sömürge bölgelerine hâkim oldu. Onu aynı şekilde Fransa, Hollanda, Rusya ve diğer Avrupa ülkeleri takip edecektir.

Dünyayı paylaşma kavgasına Avrupa dışından devletler de katıldı. Japonya, Çin, Rusya ve eski bir İngiliz sömürgesi olan Amerika Birleşik Devletleri de sömürgecilikte geri kalmamamak üzere faaliyetlere başladılar. Onları Almanya ve İtalya takip etti.

Bu durum devletleri birbirleri ile rekabete ve dünyayı da 20. asrın başında iki kutuplu hâle getirecekti. Bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya diğer tarafta ise Fransa, İngiltere ve Rusya bulunuyordu. Dünya ısınıyordu.[101]

OSMANLI'NIN DURUMU!

II. Abdülhamid Han dünyanın bir sıcak çatışmaya gittiğinin farkındaydı. Daha 14 Temmuz 1893'te Padişaha sunulan bir rapor Sultan II. Abdülhamid Han'ın bu öngürüsünü ifade eden ve devletin böyle büyük bir savaşa hazırlanışım gösteren belge gibiydi. Raporda, dünya savaşının çıkmasının muhtemel ve kesin olduğu tesbiti yapıldıktan sonra milletlerarası böyle bir mücadelede Osmanlı'nın

ayakta kalabilmesi için gerekli askerî ve teknik hazırlıklara işaret edilmiş, özellikle tersane ve fabrikalar üzerinde durulmuştu.[102]

Dolayısıyla Padişah dünyanın vaziyetini yakınen takip ediyor ve ona göre hem silahlanma hem hazırlık hem tabyaların güçlendirilmesi ve hem de ittifaklar konusunda gerekli adımları atıyordu. Bu itibarla Büyük Güçler, 33 senedir dünya siyasetinde mühim rol oynayan, halifelik gibi muazzam bir güce sahip bulunan Abdülha- mid Han'ı, safdışı bırakmadan cihan harbine girişmeyeceklerdi.

1907'de ittifakların şekillenmesinden sonra Abdülhamid Han'ın bertaraf edilmesi savaşın ilk fişeği mi idi?

Güçlü bir Osmanlı Devleti ittifakların birinde yer aldığı zaman dünyayı bekleyen sonuç ne olurdu?

O varken savaş çıkabilir miydi?

Uzmanların bunlara vereceği net cevaplar yoktu. Öyleyse ilk yapılacak olan bu dâhî hakanın devletin başından uzaklaştırılması ve Osmanlı'nm güçsüzleştirilmesi idi.

Gerçekten de içeriden İttihat ve Terakki eliyle hazırladıkları bir kumpasla Padişah'ı devirdiler.

İttihatçılara devletin en mühim birimlerini felce uğrattıracak adımları attırdılar. Abdülhamid Han'ın ince siyasi bir deha ile oluş- turduğu ve gerçekleştirdiği kurumlan baltaladılar.

Bilhassa istihbaratın lağvedilmesi bunun en mühim adımı idi.

Ardından Trablusgarp ve Balkan harpleri ile Osmanlı iyice yıp ratıldı. En önemli vatan toprakları elden çıktı. İçeride huzursuzluk en yüksek noktaya vardı.

Artık sıra Osmanlı Devletinin imhasına gelebilirdi.

Zira öylesine gafiller grubu vardı ki. Batı, atacağı adımlara kadar herşeylerine vakıftı. Nitekim cihan harbi öncesinde İttihatçıların manevraları bu acizlik, basitlik, seviyesizlik ve gafletlerinin ürünü olarak bir kez daha karşımıza çıkacaktı.

İttihatçılar en büyük destekçileri olarak Almanları görmekte idiler. Ancak Balkan Savaşları sırasında ve antlaşmalar dönemindi-'
Alınanlardan en küçük bir destek dahi görmemişlerdi. Bu durum onları siyasette yeni yardımcılar aramaya itti.

Çalınacak ilk kapı İngiltere olacaktı. İngiltere ile hem problemli konuları halletmek ve hem de bir ittifaka zemin hazırlamak amacı ile Hakkı Paşa Londra'ya müzakereye gönderildi.

İngiltere fırsattan istifade ile birçok ticari ve iktisadi imtiyazlar elde

etti. Basra Körfezi'nde üsler kurmasına müsaade olundu. İngiliz gemi ve silah fabrikalarına yüklü paralar ödenerek siparişler verildi. Bütün bunlara karşılık İngiltere'den alınan tek söz Bağdat Demiryolunun Basra'ya uzatılmasına yaptıkları itirazı geri çekmekti.[103]

Maliye Nazırı Cavid Bey ise Fransa'ya gitmişti. Görünüşte Balkan Savaşları sırasında edinilen borçların tasfiyesi ve yeni borçlar için de faaliyette bulunacaktı. Ancak asıl maksadı Fransızlarla siyasi birliktelik kurabilmekti. Cavid Bey de aynen Hakkı Paşa gibi neredeyse önüne uzatılan her kâğıda imza atmak üzere emir almıştı. Sunulan imtiyazlar, alınan borçlar, verilen silah siparişleri sonunda elde edilen hiçbir şey yoktu. Zira Fransa, daha sonra Cemal Paşanın ittifak teklifini, "Rusya muvafakat ederse olur" diyerek reddetmişti. Fransa Dışişleri Bakanı ise işlerinin çokluğunu bahane ederek Cemal Paşayı kabul dahi etmemişti.[104]

İttihatçılar nihayet son bir çare olarak 1914 Mayısında yaz tatili için Kırım'da bulunan Rus Çarına müracaat ettiler. Bizzat Talat Paşa, Çar'ın ziyaretine giderek ittifak teklifinde bulundu. Rus Çarı bu durumdan büyük gurur duymuş ve Talat Paşayı neredeyse ezmişti. Zira Ruslar bu sırada İstanbul ve Boğazları ele geçirmek hususunda müttefiklerini razı etmiş bulunuyorlardı. Rus Çarı, "Alman askeri heyetlerinin Osmanlı'da ne işi var? Önce onları ülkenizden çıkarın." diyerek kendilerine kapıyı gösterivermişti.[105]

İttihatçılar daha da zelilliğe düşecek kapıları aralamaktan da geri durmayacaklardı. Bir yıldır Balkanlarda oluk oluk Türk kanı akıtan küçük Balkan devletlerinden medet umar hale geleceklerdir. Nitekim Almanların desteğiyle girişilen Yunanistan ile ittifak görüşmeleri de neticesiz kalmıştır.[106]

Şurası muhakkak ki Trablusgarp'ta İtalya ve Balkanlar'da kaale dahi alınmayan dünkü eyaleti olan devletçikler karşısında alınan hezimetlerden sonra hiçbir devlet artık Osmanlıları dikkate değer askeri bir güç olarak görmüyordu.

Dünyanın çekindiği koskoca Osmanlı Devleti, dört senede diplomatik anlamda bütün kapıların yüzüne kapandığı güçsüz ve etkisiz bir hale düşürülmüştü.

Devletine ihanet edenin değeri ne çabuk düşüyordu. Tarihinde görülmeyen rezil hallere düçar kalınmıştı.

ELDE *ALMANYA KALDI!*

İttihatçıların elinde sadece Almanya kalmıştı. Aslında savaş

çıkıncaya kadar Almanlar da Osmanlı'yı dikkate almayacaklardı. Zira Osmanlı Devletinin ittifaklara kabul edilmemesinin asıl önemli sebebi, çıkması beklenen umumi bir savaşta paylaşılması düşünülen pasta olarak görülmesi idi.

İttihatçılar Almanlara ilk ittifak teklifini Eylül 1913'te yapmışlardır. Ancak Alman Büyükelçisi verdiği cevapta; "Türkiye ittifak kabiliyetine hazır değildir" gibi bir mazaretle görüşmeye gerek olmadığını bidirmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm ise teklifin reddedilmemesini ve açık kapı bırakılmasını söylemiştir. Almanya'nın savaşın akıbetine göre Osmanlı Devletini bekletme politikası takip edeceği anlaşılıyordu.

Nihayet Cihan Harbinin çıkmasına bir ay kala Avusturya'nın Sırbistan'a ültimatom vermesi ile birlikte ibre ittifaktan yana olma ya dönecektir. Konu ile ilgili görüşmeler Enver Paşa, Liman Von Sanders ve Alman Büyükelçisi Wangenheim arasında yürütüldü. Nihayet Cihan Harbinin başladığı, savaşın bütün Avrupa'yı sardığı günün ertesinde yani 2 Ağustos 1914'te gizli savunma ittifakı anlaşması olarak taraflarca imzalandı.[107] Osmanlı tarafından Sad razam Said Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Talat Bey ve Meclis-i Mebusan reisi Halil (Menteşe) Bey'den başka hiç kimse bu ittifaktan haberdar değildi.[108]

Öte yandan Cihan Harbinin çıkışı ile birlikte Osmanlı Devleti tarafsız kalacağını ilan etmiştir. Bu sırada Meclis-i Mebusan açıktı
Almanya ile gizli ittifak yaptıkları gün (2 Ağustos 1914) İttihatçı liderler, Meclisi beş ay süre ile tatil ettiler. Bu sayede çıkarılan kanunlarla parlamento kontrolünden uzak, rahatça hareket etme imkânına kavuşmuş oluyorlardı. Meclis-i Mebusan bundan sonra I. Dünya Savaşı yılları boyunca muhalefet olmaksızın bir savaş meclisi olarak faaliyetlerini sürdürecektir.

Artık idare mekanizması küçük bir heyetin bir anlamda 3-5 kişinin kararlarına kalmıştı. Onlar da "Yok kanun, yap kanun" ilkesi ile hareket edeceklerdir. Cihan Harbine girilmesinden tehcir kanununa kadar bütün işlerde bu ilke ve uygulama görülecektir.[109]

Osmanlı, Almanya ile gizli anlaşmayı imzalandığı gün genel seferberlik ilan etti ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Başkomutan Vekilliğine getirildi. Bu konu hükümetçe görüşülüp karara varılmadan hatta ordunun Başkomutanı bulunan padişahın iradesi alınmadan yapılmıştı. Enver Paşa sonradan, sözlü irade alındığını ileri sürecektir. Seferberlik süresince sıkıyönetim de ilan olundu.[110]

Artık idarenin kararları asla tartışılamayacaktı. Başkomutanlık Vekâleti'nce 7 Ağustos 1914 tarihinden itibaren basın, telgraf ve

haberleşmenin sansür edileceği ve talimatlara uymayanların Divan-ı Harbi Örfiye sevk edilecekleri bildiriliyordu.[111]

HER ŞEY PARA İÇİN MİYDİ?

Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük François Ferdinand'm 28 Haziran 1914 günü Bosnasarayı'nda bir Sırp tedhişçisi tarafından öldürülmesi ile birlikte dünya savaşının fitili ateşlenmişti. Bu imparatorluğun Sırbistan'a, onu koruyan Rusya'nın da Avusturya-Macaristan'a savaş açmasıyla büyük savaş başladı. Avusturya'nın müttefiki olan Almanya, Rusya'ya savaş ilan ederken; Rusya'nın müttefiki olan ve bu devleti yenen bir Almanya'nın Avrupa'da hâkimiyet kuracağından korkan Fransa da Almanya'ya savaş açtı.[112]

Almanya, yıllardan beri savaş planını Rusya ve Fransa'yı yıldırım harbiyle ezmek üzere hazırlamıştı. Bunun için kuzeyden Belçika'yı Çiğneyerek Fransa'ya girmesi icap ediyordu. Böylece Belçika ve Lüksemburg da, daha savaşın ilk günlerinde İtilâf Devletlerinin yanında yerini aldı. Karadağ da, soydaşı Sırbistan'ı yalnız bırakmadı.

Şurası muhakkak ki Trablusgarp'ta İtalya ve Balkanlar'da kaale dahi alınmayan dünkü eyaleti olan devletçikler karşısında alman hezimetlerden sonra hiçbir devlet artık Osmanlıları dikkate değer askeri bir güç olarak görmüyordu.

Dünyanın çekindiği koskoca Osmanlı Devleti, dört senede diplomatik anlamda bütün kapıların yüzüne kapandığı güçsüz ve etkisiz bir hale düşürülmüştü.

Devletine ihanet edenin değeri ne çabuk düşüyordu. Tarihinde görülmeyen rezil hallere düçar kalınmıştı.

ELDE ALMANYA KALDI!

İttihatçıların elinde sadece Almanya kalmıştı. Aslında savaş çıkıncaya kadar Almanlar da Osmanlı'yı dikkate almayacaklardı. Zira Osmanlı Devletinin ittifaklara kabul edilmemesinin asıl önemli sebebi, çıkması beklenen umumi bir savaşta paylaşılması düşünülen pasta olarak görülmesi idi.

İttihatçılar Almanlara ilk ittifak teklifini Eylül 1913'te yapmışlardır. Ancak Alman Büyükelçisi verdiği cevapta; "Türkiye ittifak kabiliyetine hazır değildir" gibi bir mazaretle görüşmeye gerek olmadığını bidirmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm ise teklifin reddedilmemesini ve açık kapı bırakılmasını söylemiştir. Almanya'nın savaşın akıbetine göre Osmanlı Devletini bekletme politikası takip edeceği anlaşılıyordu.

Nihayet Cihan Harbinin çıkmasına bir ay kala Avusturya'nın Sırbistan'a ültimatom vermesi ile birlikte ibre ittifaktan yana olma ya dönecektir. Konu ile ilgili görüşmeler Enver Paşa, Liman Von Sanders ve Alman Büyükelçisi Wangenheim arasında yürütüldü. Nihayet Cihan Harbinin başladığı, savaşın bütün Avrupa'yı sar dığı günün ertesinde yani 2 Ağustos 1914'te gizli savunma ittifakı anlaşması olarak taraflarca imzalandı.[107] Osmanlı tarafından Sad razam Said Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Talat Bey ve Meclis-i Mebusan reisi Halil (Menteşe) Beyden başka hiç kimse bu ittifaktan haberdar değildi.[108]

Öte yandan Cihan Harbi'nin çıkışı ile birlikte Osmanlı Devleti tarafsız kalacağını ilan etmiştir. Bu sırada Meclis-i Mebusan açıktı

Almanya ile gizli ittifak yaptıkları gün (2 Ağustos 1914) İttihatçı liderler, Meclisi beş ay süre ile tatil ettiler. Bu sayede çıkarılan kanunlarla parlamento kontrolünden uzak, rahatça hareket etme imkânına kavuşmuş oluyorlardı. Meclis-i Mebusan bundan sonra I. Dünya Savaşı yılları boyunca muhalefet olmaksızın bir savaş meclisi olarak faaliyetlerini sürdürecektir.

Artık idare mekanizması küçük bir heyetin bir anlamda 3-5 kişinin kararlarına kalmıştı. Onlar da "Yok kanun, yap kanun" ilkesi ile hareket edeceklerdir. Cihan Harbine girilmesinden tehcir kanununa kadar bütün işlerde bu ilke ve uygulama görüjeçektjr.[109]

Osmanlı, Almanya ile gizli anlaşmayı imzalandığı gün genel seferberlik ilan etti ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Başkomutan Vekilliğine getirildi. Bu konu hükümetçe görüşülüp karara varılmadan hatta ordunun Başkomutanı bulunan padişahın iradesi alınmadan yapılmıştı. Enver Paşa sonradan, sözlü irade alındığını ileri sürecektir. Seferberlik süresince sıkıyönetim de ilan olundu.[110]

Artık idarenin kararları asla tartışılamayacaktı. Başkomutanlık Vekâletince 7 Ağustos 1914 tarihinden itibaren basın, telgraf ve haberleşmenin sansür edileceği ve talimatlara uymayanların Divan-ı Harbi Örfiye sevk edilecekleri bildiriliyordu.[111]

HER ŞEY PARA İÇİN MİYDİ?

Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük François Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 günü Bosnasarayı'nda bir Sırp tedhişçisi tarafından öldürülmesi ile birlikte dünya savaşının fitili ateşlenmişti. Bu imparatorluğun Sırbistan'a, onu koruyan Rusya'nın da Avusturya-Macaristan'a savaş açmasıyla büyük savaş başladı. Avusturya'nın müttefiki olan Almanya, Rusya'ya savaş ilan ederken; Rusya'nın müttefiki olan ve bu devleti yenen bir Almanya'nın Avrupa'da hâkimiyet kuracağından korkan Fransa da Almanya'ya savaş açtı.[112]

Almanya, yıllardan beri savaş planını Rusya ve Fransa'yı yıldırım harbiyle ezmek üzere hazırlamıştı. Bunun için kuzeyden Belçika'yı Çiğneyerek Fransa'ya girmesi icap ediyordu. Böylece Belçika ve Lüksemburg da, daha savaşın ilk günlerinde İtilâf Devletlerinin **yanında** yerini aldı. Karadağ da, soydaşı Sırbistan'ı yalnız bırakmadı.

Nihayet Belçika'nın tarafsızlığını ve bütünlüğünü garantilemiş olan ve Fransa ile Rusya'nın müttefiki bulunan İngiltere de Almanya ve Avusturya'ya harb ilân etti. Dünya artık kan ve barut girdabında dönmeye başlamıştı.

Osmanlı Devletinin seferberlik ilan etmesi ile birlikte İngiltere, sipariş verilen ve borcu kuruşuna kadar ödenen Sultan Osman ve Reşadiye zırhlı savaş gemilerine el koyduğunu bildirdi.[113] İttihat ve Terakki mensuplarında hiddet ve öfke hâkimdi.

Onların bu ruh hali Almanlar tarafından derhal değerlendirmeye alınacaktı: Kendilerini emrivakiler karşısında bırakmak için ellerine büyük bir koz geçmiş bulunuyordu. İttihatçılara şayet isterlerse ihtiyacı olan gemiler için yardım edebileceklerini açıkladılar. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim ve Alman Askeri Heyet Başkanı Liman von Sanders bir plan yaptı. Bu üçlü, Almanya'nın iki gemisi Goeben ve Breslau'nun Karadeniz'deki Osmanlı Donanmasını desteklemesi için İstanbul'a gelmesi konusunda anlaştılar. Bu karar üzerine Amiral Wilhelm Souchon komutasındaki Goeben ve Breslau gemilerine derhal Çanakkale'ye gitmeleri emri verildi. 6 Ağustos 1914'te İtalya'nın Messina Boğazından geçen gemiler güya İngiliz donanmasına yakalanmamak için 10 Ağustos 1914'te Osmanlı Başkomutanlığının izniyle Çanakkale Boğazından içeri girdiler.

Tarafsızlık ilkesine göre bu gemilerin 24 saat içerisinde Türk sularından çıkarılması veya bütün silahlardan tecrit edilmesi, bir limanda bekletilmesi gerekiyordu. İtilâf Devletleri bunun derhal yerine getirilmesini istedi. Osmanlı Devleti zor bir siyasi mesele karşısında kalmıştı.

Kabinede yapılan görüşmeler neticesinde hükümet, Almanya'nın kabul etmemesine rağmen tek taraflı olarak Goeben ve Breslau gemilerini 80 milyon marka satın aldığını açıkladı. Alman Büyükelçisi VVangenheim, meseleyi ülkesi aleyhine çevirmemek için satın al ti w oldubittisini kabul etmek mecburiyetinde kaldı. 16 Ağustos 1914'te yapılan bir törenle Bahriye Nazırı Cemal Paşa gemileri resmen Osmanlı donanmasına kattı. Bu gemilere "Yavuz" ve "Midilli" ad> verildi.[114]

Bundan sonra Amiral Wilhelm Souchon ve Enver Paşa adım adım Osmanlı'nm Cihan Harbine girmesi yollarını açacaklardır. Almanlar savaşın ilk iki ayında Osmanlı'nın savaşa müdahil olmamasını pek önemsememişlerdi. Ancak günler geçtikçe harpteki durum kötüleşiyordu. Stratejistler Almanların üç ay sonra teslim bayrağını

çekmek durumunda kalacağını belirtmeye başlamışlardı. Bu durum karşısında Alman kurmaylar Osmanlı devlet adamlarını sıkıştırmaya başladılar.

İstihbarat Şube Müdürü Kazım Karabekir, Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Bey ve Harekât Şube Müdürü Ali İhsan (Sabis) Bey, 2İ Ekim İ914'de bu şartlar altında savaşa girmenin zararları hakkında bir rapor yazarak Başkumandan Vekiline verdiler.

Enver, Talat ve Cemal Paşalar ise derhal savaşa girilmesi düşüncesinde idiler. Bilhassa 11 Ekim günü Büyükelçi VVangenheim ile görüşerek yüzde altı faizli beş milyon lira borç para alma konusunda anlaşmışlardı. Zira seferberlik masrafları neticesinde Eylül sonlarına doğru devletin mali problemleri daha da artmıştı. Enver ve Talat Paşalar, bu paranın karşılığında Osmanlı Devletini Almanya safında savaşa sokmaya karar vermişlerdi.

OSMANLI CİHAN HARBİ'NDE

Bir kısım Türk kurmaylarının aleyhte raporu karşısında Enver Paşa acilen harekete geçti. Liman ve Bronsart Paşalarla baş başa vererek hükümetten ve Türk Genelkurmayından gizli olarak savaşa bir emrivaki ile girilecek hareketin yolunu açtılar.

Rusların Vistül Muharebesini kazanıp karşı taarruza geçtiği, Almanlar ile AvusturyalIların geri çekilmeye başladığı sırada Enver Paşanın emri can suyu gibi yetişecekti. Enver Paşadan Amiral Souchon'a şu yazılı emir gelmişti:

"Bütün filo Karadeniz'e manevra yapmalıdır. Vaziyeti müsait bulduğunuz anda Rus Filosuna hücum ediniz. Muhasamata başlamadan önce bu sabah size verdiğim gizli emri açınız. Sırbistan'a mühimmat naklinin önüne geçmek için yukarıda kabul edilmiş olduğu üzere hareket ediniz."[115]

Böylece Rusya'ya hücum emri verilmiş bulunuyordu.

Almanların maksadı belliydi. Müslümanlar ayaklansın ve İn- gilizler mecburen o bölgelerde asker bulundursun! Buna karşılık İttihatçıların hiçbir hesap ve düşüncelerinin olmadığı anlaşılıyordu. Zira dünyadaki İslâm nüfusu tahmini 300 milyon iken, bunun sadece 20 milyonu bağımsızdı. 1914'te bağımsız tek Müslüman ülke Osmanlıydı. Osmanlı ordusunun başarılı olabilmesi için o bölgelere girmesi gerekiyordu. Oysa Cihan Harbi boyunca bunu hiçbir yerde gerçekleştiremeyecekti. Bu durum cihad fetvasının istenilen başarıyı sağlamamasında en büyük amil olacaktır.

[}jğer taraftan İngilizler, idareleri altındaki Müslümanlara savaş boyunca Cihad-ı Ekber faaliyetini boşa çıkaracak karşı propaganda hamleleri gerçekleştirecektir. Onlar kendilerinin İslâm halifesine ve devletine karşı savaş açmadıklarını, OsmanlIların Alman menfaatlerini korumak uğruna bu savaşa giriştiğini ve maksatlarının asla cihad olmadığını belirteceklerdir.[122]

Sultan Abdülhamid'i devirirken, Jön-Türkleri göklere çıkartan İngilizler, cihad fetvasından sonra ise, "Bunların dinsizlerden mürekkep olduğunu, Halifeyi esir ettiklerini, kendilerinin onu kurtaracaklarını" ilân edip durmuşlardır.

Öte yandan İttihatçılar Cihad-ı Ekber konusunda kendileriyle çelişiyordu. Zira Arnavutluk ve Balkanlar giderken Cihad-ı Ekber'i hiç düşünmeyenler şimdi niçin böyle bir teşebbüse girişmişlerdi?

Evvelce Bulgaristan OsmanlI'dan koparken Avusturya; Trablus- garp İtalya'nın pençesine düşerken Almanya, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü sağlama hususunda söz verdikleri halde kıllarını dahi kıpırdatmamışlardı.

Cihatta dikkat çeken bir nokta ise; Almanya ve Avusturya gibi gayrimüslim ülkelerle birlikte ilan edilmiş olmasıdır. Çünkü cihad fetvasında, "Alınanlara yardım etmeyen Müslüman, Allah'ın gazabına uğrar" maddesi yaman bir çelişki olarak duruyordu. Hâlbuki bu sırada Afrika'da iki milyon Müslüman, Alman zulmü altında bulunuyordu.

Bir çelişki de Cihad-ı Ekber ilanını veren İttihatçıların inançları ile ilgiliydi. Jön-Türkler ve İttihat Terakki Fırkası mensuplarının

birçoğu kuruluşundan beri İslâmiyet'e mesafeli hatta hasım kimselerdi. Bunlar Sultan II. Abdülhamid Han'ın Müslümanları birlik ve beraberlik içerisinde tutma siyasetlerine hep karşı çıkmışlardı. Hatta hilafete dahi mesafeli idiler. Nitekim Jön Türklerin 1902 ve 1907 yılında Paris'te gerçekleştirdikleri kongrelerinde[123] bu hususlar açıkça dile getirilmişti.

Öte yandan sonraki tarihçiler cihat fetvasının hiçbir netice vermediğini tamamen tesirsiz kaldığını iddia edeceklerdir. Bu iddiada bilhassa İngilizlerin propagandası vardır. Onlar hilafeti kaldırtmak Müslümanları başsız bırakmak gayesiyle bilhassa bu söylentiyi yaymışlardı.

Oysa bütün olumsuzluklara rağmen cihad fetvası tesirsiz de kalmış değildi. Cihad-ı Ekber ilanı ile birlikte İslâm dünyasının hemen her yerinde bir heyecan dalgası uyanmıştı. Hindistan'da, Mısır'da, Trablus'ta, Çin'de, Rusya'da yer yer hâdiseler, nümayişler ve kıyamlar görülmüştür. Ancak işgal altındaki Müslümanların daha ileri gidecek ne silahları ne de güçleri vardır. Buna karşılık duaları ve maddi yardımları ile son ana kadar Osmanlı Devletinin yanında olmaya gayret sarf edeceklerdir.

CİHAN HARBİ'NDE İLK CEPHE: KAFKAS

Netice itibariyle Osmanlı Devleti, Enver, Talat ve Cemal Paşaların kararı ile bı/ dünya savaşının içine yuvarlanmış bulunuyordu. İktidara geldikleri andan itibaren Bosna Hersek, Bulgaristan, Girit, Arnavutluk gibi ülkeleri ve büyük oranda Balkanları kaybeden bu vatansever yiğitler(l) son Türk cihan imparatorluğunu nereye götüreceklerdi.

Göründüğü kadarıyla savaşa yanlarında girdiği bloktaki Avusturya neredeyse devre dışı kalmış Almanya ise uzatmaları yaşıyordu. Böyle bir atmosferde savaşa girmek intihardan öte değildi. Topyekün bir seferberlikle anavatanın dışında Türk milleti de yok oluşa mı sürülüyordu? Bunu savaş gösterecekti!

Yavuz-Midilli saldırısından (1 Kasım) üç gün sonra, Rus birlikleri Anadolu'nun kuzey-doğu sınır boylarındaki Osmanlı karakollarına saldırmaya başladılar. 2 Kasımda General Bergman komutasında
Rus birlikleri Karaurgan, Oltu, Kağızman'dan hareket ederek sınırı aştılar. Zivin, Doğu Beyazıt ve Diyadin'i ele geçirdiler.

3. Ordu Komutanı Haşan İzzet Paşa, bütün birliklerini Erzurum dolaylarında toplamayı, Erzurum Kalesinden de faydalanarak savunma savaşı yapmayı planlıyordu. Bu yüzden Pasinler çizgisindeki kuvvetlerini fazla direnmeden geriye doğru çekti.

Ruslar ise bu durumdan faydalanarak Erzurum'un 60 kilometre kadar doğusunda bulunan Köprüköy mevkiine kolayca ilerlediler. Ancak Rus birliklerinin de kış mevsiminde erzak ve levazım depola- rinin bulunduğu Sarıkamış'tan fazla uzaklaşmak niyetinde olmadıkları anlaşılıyordu. Bu sebeple ileri harekâta devam etmediler. Esasen Ruslar, birliklerinin önemli bir bölümünü Batı cephesine nakletmiş olduklarından bu cephede fazla kuvvet bulundurmuyorlardı.

Bu noktada devreye Enver Paşa girdi. O, Osmanlı kuvvetlerinin Ruslar karşısında geri çekilerek savunmada kalmasını doğru bulmuyordu. 5 Kasımda Haşan İzzet Paşaya Genel Karargâh'tan Köprüköy dolaylarına gelmiş olan Rus kuvvetleri üzerine saldırıya geçmesi emri geldi.

6-8 Kasım 1914 tarihlerinde Köprüköy mevkiinde vuruşmalar başladı. Türk kuvvetlerinin şiddetli saldırıları karşısında Rus birlikleri 11 -12 Kasım günlerinde bir günlük mesafedeki Azap sırtlarına çekilmek zorunda kaldılar. Düşmanın burada önemli savunma merkezleri vardı. Bu sebeple Haşan İzzet Paşa saldırılarını durdurdu.

Enver Paşa ise, düşmanın kendisini toparlamasına meydan vermemek maksadıyla Haşan İzzet Paşaya, bütün kuvvetleriyle düşmana saldırmasını ve bir kolordu kadar tahmin edilen Rus kuvvetinin yok edilmesini emretti.

Bu sebeple Osmanlı kuvvetleri 16-17 Kasım'da bir kez daha saldırılara başladı. Ancak bir netice alınamadı. Kayıplar ise büyüktü. Köprüköy ve Azap vuruşmalarında Osmanlılar 212 subay 11.800 er şehit vermişti. Rusların kaybı ise yedi bin kadardı. Bunun büyük bölümünü Köprüköy Muharebelerinde vermişti.[124]

Çarpışmaların bu şekilde sona ermesi Ruslar tarafından memnuniyetle karşılanmış, Rus Kafkas Ordusu Başkomutanlığından,

Mehmcd Reşad
Han

81

Sarıkamış Grup Komutanı General Bergmana, özel bir emir almadıkça taarruza teşebbüs etmemesi bildirilmişti.

Böylece savaş bir durgunluk dönemine girmiş oldu.

HOCAM OLMASAN İDAM ETTİRİRDİM!

Enver Paşa ise derhal kesin bir sonuca varmak istiyordu. Bu itibarla yetersiz cephe taarruzlarından vazgeçerek bir kuşatma hareketiyle düşmanın imha edilmesine karar verdi.

Müttefik Alman subayları ve Büyükelçi VVangenheim de Enver Paşanın tasarladığı kuşatma hareketini kendi menfaatleri açısından yararlı görüyorlardı. Almanlar, Kafkas cephesinde savaşların şiddetlenmesi halinde Rusların buraya ordu göndermek durumunda kalacağını biliyorlardı. Bunun sonucunda ise Lehistan cephesindeki Alman ve Avusturya kuvvetleri büyük ölçüde rahatlayacaktı.

Genel Karargâh'taki Türk kurmayları, harekete geçilmesi için Karadeniz'de üstünlük kurulmasını, Bulgaristan yolunun açılmasını ve ilkbahar mevsiminin beklenmesini şart koşmuşlardı. Ancak Alman kurmayları Enver Paşayı kıskaca almışlardı. Nitekim 17 Kasım'da Enver Paşa ile Alman kurmayları arasında yapılan görüşmelerde Rus birliklerine karşı hücum edilmesi kabul edildi.

Enver Paşa, Alman kurmayları ile aldığı karardan sonra Hafız Hakkı Bey'i söz konusu kuşatma hareketinin icra olunup olunmayacağını araştırmak üzere Kafkas cephesine gönderdi.

Hafız Hakkı Bey, Harp Okulunda Enver Paşa, Mahmud Kamil Paşa ve Fahreddin Paşa ile sınıf arkadaşıydı. 1908'de Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesi için Enver Paşa ile birlikte dağa çıkmış komitacılık yapmıştı. Balkan Savaşlarında hiçbir varlık gösterememişti. Cepheye varıp yetkililerle görüştükten sonra 3 Aralık'ta şu raporu gönderdi:

“Bir kolordu ile cepheden ve iki kolordu ile Bardız-Oltu üzerinden ihata ile Ruslara muvaffakiyetli taarruz yapılabileceğini yerinde tetkik ettim. Rütbem tashih olunursa ben de bu işi yaparım.”

Hakkı Bey’den istediği cevabı alan Enver Paşa, taarruzu bizzat idare etmek üzere cepheye gitmeye karar verdi. Yanında Alman kur-

maylar, Başyaveri Kazım (Orbay) Bey ve diğer kumandanlar olduğu halde 6 Aralık'ta denizyoluyla önce Trabzon'a ve oradan Erzurum'a geçtiler. Heyet 15 Aralık günü Köprüköy'deki ordu karargâhına varmıştı. Burada 3. Ordu Komutanı Haşan İzzet Paşa ile görüştüler.

Haşan İzzet Paşa, 1893'te Mekteb-i Harbiye'den yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştu. Kıymetli bir askerdi. Yunan Savaşında ve Balkan Savaşlarında kıymetli vazifeler icra etti. Enver Paşanın Harbiye'de hocası olmuştu.

Enver Paşanın, Ordu Kumandanı Haşan İzzet Paşaya hitaben:

"Hâtâli hareket *SttİnİZ. Rüş OrdüSÜ* burada imha edilmeliydi. Şimdi derhal harekete geçeceksiniz ve Rus ordusunu, Sarıkamış cephesinde imha edeceksiniz..."

Enver Paşa, bu sert sözlerine karşı İzzet Paşa:

"Etrafı görüyorsunuz. Kış, kar başlamıştır. Bu şartlar, bu mevsim içinde bir ordu hareketi iyi netice vermez. Kış şiddetini kaybetsin, yollar harekete müsait olsun, düşmanı imha etmek üzere hareket edeceğim."

Bu yerinde yapılan ikazlara, Enver Paşanın cevabı:

"Şayet hocam olmasaydınız sizi idam ettirirdim." olmuştu.[125]

Haşan Paşa dehşete düşmüştü. Sadece sustu. Artık kimsenin taarruz aleyhine söz söyleyecek bir gücü kalmamıştı. Neticede Sarıkamış üzerine taarruz planı ve hareket günü üzerinde anlaşmaya varıldı. Enver Paşa ve ekibi 17 Aralık'ta Erzurum'a döndü.[126]

KENDİSİNİ NAPOLYON ZANNEDENLER VAR!

Haşan İzzet Paşa, birliklerin bir kış taarruzu için yeterli donanıma sahip olmadıklarını görüyordu. Ordunun noksanları giderilme- miştı. Birliklerin çoğuna kışlık giyecekler verilemediği gibi gerekli yiyecek stokları yapılamamıştı. Güney cephesinden gelen birlikler içerisinde hâlâ gömlekle dolaşan askerler mevcuttu. Şiddetlenen soğuklar sebebiyle donarak hayatını kaybeden askerlerin sayısı giderek artmaktaydı.

Enver Paşanın kâğıt üzerinde gösterdiği saldırı ve kuşatma plânı güzeldi. Ancak haritada minik çizgilerle gösterilen o koca

karlı dağlar nasıl aşılacaktı? Karın kalınlığı birçok yerlerde bir-bir buçuk metreyi bulmuştu. Sahra toplarını bu karlı dağlardan nasıl aşıracaklardı? Soğuk, sıfırın altında yirmi derece dolayındaydı. Bütün bunlar dikkate alınmadan dağlar, tepeler atlanıyor, geniş yaylı kuşatmalar başarıyla gerçekleşiyor düşman aman verilmeden imha olunuyordu(i) Ancak rüyada düşünülecek bir hayalin, masa başında, tehlikelerine hiç değinilmeden ve şartları değerlendirilmeden bitirilmiş gibi görülmesi tecrübeli komutan Haşan İzzet Paşayı ürkütmüştü. Böyle bir durumda girişilecek büyük bir kuşatma harekâtının sonuçlarını görür gibiydi. Ayrıca Enver Paşanın ted-i>İF§İZ hâfeketleri, söz d inlememesi ve hatta tehdide varan tavırları sinirlerini iyice yıpratmıştı. Bu itibarla ertesi gün 18 Aralık 1914 gecesi telgrafla Enver Paşaya istifasını arz etti. Şöyle yazmıştı:

"Ben bu hareketleri icra için nefsimde kuvvet ve itimat göremediğimden ve esasen fevkalâde bir asabiyet gelerek rahatsız olduğumdan memuriyet-i hazıramdan affımı istirham ederim".

Beklenmeyen bu gelişme karşısında Enver Paşa ordu komutanlığı uhdesinde olmak üzere harekâtın bütün sevk ve idaresini eline aldı. Kafasında Rusları mahveden büyük fatih ve kahraman olarak İstanbul'a dönmekten başka bir hülya yoktu.

Derhal idari kademede değişiklikler yaptı. General Bronsart 3. Ordu Kurmay Başkanlığına, 3. Ordu kurmay Başkanı Yarbay Güze ikinci başkanlığa, Yarbay Feldman ise Harekât Şubesi Müdürlüğüne atandılar.

Komuta kademesinde de değişikliklere gitti. 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşa, 6 Aralık'ta emekliye sevk edilerek yerine Hafız Hakkı Bey atanmıştı. Bu defa da 9. Kolordu Komutanı Ahmed Fevzi Paşanın yerine Ali İhsan (Sabis) Paşa, 11. Kolordu Komutanı Galip Paşanın yerine ise Abdülkerim Paşa tayin edildiler. Böylece harekâta taraftar olmayan komuta kademesinin yerini arzuladıkları üzere genç, enerjik ve cesur bir kadro almış oldu.

Enver Paşa, 19 Aralık'ta taarruz emrini imzaladı. Bu emre göre harekât 22 Aralık günü başlayacaktı. Plana göre 11. Kolordu Araş Vadisinde kalacak ve cepheden taarruz ederek Rusları oyalayıp asıl cepheden geri çekilmelerine engel olacaktı. Bu sırada 9. Kolor-

du Pitkir-Çatak doğrultusunda ilerleyip Rusların kuzey kanadını sarmaya çalışırken, 10. Kolordu ise Tortum yoluyla ilerleyip Oltu üzerinden Bardız'a ulaşacak ve Rus birliklerinin gerisini tutmuş olacaktı. Böylece hem Sarıkamış kolaylıkla zaptedilecek hem de Kars yolu kesilen Rus ordusu kolaylıkla imha edilecekti.[127]

Harekâta katılan muharip kuvvetlerin mevcudu 9. Kolordu 25 bin; 10. Kolordu 30 bin ve 11. Kolordu 35 bin olmak üzere toplam 90 bin kişiydi. Merkezi Tiflis'te bulunan Rus Kafkas Ordusu ise üç kolordudan müteşekkildi. Toplam miktarları 65 bin neferdi.[128]

Osmanîı ordusunun harekât sifâSifidâ *€11 büyük SlkltiM* erzak temini olarak görülüyordu. Askerler ancak yanlarında taşıyabildikleri erzakla harekâtı sürdürmek zorundaydılar. Harekâttan bir gün önce cepheyi teftiş eden Enver Paşa askerin perişan durumuna şahit olmuştu. Cesaretlerini artırabilmek için şöyle bir beyanname yayınladı;

"Askerler! Hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Lâkin karşınızdaki düşman sizden korkuyor, yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceksiniz. Siz, orada her türlü nân ve nimete kavuşacaksınız."[129]

Masada hazırlanıp yayımlanan beyanname ne kadar işe yara-yacaktı.

Enver Paşa birilerinin iddia ettiği gibi belki cesurdu. Fakat tedbir, ihtiyat, istişare gibi bir devlet adamında mutlaka bulunması gereken vasıflardan mahrumdu.

Büyük savaşlar yönetmek gibi bir tecrübeye sahip değildi.

Ne askere ne de komutanlara karşı hiçbir merhameti yoktu. Sınırsız ve sert bir disiplinle her şeyin çözülebileceğine inanıyordu.

Nitekim Enver Paşanın halet-i ruhiyesini çok iyi gözlemleyen Alman Goltz Paşa şöyle demekten kendini alamayacaktı:

"Kafkasya'da maalesef kendisini Napolyon Bonapart zanneden ve cahil yetişen birçok subay vardır. Bunlar, ordularına güçleriyle bağdaşmayan görevler vermiş ve bu yüzden ordularını büyük zarara uğratmışlardır."[130]

SARIKAMIŞ HAREKÂTI

Harekâtın hedefindeki Sarıkamış, 93 Harbinden sonra Rusların hâkimiyetine geçmişti. Ruslar burada modern bir garnizon kurmuşlar ve Erzurum yönünde ileri harekât üssü haline getirmişlerdi. Ayrıca 1890'lı yıllarda bir demiryolu hattıyla Kars ve Gümrü üzerinden Tiflis'e, yani Kafkasya'nın merkezine bağlanmıştı. Böylece sınır birliklerine daha rahat iaşe ve levazım sevk etme imkânını buluyorlardı.

Ruslar kış mevsiminde Sarıkamış üzerine bir Türk taarruzuna ihtimal vermiyorlardı. Dolayısıyla burada kayda değer bjf şayun- ma gücü yoktu. Enver Paşa da bu durumu bildiği için bir baskın harekâtı planlamıştı.

Enver Paşa ve ordu karargâhı, Sarıkamış civarındaki ilk çarpışmaları başlatacak olan 9. Kolorduyla birlikte ilerlemekteydi.

Harekâtla birlikte şiddetli tipi de başlamıştı. Harekâtın ilk gününde 10. Kolordu, Rusların Oltu Müfrezesini bozguna uğratırken, 9. Kolordu ise karşısına çıkan birkaç bölük düşman kuvvetini perişan bir şekilde geriye doğru atmıştı. Yoğun kar ve şiddetli tipiye rağmen devam eden cebri yürüyüşler sırasında bir miktar kayıp verildiyse de Türk taarruzu ilk günlerde başarıyla devam etti.

Ancak ikinci günden itibaren yoğun kar yağışı ve 20-25 derece soğukta hiç dinlenmeden ilerleyen birliklerin işi zorlaşmaya başlamıştı. Ordu komutanlığı ile Kolordu karargâhları arasında düzenli bir irtibat sağlanamıyordu. Daha ikinci günde yiyecek sıkıntısı başlamıştı.

Kıtalar arasında kopukluk o dereceye gelmişti ki Türk birlikleri bazen birbirleri ile çatışmak durumunda dahi kalmışlardı. Nitekim 23 Aralık'ta Bardız bucağına doğru ilerleyen 31. Tümen ile 32. Tümene mensup Türk askerleri uzun süre birbirlerini topçu ve piyade atışı ile hırpaladılar. Netice anlaşılıp birlikler birbirlerine gözyaşları ile sarıldıkları zaman verilen şehit sayısı iki bini bulmuştu.[131]

Öte yandan Hafız Hakkı Bey, büyük bir kolordu ile mağlup ettiği Oltu Müfrezesini takibe almıştı. Kendisi araziye yabancı idi. Düşmanı takip ederken yol güzergâhından saparak Allahuekber Dağlarına doğru sürüklendiler. Bu ise büyük bir felaketin sebebi olacaktı. Bu askerlerden büyük bölümü Allahüekber Dağlarında donarak şehit düşerken pek azı belirlenen hedefe daha geç ulaşabilecekti.

Sarıkamış harekâtında bizzat yer alan Kaymakam Şerif (İlden) Bey'in hatıratı, askerlerin kar ve tipi ile mücadelesini ve yaşadıklarını anlatan çarpıcı hadiselerle doludur. O şahit olduğu bir manzarayı şöyle nakletmişti:

"Kolordu tamamen inhilâl (çözülüp dağılma) etmişti. Zâbitân (subaylar) çok uğraştı. Fakat kimseye söz işittirmek kudreti kalmamıştı. Hâlâ gözümün önündedir; yoJ kenarında karların içine çömelmiş bir nefer, bir yığın karı kollarıyla kucaklamış, titreyerek, feryat ederek dişleriyle kemiriyor, tırnaklarıyla kazıyordu. Kaldırıp yola sevk etmek istedim. Nefer ise evvelki hareketini, feryadını, dişleriyle, tırnaklarıyla çabalamasını hiç bozmadı ve beni hiç görmedi. Zavallı tecennün etmişti (delirmişti). Bu suretle şu cumûdiyyeler (buzullar) içinde biz belki 10 binkişiden fazla insanı bir günde, karların altında bıraktık ve geçtik."[132]

Bütün bu zor şartlar altında ve zaman zaman Rus müfrezeleri ile çarpışarak ilerleyen birliklerimizden bir kısmı harekâtın 24 Aralık günü Bardız geçidine ulaştılar.

Bu esnada Rus karargâhında Sarıkamış'ı boşaltmak ve geri çekilmek tartışılıyordu. Ruslar 10. Osmanlı Kolordusunun Allahüekber Dağından ilerlemekte olduğunu, 11. Kolordunun da kendilerine karşı saldırıya geçtiğini öğrenmişler ve kötümserliğe kapılmışlardı.

Düşmanı Bardız geçidinden atmak için 25 Aralık akşamı güneşin batışından sonra başlayan gece taarruzu, altı saat sürerek gece yarısına kadar devam etti. Bu taarruz sırasında süngü hücumu ile geri atılan düşman kuvvetleri makineli tüfeklerin namlularını sökerek Bardız geçidini terk edip Sarıkamış'a doğru çekildiler.

Ancak bu noktada Ali İhsan Paşanın burada yorulan askerin dinlendirilmesi için taarruzun durdurulmasını teklif etmesi ve Enver Paşanın da ona uyması harekâtın kaderini değiştirecekti.

Gece taarruzunu durduran birlikler, Sarıkamış sırtlarındaki ormanlık alanda geceledi. Bu sırada 17. Tümen de savaş alanına

yetişti. Bu gece aşırı soğuk ve şiddetli tipi yüzünden 17. ve 29. Tümenler mevcutlarının yarısından fazlasını kaybettiler.

Türk kuvvetleri bu şekilde büyük kayıplara uğrarken 11. Kolordu da düşmanın Araş Vadisindeki asıl kuvvetlerini ezemediğinden Ruslar, buradan Sarıkamış'a devamlı surette kuvvet kaydırmaya başladılar.

FELAKET

Artık zaman Türk kuvvetleri aleyhine işlemeye başlamıştı. Aç ve perişan bir hâlde Şankamif CİVârindâld dağlarda açıkta geceleyen Türk kuvvetleri eriyip yok olurken, sıcak kışlalara, bol yiyeceğe ve iyi bir donanıma sahip bulunan Sarıkamış'taki Rus kuvvetlerinin sayısı sürekli olarak arttı. Buna rağmen Türk birlikleri inatla Sarıkamış taarruzu sürdürdüler.

Bu sırada 10. Kolordu Sarıkamış'a ulaşmak üzere Allahüekber Dağlarını aşmakla meşguldü. Yirmi bin kişiyle başlayan tırmanış neticelenip Beyköy ve Başköy noktalarına ulaşıldığında sayı 3200 kişiye düşmüş bulunuyordu. Bunlardan birçoğu da ayakları donduğundan iş göremez haldeydi. Geriye kalanlar soğuğa ve tipiye dayanamayıp donarak şehit olmuşlardı.

28 Aralık günü Sarıkamış'ı kuşatan iki Türk kolordusunun toplam mevcudu, aç ve perişan halde bulunan beş bin kişiden ibaretti. Bu birliklerden 55 bin kişi büyük ölçüde donarak bir kısmı da çarpışmalarda olmak üzere şehit düşmüştü. Oysa Rusların artık Sarıkamış'ta on beş bin kişilik bir kuvveti, 34 adet topları ve birçok makineli tüfekleri vardı.[133]

Buna rağmen Türk kuvvetleri bir kez daha nihai hücuma geçtiler. Bir ara Sarıkamış'a girmeyi başardılarsa da Rusların uzun menzilli sahra topları karşısında başarısız olarak çekildiler.

Enver Paşa da sonucun felaket olduğunu görmüştü. Daha fazla beklemenin tehlikeli olacağını görerek Sarıkamış'taki kuvvetlerin komutasını, rütbesini ferikliğe yükselttiği Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak 3 Ocak günü cepheyi terk edip Erzurum'a kaçtı.[134]

kısım birliklerini Kafkas cephesine kaydırmak durumunda kalmışlardır. Alman Genelkurmayının da maksadı zaten bu idi.

Enver Paşa, neredeyse savaşa girmeden on binlerce yiğidi donduran komutan olarak tarihe geçti. Tarihi savaş meydanlarında geçen ve lojistik bakımından dünyaya dersler veren Türk askerî karargâhının böyle bir faciaya yol açması inanılmazdı! Fakat gerçek olmuş ve tarihin en utanç verici felaketlerinden biri yaşanmıştı.[138]

Tarihin şahit olduğu en katı sansürlerden biri Sarıkamış'ta yaşananların gizlenmesi olmuştu. Tam dokuz yıl boyunca hiç konuşülâmâdl. Askerlik şubelerine gidip evladan hakkında bilgi almak isteyen anne babalara, "Onlar mahrem bir vazifeye gittiler, bilgi veremeyiz!" deniliyordu.[139]

Şehitlerimizin naaşları gibi hatıraları da karların altına gömülmüştü. Bunu bilahare İstiklâl Savaşı komutanlarımızdan Kâzım Karabekir Paşa bir mektubunda dönemin basın mensupları, edebiyatçıları ve aydınlarına sitem ve üzüntü içerisinde şöyle seslenerek dile getirecekti:

"Gelemediniz ki dertleşelim. Ama ne âlâ! Koca Kars Vilâyeti! Bari bir gazete muharriri gelebilseydi. Ben zannediyordum ki, artık insan olduğumuzu cihana gösterebileceğiz. Fakat yazık! Alman ve Avusturya muhabirleri lâzımı kadar seyrüseferlerini yaptılar, eserlerini yazdılar, milletlerine bu ufku da seyrettirdiler. Fakat bu milletin, bu zavallı Türk'ün ne bir mebusu, ne bir âyânı, ne de bir gazetecisi görünmedi. Zahmet fedakârlık mı zannolunuyor?... İstirdad olunan bu mülkü yalnız resmi raporlarda bu zavallı millet öğrenecek mi?... Gümrü'de bir AvusturyalI muharrir günlerce oturdu. Halkın ruhuna girdi. Makaleler, eserler yazdı. Fotoğraflar aldı ve zoraki buradan çıktı, gitti. Bizim milletin Turancıları yine İstanbul'un mavi seması altında şair midirler?"[140]

BİR MAZİ TUTUŞTU SARIKAMIŞ'TA

Resmî raporlar da hiçbir şey anlatmadığı gibi günümüzde de bu mesele büsbütün yok edilme sevdasındadır. Neredeyse utanmasalar Sarıkamış hezimetini bir zafer gibi de sunacaklardır.

İttihatçı hükümetin baskısı altındaki Türk basını ve edebiyatçısı

Sarıkamış için kalem oynatmaz, bir ağıt yakmaz iken vefakâr Anadolu insanı üstüne kül örtülmeye çalışılan Sarıkamış felaketine için için ağlamaktan geri durmayacak ve ağıtlar yakacaktır.[141]

Onlardan birkaçını değerlendirirsek Sarıkamış'ın acı yüklü felaketinin sebepleri de kolayca anlaşılacaktır. Sarıkamış'a beş oğlunu kurban veren, onları "vay anam" nidalarıyla cepheye gönderen bir Çukurova kadını, acısını şu ağıtla hafifletmeye çalışır:

Sarıkamış Altunbulak
Soğanlıyı biz ne bilek
Bizim uşak böyle gezer
Aklı zıbın kara yelek

Sarıkamış al-kan oldu Zâlim Urus
murad aldı Kimsesiz dul, kız,
gelinler Kara giyip, saçın yoldu.

Anadolu insanı, komuta kademesindekilerin gafletinin farkında olup onlara tepkisini göstermekten de geri durmayacaktı:

Sarıkamış içi meşe Urus
yaktı hep ataşa Bizi
tcoydun eli-bağlı Nere
gittin Enver Paşa.

Ağıtlar Sarıkamış'ta daha savaşa girmeden donarak şehit düşen on binlerce askere haline tercüman gibidir:

Karlarda yatarlar şerefli, şânlı
Kimisi vurulmuş, nur yüzlü kanlı,
Kimisi nevcivan, taze nişânlı Boynu
buruk, melûl, gözü yoldadır

Bugün bazıları Sarıkamış'ı hafife almak veya Enver Paşaya [toz] kondurmamak adına şehitlerin miktarını yirmi-yirmi beş bin gösterebilmek için akıl almaz bir mücadele vermektedirler. Oysa

gönderdiği yavrularına kavuşamayanlar çoktan hukmunu vermiş ve gerçekleri satırlara dökmüştür:

Çadırlar dağa kuruldu Hücum
borusu vuruldu Bir Sarıkamış
uğruna Doksan bin fidan kırıldı

Bu fidanlar akla geldikçe yürekler sızlamakta, o hatıralar tekrarı canlanmaktadır.

Demeyin kâfdelefi, yâfidl Ciğerim Hesaplar çok ağır yaram çok derin,
Ağırdır dostlarım, ağır kederim,
Melekler uçuştu Sarıkamış'ta.

Uyan şehit uyan kar uykularda Bölük bölük yatan canlar ard arda Kokunu aradım akan karlarda,
Bir mazi tutuştu Sarıkamış'ta

TEHCİR

Sarıkamış harekâtı Osmanlı Devletinin başına büyük bir gaile daha açacaktır. Kafkas ordusunun çökmesi ve bölgede hâkimiyetin Ruslara geçmesinden bilhassa Ermeni çeteciler istifade edecekti. Ermeniler büyük güçlerin tahrikleri ile II. Abdülhamid Han zama nından beri bağımsızlık emelleri ile isyanlar çıkarmakta idi. Ancak devlet bunlara karşı gerekli tedbirleri almakta ve isyanları da dış güçlerin müdahalesini gerektirmeyecek şekilde bastırmakta ıdı.

Şimdi ise Ruslardan aldıkları güçle daha rahat ve daha perva sız hareketlere başlayacaklardı. Ermeniler, Rusya'ya geçip gönüllü askeri birlikler oluşturdular. Başta Doğu Anadolu **olmak** üzere ülkenin hemen her yanında örgütlü bir şekilde harekete geçip çeü faaliyetlerine ve koordineli isyan hareketlerine giriştiler.[14]-

Ülke çapında batı bölgeleri dâhil yaşanan olaylar ve ordunun tehdit altında kalması üzerine Osmanlı Hükümeti, Ermeni ko ^itelerinin faaliyetlerini önlemek maksadıyla bazı tedbirler alma yoluna gitmiştir.

24 Nisan 1915'te vilâyetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen gizli bir genelgeyle Hınçak, Taşnak ve benzeri Ermeni komitelerinin kapatılması, evraklarına el konulması komite liderlerinin ve zararlı faaliyetleri bilinen Ermenilerin tutuklanması ve bunlardan bulundukları yerlerde kalmaları sakıncalı görülenlerin uygun yerlere toplanmaları talimatı verilmiştir.

Bu çerçevede İstanbul'da 235 kişi tutuklanmış ve Çankırı ile Ankara'nın Ayaş ilçelerine sürgüne gönderilmişlerdir. Yurt çapındaki tutuklamalarla sürgüne gönderilenlerin sayısı birkaç yüz kişiye ulaşmıştır.

Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirler olayları önlemeye yetmemişti. 2 Mayıs 1915'de Enver Paşa'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Van gölü ve etrafındaki olaylar hakkında bilgi verilmekte ve buradaki Ermenilerin bir başka yere sevk edilmesi teklif edilmekteydi.

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Enver Paşanın talimatı üzerine tehcir uygulamasının bütün sorumluluğunu üzerine alarak icraatı başlatmıştır. 9 Mayıs 1915 tarihinde Talat Paşa önce Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan isyancı Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmalarını, ardından da Erzurum'un güneyi ile Van ve Bitlis'te yaşayan Ermenilerin, ikamet mahallerinden çıkarılıp savaş bölgesinin dışında bulunan güney bölgelerine sevk edilmelerini istemiştir. Böylece gittikçe genişleyen Ermeni tehciri hadisesi başlamıştır.

Aslında devlet isyancı Ermeniler için her tür kararı almakta ve uygulamakta iken neden yediden yetmişe bütün Ermenileri içine [a]lan bir tedbiri başlatmıştır? Bu noktada Alman fikrini görmek icap edecektir. Zira Ermenilerin başka yerlere nakledilmesi fikrinin imanlardan çıktığı ciddi biçimde ileri sürülmektedir.[143]

Nitekim Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenilerin yerlerinden [te]hcir edilmesi gerektiğini stratejik bir plan olarak ilk defa ortaya [ata]n kişinin Goltz Paşa olduğu iddia edilmektedir. Goltz Paşa, Os- 'ftanlı Devletinin jeopolitik yapısının korunması için, sadece İslâmi

ve Asyalı unsurlardan oluşması gerektiğini ve bu sebepten Hristiyan Ermeni öğelere Osmanlı Devleti topraklan içinde yer olmadığını savunmaktadır. Onu bu düşüncelere iten tamamen siyasi sebeplerdi.

Nitekim *Deutsche Rundschau* dergisinde yer alan bir yazısında, Ermenileri Osmanlı için stratejik bir tehdit olarak ifade etmekteydi. Ona göre Anadolu Ermenileri Rusların doğal yandaşları idi. Bu itibarla Türklerin savaşa girmeleri halinde, Rusya'ya karşı etkili bir savunma yapılabilmesi için Ermenilerin Mezopotamya çöllerine sürülmeleri uygun olacaktı.[144]

Öte yandan bu knnudâ çıkardan kanun, tehcir uygulamasını ilgili mahallerdeki askerî yetkililerin onayına bırakmaktaydı ve genelde askerî emir ve kumanda mevkiinde bulunanların büyük çoğunluğu Alman subaylarından oluşmaktaydı. Meselâ Askerî Harekât Dairesi Başkanı Yarbay Otto von Feldmann tehcir kararını veren subaylardan biriydi. Liman von Sanders ve diğer önde gelen Alman generalleri de bu sorumluluğu paylaşmıştı.

İstanbul'daki Alman elçisi Wangenheim, "Savaşın başarılı bir şekilde sürdürülmesi esastır ve bu hedef için her vasıta mubah olup tehcir uygulaması Alman çıkarları doğrultusunda ortaya konulmuştur." demişti.

Yine Wangenheim, göçürülen Ermenilerin inşa halindeki Bağdat demiryolu hattı boyunca yerleştirilmek üzere Mezopotamya'ya nak lini öngörmekteydi. Nitekim Ermenilerin bu düşünce doğrultusunda söz konusu istikametlere sevk edilmesi herhalde bir rastlantı değildir.

Diğer taraftan Almanlar Sarıkamış harekâtından sonra artan Ermeni tedhiş ve terörü karşısında düşündükleri bu projeyi Talat Paşaya aldırmakta zorluk çekmeyeceklerdir. Enver ve Talat emir eri gibi ne isterlerse yapmaya amade idiler.

Nitekim Yusuf Hikmet Bayur Bey, Halil (Menteşe) Beyin anı larına da dayandırarak Talat Bey'in meclise sorma lüzumunu dahi hissetmeden karar aldığını şu ifadelerle nakletmektedir:

"Tehcir kararının verildiği sırada, Mebusan Meclisi Başkam Halil Bey Berlin'de bulunuyordu. İstanbul'a dönmek için çektiğ[1] tellere hep Berlin'de kalması gerektiği yolunda karşılık almıştı. An
cak Haziran başında geri gelme telini alabildi. Kendisi İstanbul'a varışını şöyle anlatır:

"Tren Ayastafanos (Yeşilköy) istasyonunda durunca orada beklemekte

olan Talât merhum vagona geldi:

Anlat bakalım Halilciğim, şu Ermeni tehciri için Berlin'de neler konuştun?' dedi. Alman ricaliyle bu mesele hakkında muhaveremizi nakledince gülerek dizine vurdu ve:

'Halilciğim ben senin günahını aldım. Halil gelirse maneviyatım üzerinde tesir yapar, şu işi bitireyim, ondan sonra gejşjp. karâfini verdim, meğer yanlış yapmışım" dedi."

Bundan Talat Bey'in Halil'in de bu işte kendisine muhalefet edeceğinden kaygılandığı ve onu uzun zaman Berlin'de oyaladığı anlaşılıyordu. Ancak bu muhavere sonunda böyle olmadığını ve Halil'in yapılan işi beğendiğini anlamıştır.

Ancak iş devletlerarası bir önem kazanıp aleyhimize pek geniş propagandalara kapı açılmaya başlandıktan sonra Talat Bey sorumluluğun tek başına üzerinde kalmasından ürkmüş ve tehcir işini Sadarete yazıp bir Meclis-i Vükelâ kararı aldırmıştır."[145]

Böylelikle bir süre önce fiilen başlamış olan tehcir işlemi, 1 Haziranda Meclis-i Vükelâ tarafından karara bağlanıp uygulamaya konulmuştu. Toplam 4 maddelik ve kısaca Tehcir Kanunu olarak bilinen geçici sevk ve iskân kanunu şöyleydi;

"Savaş esnasında ordu, kolordu ve fırka kumandanları ve vekilleri ve müstakil mevki kumandanları, ahali tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine, memleket savunmasına, asayişin muhafazasına ilişkin icraatlara muhalefet, silahla saldırı ve mukavemet görürlerse en sert şekilde cezalandırmaya yetkili ve zorunludurlar.

Ordu ve Müstakil Kolordu ve Fırka Kumandanları askerî icaplar gereği veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar ahalisini tek tek veya toplu olarak başka yerlere sevk ve iskân edebilirler.

Bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Bu kanunun hükümlerinin yürürlüğünden Başkumandanlık Vekili ve Harbiye Nazırı sorumludur.

Ermeni tehciri meselesi orada kalmayacak, uygulamaları ile sonrasında da yeni Türkiye Cumhuriyetinin meselesi olmaya devam edecektir.[146]

Almanya bu durumda bir taraftan kendisinin bu meselede dah- lini ortadan kaldırabilmek için büyük gayret sarf ederken diğer taraftan da Ermen ilerin yanında durarak kendini aklama yoluna gidecektir.

Nitekim evvelce güya Türkleri gücendirmemek adına Johannes Lepsiusa bölgede araştırma imkânı tanımayan Alman yetkililer daha sonra Almanları Ermeni meselesinde aklamak gayesiyle kitap yazdıracaklardır.[147]

Buna karşılık 26 Şubat 1921de Almanya'nın Hamm kentinde Talat Paşa ile görüşen ünlü İngiliz casusu Aubrey Herbert, "Siz İngiltere'den madalyonun ancak bir yüzünü görebilirsiniz" diyen Paşanın, kendisine meseleyi şöyle izah ettiğini nakledecekti:

"(Talat Paşa) Ermenilerin tümüyle yok edilmesine yönelik eylemlere her zaman karşı olduğunu anlattı. Böyle bir şey yapılamazdı. Bu tür yöntemleri uygulamaya kalkışan bir ülke uygarlıkla arasındaki bağları da koparmış olurdu. İki kez buna karşı çıktığını, ancak her ikisinde de Almanlarca yenilgiye uğratıldığını söylemişti."[148]

Tehcir'in birinci failinden çıkan bu ifadeler hadisedeki Alman rolünü açıkça ortaya koyuyordu.

ÇANAKKALE CEPHESİ

İttihatçıların, Almanların tesiriyle Kafkas cephesine yönelme siyle İngilizler de Çanakkale cephesini açacaktı. Bu cephe pek çok bakımdan stratejik önem taşıyordu.

Maksatları her şeyden evvel Osmanlılara karşı büyük deniz gücünden istifade ile üstünlüğü ele geçirmek ve Rusya'nın insan gücünden faydalanmaktı. Bunun için Rusya'nın silah, cephane V mali yönden desteklenmesi gerekiyordu. Boğazlar açılmadık^1

Rusya'ya gerekli olan yardımın sağlanması ve çok büyük askerî gücü olan Almanya'ya karşı Rusya ile iş birliği yapılması imkânsızdı.

Şayet bu cephede başarılı olurlarsa OsmanlI'nın gücü büyük ölçüde kırılacaktı. Kısa bir süre sonra İstanbul önüne ulaşacak Müttefik donanmasının başkenti ele geçirmesi ile birlikte Osmanlı'yı saf dışı bırakması kolaylaşacaktı.

Bundan sonra menfaatler peşi sıra gelecekti.

Mısır tehlikesi ortadan kalkacaktı.

Kararsız durumdaki YunânİŞtâfi, Romanya ve Bulgaristan'ın kendilerine katılmaktan başka çaresi kalmayacaktı.

Arapların da Osmanlı tabiiyetinde çözülme başlayacaktı.

Bilhassa Boğazların açılması ekonomik açıdan çok büyük faydalar sağlayacaktı. Karadeniz limanlarında biriken 120 adet ticaret gemisi kurtarılacak Rusya'nın ekonomisi rahat nefes alacaktı.[149]

İngiliz ve Fransız askerî ve sivil otoriteleri bu harekâtın çok kolay olmayacağını düşünüyorlardı. Bilhassa Gelibolu Yarımadasına asker çıkarmadan Boğaz'ın geçilemeyeceğini bunun ise büyük insan kaybına sebep olacağını belirttiler.

Ancak dönemin İngiltere Bahriye Bakanı Winston S. Churchill Çanakkale Boğazını denizden zorlayarak geçme fikri konusunda kendi kabinesini ve müttefik Fransızları ikna etti. Ona göre sadece donanmayla bu işi başarmak mümkündü.

Neticede İngiltere Savaş Komitesi, 28 Ocak 1915'deki toplantısında, donanma ile Çanakkale'yi geçerek hedefi İstanbul olan bir harekâta karar verdi. Taarruz tarihi 19 Şubat 1915 olarak belirlenmişti.

Deniz taarruzu için görevlendirilen Carden'in emrine Queen Elizabeth ve İrresistible gibi yeni ve güçlü savaş gemilerinin de dâhil edildiği toplam 4 hafif kruvazör, 16 muhrip, 7 denizaltı, 21 mayın arama-tarama gemisi, 1 uçak gemisi verilmişti. Tüm bu filonun üzerindeki top sayısı 187 civarındaydı.

Çanakkale cephesinin açılacak olması dünyada da büyük yankı üyandırmıştı. Zira başarılı olunduğu takdirde OsmanlI'nın başkenti ele geçirilmiş oluyor bir anlamda daha savaşın başında Türkleri saf dışı bırakma imkânı belirmiş oluyordu. Savaş strateji uzmanları Çanakkale cephesine bakarakOsmanlı Devletinin savaşa girmesinin gidişatı fazla etkilemeyeceğini ifade etmeye başlamışlardı.

Onlara göre OsmanlIların Cihan Harbine dâhil olması savaşın ömrünü en fazla üç ay daha uzatırdı. İstanbul'un işgali ile birlikte çözülmesi ve savaştan çekilip barışa yanaşması kolaylaşırdı.

Çanakkale cephesi, İtilâf Devletleri nazarında Rusya'ya yardım fime yf Boğazlar 1 açmanın yanında başka bir anlam daha ifade etmekteydi. Boğazlar'ın zaptıyla birlikte Türkler tamamıyla Asya'ya sürülecekti. Bu heyecanı duyanlardan biri de Akdeniz Seferi Kuvvetleri Komutanı Hamilton idi. Mısır'ın İskenderiye şehrinde askerlerin geçişini seyreden Hamilton hissiyatını hatıratına şöyle kaydetmişti:

"Ümitlerimiz çok, çok artmıştı. Kurtarılacak Kudüs mü, yoksa Konstantinopolis (İstanbul) mi idi? Ne farkı vardı?"[150]

İstanbul hayali ile yananlardan biri de İngilizlerin genç şairi Rupert Brooke idi. O da duygularını şöyle dile getirmişti:

"İnanılmayacak kadar olağanüstü. Kaderin bana bu kadar cömert davranacağını hiç tahmin etmemiştim... Hero'nun Kalesi (Galata kulesi) 15'lik toplarımıza dayanacak mıydı? Deniz çiçekler açıp, şarap rengine dönüşecek miydi? Ayasofya'nın mozaiklerini, lokum ve halıları, yağmalayacak mıydım? Bizler tarihin dönüm noktası mı olacaktık?

Tanrım! Tüm yaşamım boyunca bu kadar mutlu olduğumu hatırlamıyorum. Mutluluğum hiç bu kadar eksiksiz olmamıştı; tümüyle bir yöne akan ırmak gibi. Birden -iki yaşımdan bu yana yaşamımın tek amacının ne olduğunu gördüm: Konstantinopolis? karşı düzenlenen askerî bir harekâta katılmak"[151]

İşte bu zihniyet içirişindeki İtilâf Devletlerinin askerleri, Çanak kale önlerine neticeden son derece emin bir şekilde gelecekler^' Hemen hemen hepsinin hayalini İstanbul süslemekteydi. Filikaları'11 üzerine "İstanbul'a", "Hareme" gibi ifadeler yazmışlardı.[152]

BAŞKENT ANADOLU'YA MI?

İtilâf donanmalarının büyük hazırlıklar yaparak Çanakkale'ye saldıracağı haberlerinin kesinleşmesiyle beraber İstanbul, tarihinin en büyük korku ve endişelerinden birini yaşamaya başlamıştı. İttihat ve Terakki liderleri, bir yandan Çanakkale'den gelecek haberleri takip ederken diğer yandan İstanbul'un tehlikeye düşmesi halinde neler yapılabileceğini tartışmaya başlamışlardı.

İlk olarak, hiç düşünmeden yanlarında bir cihan harbine girdikleri Almanya'nın kapısını çaldılar. Birleşik donanma karşısında Çanakkale *Boğazının fazla dayanamayacağını düşünen Almanlam* yardımı, birkaç teselli sözü söylemekten öteye gitmeyecekti.

Endişe içerisinde kalan İttihatçılar, İtilâf Devletleri donanmalarının Çanakkale önüne gelmesi ile birlikte, İstanbul'un boşaltılması ve payitahtın Eskişehir'e orası da olmazsa Konya'ya taşınması yönünde karar aldılar. Sultan Mehmed Reşad Han'a da durumu bildirdiler. Onlar için Mehmed Reşad Han kararlarını imzalayan noterden farklı bir merci değildi!

Onları asıl endişelendiren kendi elleriyle tahtından alaşağı ettikleri II. Abdülhamid Han idi. Nitekim Selanik'ten çıkarılması sırasında yaşadıkları zorlukları unutamamışlardı. Ayrıca eski Padişah'ın İngilizlerin eline düşmesi onlar için ayrı bir felaket senaryosuna dönüşebilirdi.

Bu nedenlerden dolayı, II. Abdülhamid Han'ı ikna etmek için Dâhiliye Nazırı Talat Paşa başkanlığındaki bir heyeti görevlendirdiler. Teşrifat müdürlerinden Ercüment Ekrem Talu heyetin Abdülhamid Han'ın huzuruna varışlarını ve görüşmenin safahatını şöyle nakletmiştir:

"Rumeli kıyısını, Hisar'a kadar takip ettikten sonra karşı sahile varan çatanamız (istimbot), Beylerbeyi Sarayının rıhtımına bir çırpıda yanaştı. Eski padişah muhafızlarından Miralay Rasim Bey tarafından karşılandık ve doğru içeriye alındık. Talat Bey sordu:

"Haberleri var değil mi?" Rasim Bey:

"Evet, beyefendi, yukarıya buyurun, ben geldiğinizi arz edeyim".

Merdivenleri çıktık. Deniz üzerinde bir odaya alındık ve ayakta beklemeye koyulduk. On dakikalık bir zaman geçti. Yavaşça aralanan bir kapıdan içeriye, bu milletin otuz üç sene encamına hükmetmiş olan, II. Abdülhamid, ağır adımlarla girdi. Yalnızdı. Kulaklarına kadar geçmiş koyu renk fesinin altında tepeden tırnağa mermerden bir heykel gibi bembeyazdı.

Saçları, sakalı, tekmil düğmeleri kapalı yüksek yakalı ceketi, pantolonu ve ayakkabıları; hepsi bembeyazdı... Sırtı hafif kambur laşmıştı. Gözleri pek canlı idi. Hepimizi çenesi hizasından alnına kâdâf *kIS2 temennalarlaâyn* ayrı selamladı, yerden mukabele ettik... Talat Bey uzun uzun ve pek hürmetkâr bir ifade ile önce vaziyeti anlattı ve lakırdıyı döndürüp dolaştırarak asıl ziyaretimizin sebebine intikal ettirdi. Hulasaten şöyle demişti:

"Acil bir tehlike arz etmemekle beraber vaziyet çok ciddidir. Düşman denizden ve karadan Çanakkale'yi zorluyor. Şiddetli müdafaaya rağmen, Allah göstermesin boğazı geçecek olursa Padişah, hükümet ve hanedan esarete düşerek elim bir musâlâhaya mecbur olmamak için, Zatı Şahane için Konya'da Çelebi Efendinin konağı tahliye olunmuştur. Korkulan vaziyet maazallah olacak oluverirse, Zat-ı Hümayunlarının hangi şehirde ikamet buyurmak isteyecek lerini, Birader-i Şahaneleri tarafından öğrenmeye memur edildik. Emir ve iradelerine muntazırız."[153]

Talat Paşa ve avanesi kararı kendileri aldıkları halde suçu yetkisiz padişaha yüklemekte pek mahir idiler. Savaşa girerken kendisine haber dahi vermemişlerdi. Şimdi ise İstanbul'u boşaltmaya hazırla nırken Sultan Mehmed Reşad, bir anda "Zat-ı şahaneleri", "Birader **i** şahaneleri" oluyordu. Bu hâl ileride "İstanbul'u bırakıp kaçan sultan' iftirasına kılıf hazırlamaktan başka ne olabilirdi?

II. Abdülhamid Han, Dâhiliye Nazırını sonuna kadar dinledi. 0 susunca keskin nazarlarını hepsinin üzerinde ayrı ayrı gezdirdikten I sonra şöyle dedi:

"Şevketli biraderimin endişeleri tamamıyla gayrı **varittin I** (imkânsızdır). Çanakkale'yi zamanında fevkalade tahkim eyk | miştim. Oradan hiçbir donanmanın geçmesi kabil değildir. Amn^l farz-ı muhal olarak, öyle bir felaket başa gelecek olursa, **Hakan'ı"** j

yapacağı şey, tacım tebaasını terk ile kaçmak zilletini işlemek değil; vuruşarak canını feda etmektir. Ceddim Fatih Sultan Mehmed, bu beldeyi küffar elinden fethettiği zaman, Bizans İmparatoru Kons- tantin kaçmayıp; harp ede ede, yıkılan kalelerin altında can vermek kahramanlığını göstermiştir. Biz Fatih'in soyu, Konstantinden aşağı kalamayız. Zat-ı Şahaneye böylece arz edin! Müsterih olsunlar ve ezelî iradeye boyun eğsinler. Şuradan şuraya kımıldamasınlar! Düşman buraya giremez. Bana gelince, ben artık bir yere gitmem. Yegâne arzum burada ölmektir. Biraderimden ve Hükümet-i Seniyye'den bu arzuma yardımcı sliMİSMU dİJfrİm..."[154]

II. Abdülhamid Han, bu sözleri söyledikten sonra kendilerinden bir cevap dahi beklemeyerek, kısa temennalarla oradakileri selamladıktan sonra son derece üzgün bir şekilde odayı terk etti. Heyet ise hiç ummadıkları bu cevap karşısında sersemlemiş olarak Saray'dan ayrılmak durumunda kaldı.

Sanki bir ölüm sessizliği içinde idiler. Ercüment Bey'in nakline göre, yolda düşüncelere dalmış gibi görünen Talat Bey, bir aralık kendilerine dönerek "Aldık mı ağzımızın payını?" demekten kendini alamayacaktı.

II. Abdülhamid Han'la yapılan bu mülakatın sonunda ittihatçı şefleri, İstanbul'u terk etmek gibi bir düşünceyi tamamen unutacaklardır.

33 yıl Osmanlı mülkünü idare etmiş olan dâhi sultan, işte bu tarihî sözleri ve kararlı iradesi ile Rumeli topraklarının Türklerin elinde kalmasının teminatı oluyordu. Bu cevap aynı zamanda daha düşmanı görürken kaçmayı yeğleyen veya kendilerini emniyet altına almayı düşünen İttihat Terakkinin cesur ve kahraman(!) liderlerinin suratlarında patlayan bir tokat olmuştu.

Gözü arkada olanlar zaferin kokusunu duyamazlar. Şayet II. Abdülhamid Han İttihatçıların bu teklifini kabul etmiş olsaydı, İstanbul ve Rumeli'yi elde tutmanın imkânı kalmayacaktı. Cephede canla başla savaşan askere en büyük ihanet edilmiş olacaktı.

t

Bugünün nesilleri, bırakın 18 Mart veya Çanakkale Zaferinden gurur duydukları böyle bir dönemi anmayı; hatırlamaktan dahi utanç duydukları bir devrin yasını tutuyor olabilirlerdi.

BİR DÜNYA GÜCÜ ÇANAKKALE ÖNÜNDE!

İtilâf Devletleri Savaş Konseyi Çanakkale'ye taarruz için 15 Şubat 1915 tarihini belirlemişlerdi. Müttefik deniz filosunun komutası İngiliz Amiral Carden'e verilmişti. Carden'in emrinde Inflexible muharebe kruvazörü, Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agamemnon, Triumph, Vengeance, Albion ve Corevvallis zırhlıları vardı. Fransa ise Amifâl *GmçMtmn* komuta ettiği bir filo göndermişti.- Amiral i Guepratte'nin komutasında ise Sufren, Gaulois ve Bouvet zırhlılarından oluşan bir Fransız tümeni ile hafif kruvazörler, muhripler, denizaltılar ve mayın arama-tarama gemileri bulunuyordu.[155]

Müttefik donanmasının faaliyetlerini dikkatlice takip eden OsmanlI Genelkurmayı da Çanakkale Boğazının tahkimatını artırıcı tedbirler almaktaydı. Boğaza giriş bataryaları takviye edilirken ihtiyaç duyulacak mühimmatın tedarikine çalışıldı. İstihkâmlar yenilendi. Belli noktalara obüsler ve uçaksavar toplar yerleştirildi. Kademeli olarak torpil hatları oluşturuldu.[156] Seyyar bataryalar hazırlandı. Ayrıca Türk topçusu donanmayı yanıltmak için soba borularından pek çok top düzenekleri hazırlamıştı. Bu düzenekler ile hakikî batarya ateş ederken boru ağızlarından çıkartılacak dumanla || donanmanın ateşi üzerlerine çekilmeye çalışılacaktı.

Çanakkale Boğaz'ının savunmasından, Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat (Çobanlı) Paşasorumlu idi.[157]

Cevat Çobanlı, 14 Eylül 1871 yılında İstanbul Sultanahmet'te doğmuştu. Babası Osmanlı Genelkurmay Başkanlarından Müşir (Mareşal) Şakir Paşa'dır.[158] 1888 yılında girdiği Harp Okulunu 1891'de başarılı bir derece ile bitirerek Harp Akademisine devam I hakkını kazandı. 20 Mart 1894'te Harp Akademisini birincilikle bitirerek Kurmay Yüzbaşı oldu. Çeşitli görevlerde bulunan **Cevat** Paşa son olarak 9. Tümen Komutanı olarak Gelibolu'da bulunuyordu I 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevki» **Kumandanlığına** atanınca Alman kurmaylarla birlikte hareke[1]

ederek boğazın tahkimatını güçlendirdi. Bataryaları yeniden tan **etti.** Bu bataryalara asker ve subay yerleştirildi.

İtilaf Devletlerince 15 Şubat ta başlaması planlanan harekât d< uçaklarının ve mayın arama-tarama gemilerinin hazır olman nedeniyle 19 Şubata ertelenmişti.

Nihayet Boğaz'da bir yıldan fazla sürecek muharebeler s **10.00**'da Boğaz önüne gelen gemilerden Corewallis zırhlısının ı haniye, Triumph zırhlısının ise Ertuğrul Tabyasına atışları ile t ladı. Ardından Suffren zırhlısı da Kumkale Tabyasına ateşe başl; Zırhlıların bu ilk ateşlerine Türk bataryaları. ÖÜŞIhaJl gfffliJgfj menzil dışında olması nedeniyle karşılık verememişti.

İlk atışlardan sonra diğer zırhlılar da tabyaları dövmeye başla lar. Yedi saat kadar boyunca devam eden ilk deniz muharebesir istenilen netice elde edilememişti. Türk tarafının verdiği zay bombardımanın şiddetine kıyasla çok azdı. Orhaniye ve Sedd bahir Tabyalarında, ikisi subay dört er şehit verilmiş, on bir er yaralanmıştı.[159]

İtilâf donanması hava muhalefeti nedeniyle harekâta dört g| ara vermek zorunda kaldı.

Düşman donanması 25 Şubat'ta, bir kez daha Boğazın önü de yerini aldı. Sekiz İngiliz ve dört Fransız gemisi, isabetli atış] gerçekleştirdiler. Akşama kadar süren bu yoğun donanma ata Boğaz'ın girişindeki Ertuğrul, Orhaniye ve Seddülbahir tabyaları! ağır hasara uğrattı. Müstahkem Mevkii Komutanlığı, dış istihkâmk boşaltmak durumunda kalmıştı.

Müttefik donanması bu ikinci ciddi saldırısında büyük bir başa [e]lde etmiş, dış istihkâmlar susturulmuştu. Müttefiklerin ümitle iyice artmıştı. Askerlerin zihninde artık İstanbul'un silüeti canlan y°rdu. Şayet Boğaz geçilirse, donanmanın İstanbul önlerine varma *[r]kaç saatlik zaman demekti.

"«gaza bombardıman aralıklarla 26 Şubat'tan 17 Marta kad; [ey]am etti.[16(1] Müttefik zırhlıları hem Anadolu hem de Avrupa k [Sl]ndaki tabyaları ateş altına alırken Türk topçuları da iki tarafta Çatıkları atışlarla Müttefik donanmasına göz açtırmıyordu.

Müttefikler bilhassa 5 Mart'tan itibaren nihâi saldırı için hazırlıklara başladılar. Bir taraftan Boğazdaki mayınları temizleme faaliyetlerine hız verilirken diğer taraftan Boğaz'ın geçilmesi durumunda İstanbul'u işgal edecek ordunun hazırlıklarına hız verilmişti. Ordunun başına Sir lan Hamilton tayin edildi.

Öte yandan Churchill 13 Mart'ta komutan Carden'e gönderdiği telgrafta her ne pahasına olursa olsun harekâtın başarılması gerektiğini yazmıştı.

Bu kati istek üzerine Müttefik kurmay heyeti 18 Mart günü Boğaz a nihai iaâffüzün yapilfnâSIftl *kmrlâŞtirdllar.* All£âk Amiral Carden, sayısı otuz beşi bulan hücumlardan netice alamadığından bunalmıştı. Üzerindeki yükün ağırlığı ve stresi nedeni ile harekâttan bir gün önce hastalandı ve görev yapamayacağını bildirerek istifa edip Londra'ya döndü. Yerine yardımcısı Amiral J. M. De Robeck atandı.[161]

18 MART ZAFERİ

17 Mart 1915 günü Queen Elizabeth zırhlısında Amiral Robeck'in başkanlığında yapılan toplantıda 18 Mart deniz taarruzunun planı tespit edildi. Amiraller mutlaka boğazı yarıp geçmek konusunda kararlı idiler. Plana göre donanma üç hatta ayrılmıştı.

Osmanlı Müstahkem Mevki Komutanlığı kadrosunda, 230 adet çeşitli çapta top, obüs ve havanlar vardı. Bunların dışında Muin-i Zafer, Asar-i Tevfik, Mesudiye, Berk-i Satvet ve Ertuğrul savaş gemileri ile Selanik, İntibah, Samsun ve Nusret mayın gemileri de cephede yer almıştı. Harekâttan önce ilk üç mayın gemisi ile denize 403 mayın döşenebilmişti.

18 Mart günü sabah saat 10.00'da işgal donanmasının birinci hattaki gemileri Boğaza girerek bir süre bekledikten sonra plan landığı üzere bombardımana başladılar. Birinci hattın en büyük gemisi Queen Elizabeth Anadolu Hamidiye Tabyasını ateş altında tutarken, Agememnon Rumeli Mecidiye Tabyasını, Lord Nefse'[1] Namazgâh Tabyasını, Inflexible ise Rumeli Hamidiye Tabyası'n' kendisine hedef seçmişti.

Gemilerden atılan 38 santimetrelik gülleler, düştükleri yerlerde derin çukurlar açıyor, toprağın altını üstüne getiriyordu. Gemilerin, tabyaların menzilleri dışında olması, ateşe karşılık verilmesine imkân vermiyordu. Tabyalardan ara sıra ateş açılsa da hedefin çok gerisinde kalıyordu.

Öğleye kadar devam eden bombardıman sonunda Rumeli merkez tabyalarında büyük hasarlar meydana gelmişti. Rumeli Hamidiye Tabyasının iki topu muharebe dışı kalmış, Çimenlik Tabyasının cephaneliği vurulmuştu. Anadolu Hamidiye Tabyasının da kışlası isabet almıştı.. Muhtelif *ÇiptİyÜZkf£S* îöpü ve binlerce adetlik cephanesi ile büyük bir donanma yarımadayı yangın yerine çevirirken, Türk topçuları son derece kısıtlı imkânlarla yılmadan karşı durmaya çalışıyordu.

Öğleden sonra birinci hattaki gemiler bombardıman nöbetini Fransız gemilerinden oluşan ikinci hatta bıraktılar. Devasa topların çıkardığı korkunç sesler, kulak zarının tahammül boyutlarını aşıyordu. Düşen toplar 10-12 metre çapında ve 3-4 metre derinliğinde çukurlar açmaktaydı. Çanakkale ve Kilitbahir atılan mermilerle yanıyordu.

Vaziyet saatler geçtikçe daha vahim olmaya başlamıştı. Telefon telleri kopmuş, tabyalarla haberleşme kesilmişti. Osmanlı toplarının bü;ük bölümü kullanılamaz hale gelmişti.

Türk topçu atışlarının neredeyse durma noktasına gelmesi Müttefikleri ümitlendirmişti. Amiral de Robeck saat 14.00'te Türk tabyalarının ateş gücünün zayıfladığım düşünerek üçüncü hat gemilerini harekete geçirdi. Bunlar tabyaları çok daha yakından vuracaklardı.

Oysa durum değişmişti. O ana kadar uzaktan atış yapan Müttefik zırhlıları şimdi Türk topçusunun menzili içine girmiş bulunuyordu. Bir anlamda savaş şimdi başlamaktaydı.

Üçüncü hat gemileri savaş hattına girerken geri dönmek için manevra yapan ikinci hattaki zırhlılardan Bouvet, Anadolu Hamidiye Tabyasından isabetli bir atış ile vuruldu.[162] Büyük bir patlama ile sarsılan gemi beş dakika içinde battı. Kurtarmak için gelen birçok

muhrip ve istimbota rağmen altı yüzden fazla personelinin hemen hepsi sulara gömüldü.

Dardanos bataryası ise atışlarını Irresistible üzerine yoğunlaştırmıştı. Nitekim bu atışlar sırasında saat 15.14'te isabet alan gemi yan yatarak bölgeyi terk etmeye çalışırken bu defa da Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlara çarparak makine dairesinin altından su almaya başlamıştı. Böylece Boğazın orta yerinde hareketsiz kalan Irresistible, Türk topçusunun açık hedefi haline gelmişti.

Bu gemiyi yedeğine alıp, harp sahası dışına çıkarmak için Ocean zırhlısı görevlendirildi. Ancak Rüffiglİ *MeCİdİyt* Tâfeyaşı'nda görevli Seyyid Onbaşı 215 kıyye (275 kg) ağırlığındaki mermileri vinci bozulan topun namlusuna sürerek üçüncü atışında Ocean'ın dümen tertibatını vurmaya muvaffak olmuştu. Kontrolünü kaybeden Ocean da akıntıya karşı koyamayarak, Morto Koyuna kadar sürüklenecek ve gece saat 22:30da sulara gömülecektir.

Amiral de Robeck tam zafer kazandığını düşündüğü bir sırada birbiri ardınca alman darbelere bir türlü anlam veremiyordu. Zira raporlar bu bölgedeki mayınların tamamen temizlendiğini bildirmişti. Oysa ne zaman ve ne kadar döşendiği bilinmeyen bir mayın tarlasının içinde olduğunu o an anlamıştı. Türk savunmasındaki bataryaları da bir türlü susturamamışlardı. Harekâta devam ederlerse donanmanın tamamen mahvolacağını anlamıştı. Bu büyük riski göze alamayan de Robeck yenilgiyi kabul ederek, saat 18.00'de donanmaya, geri çekilme emrini verdi.

Akşam olup savaş sona erdiğinde Türk tarafının gerçek zaferi ortaya çıkmış bulunuyordu. Düşman zırhlılarının en büyüklerinden Bouvet, Ocean ve Irresistible boğazın sularında kaybolmuştu. Inflexible, Golva, Suffren ve Agamemnon zırhlıları ise aldığı ağır hasarlar nedeni ile muharebe edemez duruma düşmüştü. Buna kar şılık Türk tarafında toplam dört subay, yirmi iki er şehit olmuş, bir subay ve elli iki er ise yaralanmıştı. Almanlardan ise üç er ölürken bir subay ile on dört er de yaralanmıştır.[163]

Zafer bütün yurtta büyük bir sevince sebep olmuş, şehirler bav ram yerine dönmüştür.

KARA SAVAŞLARI

18 Mart bozgunu karadan destek almaksızın Boğaz'ın geçilemeyeceğini İtilâf Devletlerine, göstermiş bulunuyordu. 22 Mart 1915'te Queen Elizabeth zırhlısında yapılan toplantıda kara birlikleriyle ortak harekât planı kabul edildi. Bu karar İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından da kabul edildi. Derhal General Hamilton'un emrinde bir çıkarma ordusu hazırlanmaya başlandı. Bu maksatla Limni'de yaklaşık 75 bin kişilik bir kuvvet toplandı. Donanma yeni zırhlı gemilerle takviye olundu. Düşman filosu irili ufaklı 200 gemiden ve hava kuvvetlerinden oluşuyordu. Bu askerî harekât dünya tarihinin o güne kadar gördüğü en büyük amfibi (deniz ve kara, hava müşterek) harekâtı olacaktı.[164]

Türk Başkumandanlık Vekâleti de yeni düzenlemelere gitti. 3. ve 15. Kolordular ile 5. Tümen ve bağımsız süvari tugayından oluşan Beşinci Ordu'yu teşkil etti. Enver Paşa, Alman General Liman Von Sanders'e bu ordunun başına geçmesi teklifinde bulundu. Sanders bu teklifi tereddütsüz kabul etmişti.[165]

Türk Deniz Komutanlığı görevi de Alman Amirali Von Usedom'a verilmişti. Yine birçok Alman subay da deniz, kara ve hava subayı komutanlığı ve kurmaylıklarda görevlendirildiler. Bu suretle Çanakkale Boğazını savunacak silahlı kuvvetlerimizin komutası tamamen Alman(ara verilmiş oluyordu.

Yeni karara göre Cevat Paşanın başında olduğu Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ayrı bir harekât komutanlığı olarak varlığını devam ettirecekti. Cevat Paşa kalelerin muhafazası ile meşgul olarak topçuların bir bölümüne komuta edecekti.

Bir hafta önce Albay Cevat Paşa tarihin en büyük zaferlerinden birine imzasını atmıştı. Şimdi ne değişmişti de bütün görevlere Alman general ve subaylar getiriliyordu? Birinci de riske girmek mi istememişlerdi? Yoksa Müttefik donanmasının rahatlıkla boğazı geçeceğini mi düşünmüşlerdi?

Yoksa Enver Paşanın devlet içinde kendinden öne çıkan bir Türk subaya tahammülü mü yoktu? 18 Mart başarısını görünce hemen Almanları öne çıkarmıştı. Nitekim Alman subaylarının

Çanakkale'nin savunmasında bu derece etkin görev almaları Türk komutanlar tarafından hoş karşılanmayacaktı. Savaş 600 yılık Türk yurdunda cereyan ediyordu. Bölgeyi daha iyi bildikleri de iddia edilemezdi.

Bu sorular hiçbir zaman sorulmayacak, "efendim Liman Paşa da boş adam değildi" denilip geçiştirilecekti.

Öte yandan Liman Paşanın gelir gelmez icraatları maksadını da ortaya çıkaracaktı. O, öncelikle Türk komutanlar tarafından düzenlenen savunma tertibatını değiştirdi. Osmanlı birlikleri düşmanın çıkarma yapması en muhtemel Arıburnu ve Seddülfeâfür' arasını kontrol üzere mevzilenmişti. Liman Paşa ise askerin donanma ateşi altında kalacağını savunarak o bölgedeki kuvvetleri başka noktalara kaydırdı.

Ona göre düşmanın çıkarma yapabileceği muhtemel üç kritik nokta bulunuyordu. Bunlar, Bolayır ve Saros Körfezi, Asya'da Kumkale yakınlarındaki sahil kesimi ve Gelibolu Yarımadasının güney ucu idi. Dolayısıyla komutasındaki birlikleri bu üç noktayı savunacak şekilde üç ayrı harekât grubuna ayırdı.

Bu plana göre düşmanın kıyıda değil, içerilere çekilerek imha edilmesi tasarlanıyordu.

Hâlbuki bölgeyi çok iyi bilen Türk kumandanları, düşmanın kıyıda tutunması halinde büyük felaketlerin meydana gelebileceğini düşünerek bu plana pek sıcak yaklaşmıyordu. Nitekim Fahrettin Altay, Selahattin Adil, Şefik Aker anılarında hep bu konuyla ilgili atıflarda bulunmuşlardır.[166] Kara harekâtları sırasında görülen eksiklikler Türk kumandanlarını haklı çıkaracaktır.

Nitekim İtilâf kuvvetleri 25 Nisan 1915'te gece yarısından sonra İngiliz generali Hamilton ve Fransız generali D'Amade'un idaresinde çıkarma harekâtım başlattılar.[167] Birleşik Filonun öldürücü bombardımanı ve himayesinde Gelibolu Yarımadasında Seddülbahir, Tekke Koyu, Morto Koyu Eskihisarlı Kumsalları, İkiz Koyu, Sarıtepealtı-Zığındere ve Ertuğrul Koyu mevkilerine çıkarma yapılmaya **başlandı-** Ayrıca Saros Körfezine de sahte çıkarma harekâtına girişilmişti-

Ertuğrul Koyunun Gözcübaba mevziinde 5 piyade mangasının

başında bulunan Ezineli Yahya Çavuş'un müdafaası dillere destan olacaktır. İngilizler bitişikteki Aytepe mevziine girip buradan Yahya Çavuş'un Gözcübaba mevziini ele geçirmeye çalıştılarsa da Yahya Çavuş'un bizzat idare ettiği süngü hücumu ile hezimete uğratıldılar. Akşam saatlerinde İngilizler getirttikleri ağır makineli tüfekler ile Aytepe/Gözcübaba mevziini ele geçirebildiler. Ancak bu savunma, Türk ordusuna paha biçilmez on saat kazandırdı. Oysa Ezineli Yahya Çavuş İngiliz birliklerini sadece yarım saat durdurmakla vazifelendirilmişti.

Bu büyük kahraman, gece üç beş arkadaşıyla geri döndüğünde sanki görevini başaramamış insanların üzüntüsü ve mahcubiyeti içerisindeydi. Oysa İngiliz resmî tarihi bölüğün ateş disiplinini, kahramanlığını yücelterek karşılarında bir bölük asker bulunduğuna asla inanamadıklarını yazmaktadır.[168]

Şiddetli savaşların cereyan ettiği yerlerden biri de Arıburnu idi. 27. Alay komutanı Yarbay Şefik Bey gece yarısından sonra çıkarma harekâtı başlar başlamaz taburları uyandırıp müdahale durumuna geçirmişti. Durumu derhal 9. Tümen Kumandanlığına bildirip harekât için hazır olduklarını ifade etti ise de beklenen emir üç saat sonra gelmişti.

27. Alay'ın taarruzu ile birlikte Arıburnu bölgesinde son derece çetin ve kanlı boğuşmalar yaşandı. Kanlısırt platosuna kadar ilerleyen Anzaklar geri püskütüldüler. 57. Alay ise Conkbayırı'nı hedef seçen Anzakları durdurmuştu. Anzakların ilk hedef olarak belirledikleri Kabatepe, Conkbayırı ve Kocaçimentepesi'ne varmaları artık kolay olmayacaktı.

Ancak geriden gelen kuvvetlerin yardımıyla Kanlısırt batısı ile (Sivritepe-Merkeztepe) Yükseksırt hattında tutunabildiler.

Çatışmalar sırasında Türkler de Anzaklar da ağır kayıplar vermişlerdir. Bu çarpışmalar sırasında 57. Alay'ın neredeyse tamamına yakını şehit düşmüştü.[169] Gözüpekliği ve keskin zekâsı ile tanınan komutan Yarbay Hüseyin Avni Bey[170] ise 13 Ağustos günü Zeytinlik mevkiinde Ramazanın son günü bir top mermisi isabetiyle şehit düşecektir.[171]

Böylece Seddülbahir'de olduğu gibi Arıburnu'nda da düşman hedeflere varamamış, sahil kesimine sıkışıp kalmıştı.

Müttefik donanmasının yardımı ve Türk birliklerinin yanlış noktalarda konuşlanması neticesinde işgal kuvvetlerinin belli bölgelere yerleşmesi üzerine artık çatışmalar göğüs göğse süngü hücumları ve karşılıklı taarruzlarla devam edecektir.

Kirte (28 Nisan - 6 Haziran 1915); Kerevizdere (21 Haziran - 13 Temmuz 1915) ve Zığındere Muharebelerinde (28 Haziran - 5 Temmuz 1915), bilhassa Türk birliklerinin düşman donanmasının âteşinden ***kORinmâk İçin*** geçe yaptıkları süngü hücumları çok kanlı olmuştur. Özellikle sekiz gün sekiz gece süngü hücumlarıyla geçen Zığındere Muharebesi, zayiatın en fazla ve en kanlı olanıdır. Bu sebeple bu bölgeye, Şehitler Sırtı adı verilmiştir.[172]

Başkumandan Vekili Enver Paşa 11 Mayıs günü Çanakkale'ye gelerek cepheleri dolaştı. O her bölgedeki gözükara atılganlığını burada da gösterecek ve bir felaket yaşanmasına daha sebep olacaktı. Nitekim askerin siperlerde yatmasını doğru bulmayarak, 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders ile görüşerek genel bir taarruzun başlatılması kararını verdi. Buna göre Arıburnu'nda, karşı taarruza geçilerek İngilizler sökülüp denize atılacaktı. Ancak Mareşal Liman von Sanders'in bu emir üzerine 19 Mayıs'ta başlattığı saldırı bir felaketle sonuçlanacaktı. Sabah 03.30'da başlayan taarruzda ilerleme kaydedilemedi. Türk askeri düşman mermilerine hedef oldu. Öğle saatlerine doğru aşırı zayiat verildiğinden harekât bir emirle durduruldu. Türk zayiatı üç bin şehit yedi bin yaralı idi.[173]

Buna karşılık AvusturyalIlar sadece altı yüz zayiat vermişlerdi. Bu taarruzda başarısızlığın en mühim sebebi hiçbir tedbir alınmadan derin avcı hendeklerine karşı hucüma kalkmaktı. Bir anlamda askerler ölüme gönderilmişlerdi. Nitekim Liman Paşa daha sonra düşman kuvvetini iyi takdir edememek, az bir topçu kuvveti ve çok sınırlı cephaneyle böyle bir harekâta girişmekle büyük hata ettiklerini itiraf etmiştir.[174]

Bu sırada Veliaht Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi de Çanakkale Cephesinde teftişte bulunuyordu. Enver Paşanın sebep olduğu elim vaziyet ve askerlerin perişan durumunu görünce son derece üzül müştü. Enver Paşayı azarladığı gibi elindeki eldivenlerle de suratına vurmuştu. O esnada bir şey yapamayan ve gururu kırılan Enver Paşa, şehzadeye karşı kinlendi. Ayrıca şehzade hemen her vesile ile Enver Paşanın, memleketi felakete sürüklediğini söylemekten çekinmiyordu.

Ancak bu hareketinin karşılığını çok geçmeden feci bir surette görecekti.

Yusuf İzzeddin Efendi, 1 Şubat 1916 günü tedavi için Avrupa'ya gidecekti. 31 Ocak günü Aksaray Pertevniyal Vâlide Sultan Camiinde namaz kıldı. Haziresinde medfun bulunan babaannesi, ilk eşi Çeşmiâhû ve oğlu Mehmed Bahâeddin'in kabirlerini ziyaret etti. Ancak talihsiz şehzade o gece bileği kesilerek şehit edildi. îl- ber Ortaylı Bey, hadisede Alman tertibi olabileceğini de belirterek şöyle demiştir:

"Sultan Abdülaziz'in oğlu veliaht Yusuf İzzeddin Efendi Alınanlara, İttihatçılara ve Enver Paşaya olan muhalefetini gizlememiştir. Çanakkale cephesinde Enver Paşaya ağır hakarette bulunmuştur. Almanların ve diğer komutanların önünde bu şekilde hakaret etmesi yanlış bir harekettir. Üstelik hemen akabinde İngilizlerle müstakil bir barıştan bahsetmiştir. Yusuf İzzeddin Efendinin bu hadisenin hemen ardından gelen intiharı Enver Paşanın değil doğrudan doğruya Almanların tertibidir."[175]

Almanların böyle bir intihar vakasını gerçekleştirmesi zor olacağından kuşkuların bütünüyle Enver Paşanın üzerinde yoğunlaşması normaldi. Nitekim derhal uydurma bir mektup düzenlenerek hadiseye intihar süsü verilecek ve dava kapatılacaktır. Her halükarda Enver Paşa kendisi için büyük tehdit oluşturan bir hasmından daha kurtulmuştur.

Öte yandan Türklerin 19 Mayıs taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanması ve büyük kayıplar vermeleri, Hamilton'a cesaret vermişti. Lord Kitchener da Türklere yeni bir taarruz yapılmasını istemektedir. Nitekim 4 Haziranda yeni kuvvetlerin gelmesi ile daha da güçlenen birliklerini Seddülbahir'de harekete geçirdi. Dört gün boyunca şiddetle devam eden taarruzlar sonunda iki taraf da on bine Yakın kayıp verdiğinden İngilizlerin küçük bir-iki mevzi dışında

hiçbir kazancı olmamıştır. Bu durum Müttefiklerin komutanlığında büyük bir ümitsizlik doğurmuştur.[176]

Bir türlü Türk cephesini yaramayan düşman, daha fazla donanma desteğinden daha fazla faydalanmanın yolunu açabilmek maksadıyla bu defa Kerevizdere'ye hücuma geçtiler. 21 ve 22 Haziran günlerinde şiddetle devam eden muharebelerde Türkler altı bin şehit, Fransızlar ise iki bin beş yüz zayiat vermişlerdi.[177]

İkinci Kerevizdere Muharebelerinde (12 Temmuz 1915) ise sol cenah komutanlığını üstlenen Albay Süleyman Şakir 14 Temmuz *İ9l§'te Fmmhnn büyük hüemmu* durdurmuş ve birliklerini geri atmayı başarmıştır.[178]

Temmuz ayındaki kanlı muharebeler, Ağustos ayından itibaren yerini başka mevzilere bırakarak devam edecekti. Hamilton'ın kumandası altında bulunan İngiliz ve Fransız kuvvetleri, ne Arıburnu ne de Seddülbahir'de istenilen hedefleri ele geçirememişti. Hamilton bunun üzerine İngiltere'den yeni kuvvetler istemek durumunda kaldı. Yeni gelen birlikleri Suvla Körfezine çıkarmak suretiyle Sa- rıbayır sırtlarını ele geçirecek ve Anzak Cephesindeki kuvvetlerle birleşip Kocaçimen ve Conkbayırı tepelerini alacaktı. Dolayısıyla bundan sonra savaşın asıl merkezi Arıburnu ve Anafartalar bölgesi olacaktır.[179]

Takviye birlikleri ile güçlenen İngilizler 6 Ağustos'ta 16. Türk Tümenini geri atıp Kanlısırt'ı zaptettilerse de kısa zaman da geri atıldılar. 7 Ağustos sabahı bir kez daha güçlü bir taarruzda bulun dularsa da yine ağır kayıplar vererek çekildiler. Bin dört yüz ölü vermişlerdi. Ağır zayiat haberini alan Hamilton, bu tarihten sonra buradaki Türk kuvvetleri zayıflatılmadıkça taarruz edilmemesini istedi.

Bu arada 7 Ağustos günü öğleden sonra 16. Kolordu Komutam Fevzi Bey, 7. ve 12. tümenlerden oluşan kolordusu ile iki günlük yürüyüşü bir günde yaparak Anafartalar cephesine gelmişti. Liman Paşa, 8 Ağustos sabahı Anafartalar ovasında Azmakdere'nin iki ya' nından İngilizlere saldırı emrini verdi. Fakat Fevzi Bey askerlerinin yorgun olduğunu belirterek bunun felaket olacağını söyleyerek reddetti. Bunun üzerine Sanders, Anafartalar Grup Komutanlığına Mustafa Kemal Bey'i getirdi.[180]

Bu değişiklikten sonra ordu daha önce alman karar gereği taarruza

hazırlandı. Mustafa Kemal Bey, baskın tarzında taarruz yapmak istiyordu. Diğer komutanlar, gelecek kuvvetleri beklemeyi teklif ettiler ise de o hücumdan yana idi. 9 Ağustos sabahı Mustafa Kemal Bey komutasındaki birliklerden 12. Tümen 9. İngiliz Kolordusuna 7. Tümen de Anzak kolordusuna karşı taarruza geçti. İki taraf da ağır kayıplar verdiler.

21 ve 27 Ağustos tarihlerinde ise bu defa İngilizler Anafartalar hattını zorlayacak ve tekrar kanlı muharebeler yaşanacaktı. Ancak cephelerde değişen bir şey yoktu. Fakat kayıplar her iki taraf için ağırdı. Her iki Anafartalar muharebelerinde Türkler otuz beş bin şehit, İngilizler ise otuz bin ölü vermişlerdi. Bu arada Kireçtepe ve Bombatepe'ye yapılan saldırılar da püskürtülmüş bulunuyordu.[181]

İtilâf Devletleri orduları, birbirini izleyen dalgalar halinde gelip, tek bir kilidi bile söküp atamadan Gelibolu istihkâmlarının eşiğinde ölüyorlardı. Türkler de cepheyi yardırmamak ve düşmanı ileriye yürütmemek üzere bedenlerini siper ediyor ve o bedenler sanki birer kaleye dönüşüyordu.

Artık iki taraf da umumi hücumlardan çekiniyordu. Takviye birlikler alamaz olmuşlardı. Binlerce insan kaybediyorlar fakat yüz metre ileri gidemiyorlardı. Öte yandan Temmuz ve Ağustos'un yakıcı sıcağı yerini dayanılmaz soğuklara bırakmak üzeredir.

TAHLİYE

İngilizler, 7 Ağustos 1915 gününden itibaren sadece dört gün içinde yirmi beş binden fazla insan kaybetmişler, 15-16 Ağustos Kireçtepe, 21 Ağustos Palatepe taarruzları neticesinde de ağır er ve subay zayiatına uğramışlardı.

Eylül ayına gelindiğinde Müttefikler de Çanakkale'de Türk ordusunu yenmek ümidi oldukça sarsılmış bulunuyordu. Kış saldırısına hazırlanmak ve girişmek ise ancak bir kumar olabilirdi. Zira Çanakkale'de İtilâf Devletleri donanması için güvenilir bir liman yoktu.

Hamilton'un, yaz boyunca verdiği aşırı iyimser raporlardan bir netice çıkmamış takviye talepleri bitmek bilmemişti. Ayrıca İngiliz Hükümeti, savaşın çeşitli cephelere yayılmasından dolayı oldukça sıkıntılıydı. Artık evvelce hatıra bile getirilmeyen tahliye mevzuu

düşünülmeye başlanmıştı.

Nitekim Kitchener 11 Ekim 1915'de Hamilton'a bir telgraf çekerek bir tahliye durumunda kaybedeceği insan sayısı konusunda kendisine bir rapor sunmasını istedi.

Hamilton, vermiş olduğu cevapta sayının kesin olmamakla beraber yarımadada bulunan mevcut kuvvefiefİfi *SR 11* yâflSlfll kaybedebileceklerini bildirdi.

Bu cevap İngilterede askeri ve siyasi kurumların Hamilton'a olan güvenini daha da sarsacaktı. Nitekim raporu inandırıcı bulunmayan Hamilton 16 Ekim 1915'te görevinden alındı. 17 Ekim'de komutanlık vekâletini Anzak Kolordusu Komutanı Birdwood'a devrederek cepheden ayrıldı.

Yerine, Fransız General Monro atandı. 30 Ekim günü Seddülbahir, Arıburnu ve Anafartalar cephelerini bizzat gezen General Monro, Müttefik askerlerin dar bir sahaya sıkışmış feci hallerine şahit oldu. Komutanların görüşlerini aldı. Mevcut şartlar altında başarı imkânının ortadan kalkması bir yana bulundukları bölgelerde de uzun süre tutunamayacaklarım anlamıştı. Bu itibarla yarımadanın derhal tahliye edilmesi kararını bir telgrafla Lord Kitchener'e bildirdi. Monro da çekilmenin kesinleşmesi durumunda zayiatın mevcud askerin %40'ı olacağını öngörüyordu.

17 Kasım 1915'de Çanakkale Cephesini yerinde gören Lord Kitchener'in düşüncesi de Monra ile aynıydı. O da 4 Aralık günü Çanakkale Cephesinin boşaltılması hakkındaki raporunu İngiltere'ye gönderdi.

Raporların İngiltere'de görüşüldüğü ve Gelibolu Yarımadası'm boşaltmak kararının kesinleştiği sırada 9 Aralık günü Çanakkale'de önce yağmur, peşinden kar fırtınası başlamış ve üç gün boyunca şiddetle sürmüştü. Binlerce insan bu sırada boğularak ve donarak hayatım kaybetmişti. Artık iki taraftan da nöbet tutarken donup ölen, soğuktan el ve ayaklarım kaybeden askerler çoğalmaktaydı.

Bu sebeple süratle hazırlıklarını tamamlayan ve tedbirlerini alan İngilizler 17-20 Aralık'ta geceleri yapmış oldukları tahliyelerle Anafarta ve Arıburnu'nu kısa sürede tamamen boşalttılar.[182] Ardından

da 1 Ocak 1916'da Seddülbahir Cephesinden kuvvetlerini çekmeye başladılar. Ancak buradaki geri çekilme karşılıklı siperlerin birbirine bazı yerlerde yirmi metre olması nedeni ile çok zor şartlar altında gerçekleşecekti. Askerlerin kumsala ulaşmak için yürümek zorunda kaldığı mesafe ise 6.500 metreyi buluyordu. Buna rağmen 8/9 Ocak gecesi Seddülbahir Cephesinde son kalan on yedi bin kişi de tahliye edilmiş beraberinde götürebildikleri silah ve levazımı da almışlar, son kalanları da imhaya çalışmışlardı. Müttefiklerin tahliye hareketleri oldukça başarılı bir şekilde gerçekleşmişti.

Çekilme son ana kadar Türkler tarafından farkedilmemiş miydi? Yoksa göz göre göre gitmelerine müsaade mi olunmuştu? Zira hem Hamilton ve hem de Monro en az %40 zayiat vereceklerinden bahsediyorlardı. Bir ordu için savaşın en zor bölümü geri çekilmekti. Tahliye sırasında Müttefikler için acı bir felaket yaşanması işten bile değildi. Nasıl olmuştu da tek bir kayıp vermeden başarabilmişlerdi?

Liman von Sanders düşmanın çekilme haberini aldığında "Gott ich dank- Tanrıya şükür" demişti. Bu cevabı Hristiyan birliklerinin zayiat vermeden çekilmesine sevinci sebebi ile miydi? Hiç anlaşılmayacaktı.[183]

Kesin bilinen husus şu idi ki; çıkarma yaparken yanıldığı gibi tahliye konusunda da büyük bir vurdumduymazlık içinde olduğu idi.

Hadiseyi olumlu yorumlayanlar, "Müdahale halinde bizim askerimiz de ölürdü bir askerimizin ölmesine tahammül kalmamıştı." diyerek teselli arayacaklardır. 250 bin şehit verildiği çok çabuk unutulmuş ve ne hikmetse askerin kıymeti sanki şimdi hatırlarına gelmiş bulunuyordu.

SAVAŞIN NETİCELERİ

Gelibolu Yarımadası gibi son derece küçük bir toprak parçası üzerinde askerler 8.5 ay boyunca çarpışmışlardı. Bulundukları alanın

her santimekaresi için akılalmaz bir mücadele verilmişti. Öyle ki metrekareye altı bin mermi düşmüştü.

Karşılıklı ateş baskınları, keskin nişancılık, topçu bombardımanı ve lağım savaşları görülen en karakteristik savaş özellikleri idi. Özellikle çıkarma hareketinin ilk haftalarında Müttefik askerleri Türk keskin nişancılarının hedefi olmuşlardı. Sonrasında da keskin nişancıların görevi artarak devam etti. Bu Türk nişancılar olağanüstü kamuflaj yöntemleri geliştirmişlerdi. Kimi zaman siperlerin içine açtıkları özel oyuklardan kimi zaman da mesafe yeterli olmadığında siperden dışarı çıkıp kamufle olarak hedeflerine yöneliyorlardı. Bilhassa Müttefik ordusundaki subayları hedef alıyor ve ördek avlar gibi avlıyorlardı.

Karşılıklı siperler bilhassa Anzaklarla olan noktalarda birbirlerine çok yakındı. Mesela Bombasırtı mevkiinde 4-5 metreye kadar iniyordu. Askerler en zor şartlarda hem birbirleriyle hem de aşırı sıcak ve soğukla ve amansız hastalıklarla mücadele ettiler.

Bir yılı aşkın süre devam eden muharebelerde her iki taraf da kısım kısım olmak üzere beş yüz bine yakın askerini savaş alanına sevketmiştir. Yine iki taraf savaş boyunca çarpışmalarda, hastanelerde ve esaret sırasında olmak üzere iki yüz ellişer bin zayiat vermiştir. Hiçbir savaş meydanı bu kadar ölüyü bir arada görmeyecekti. Sağ kalanlar ise yaşadığına inanamayacaktı.

Çanakkale Savaşları neticeleri bakımından da çok önemlidir:

İngilizlerin İstanbul'u alarak Osmanlı Devletini savaş dışına itmek ve Almanları Avrupa'da kısa sürede ezmek hayalleri suya düşmüştü.

Savaşın başında Avrupa'nın en zengin ulusu olan İngiltere, savaş sonunda dışarıya borçlu devletler arasında yerini almıştır.

Çanakkale Boğazının kapatılıp Rusya'ya geçit verilmemesi, onu müttefiklerinin silah ve malzeme yardımından mahrum kılmıştır- Neticede Batıkların Rusya'ya ulaşmasına imkân bulunmadığından perişan kalan koskoca Çarlık Rusyası içerden çökerek, Bolşevikliğin pençesine düşmüştür.

Boğazların kapatılıp, savaş sonuna kadar açılamaması, uluslararası ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkilemişti. Zira İngiltere, Rusya, Fransa, Belçika, İtalya, Romanya, Danimarka, İsveç ve Hollanda'nın onlarca ticaret gemisi Karadeniz'de mahsur kalarak beklemek zorunda kalmıştır.

İtilâf Devletlerinin Çanakkale'deki başarısızlıkları henüz savaşa katılmamış olan Balkan Devletlerinin tutumlarını da farklı yönlerde etkilemiştir. Bulgaristan, Merkez Devletlerinin yanında yer alırken, Romanya, Yunanistan ve İtalya'nın bir süre savaş dışında kalmalarını temin etmiştir.

Çanakkale Muharebelerinin bir başka ilginç tarafı da bugünkü İsrail Devletinin kurulmasının kilit noktası olmasıdır. Siyonist liderlerinden Vladimir Eugeueniç, Gelibolu'daki "Gönüllü Yahudi Birliğinin Hikâyesi" adlı eserinde, konuyu açıkça şöyle dile getirmektedir:

"Gelibolu'ya yolladığımız 600 kadar gönüllü Yahudi askerlerinin savaşlar sırasında gösterdiği üstün çaba ve başarı, davamızın dünyaya tanıtılması ve dikkate alınması bakımından çok yararlı olmuştur."

Gerçekten Birinci Dünya Savaşı henüz sona ermemişken, 2 Kasım 1917'de benimsenen "Balfour Bildirisi", bu günkü İsrail'in kurulmasında etken olması açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.[184]

Çanakkale Muharebelerinin Türkler açısından ticari ve ekonomik kayıplarının ötesinde en acı tarafı yitirmiş olduğu insan kaynağıdır. Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde toplam 252 bin şehit veren Türk milleti bilhassa on binlerce okumuş ve aydınını da kaybetmişti. Kesin olmayan tahmini rakamlara göre, bu savaşlar sırasında yüz binden ziyade öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli ve Türk Ocaklarında yetişmiş okur-yazar kişinin kaybı söz konusudur. Böylece o günün şartlarında ülkenin beyin takımını oluşturan okuryazar kitlesi yok olmuştur. Türk milleti ilerleyen yıllarda bunun akıntısını derinden hissedecektir.[185]

Çanakkale Zaferi, Çarlık Rusya'sının yüzyıllardır hayali olan ^°ğaz'lara sahip olma idealini bir kez daha suya düşürmüştür.

Çanakkale cephesinden en fazla karlı çıkan ise Almanya olmuştur. Bu sayede Almanya'nın batı cephesindeki İtilâf Devletleri baskısını azaltmış, böylece Almanya cephelerinde büyük rahatlama yaşamıştır.

Nihayet Çanakale'ye düşmanın rahat çıkarma yapması, uzun süre mevzilerini muhafaza etmesi ve giderken tarihin en başarılı tahliye harekâtını gerçekleştirmiş olması Alman kurmaylarının ır kurgusu muydu suali hep canlı kalacaktır.

ÇANAKKALE'Yİ GEÇİLMEZ KILAN VASIFLAR

Çanakkale nasıl geçilememişti? Onu geçilmez kılanlar neler olmuştu? Elbetteki bunlar çok mühimdi. Zira Çanakkale ye gelir en Churchill:

"Türkler mi? Onlar sadece birinci sınıf dövüşen bir millet. Bugün elimizde öyle silahlar var ki bir elimizi arkadan bağlar bir elimizle ezer geçeriz" demişti. Gerçekten de dünyanın bir numaralı zırhlıları Çanakkale önüne gelmişti. Zerrece şüpheleri yoktu. Perişan bir şekilde çekilmelerindeki Türk hasletlerini anlamak elbetteki Türk milleti ve gençliğinin geleceği açısından son derece mühimdir.

TARİH ŞUURU

İşte Çanakkale'yi geçilmez kılanların en önemli vasıflarından birisi tarih kültürüne sahip bulunmaları ve ondan güç almaları ıdı. *Harp Mecmuasında* nakledilen bir zabitin anılarında bunu açıkça görmekteyiz:

"Biz bu mukaddes toprağın o ufak ve kıymetdar parçasını müdafaa için düşman kurşunlarına göğüslerimizi siper ediyorduk. Vatan aşkıyla çarpan, geride bıraktığımız validelerimizin, hemşirelerim' zin, evlatlarımızın mevcudiyetini muhafaza azmiyle galeyana gelen yüreklerimiz aynı zamanda şanlı milletimizin gurur ve iftiharıyla dolu idi. Düşmana her savletimizde, bir zamanlar bu toprakla' fethetmek bize latif bir vatan hediye eylemek için Şehzade Süleynıa Paşaların Ece Beylerin, Gazi Fazılların bu sahillerde gosterdıf • ri kahramanlık numunelerini düşünüyorduk. Şanlı ordumuza

Rumeli'nde tarihte misli görünmeyen parlak zaferleri kazanmak için bu sahillerden zafer türküleri ile geçtiklerini yâd ediyorduk. Bu gaziler de sanki bizimle çarpışır gibi bizi teşyi' ve teşvik ediyorlardı. Kulaklarımız onların teşvikleri ile dolu olduğu ve kalbimize büyük bir ferahlık ve güç verdiği halde ilerliyor, ateşler içine atılıyor, mermiler altında çarpışıyor, vuruyor, vuruluyor, yaralarımızdan kanlar aktığı halde düşmanı tepelemekten geri durmuyorduk."[187]

İşte Çanakkale'de çarpışan Mehmetçiklerimiz kendilerine 600 sene evvel bu toprakları vatan olarak hediye eden Evrenos Beyle- Fİ, *G-JZİ imdim, Ece Beyleri,* Süleyman Paşaları unutmuyordu. Onların ruhları da onlarla beraber bulunuyor ve sanki beraber vuruşuyorlardı.

Peki aradan 100 sene geçmeden bizlerin durumu nasıl diye sorsak ne cevap vereceğiz? Müstahkem mevki kumandanının, mayın grubu komutanının, Nusret mayın gemisi komutanının, 63 arkadaşıyla İngılızlerın bir alayını 10 saat durduran çavuşun ve daha nice mevzi komutanlarının adını kaç kişi hatırlamaktadır acaba?

MİLLÎ BİRLİK ŞUURU

Çanakkale birlik ve beraberliğin de sembolü idi. Çanakkale'de Anadolu'nun doğusundan batısından güneyinden kuzeyinden neredeyse her köyündeıf şehitler verildi. Bu insanlar 9 ay siperlerde birbirleri ile ekmeklerini, sularını paylaştılar.

Çanakkale'yi gezince sadece Anadolu değil bir imparatorluk ev adı olduğunuzu da anlıyorsunuz. Şam, Halep, Bağdat'tan, Üsküp, k stivar, Ohri'den, Priştine, Prizren, Zağra'dan insanları orada şehit •muş görüyorsunuz.

Ne oldu kı yüz seneyi bulmadan o şehitlerin torunları Türk-Kürt Te birbirlerine düşmekte, birbirlerini boğmakta, birbirlerine hasım [na]'e gelebilmektedir.

fcGirmcdcn tefrika bir millete, düşman giremez

°Pİu vurdukça yürekler, onu top sindiremez ■*?te bütün bunlar Çanakkale'yi anlamamakta yatmaktadır.

YİĞİTLİK. VE FERAGAT

Çanakkale, Türklerin kahramanlık, feragat, yiğitlik destanları ile dolu bir meydanıdır.

Edincikli Mehmed Er'in bir top mermisinin parçaladığı kolundan kanlar içerisinde bir et parçası sarkmaktadır. Bir elinde bıçakla komutanına gelerek yalvarırcasına:

"Komutanım ne olur şu kolumu kesiver!" der.

Sağ eliyle yakaladığı ve tuttuğu sarkık kola bakan Teğmen donmuştur. Edincikli Mehmed Er tek ve emin sesi ile tekrarlar:

"Allah aşkına, kesiver komutanım şu kolumu! Rahat çarpışamıyorum".

Edincikli Mehmed kendi kesemediği kolunu komutanına kestirmek ve yeniden düşman üzerine atılmak için yalvarmaktadır. Çok geçmeden de şehit düşecektir.

***

18 Mart deniz savaşında gözlerini kaybeden bir askerimize Albay Cevat Paşa durumunu sorduğunda o şöyle cevap vermişti:

"Üzülmeyin Paşam, benim gözlerim göreceğini gördü. Artık bana göz gerekmez".

* **

Bir gözünü kaybetmiş askerimizi tedavi için göndermek istediklerinde:

"İki gözle geriye bakmaktansa tek gözle düşman üzerine atılmak evladır." diyerek şiddetle reddetmişti.

***

Hastaneden komutanına mektup yazan bir askerimiz:

"Komutanım bir kolumu kaybettim. Hiç üzülmüyorum beni üzen tek şey yanınızda olamamak. İnşallah taburcu olur olmaz yanınızda olacağım".

***

Ölmek üzere olan bir Mehmetçiğe su ve ekmek verdiklerinde:

"Benim işim bitti. Bunları düşmanla çarpışan bir kardeşime veriniz. Ona güç ve kudret olsun".

İşte Mehmetçik Çanakkalede bunun gibi binlerce daha misali içinde barındıran bu duygu ve düşünceler içerisinde kardeşlik ve muhabbetin cesaret ve feragatin en müşahhas misallerini yaşamıştı.[188]

KUL HAKKINI GÖZETME

Çanakkale cephesi her türlü ahlakın ve kul hakkını gözetmenin de meydanı olmuştu.

Nitekim şu yaşanan olay çok çarpıcıdır:

Çanakkale'de Kocadere köyünde yaralıların tedavi olunduğu büyük bir sıhhiye alanı vardır. Kimi Erzurumlu, kimi Bosnalı, kimi Adanalı, kimi Gürünlü, kimi Halepli hemen her yerden çok sayıda yaralı getirilmektedir.

Yaralılardan biri de Çanakkale Lapseki'nin Beybaş köyündendir ve yarası oldukça ağırdır. Zor nefes alıp vermektedir. Alçalıp yükselen göğsünü biraz daha tutabilmek için komutanının elbisesine yapışır.

Nefes alıp vermesi oldukça zorlaşır ama tane tane kelimeler dökülür dudaklarından.

"Komutanım ölme ihtimalim çok fazla... Ben bir pusula yazdım... Ne olur arkadaşıma ulaştırın".

Pusulayı alan komutanı, "Sen merak etme evladım" der. Kanıyla kırmızıya boyanmış alnını eliyle okşar. Az sonra da komutanının kollarında şehit olur.

Pusulada şöyle yazılıdır.

"Ben köylüm Lapseki'li İbrahim Onbaşıdan bir Mecit borç almıştım. Kendisini göremedim. Belki ölürüm. Ölürsem söyleyin hakkını helal etsin bana"

Komutan sonrasını şöyle anlatmaktadır:

Aradan epeyce bir müddet geçmişti. Yoğunlukta o hadiseyi unutmuştum. Sürekli yaralılar getiriliyor ve bunlardan çoğu daha sargı yerine ulaştırılmadan şehit düşüyordu. Şehitlerin üzerinden çıkan eşyalar ve künyeler ise komutana teslim ediliyordu.

Bir gün onlara bakarken gözleri yuvalarından fırlayacak gibi olmuştu. Hıçkırarak okudu, başını ellerinin arasına aldı. Ne titremesine ne de gözyaşlarına engel olamadı. Kendisini bambaşka duygulara götüren notta şöyle yazılıydı:

"Ben, Beybaş köyünden arkadaşım Halil'e bir Mecit borç verdiydim. Kendisi beni göremedi. Biraz sonra taarruza kalkacağız, fjelkj ben dönemem. Arkadaşıma söyleyin ben hakkımı helal ettim."

ŞEHADET ARZUSU

Aslında Çanakkale'de yaşananların tek tek tasviri imkânsızdır.

Nitekim Mustafa Kemal Bey, Ruşen Eşrefe verdiği bir mülakatta Bombasırtı'ndaki çarpışmaları anlatırken yaptığı tasvir bunu açıkça ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Bey, söz konusu mülakatında şöyle demişti:

"Biz, şahsi kahramanlık sahneleriyle uğraşmıyoruz. Yalnız, size Bombasırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafe 8 metre, yani ölüm muhakkak. Birinci siper- dekilerin hiçbirisi kurtulmamacasına tamamen düşüyor. İkinci siperdekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkül biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini de biliyor ve en ufak bir çekinme bile göstermiyor. Sarsılmak yok... Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim okuyarak, bilmeyenler Kelime-i Şehadet getirerek yürüyorlar. İşte bu, Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir örnektir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran bu yüksek ruhtur."

Öte yandan Çanakkale cephesinde saçları kınalı nice **Mehmet**çiklere rastlanmıştı.

Bunlardan bir tanesi olan Hasan'a komutanı neden diye sormuş[0] da bu suali mektubunda başına kına yakan anasına yönlendirmişi*- Anasından gelen cevap şöyle idi:

"Ey gözümün nuru Hasanım! Köyümüzde rahat rahat oturalım mı? Vatan sevgisi içimizde alev alev yanıyor. Sen ecdadından, babandan aşağı kalmazsın. Ben, senin anan isem, beni ve seni Allah yarattı, vatan büyüttü. Allah, bu vatan için seni besledi. Bu vatanın ekmeği iliklerinde duruyor. Sen bu ailenin seçilmiş kurbanısın.

Hasanım söyle Zabit Efendiye, bizim köyde üç şeye kına yakarlar:

Birincisi gelinlik kıza, gitsin ailesine, çocuklarına kurban olsun diye. İkincisi kurbanlık koça, Allaha kurban olsun diye. Üçüncüsü ise askere giden yiğitlerimize, vatana kurban olsun diye... Ben de seni evlatlarım arasından vatana kurban adadım. Onun için saçını kınalamıştım. Allah'ın hükmüyle, Allah seni İsmail Peygamber'in yolundan ayırmasın. Seni melekler şimdiden rahmetle anacaktır".[189]

Kurban kınalı olur yünü boynuzu ile
Kınaladım ben seni benzedin İsmail'e
İstedim mahşer günü o saçından bileyim
Allah yolunda kurban ben de verdim diyeyim

ANALARIN HAKKI

Muhakkak ki Çanakkale cephesinde çarpışanlara bu ruhu aşılayanların başında analar gelmekteydi. Çanakkale cephesindeki Mehmetçikler ile analar arasındaki sıcak ve samimi duyguların ve Mehmetçiğin şehadet duygusunu bu kadar yüksek yaşamasında anaların tesirini gösteren pek çok hadise vardır.

Bunlardan bir tanesi Bilecik tren istasyonunda yaşanmıştır. Oğlunu Çanakkale cephesine uğurlamaya gelen bir Türk anasının elini öpen oğlunun başını bağrına bastırıp öpüp kokladıktan sonra söylediği şu sözleri onun, vatan, ezan ve millet duygusunu yansıtması açısından ne kadar değerlidir:

"Hüseyin'im oğlum benim, yiğidim!.. Dayın Şıpkada, baban Dömeke'de, ağaların da sekiz ay evvel Çanakkale'de şehit düştüler. Bak, son yongam sensin. Eğer minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri sönecekse sütüm sana haram olsun. Öl fakat köye dönme! Şayet yolun Şıpkaya uğrarsa, dayının ruhuna bir Fatiha okumayı unutma. Haydi oğul! Allah yolunu açık etsin!"[190]

Anaların bu temiz duygularına tercüman olan bir şairimiz şöyle demişti:

Hadi yavrum ben seni bugün için doğurdum
Hamurunu yiğitlik duygusuyla yoğurdum
Türk evladı odur ki yurdu olan toprağı
Ana ırzı bilerek yad ayağı bastırtmaz
Bir yabancı bayrağı ezan sesi duyulan
Hiçbir yere astırtmaz
Git evladım yıllarca ben oğulsuz kalayım
Şu yaralı bağrıma kara taşlar çalayım
Hadi yavrum hadi git Ya gazi ol ya şehit

Yine bir şairimiz de başka bir ananın evladını Çanakkale cephesine uğurlayışını şu dizelerle dile getirmişti:

Oğul;
Sen giderken,
Ardından baktığım oğul.
Seni gözledim,
Doğduğundan beri yaptığım gibi,
Seni izledim.

Yüzüne çarparsa yel, yüreğim ürperir oğul,
Ayağına taş değerse, bağrım yanar oğul,
Kıyamadım gülü ellemene,
Dikeni vardır diye.
Canımdan can, kanımdan kan oğul.
Ama...
Bugün git oğul,
Yoluna git.
Şu İslâm toprağını gavur alacaksa,
Ezanların susacaksa,
El kemendini boynuna atacaksa,
Çiğnenecekse şehit atanın mezarı,
Git oğul, Git...
Bilesin ki Resul önündedir.
Bilesin ki melekler ardındadır.
Bilesin ki dualarım semadadır.
Bilesin ki yolun Allahadır.
Düşte gördüm oğul,
Bize artık vuslat,
Mahşerden sonrayadır...

DUA GÜCÜ

Çanakkale'yi geçilmez kılan hususların en mühimlerinden biri de elbetteki dua ordusuydu. İslâm'ın ve Osmanlı'nın kalbj meşaJşe- sindeki İstanbul'un düşman işgaline uğrayacak olması endişesiyle harbe gidemeyen cephede bulunamayan bütün Müslümanlar dua gücüyle Çanakkale'de olmuşlardı. Bunların en başında da Sultan Abdülhamid Han gelmekteydi. Düşmanın Çanakkale harekâtını başlattığı günlerde o doktoru Atıf Hüseyin Beye şöyle söylemişti:

"Siz itikat etmezsiniz amma bana iki kere vâki oldu (manen emredildi). Şifâ-i Şerif okuyorum. Orada Efendimiz hazretlerinin evsafından bahis var. Vücud-ı mübareklerinde latif bir koku varmış... Ben de etrafta tarif edemeyeceğim latif kokular hissettim. Bunlar düşmanın Çanakkale'yi geçemeyeceğine işarettir. Artık gayretullaha dokundu, inşallah geçemeyecekler."[191]

Ayrıca her vakit Buhâri-i Şerif okuyorum bir de hatim ikmal etmek

üzereyim. İnşallah dualarımız Cenab-ı Hak indinde müs- tecap olur."[192]

İşte Beylerbeyinde ikamet eden sabık padişahtan en ücra köşedeki ferde kadar bütün İslâm âleminin kalbi orada atmış ve bu durum Çanakkale'de savaşanların en büyük morali ve gücü olmuştu.

IRAK CEPHESİ

İngiltere, Osmanlı Devletine savaş ilan ettiğinde başta gelen hedeflerinden biri de Irak'ın işgali idi. Osmanlı Devletinin üç vilâyetini (Musul, Bağdat ve Basra) içine alan Irak-ı Arap bölgesi, stratejik bakımdan son derece önemli bir konuma sahipti. Yaklaşık 11 asır (ürk egemenliğinde kalmış olan bu coğrafya, sahip olduğu zengin petrol kaynaklarından dolayı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist devletlerin ilgi alanı olmuştu.

Sultan II. Abdülhamid Han sömürgeci devletlerin maksadını anlamıştı. Onların teşebbüslerini akim kılmak için bir taraftan Musul ve Bağdat petrollerini Hazine-i Hassa idaresine bağlayarak mülkü haline getirmiş diğer taraftan biyolog, zoolog, tarihçi, arkeolog ve doğa bilimci adı altında bölgeye gelen casusların faaliyetlerini takibe aldırmıştı. Ancak Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesinden sonra İttihatçılar inanılmaz gafletlerle bu devletlere bölgede yol açacak girişimlerde bulundular.

En önemlisi de Cihan Harbinde İngiltere'nin yanında yer alabilmek sevdasıyla Basra Körfezinin batı kesiminde birtakım üsleri bu ülkeye vermeleri ihanete varan bir tavır olacaktı. İngilizler bu sayede bölgeye her geçen gün daha fazla yığınak yaparak silah, teçhizat ve personel yönünden kuvvetlerini artırdılar.

Yine İngilizler 1910 yılından beri Arap aşiretlerini taraflarına çekebilmek için faaliyette idiler. Bu konuda Irak ve Hicaz coğrafya sında uzun yıllar faaliyet gösteren ünlü kadın casus Gertrude Bell aşiret reisleri üzerinde çok büyük etkiler bırakmıştı. İttihatçılar ise bütün bu gelişmeleri ancak savaş başladığında öğrenebileceklerdi.[193]

İngiliz Hükümetinin, Irak harekâtından pek çok beklentisi vardı.

Öncelikle Irak ve İran petrollerine sahip olacaklardı.

İran üzerinden güneye inecek Rus Kafkas Ordusu ile birleşerek, Türklerin Irak-Suriye ve Kafkas cephelerinin gerilerine düşülecek, böylece Türk Ordusunun imhası sağlanacaktı.

Arap Yarımadasındaki Arap emirlikleri üzerinde kurulan **İngiliz**

etkisi pekiştirilecekti.

Alman denizaltılarının, Basra Körfezinde üslenip Hint **Denizi'ni** kontrol etmelerinin yolu kapanacaktı.

İngilizlerin, Güney Iraka hâkim olmasıyla, Kuzey Irak ile Doğu Anadolu'daki Kürt, Nasturi, Süryani ve Ermenilerin ayaklanmalar' sağlanacaktı.[194]

Öte yandan OsmanlIların Bağdat'ta bulunan IV. Ordu Müfettişliği, seferberliğin ilam ile Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı adını almış ve komutanlığına da Mirliva Cavit Paşa atanmıştı.

Cavit Paşa Samsun'da doğmuş, 1883'de Harbiye Mektebinden mezun olmuş, 1885'de ise Erkân-ı Harbiye Mektebini kurmay yüzbaşı olarak bitirmiştir. Balkan Savaşında İstanbul Boğazı ve Havalisi Komutanlığını yapmış, 6 Ocak 1914'te IV. Ordu Müfettişi olmuştu.

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı personel ve silah bakımından son derece yetersiz halde idi. Bünyesinde yirmi beş bine yakın asker *bulunuyordu. Kaynaklar,* ordımun o sırada silah,- zahire ye giyim kuşam yönünden de eksik olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devletine savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914 tarihinde Şattu 1-Arap Havzasındaki Fav mevkiine asker çıkararak Irak harekâtını başlatmış oldu.

6 Kasım günü İngiliz öncüleriyle Türk ordusuna bağlı hudut birlikleri arasında ilk sıcak çatışma karşılıklı top ve tüfek atışlarıyla başlatılmıştır. Basra'yı savunmak isteyen Türk kuvvetleri, İngiliz birliklerinin ve özellikle nehir filosunun üstün ateş gücü karşısında ağır zayiat vererek Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Kurna bölgesine doğru çekildiler.

Bu fırsatı değerlendiren İngiliz ordusu, 23 Kasım 1914'te Basra'yı tek kurşun atmadan işgal etti.

İngilizler Basra'ya girdikten sonra yerel halka hitaben yayımladıkları bildiride:

"Bilirsiniz ki İngiltere'nin öteden beri dünyadaki bütün öbür devletlerden ve hatta Türkiye'den çok, milyonlarca Müslüman uyruğu vardır. İngiltere, Türkiye'ye dostluk göstermiş ve birkaç ay önce savaş çıkınca ona yansız kalması öğüdünde bulunmuştur. Ancak Almanlarca yanlış yola sürüklenen Türkiye öğütlerimizi dinlemedi ve arada savaş çıktı. Şimdi İngiltere Hükümeti Basra'yı ele geçirdi. Osmanlı ile savaş durumu varsa da halka karşı düşmanlığımız ve kötü niyetimiz yoktur. Halka dost ve komşu olduğumuzu ispat etmeyi umuyoruz. Artık bölgede Türk yönetiminden eser kalmamış; higiliz yönetimi kurulmuştur. Onun altında hem din, hem de dünya petrol kaynaklarından dolayı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist devletlerin ilgi alanı olmuştu.

Sultan II. Abdülhamid Han sömürgeci devletlerin maksadını anlamıştı. Onların teşebbüslerini akim kılmak için bir taraftan Musul ve Bağdat petrollerini Hazine-i Hassa idaresine bağlayarak mülkü haline getirmiş diğer taraftan biyolog, zoolog, tarihçi, arkeolog ve doğa bilimci adı altında bölgeye gelen casusların faaliyetlerini takibe aldırmıştı. Ancak Abdülhamid Hanın tahttan indirilmesinden sonra İttihatçılar inanılmaz gafletlerle bu devİetİere bölgede yol âçâCâk girişimlerde bulundular.

En önemlisi de Cihan Harbi'nde İngiltere'nin yanında yer alabilmek sevdasıyla Basra Körfezinin batı kesiminde birtakım üsleri bu ülkeye vermeleri ihanete varan bir tavır olacaktı. İngilizler bu sayede bölgeye her geçen gün daha fazla yığınak yaparak silah, teçhizat ve personel yönünden kuvvetlerini artırdılar.

Yine İngilizler 1910 yılından beri Arap aşiretlerini taraflarına çekebilmek için faaliyette idiler. Bu konuda Irak ve Hicaz coğrafya sında uzun yıllar faaliyet gösteren ünlü kadın casus Gertrude Bell aşiret reisleri üzerinde çok büyük etkiler bırakmıştı. İttihatçılar ise bütün bu gelişmeleri ancak savaş başladığında öğrenebileceklerdi.[11,1]

İngiliz Hükümeti'nin, Irak harekâtından pek çok beklentisi vardı.

Öncelikle Irak ve İran petrollerine sahip olacaklardı.

İran üzerinden güneye inecek Rus Kafkas Ordusu ile birleşerek, Türklerin Irak-Suriye ve Kafkas cephelerinin gerilerine düşülecek, böylece Türk Ordusunun imhası sağlanacaktı.

Arap Yarımadasındaki Arap emirlikleri üzerinde kurulan İngiliz etkisi pekiştirilecekti.

Alman denizaltılarının, Basra Körfezi'nde üslenip Hint Denizi'ni kontrol etmelerinin yolu kapanacaktı.

İngilizlerin, Güney Irak'a hâkim olmasıyla, Kuzey Irak ile Doğu Anadolu'daki Kürt, Nasturi, Süryani ve Ermenilerin ayaklanmaları sağlanacaktı.[194]

Mehmed ’ta bulunan IV. Ordu Müfettişliği, seferberliğin ilanı ile Irak valisi Genel Komutanlığa atanmıştı, Cavit Paşa Samsunda doğmuş. 1883’de Harbiye Mektebi’nden mezun olmuş, 1885'de ise Erkân-, Harb,ye Mektebim kurmay,-,*, başı olarak bitirmiştir. Balkan Savaş Komutanlığın, yapmış, 6 Ocak 191 Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına getirilmiştir.

Osmanlı Devleti ne savaş ilan etmeden İngiltere, 6 Kasım 1914 (3. Fav mevkiine asker çıkaratyk rıhında Şattu 1-Arap Havzası nda» Irak harekâtını başlatmış oldu.

6 Kasım gunu Ingiliz öncüler birlikleri arasında ilk sıcak çatışma başlatılmıştır. Basra'yı savunmak üzere Türk kuvvetleri, Basunun uştün ateş gücü karşısında ağır zayiat vererek Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği noktada bölgesine doğru çekildiler.

T. Kurdu, 23 Kasım 1914’teBasrVvı tek kurşun atmadan işgal etti.

Bu fırsatı değerlendiren Ingiliz

İngilizler Basra'ya girdikten sonra yerel halka hitaben W-- ladıkları bildiride:

“Bilirsiniz ki İngiltere'nin devletlerden ve hatta Türkiye'den «<*■ mil yonlırcl Mü*ma" "Au-ğu vardır. İngiltere, Türkiye'ye dost luk göstermiş ve ir aç ay dişce savaş çıkınca ona yansız kalmadı- oğudunde bulunmuştur. Ali«fak Almanlarca yanlış yola sürüklen** Türkiye öğütlerimizi dinlen^ ve arada savaş çıktı. Şimdi Ingilte Hükümeı,i Basra ele S^tdi. Dsmanlı ile savaş durumu varsa da halka karşı düşmanlığımı» ve kötü niyetimiz yoktur. Halka do»< ve kom5u oldu«umuzu ^«etmeyi umuyoruz. Artık bölgede yÖM«mi"dTM es" kalma*,lş; Ingiliz yönetimi kurulmuştur. O**" al,lndl hem di"'hem de «V

işlerinizde hürriyet ve adaletten faydalanacaksınız." İngilizler bu bildirilerle bölge halkını taraflarına çekmeye çalışıyorlardı.

Basra'nın ele geçirilmesinden sonra İngilizlerin ilerlemeleri Kurnaya kadar devam etti. 4 Aralık birinci ve 7 Aralık'ta yapılan ikinci Müzeyra Muharebelerinde Türk birliklerine üstünlük sağlayan İngilizler Dicle Nehri'ni geçip Kurna Kasabası m kuzeyden ve batıdan kuşattılar. Geri çekilme yollarının kesilmesi nedeniyle başlarında komutanları Albay Suphi olmak üzere 45 subay, 989 er İngilizlere teslim oldular. Bazı birlikler ise parça parça Nasıriye
hattına doğru geri çekildiler.

İngilizlere karşı tutunamayan Cavit Paşa 2 Ocak 1915 te görevinden ayrıldı. Yerine rütbesi yarbaylığa yükseltilen Süleyman Askerî Bey tayin edildi.[195]

SELMANM PAK ZAFERİ

Süleyman Askerî Bey, Teşkilat-ı Mahsusanın kuruluşunda faal vazife almış, gayr-i nizami harp yöntem ve usullerini bilen ve bunu Trablusgarp'taki Türk-İtalyan Harbinde, daha sonra da Balkan Harbi nde uygulayan bir subay idi. Kıvrak zekâlı, cesaretli ve bilgili bir subay olmasına karşılık düzenli birliklerle savaş tecrübesi hiç yoktu.

Enver Paşa, Süleyman Askerî Bey'in Irak cephesinde yerel kuvvetlerle İngiliz ilerleyişini durdurabileceğini düşünüyordu. Bu sırada Irak'ta aşiretler üzerinde güçlü bir otoritesi bulunan Uceymî Sadun Paşa da, Süleyman Askerî Bey'in yanında yer almıştı.

Basra'nın ele geçirilmesini planlayan Süleyman Askerî Bey, 12 Nisan 1915 tarihinde İngilizler üzerine büyük bir saldırı planladı ise de Şuayyibe Meydan Muharebesinde ağır bir mağlubiyete uğradı.

İngilizler Türk birliklerinin toparlanmasına fırsat vermek istemeyerek saldırılarını devam ettirdi. Üç gün süren muharebelerde Türklere ağır kayıplar verdirdiler. Neticede Türk birlikleri bozgn'ı halinde Hamisi'ye doğru çekildi.

Süleyman Askerî Bey, Şuayyibe Muharebesinde mağlubiyet uğramanın büyük üzüntüsü ile bunalıma girerek 14 Nisan 19 günü arabasında intihar etti.[196] Edward J. Erickson savaşta Türkle- rin on altı bine yakın şehit ve yaralı, yedi yüz de esir verdiklerini; kayıpların önemli bölümünün Arap aşiret kuvvetlerinden olduğunu ifade etmiştir.[197]

Irak ve Havalisi Komutanlığına Albay Nurettin Bey atandı. Daha sonra Sakallı Nurettin Paşa diye anılacak olan Nurettin Bey, 1873 yılında Bursa'da doğmuştur. Müşir İbrahim Paşanın oğludur. 1890 yılında girdiği Harbiye Mektebinden 1893 yılında mezun olmuş, 1895de Erkân-ı Harbiye Mektebini bitirmiştir. Babasının karşı çıkmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetine girmişti. 191 l'de Yemen'de asilerle mücadele eden birliklerinin başında bulundu. 1913'de Balkan Harbinin son aşamasına katılmıştı.[198]

İngiliz istihbaratı, Şuayyibe Muharebesinden sonra özellikle Şiilerin çoğunlukta oldukları bölgelerde 1 ürklere karşı ayaklanmalar çıkartarak Irak tâki devlet otoritesini sarsmaya çalıştı. Nitekim Osmanlı Devletine karşı ilk ayaklanmalar Necef ve Kerbela'da gerçekleşmiştir. Necef ve Kerbela halkı kaymakamlık binalarına yürüyerek Türk idareci ve memurlarına baskı yaparak onları kasabadan çıkarmışlardır.

Nisan 1915 te Iraktaki İngiliz komutanı General Barret sağlık nedeniyle görevinden ayrılmış, yerine o sırada Hindistan Pencap'ta Ravalpindi tümen komutajıı bulunan General Charles Townshend atanmıştır.

General Townshend'ın I. Dünya Savaşı öncesi büyük bir askerî kariyeri vardı. 1895 yılında Chitral'deki (Pakistan'daki İngiliz Garnizonu) komutanlığıyla ünlenmiş olup Mısır, Sudan ve Hindistan'daki ^ngiliz birliklerinde görev yapmıştı.[199]

19 Mayıs 1915'te Bağdat'a gelen yeni Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nurettin Paşa, ilk iş olarak Kurna kuzeyi ile Nasıriye
ametine çekilen birlikleri tertipleyerek burada bir savunma attl oluşturmaya çalıştı.

Ancak İngiliz birliklerini durdurmak mümkün değildi. İkinci ver Ve Kutü l_Amare muharebelerini kaybeden ve ağır kayıplar
en dürk birlikleri Selman-ı Paka kadar çekildi.

Burası Müslümanlar için kutsal bir mekândı. Çünkü sahabeden Selman-ı Farisî'nin mezarı buradaydı. Bu büyük sahabinin ruhaniye - tine sığınan Türkler, zaferin kendi taraflarına döneceğini düşünerek bu mevziyi İngilizlere bırakmamak için yeminler etmişlerdi.

İngilizler de bu hali biliyordu. Ordularındaki Hint Müslümanlarından çekinerek buranın adını antik Helenistik çağdaki "Ctesiphon" adıyla anıyorlardı.

Bu sırada binlerce savaşçı ere sahip olan Anize ve Şammar aşiretleri Türklerin safında yer aldıklarını gibi, Albay Halil Bey de (Enver Paşanın amcası Hali! Kut Pâşâ) icöiöftJüSU *İld gÇİGfik Nl!* rettin Paşaya katılmıştı. Şimdi asker üstünlüğü Türklerin tarafına geçmiş bulunuyordu.

General Townshend 21 Kasım günü Türk birliklerine karşı taciz ateşi açarak Selman-ı Pak Muharebelerini başlattı. Şiddetli geçen muharebenin sonunda 4.600 kişi zayiat veren İngilizler bozgun ha linde çekilerek Kutu 1-Amâre'ye sığındılar.[200] Türk birlikleri bozulan İngilizleri takipte ve onlara darbe vurmakta çok geç kalmışlardı.

Selman-ı Pak Muharebesi parlak bir zaferle neticelenmişti. Ayrıca bu zaferin kazanılmasında o coğrafyanın adının ve orada bulunan mübarek kabirlerin dahi ne kadar mühim bir rol oynadığı anlaşılmıştı.

Selman-ı Pak zaferi elde edildiğinde Enver Paşa ve Almanların aklına cihan harbine girilirken yapılan anlaşma gelmişti.

Muharebenin akabinde Irak ve Havalisi Komutanlığı yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu. Burada VI. Ordu Komutanlığı teşkil edildi ve başına da Von der Goltz Paşa getirildi. Külfet Türklerde idi, nimete geldiğinde Almanlar sahipleniyordu. Enver Paşa ise kendi sinden daha güçlü bir komutanın sivrilmesine müsaade etmiyordu

KUTÜ'L-AMÂKE'NİN ZAPTI

Goltz Paşanın hayalleri büyüktü. Irak, İran ve Basra körfezi havalisinden İngilizleri söküp atacak, Hindistan'a kadar giderek İngilizlere en büyük darbeyi indirecekti. Belli ki Enver Paşayı m»[sa] başında, harita üzerinde alacağı yerleri göstererek ikna etmişti.

Diğer taraftan Nurettin Paşa, **6**. Ordu Komutanlığına 72 yaşındaki Goltz Paşanın, atanmasından rahatsızlık duymuştu. Enver Paşaya hitaben yazdığı telgrafında Selman-ı Pak Savaşına kadar çektiği çileleri belirterek sitemlerini bildirdi. Buna rağmen Goltz Paşa gelinceye kadar komutaya devam edecektir.

Yeni düzenlemenin tamamlanması ile birlikte Türk birlikleri 3 Aralık 1915 günü Kutü'l-Amâre'ye kapanan İngilizleri kuşatma altına aldılar.

Kutü'l-Amâre'nin üç tarafı Dicle nehriyle çevrelenmiş olup, geniş
bir yarımadayı anırıyordu.- filindistoşürdaıı *İngilizleş kendilerini*
karadan (batı tarafı) kuşatan Türk ordusuna karşı iki kademeli bir savunma hattı oluşturmuşlardı.

Şiddetli taarruzlardan bir netice alınamadı. Goltz Paşanın cepheye gelmesi ise epey zaman almıştı. Geldiği zaman da bölgedeki iklime bünyesi dayanamadığından hastalandı ve görevini Halil Paşaya devretmek için Genelkurmay karargâhına teklifte bulundu. Bunu haber alan Nurettin Paşa gelişmelerden rahatsızlık duyarak cephe komutanlığı görevini Halil Paşaya devrederek bölgeden ayrıldı.

Halil Paşa 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hafız Kâmil Bey'in oğlu ve Enver Paşanın kendisinden bir yaş küçük amcasıdır. Kuleli Askerî Lisesini bitirmiştir. 13 Mart 1899 tarihinde girdiği Harp Okulundan 1902jde mezun olduktan sonra Harp Akademisine devam etmiş, 28 Mart 191 l'de kurmay olmuştur. Selanik'te görevli iken İttihat ve Terakki Fırkası içerisine girmiş ve Abdülhamid Han'ı öldürmek için teşkilata müracaat dahi etmiştir. Enver Paşayı İttihat ve Terakki hareketine Halil Paşa sokmuştur.[201]

Halil Paşa komutayı ele aldıktan sonra İngilizleri teslime zorlamak için kuşatmanın şiddetini her geçen gün artırmaya başladı. İngilizler iyice bunalmıştı.

Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Kutü'l-Amare'de mahsur kalan General Townshend'i kurtarmak için Ocak 1916'dan itibaren General Aylmer komutasında birlikler gönderdi. Aylmer birçok defa Türk birliklerini dağıtmak için harekete geçti ise de ağır kayıplar verdi ve siperlerine geri çekildi.

General Aylmer başarısızlığı nedeniyle Mart ayında görevden alınarak yerine General George Gorringe atandı. Ancak yeni atama ve takviye birliklerinin de kuşatmayı yaramaması ve ağır kayıplar vermeleri sonucu Ingilizler, Nisan ayının 15'inden itibaren muhasaranın kaldırılması için Türk ordu komutanlığına müracaatta bulunmaya başladılar. Ancak pazarlıklar bir netice vermedi.

Pazarlıkların sonuçsuz kalması, açlık susuzluk ve sair sıkıntıların da baş göstermesi üzerine İngiliz birlikleri, beşinci ayın sonunda 29 Nisan günü teslim oldular.[202] Bu zaferden sonra bir üst rütbeye terfi ederek mirliva olan Hafif Paşa, Küfü *1-AmkrCUİU* Tüfki [n] eline geçtiği 29 Nisan 1916 günü VI. Orduya tarihî mesajını yayınladı. Halil Paşa mesajında Kutü'l-Amâre Zaferine imza atan askerlerine şöyle hitap etmişti:

"Arslanlar! Bütün Türklere şeref ve şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın güneşli semasında şehitlerimizin ruhları sevinçle gülerek uçarken, ben de hepinizin pâk alınlarından öperek cümlenizi tebrik ediyorum. Bize 200 seneden beri tarihimizde okunmayan bir olayı kaydettiren Cenâb-ı Allaha şükrederim. Allah'ın büyüklüğüne bakınız ki, 1500 senelik İngiliz devletinin tarihine bu olayı ilk defa yazdıran Türk süngüsü oldu. İki senedir devam eden Cihan Harbi böyle parlak bir olay daha göstermemiştir".[203]

18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Karabekir de bu sırada yayımladığı emirde, 29 Nisan 1916'da 51. Tümenin Selman-ı Pak'ta kırdığı düşman süngülerinin enkazını bugün Kutu 1-Amare'de top lattığım ve bu nedenle 29 Nisan tarihini 51. Tümenin daimî bayram günü olarak anmasını emretmiştir.

Ancak Halil Paşanın alınan esirleri nehir gemileri ve trenle sevk edebilmek için İngiliz General Gorringe'e mektup **yazarak** kömür talep etmesi şanına gölge düşürmüştür. Zira İngiliz **general** bu mektuba:

"Bu kadar necip bir düşmanla çarpışmış olmaktan mutluyuz. Ancak savaş halinde olduğumuzdan size kömür göndermemize maddeten imkân yokturl"[204] diye alaycı bir tavırla cevap **vererek** reddetmiştir.

Aldığı esirleri götürmekten aciz durumda olduğunu gösterip İngiliz'den yardım dilenmek nasıl bir düşüncenin ürünü olabilirdi?

Zafer sonucunda neler kazanıldı sorusuna verilecek cevap ise, "Her şey orada başladı orada bitti." denilmekten öte gitmeyecektir.

Zira Kutü'l-Amare'yi alan Türk ordusu orada çakılı kalacak ve ileriye bir adım dahi atamayacaktır. İngilizler ise altı ay sonra tekrar harekete geçtiklerinde Bağdat'a kadar neredeyse hiçbir mukavemetle karşılaşmadan işgal hareketini tamamlayacaklardır.

CEMAL PAŞA

Osmanlı Devletinin Cihan Harbine girmesi ile birlikte savaştığı cephelerden biri de Filistin ve Hicaz cepheleri olacaktı. Aslında bu cephelerin her birinde Alman menfaatini görmek mümkündü. Nitekim Sarıkamış'ta olduğu gibi Mısır topraklarına yönelik olarak girişilecek Kanal Harekâtı da daha ziyade Almanların talebi ile vuku bulacaktır.

Filistin ve Hicaz cephelerinde İttihat ve Terakki Fırkasının en güçlü üç üyesinden biri olan Cemal Paşa bulunacaktı. Cemal Paşa, Osmanlı Devletinin savaşa girmesiyle birlikte 18 Kasım 1914'te Mısır Seferini icra ve bölgedeki asayişi temin etmek maksadıyla IV. Ordu Kumandanlığına tayin edildi.

Kendisinin asıl adı Ahmed Cemal olup 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğmuştur. Gürcü veya dönme olduğu konusunda rivayetler mevcuttur.[205] Babası askerî eczacı Mehmed Nesib Bey'dir. Kuleli Askerî İdâdîsi'nden (1890) veMekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'den (1893) mezun olduktan sonra erkân-ı harbiyye tahsilini tamamlayarak erkân-ı harp yüzbaşısı rütbesini aldı (1895). Bir süre Seraskerlik Erkân-ı Harbiye Dairesi'de çalıştı. 1898 yılında Üçüncü Ordu'ya bağlı redif fırkası Erkân-ı Harbiye reisi olarak Selânik'te görevlendirildi. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen askerî teşkilatlanma faaliyetlerine sempati duydu ve bir müddet sonra da cemiyet içinde etkili bir konuma geldi. 31 Mart Vakası üzerine İstanbul'a gelerek Ayastefanos'ta Hareket Ordusuna ve bu ordunun İstanbul'daki harekâtına katıldı. İstanbul'da durumun kontrol altına alınmasından sonra Üsküdar'da mutasarrıf olarak görevlendirildi. Bu görevi sırasında aldığı sert ve acımasız tedbirler ile dikkati çekti.[206]

IV. Ordu kumandanlığı ile Sina ve Filistin cephesine giderken Cemal Paşa'nın hayalleri büyüktü. Mısır'ı zaptedecek ve gelecekte de muhtemelen Mısır sultanı olacaktı. Bazı yazarlar Cemal Paşanın böyle bir iddiasının

olmadığını belirtmektedir. Şayet Kanal harekâtında başarılı olsa ve Mısır'ı zaptedebilse ne yapardı sualine ise cevap vermekten aciz durumdadırlar.

Oysa o, daha savaş başlamadan önce Fransız elçisi Mösyö Bompard'a: "Mısır benim Alses-Loren'imdir ve ŞâjVÎ SâVâŞâ girilirse oranın alınması işiyle bizzat ilgileneceğim" demişti.[207]

Suriye'ye gitmeden önce Cavid Beye yapmış olduğu veda ziyaretinde ise, Mısır Seferiyle ilgili bütün planların zihninde hazır olduğunu ifade eden Cemal Paşa, Haydarpaşa Garı'ndan hareket ederken (4 Aralık 1914) de parlak bir nutuk çekerek şöyle demişti:

"Ben ve maiyetime verilen kahramanlar, Kanala yapacağımız hücumda muvaffak olamayarak cesetlerimiz kanala dökülecek olursak, arkada kalan vatanperverlerin Kanal'ı cesetlerimiz üzerinden geçerek, İslâm'ın sarih malı olan Mısır'ı İngiliz müstevlilerinin elin den kurtaracaklarına inanıyoruz..."[208]

8 Ocak 1915'te büyük karargâhı ile Şam'a geldi. Orada kendisini daha önce tetkik için bu cepheye gönderilmiş olan Alman kurmay başkanı Von Kress karşıladı.

Von Kress ile görüşen Cemal Paşa ilk planda, hedeflerini "Süveyş'in stratejik noktalarını bir kaç gün içinde ele geçirip tahrip ederek, Süveyş Kanalını tıkamak" olarak belirlediler.

Osmanlı birlikleri çölde 15 günlük zorlu bir yürüyüşten sonra Kanal önüne geldi. Cemal Paşa çatışma olmadığı ve ortalıkta düşman görülmediği zamanlarda beyaz atı ile birliğin en önünde **şatafatla** gidiyordu. Böylece eski Osmanlı seferlerine özendiği belli oluyordu.

Kanal taarruzu, 2 Şubat 1915 tarihinde başladı. Süveyş Kanalı'mı batı kıyısına geçmek için tombazlara binen altı yüz kadar asker gece saat 02'de harekete geçti. Onu diğerleri takip etti. **Tombazlar-**

suda yüzen ve askerleri taşıyan çelik mavna tipli Alman üretimi özel araçlardı.

Ancak köpeklerin havlaması ile İngiliz birlikleri zamanında haberdar olmuşlardı. Makinalı tüfeklerle kanaldan karşıya geçenleri ve tombazları kurşun yağmuruna tuttular. Karanlıklar içinde yankılanan "Allah! Allah!" sesleri hava aydınlandığında son bulacaktı. İlk harekâta katılanların büyük kısmı şehit, bir kısmı da İngilizlerin eline esir düştü.[209]

Cemal Paşanın anılarında naklettiğine göre bu harekât sırasında 192 şehit, 381 yaralı, 727 kayıp vardır.[210]

Cemal Paşanın hatıratında harekâtın tamamen "bir gösterişten ibaret" olduğunu savunması ise askerleri bilerek mi ölüme sürüklediği sualini hatıra getirmektedir:

"Mahaza ben bu hareketi münhasıran bir nümayiş fikri ile yapıyor ve Kanal'da kendilerini rahat bırakmayacağımızı İngilizlere anlatmak ve binaenaleyh Mısır'da büyük bir İngiliz kuvvetini bağlamak emeliyle yapıyordum. Yoksa en büyük harb gemilerinden tutunuz da zırhlı trenlere her çeşit müdafaa vasıtalarına malik olan İngiliz Ordusu gibi faal ve cesur bir ordu tarafından müdafaa edilen en az 100 metre genişliğindeki bir kanalın, beş, on köprücü pantonundan başka bir şeyi olmayan bir ordu tarafından cebren geçilip zaptedileceğini, ciddî bir mülahaza ile hiçbir vakit hatır ve hayalime getirmedim. Hakikat bu merkezde olmakla beraber gerek karargâha ve gerekse birliklerime öyle kanaatler verdim ki, hiçbir ferd bu birinci Kanal Seferinin münhasıran bir nümayişten ibaret olduğuna dair hiçbir şey hissetmedi ve herkes azami fedakârlık göstermekte bir dakika geri kalmadı."[211]

Alman Albayı Von Kress, şeref ve onurun kurtarılması için taarruzun devam ettirilmesi düşüncesinde idi. Ancak Cemal Paşa, yenilen ve mahvolan bir ordunun hangi şerefinden bahsedilecektir" diyerek 3 Şubat 1915 tarihinde ilk kanal harekâtının durdurulması emrini verdi.[212]

Von Kress daha sonra anılarında, "Cephede akan kan îngilizler de Türkler arasındaki husumeti artıracak ve bizimle olan rabıtayı

güçlendirecekti." derken Alman maksadını en çarpıcı bir tarzda ortaya koyuyordu.

ÇEVRESİ AJAN DOLU SURİYE HÜKÜMDARI Mİ?

Birinci Kanal taarruzunda bozguna uğrayan Cemal Paşa süratle Şam'a döndü. Muhtemelen artık Mısır Sultanlığı mn bir hayal olduğunu düşünüyordu. Buna karşılık Suriye'nin gelecekte tek hükümdarı olabilirdi.

Nitekim Şam'dan bütün Suriye ve Hicaz'ı bir hükümdar edasıyla idareye başiâmişti. *khÛim* desteğini sağlamak için Mescıd-ı Aksâ'da cuma namazlarından sonra diğer yetkililerle birlikte şikâyetleri dinliyor ve halkın dertleri ile ilgileniyordu.[21']

Depdebe, şatafat ve ihtişam dorukta idi. Suriyelilere kendisinde büyük bir nüfuz bulunduğunu göstermek için takım takım otomobiller, takım takım alaylar ve gösterişli merasimler tertip ediyordu. Suriye'nin mutlak hükümdarı gibi resmî selamlık icra ediyordu.

Bu hâl kısa süre içerisinde şiddet ve tedhişi de beraberinde ge tirdi. En küçük emirlerinin tehir veya ihmali halinde dahi en ağır cezaları kesmeye başlamıştı.

Cemal Paşanın bu korku ve dehşet verici idaresinden hoşnut olanlar onun Suriye'nin elde tutulması endişesi ile böyle davranmak durumunda olduğunu belirtmektedirler. Bunlar Ortadoğu'nun se kiz asırdır Türklerce idare olunduğunun farkında dahi değildirler.

Cemal Paşa, hem bu idare tarzına muhalefet edenlere hem de Arap milliyetçi liderlerine karşı aşırı sert tedbirler almaktan gen durmuyordu. îleri gelen nüfuzlu kimseler yerli yersiz idam olunu yordu. Bu durum Hicaz isyanına temel teşkil edecektir.

Öte yandan Rus Çarlığı Hariciye Nâzın Sazanov'un iddiaları Cemal Paşanın hırs ve emellerinin nerelere kadar uzandığı"[1] göstermesi açısından ibretliktir. Ona göre Cemal Paşa, Osman ' Devletinin Asya'daki toprakları üzerinde hüküm süreceği bağının[7] bir Türk devleti kurma peşindeydi. Kendisine destekleri karşılığım o da Boğazlar ve İstanbul'un Ruslar'a bırakılmasına yardımcı olacaktı. Yayımlanan Rus belgelerine göre Rus Hükümeti planı kabu - I razı olacaktı. Ancak Fransızlar kendilerine vaad edilen toprakları, I Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulacak bu devlete veren planı i* reddettiler.[214]

I [D]>ğer taraftan çarpıcı bir detay da Cemal Paşanın bilerek veya I bilmeyerek gizli bir Yahudi örgütünün pençesinde olduğudur. 1915- | [17]yıllannda Filistin ve Suriye bölgesinde aktif bir biçimde çalışan ünlü Yahudi casusluk örgütü Nili, İttihat ve Teraki Fırkasının en güçlü üç adamından biri olan Cemal Paşanın etrafını tam anlamıyla | sarmış bulunuyordu. Aaron, Sarah ve Alexander Aaronsohn kardeşlerin kurduğu örgütün üyelerinin tamamı Yahudi idi ve İngiliz *menfâatlerine* üygün olarak fâaliyette bulunuyordu. Örgütün üst düzey uye sayısı 23 veya az üzeri idi. Ancak bunların kullandığı pek çok ikinci derecede eleman bulunuyordu.[215]

İL Örgüt o kadar etkiliydi ki Aaron Aaroonsohn, daha savaşın başında IV. Ordu'da Cemal Paşanın danışmanlığına getirilmiş ve çekirgelerle mücadele ofisinde görevlendirilmişti. Kendisine ilmi araştırmalarda bulunmak üzere Osmanlı polisi tarafından bir "seyahat vesikası sağlandı. Aaron, bu sayede Filistin, Suriye ve Lübnan'daki üst düzey askeri ve sivil otoritelerle bağlantı kurmuştu. Ayrıca, Berlin, Viyana ve İsviçre gibi Avrupa ülkelerine kolayca seyahat etme imkânı buldu. Bu yakınlığı kullanan Aaron, 1916 Haziranında Osmanlı Devletinin Arap eyaletlerinin savunma planlarını ele geçirmiş ve bu hayatî bilgileri Londra'daki İngiliz istihbarat servisiyle paylaşmıştı.[211]' Hâlbuki aynı Aaron Aaroonsohn'u II. Abdülhamid ®an takip ettirmekte ve faaliyette bulunamayacağı yerlere sürgün ettirmekteydi.[217]

^ Örgüt, "arz-ı mevut" ve "bağımsız İsrail" idealizmiyle efsun- »Wığı genç ve cazibeli Yahudi kızlarını Türk ve Alman müttefik ^baylarına ulaşmada kullanmaktaydı. Kadın ajanlar, askeri otoritelerle kurdukları ilişkiler sayesinde Müttefik ordusu hakkında ayati bilgilere ulaşmaktaydı. Kadın casus Tova Gelberg bu bilgileri gıda döküyor liderlerden Avshalom ve Sarah ise İngiliz istihbarat "u-ımlerine anında iletiyorlardı.[218]

I Filistin ve Suriye'de konuşlanmış olan Osmanlı birliklerinin er sayısı, cephe durumu, lojistik ve destek yapısı, mevzileri ve

yer değiştirmesi ve birliklerin kullandığı kara ve tren yollarının durumu vs. gibi bir çok konuda istihbarat toplamaktaydı.

Örgüt üyeleri propaganda faaliyetleri de yürütüyordu. Bilhassa Türk-İngiliz savaşlarının kızıştığı Filistin-Suriye Cephesinde de halkın arasında panik çıkarmak, moralini bozmak ve halkı hükü mete karşı isyana davet etmek yönünde psikolojik savaşın en ince hünerlerini kullanıyorlardı.[219]

Kadın ajanların etki alanı, o kadar yüksekti ki stratejik seviyede bulunan üst rütbeli subaylara kadar uzanmıştır. Bu konuda en etkili isim Aaron'un kızkardeşi Sarah Aaronsohn olup örgütün beyni gibiydi. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa ile doğrudan irtibatı bulunuyordu. Kardeşi Alexander kendisini Cemal Paşanın gözdesi olarak tanımlamıştı. Hatta kardeşini Cemal Paşa ile rahatça görüş- türmüştü.[220] Yalnız olarak Kudüs'teki IV. Ordu Komutanlığına dahi rahatça girebilmekteydi.[221]

Tanin gazetesi baş yazarı Muhittin Birgen anılarında bu konuda geniş bilgi vermektedir. Lübnan Prensi Ali Münif Beyin sarayında Cemal Paşanın onuruna verilen ve Birgen'in de katıldığı davette kendisine hitaben yazılan "Felyahya Cemal Bâşa (Yaşasın Cemal Paşa)" adlı şarkıyı Yahudi asıllı kadın hanende defalarca seslendirmiştir. Yine Cemal Paşa onuruna periyodik olarak verilen ve sabaha kadar süren içkili eğlencelerde, Yahudi ve Arap kadınlarla Türk yetkililer arasında yakınlaşmalar olmuştur.[222]

Aaron ve Sarah'ın, İngiliz İstihbarat Servisinin önemli elemanı Lawrence ile de ilişkisi bulunuyordu. Lavvrence anılarını, yazdığı epik bir şiir ile birlikte Sarah Aaronsohn'a ithaf etmiştir. Nili örgütü istihbarat bilgilerini İngilizlere büyük ölçüde casus Lawrence vasıtası ile ulaştırıyordu. Nitekim 27 Mart 1917'de Lawrence'ın Hicaz Demiryoluna yönelik sabotaj eylemi Nili desteği ile gerçekleşmiştir. Yine Filistin'de nihai Türk yenilgisini hazırlamak için İngiliz ordu sunun su ihtiyacını karşılamaya yönelik bölgedeki su damarlarının krokisini Aaron hazırlayıp İngilizlere vermiştir.[223]

Nili örgütü Ekim 1917'de Türk istihbaratınca tespit edilip dağı tılacak ise de "Ba'de harabü'l-Basra" olmuştur. Zira bu sırada artık İngilizler Kudüs'ü hedef almış ve yolun sonu görünmüştü.

Burada mühim nokta İttihat ve Terakkinin üç karar vericisinden biri olan Cemal Paşanın etrafının Yahudi ajanlarınca sarılmış olduğudur. Aldığı kararların anında bilinmesi bir yana o kararları kimlerin verdirmiş

olabileceği sorulan da her zaman taze kalacaktır. Nitekim Alexander Aaronsohn'un bizzat görüşerek Müslümanlara karşı kendisini kışkırttığı anılarından ortaya çıkmaktadır.[224] Gözdesi Sarah'ın yaptırdıkları ise casusluk gereği hep kapalı kalacaktır. Bölgedeki Müslüman kadınlarına ve Müslüman âlimlere uyguladığı şiddet ve aşağılayıcı tavrın müsebbipleri bir bakıma ortaya çıkmaktadır.

Cemal Paşanın, etrafı Yahudi ajanları kaynarken Suriye'de hükümdar gibi hareket etmesine Anadolu'nun arif insanlarının tek bir sözü olabilirdi.

"Çarığımın hükümdarı!"

ŞERİF HÜSEYİN VE HİCAZ İSYANI

Birinci Kanal Harekâtı sonrasında Cemal Paşanın Şam'daki tavır ve davranışları, İngilizlerin sinsi planları ve Şerif Hüseyin'in krallık hırsı Hicaz'da ortaya çıkan karışıklıkların müsebbibi olacaktı. Peki, Şerif Hüseyin kimdi?

1853'te İstanbul'da doğmuştu. Haşimi Zevi Avn sülalesinden Şerif Ali Paşa'nın (v. 1870) oğlu ve Mekke Emiri Muhammed b. Abdülmuin b. Avn'ın torunudur. İyi bir eğitim almıştır.[225] 1892 yı- lında, amcası Emir Avnürrefi'nin şikâyeti üzerine, II. Abdülhamid Han kendisini İstanbul'a çağırmış ve Mekke Emiri olana kadar on altı sene burada ikamet etmiştir. Bu süre zarfında Şura-yı Devlet azası yapılmış kendisine Boğazda bir ev kiralanmış ve bir süre sonra da ailesi İstanbul'a getirtilmiştir.

Şerif Hüseyin, İstanbul ikameti boyunca, birçok üst düzey bürokratla tanışma, ülke siyasetini ve uluslararası siyaseti yakından takip etme imkânına sahip olmuştur. İttihatçılarla arası çok iyi idi. II. Meşrutiyet ilan edilince İttihatçılarca "Paşalık" payesi verilerek Mekke Şerifi yapıldı.[226]

Şerif Hüseyin hırslı bir insandı. Ancak bu hırsı Mekke Emirliğine yönelikti.

> Meşrutiyet'in ilanının ardından emir olarak atanınca, II. Abdülhamid Han'ın Sadrazam Kamil Paşaya "Bu adamı oraya göndermeyiniz... Siz onu tanımazsınız, fakat ben bilerek söylüyorum ki, bu Şerif Mekke'de rahat durmayacak, muhakkak devletin başına işler açacaktır!" dediği ve bu konuda oldukça ısrarcı davrandığı rivayet olunmuştur.[227]
>
> Şerif Hüseyin, zeki ve tedbirli bir devlet adamı idi. Mekke'ye gidince başlangıçta devletine bağlı olarak hizmetlerde bulundu. İsyan

halinde bulunan Zeydî ve Vehhabî kabilelerini sindirdi. Hicaz'da sulh ve sükûnu sâğlâtİi.

Cihan Harbi başladığı sırada da Osmanlı Devletine sadık kalacağını ve kendisine düşen vazifeyi üstleneceğini belirtti. Bu sırada (Şubat 1915) Hicaz'da bulunan birliklerin büyük çoğunluğu Süveyş'e kaydırıldı. Mayıs ayında Emir'in oğlu Faysal, Şam'da Cemal Paşayı ziyaret edip desteğini tekrarladı.

Diğer taraftan Şerif Hüseyin, Hicaz'a tayin olunduktan sonra İttihat ve Terakki Hükümetinin, bilhassa Şam Vâlisi Cemal Paşanın hukuka aykırı, keyfi icraatlarını tenkit etmekten de geri durmu yordu.

İttihatçılar, Şerif Hüseyin'in bu tavırlarından kuşku duyunca vaziyeti tahkik etmek üzere Fahreddin Paşayı bölgeye gönderdiler.'-" 31 Mayıs 1916'da Medine'ye ulaşan Fahreddin Paşa vaziyeti tetkik etti. Medine Muhafızı Basri Paşanın, Şerifin isyan hazırlığı içinde olduğuna dair raporunu tasdik etti ve durumu Cemal Paşaya rapor etti. Bunun üzerine Şerif vazifeden azledildi.

Cemal Paşa ile Şerif Hüseyin arasındaki çekişmelerden en fazla memnun olan İngilizlerdi. Nitekim İngilizler, gizli servis ajanı Lawrence vasıtasıyla Şerif Hüseyin'e yanaştılar. Kendisine Osmanlı Devletinin bütün Arap vilâyetleri üzerinde müstakil bir İslâm dev letinin başına geçme ve maddi yardım sözü verdiler.[229] Şerif buna inandı. Hâlbuki İngilizler aynı sözü Vehhabi Suud ailesine de vernik bulunuyorlardı. Böylece ince diplomasi bilmeyen adamlar **yüzün**den Sünni iki güç birbirini yiyecek ve bundan Vehhabi Suudlar ik İngilizler istifade edecekti.

Önceleri hilâfete çok bağlı olduğu halde, gördüklerinden sonra bir zamandır İttihatçı Hükümet'ten kurtularak istiklâlini ilan etmeyi düşünen Şerif Hüseyin, Cemal Paşa ile beraber İkinci Kanal Harekâtına iştirak edecekken, 10 Haziran 1916'da ihtilal bayrağını açtı. İlk iş olarak da İslâm âlemine bir beyanname yayınladı (27 Haziran 1916).[230]

Beyannamesine, "Rabbimiz! Kavmimizle bizim aramızda hak ile hüküm ver. Sen, hüküm verenlerin en hayırlısısın" mealindeki (Araf Suresi, 7/89) âyet-i kerime ile başlayan Şerif Hüseyin, hareketine

gerekçe oJarak İttihat ye Terakki *İdâresinin kötü yönetimini ahâlinin* fakirleştiğini, İslâm'dan uzaklaşıldığını, Hazreti Peygambere saygısızlıklarını, Kur'an-ı Kerim ayetlerini yok saymalarını, Ramazanda askerlerin oruç tutmalarını engellemelerim, Halifenin bütün haklarını gasp etmelerini, Arapların ileri gelenlerini asmalarını ve kutsal yerlere saygısızlıklarını, Halife-Padişahın bütün yetkilerinin kısıtlanmasını, idarenin yalnızca üç kişinin elinde bulunmasını, ileri gelen bir kısım ümera ve ulemanın idam edilmiş olmalarını ve ailelerinin sürülmelerini, Cezayirli Kahraman Abdülkadir El-Cezayiri'nin kızına yapılan çirkin muameleleri ileri sürmüştü.[231]

Şerif Hüseyin kuvvetleri 7 Temmuzda Ecyad Kalesini de teslim alarak Mekke'ye hâkim oldu. İttihatçılar 2 Temmuzda Mekke Emirliğine Şerif Ali Haydar'ı tayin etti. 17 Temmuz 1916'da 12. Kolordu Kumandanı Mirliva Fahreddin Paşa, IV. Ordu'ya bağlı ve ordu kumandanı yetkisine sahip olarak Hicaz Kuwe-i Seferiye Kumandanlığına tayin edildi.

Fahreddin Paşa, 1868'de Rusçuk'ta doğmuştu. Babası Mehmed Nâhid Bey posta müdürü idi. Annesi Fatma Âdile Hanımdır. Aile 93 Harbi faciasının ardından İstanbul'a hicret etti. 1888'de Harbiye Mektebini, 1891'de Erkân-ı Harbiye'yi bitirdi. Erzincan'daki IV. Ordu'da vazife yaptı. 31 Mart Vakasında Dîvân-ı Harb başkanıydı. Meşrutiyet aleyhtarlarını cezalandırdı. Tekirdağ'a tayin olundu. Balkan Savaşında Çatalca hattında Bulgarlarla savaştı. Edirne'nin geri alınmasında önemli rol oynadı.

28 Mayıs 1916'da Cemal Paşa tarafından Mekke Şerifi Hüseyin'in isyana hazırlandığı şayiasıyla Medine'ye gönderildiğinde Fahreddin Paşanın emrinde on beş bin kişilik bir kuvvet bulunuyordu.

Şerif Hüseyin'in yanında ise yaklaşık elli bin kişi vardı. Ancak bunların büyük bir kısmında tüfek yoktu. Fahreddin Paşa 29 Ağustos 1916'da başlattığı bir askeri harekâtla Bi'riali, el-İlave ve Bi'rimâşî mevkilerini zaptederek Medine çevresinde yüz kilometrelik bir emniyet şeridi meydana getirdi. Ancak İstanbul'dan istediği takviye kuvvetler kendisine verilemediği için Mekke'yi kurtarmak için bir

harekâta girişemedi. Üzün fcİF SÜİT *tmfİ3F SâhİP* oldukları noktalarda tıkanıp kalacaktır.

Diğer taraftan Şerif Hüseyin isyanı sırasında, Von Kress tarafından 27 Temmuz 1916'da İkinci Kanal seferi tertiplenmişti. Bu defa eldeki kuvvet yalnız on bin kişiydi. Bu da, birincisi gibi akamete uğradı. Esasen Almanların bundan maksadı, İngiliz-Fransız kuvvetlerini Suriye-Filistin cephesine çekerek kendi yüklerini hafifletmekten ibaretti ve bunu da başarmışlardı.

İTTİHAT VE TERAKKİ MÜTEGALLİBESİ!

Asırlardır Osmanlıya bağlı olan Hicaz bölgesi halkı, Şerif Hüseyin ile Osmanlı birlikleri arasında vukubulan bu çarpışmalardan büyük rahatsızlık duymuştu. Bu arada Şerif Hüseyin kendisini destekleyenlerden dahi tenkitler işitince ikinci bir beyanname yayınlamak ihtiyacını hissetti. Beyanamede anlatılanlar, Şerif Hüseyin'in Türk askerleri ile çarpışmasını ve İngilizlerle ittifakını haklı çıkarmasa da ihtiva ettiği fikirler noktasında İttihatçıların hatalarını çarpıcı bir biçimde tam manasıyla ifade etmekteydi. 9 Eylül 1916 tarihli beyanname şu şekilde idi:

"Birinci beyannamede izah edilen sebeplere istinaden kıyam eden biz Hicazlıların gayret ve fikirlerinde, bazılarınca tereddüt hâsıl olabilmesi ihtimalini def için seçkin kimseler ve bilhassa Müslü mantara karşı bu ikinci beyannameyi de neşr ve ilâna lüzum gördük. Daha açık ve pek yeni delil ve maddeler göstererek maksadımızı tamamiyle açıklıyoruz. Şöyle ki:

Gerek Müslümanların bilcümle mütefekkirleri, gerek Osmanlı tebaasının görüş sahibi olanları ve gerekse bütün dünyanın izan ve anlayış sahipleri Osmanlı Devletinin umumî harbe girmiş olmasına aşağıdaki sebeplerden dolayı razı değillerdir.

Birinci sebep dâhilidir; o da Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin Trablusgarp ve Balkan muharebelerinden pek yakın zamanda çıktığı için askerî ve malî kuvvetlerine büyük bir ziyan ârız olmuş ve istinadının merkezi olan millet, hayliden hayliye zaafa uğramıştır. Esasen Osmanlı milleti askerlerinin memleketine avdet ve çoluk çocuklarının iaşesi için çalışmaya başlar başlamaz birbiri arkasından tekrar silah

altına çağrılması, bu millet için daimî bir felaket olmuştur. Umumî harb ise, diğer harblere kıyas kabûl etmeyecek derecede korkunç ve tahripkâr olduğundan, zayıf bir millet üzerine masraf yükleyerek böyle mühlik bir harbe Osmanlı milletini sevketmek akıl işi değildi.

İkinci sebep haricîdir. O da İttihat Hükümetinin harbeden taraflardan seçtiği cihete aittir. Osmanlı Devleti bir İslâm Devletidir. Harita-i âlemde işgal ettiği mevki mühim ve geniş ve sahilleri pek çoktur. Bunun için öteden beri Âl-i Osman-ı Selâtin-i izamın meslekleri veçhile teb'amn büyük bir kısmı Müslüman ve denizlere hâkim olan devletlere meyletmesi, siyasete daha muvafık idi. İttihat Hükümeti memleketi dar, hayal ve tamaı çok olan tarafla harbe girince Müslümanların ileri görüşlüleri, beklenilen kötü neticeleri görerek İttihatçılık hareketinden yüz çevirdiler.

Hattâ harb hakkındaki fikrim telgrafla sorulduğu zaman, tarafımdan izah olunarak icabı yerine getirilmiştir ki, cevaben çektiğim o telgraf, devlete karşı iyi niyet ve sadakatıma ve İslâm'ın şeref ve haysiyetini korumak hususundaki maksadıma açık bir delildir.

İşte bizim vaktiyle dediğimiz üzere, korktuklarımız ortaya çıkmaya başlamıştır. Bugün Osmanlı Devletinin Avrupa'daki hudutları aşağı yukarı İstanbul surlarıdır.

Rus ordularının öncüleri Sivas ve Musul vilâyetlerinde Osmanlı halkını çiğnemeye başlamıştır. İngilizler de Basra vilâyeti ile Bağdat vilâyetinin bir kısmım işgal ettikleri gibi, El-Arîş Çölünde binlerce Osmanlı esirini sürüp götürüyorlar. Şüphe yok ki; bu durumu tetkik

ve devam etmekte bulunan harbin neticelerini düşünenler, şu iki neticeyi görürler ki:

Birisi; Harita-yı Âlemden silinip mahvolmaktır, diğeri ise, bu mahvolmadan kurtulmanın çarelerini bulmaktır.

Tehlikeler vatanı kuşatmadan evvel vâki olan ayaklanmamız meşrû ve gerekliydi. Mütegallibeler elinde oyuncak olan Osmanlı Devletine bağlı kaldığımız takdirde devlete faydalı olacağımız muhakkak olsa, yerimizden kımıldamaz ve her türlü meşakkate tahammül ederek sabreylerdik. Fakat kat'iyyen faide muhtemel değildir.

Çünkü, *bizim yürütmek istedikleri yoldan gitsek,-* diğer milletlerin uğradığı izmihlale bizim de düşeceğimiz kafidir. Esasen bu devletin mahvına ve Anadolu ahalisinin perişanlığına münhasıran sebep olan İttihat ve Terakki mütegallibesidir. Onlar da Enver, Cemal, Talât ve hempalarıdır...

Evet biz bu İttihat ve Terakki reislerine karşı kıyam ettik ve buğz u adavet izhar eyledik. Bu düşmanlığımız yalnız Enver, Cemal, Talât ve hempalarına karşıdır. Bizim bu düşmanlığımıza her müslüman iştirak eder, hattâ Hanedan-ı Saltanat dahi kalben bizimle beraber dir. Bu babda delil, şehid Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzettin Efendi hakkındaki zâlimâne tecavüzdür.

Devlet bu mütegallibenin yanlış maksatlarına ve kötü niyetle rine kurban oluyor. Biz bunlardan Allah'a sığınırız. İttihatçıların bizim için intibah ve gayreti gerektiren diğer bir hareketini daha Müslümanların nazarlarına arzediyoruz:

Şam'da mutlak bir surette hâkim olan Cemal Paşa, orada bıı kulüp teşkil ederek bu kulüpte kendisi ve maiyetindeki askerlere verilen ziyafette Müslüman kadınlar şakilik etmiş ve nutuklaı irad ve teati olunmuştur. Bir kere düşünelim ki, Kuran-ı Kerîmde Sûre-i Nûr da kadınlara dair mevcut olan kat'î İlâhî naslara nazaraı Cemal Paşanın şu hareketi, pek açık bir surette delâlet etmez nü ki, bu mütegallibenin İslâm Şeriati ve Arap âdetlerine kat'iyyet hürmetleri yoktur.

Allaha âsi olana itaat olunamaz. Bunların harekâtını her kin' eliyle, diliyle ve kalbi ile değiştirmeye muktedir ise yapmalıda
Bunların harekâtını tasvip edenler varsa, onların da delillerini dinlemeye hazırız.

"Vesselâmü alâ menittebeal hüdâ"[232]

SYKES-PİCOT ANTLAŞMASI İttihatçıların gözü kara bir biçimde Cihan Harbi ne girmeleri ile birlikte bir taraftan cephelerde kıyasıya çatışmalar devam edereken diğer taraftan İtilâf Devletlerince Osmanlı ülkesinin paylaşılma teorileri ve görüşmeleri artarak ve hatta değişerek devam edecekti. Zira birinin elde ettiği başarı ve hâkim olduğu yerler diğerleri için lîöşnütsüzlüğâ yi*öl* açabiliyordu.

İtilâf bloğundaki Rusların bütün emeli Boğazların hâkimiyetini ele geçirmekti. Fransa ise Osmanlı Asyası'ndan başta Suriye mıntıkası olmak üzere güney Anadolu'yu kapsayan bölgeleri ele geçirme sevdasındaydı. Ancak savaş devam ettiği müddetçe talepler de değişiyor veya başka devletler de devreye giriyordu.

Nitekim Çanakkale Savaşlarında zorlanan Müttefikler savaşa katılması karşılığında İzmir ve çevresini Yunanistan'a vermeyi kararlaştırdılar (12 Nisan 1915). İtalya ile imzaladıkları Londra Antlaşmasıyla da (26 Nisan), On İki Ada ile Trablusgarp'taki işgalini tanımayı taahhüt ettiler.

Diğer taraftan İngilizler bilhassa petrol zengini Arap topraklarını OsmanlIlardan ayırabilmek için farklı metodlar da uyguluyordu. Ünlü istihbarat elemanlarını kullanarak hem Şerif Hüseyin ile hem de yıllardır Sünni İslâm dünyasının başına bela ettikleri kendi nüfuzu altındaki Suudilerle gizli görüşmeler yapıyor ve vaatlerde bulunuyordu. İttihatçı hükümetlerin aldıkları ayrıştırıcı kararlar [Ve] bilhassa Cemal Paşanın Suriye'deki faaliyetleri onlara aradıkları imkânları fazlasıyla tanımaktaydı.[233]

İngilizlerin bu gizli harekâtından haberdar olan Fransızlar rahat - [Slz] olmuşlardı. Fransızları gücendirmek istemeyen İngiltere, Arap paklanmasını garantiledikten sonra Osmanlı Asyası'nın paylaşılması konusunu görüşmek için Fransa'dan bir temsilci göndermesini •stedi. Fransa, Beyrut eski konsolosu François Georges Picot'u özel [te]msilci olarak yolladı.[234]

Picot, savaştan önce Beyrut konsolosuyken o dönemde Paris'in Londra Büyükelçiliğinde başkâtip olarak görev yapmaktaydı. İngiltere de görüşmeler için Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Mark Sykes'ı görevlendirdi.

Mark Sykes, 1911'de muhafazakâr bir vekil olarak Avam Kamarasına girmişti. Yapmış olduğu doğu seyahatleri ile bölge hakkında geniş malumat sahibi idi. Ondan bu özelliği sebebiyle I. Dünya Savaşı sırasında bölgenin geleceği ile ilgili stratejik hamlelerde istifade yoluna gidilmiştir. Sykes'ın savaştan önce sarf ettiği şu cümleler, İngiliz dış politikasının fcelirlt-fî/Tî&jfldf flâSlJ etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir:

"Londra'dan Kalküta'ya uzanan alanda İngilizlerin sonsuz çıkarı vardır."[235]

Mark Sykes, Arap coğrafyasını en iyi bilen birkaç isimden biriydi. Temmuz 1915'te Ortadoğu'ya geçmiş Mısır, Mezopotamya, Balkanlar ve Hindistan yolculuklarının neredeyse her adımını ra- porlaştırıp komiteye göndermişti.

Sykes ve Picot arasında uzun süren toplantılar ve ara ara tıkanan görüşmeler sonucu hem İngiltere hem Fransa, nüfuz etmek istedikleri bölgeler üzerinde büyük oranda anlaştılar (21 Aralık 1915).[236]

İtalyanlar'dan gizlenen antlaşma taslağının Rusya tarafından onaylanması gerekiyordu. Sykes ve Picot, Petrograd'a giderek antlaşma taslağını Ruslar'a gösterdiler (11 Mart).

Ruslar ancak Trabzon, Erzurum, Bitlis, Muş ve Siirt ile Türk-İran sınırını içeren kuşağın kendilerine verilmesi karşılığında antlaşma taslağını onaylayabileceklerini bildirdiler.

Neticede Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Siirt ve Trabzon'un Rusya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Trabzon'un batısındaki sınır daha sonra belirlenecekti. Buna karşılık Rusya, Suriye ve Mezopotamya'nın Ingiltere-Fransa arasında paylaşılmasını kabul etti.

Rusya'nın onayını aldıktan sonra İngiltere ve Fransa **arasında** Sykes-Picot Antlaşması imzalandı (16 Mayıs 1916).

Buna göre Suriye'nin kıyı bölgesiyle Adana ve Mersin, Fransa'ya veriliyordu. Basra ve Bağdat vilâyetleriyle Hayfa ve Akkâ limanları İngiltere'ye bırakılıyordu. İskenderun serbest liman ve Filistin uluslararası bölge oluyordu.

Arabistan toprakları, Akka - Kerkük çizgisiyle ikiye bölünerek kuzey kısmı Fransız, güney kısmı İngiliz nüfuzuna bırakılıyordu.

Musul vilâyetini içine alan Fransız nüfuz alanı İran sınırına kadar uzanıyordu. İngiltere'nin etki alanı ise Filistin'den Mezopotamya'ya kadar geniş bir bölgeyi kapsıyordu.

İfigİİtere Ffânsâ kendi nüfuz bölgelerinde Arap devletleri kurmayı ve bunları korumayı taahhüt ediyordu.

Rusya tarafından da onaylanan Sykes-Picot Antlaşması (23 Mayıs) Şerif Hüseyin'in istediğinden tamamen farklı bir antlaşma idi. Şerif Hüseyin'e bırakmayı vaat ettiği toprakların bir kısmını İbn Suud'a veren İngiltere, kalan kısmını da Fransa ile paylaşmak ve nüfuz bölgelerine ayırmak suretiyle Arapları ikinci defa aldatmış oluyordu.

Sykes-Picot Antlaşması, Fransa ve İngiltere'nin hem petrol ve hem de sömürgelerine giden yolda hâkimiyet kurmasına imkân verdiğinden iki tarafın da memnuniyetini sağlamış bulunuyordu.

Görüşmeler Ortadoğu'nun tamamını kapsayacak şekilde yapılsa da Yahudiler (Kudüs çevresi-Filistin) ile ilgili nihai bir sonuca varılamamıştı. Ancak çizilen yeni Ortadoğu haritası ve bu haritaya eklenen yeni devletlerle (Ürdün, Irak vb) ileride kurulacak bir Yahudi devletine yer açmak istenildiği görülüyordu.[237]

Sykes-Picot Antlaşması tam olarak uygulanmasa bile, yüzyıllardır bölgede hâkim olan dengeyi bozan ilk uluslararası belge olması bakımından çok önemlidir. Bu anlaşma neticesinde ortaya çıkarılan siyasi yapılar, bölgeyi uzun yıllar etkisi altına alacak milliyetçilik, mezhep çatışmaları ve kimlik problemleri başta olmak üzere birçok siyasi, sosyal, dini ve askeri problemlerin yuvası haline getirecektir, bir anlamda Sykes-Picot Antlaşmasını ortaya koyan zihniyet, bir asır boyunca bölgede yaşanan kan ve gözyaşının müsebbibi olacaktır.

TALAT PAŞA

Savaşın gidişatı belli olmuş Osmanlı'nın paylaşım projeleri hızlanmıştı. Cihan Harbine girmek istemeyen Sadrazam Said Halim Paşa ile İttihatçıların arası artık iyiden iyiye açılmaya başlamıştı. Zira Said Halim Paşanın sadareti Mehmed Reşad Han'ın padişahlığı gibi göstermelikten

öte değildi. Bütün kararlar İttihat ve Terakkinin kudretli üç adamı tarafından alınıyordu.

Nihayet 1917 yılı başında Said Halim Paşanın istifası üzerine sadarete Johannes Lepsius'un, "O, komitenin ruhuydu" diyerek İttihat ve Tarakki Fırkası içerisinde *nÜfüZUUU Y£*konumunu ifade ettiği Talat Paşa getirildi. Talat Paşanın kısaca hayatım vermek yerinde olacaktır.

O, 1 Eylül 1874 tarihinde Edirne'de doğdu. Babası Kırcaali'ye bağlı Çepleci köyünden Ahmed Vâsıf Efendi,[238] annesi Hürmüz Hanımdır. İlk eğitimini Vize'de aldıktan sonra Edirne Askerî Rüşdiyesi'ni bitirdi. Babasının vefatı üzerine ailesinin geçimini sağlamak için Edirne Posta ve Telgraf İdaresine mülâzemetle girdi ve 189 l'de telgraf deposu mukayyidi oldu. Aynı zamanda şehirdeki Alliance Israelite Üniverselle mektebinde Türkçe muallimliği yaptı.[239]

Alyans Israilite Talat'ın gelecekteki kişiliğinin oluşması açısından küçümsenemeyecek bir yere ve role sahiptir. O, Almanya'da bir mülteci iken, "Ben isyankâr doğmuştum." diyerek hayatının şifresini vermişti. İşte o dönemde bu şifreyi çözenler onun isyankâr ruhunu yönlendirmiş oluyordu. Zira Alliance İsrailite, son büyük Türk İmparatorluğuna karşı bir nevi geleceğin muhaliflerini yetiştirme mektebi idi. Siyonistler II. Abdülhamid Han'dan istediklerini koparamadıkları için şimdi ona yönelik genç Türk muhalefetini desteklemekte idiler.[240] Genç Türkler ise kimin ağına düştüklerinden ve hizmetine girdiklerinden oldukça gafildiler.

Talat Bey, bu dönemde Yahudilerle ilişkiler içerisine girdi. Ardından II. Abdülhamid Han düşmanlığı ile bilinen Jön Türk cemiyeti içerisinde yerini aldı.

Alt düzey bürokrat ve zâbitlerden oluşan bir muhalefet **örgütlen**meşine katıldı. Emanuel Karasu ile birlikte İstanbul'da da faaliyette bulundu. Masonların ileri gelenleriyle görüşerek neler yapabileceklerini konuştular. Ancak istihbarat elemanları bu faaliyetlerinden anında haberdar olmuşlardı. Yargılandığı mahkeme tarafından üç yıl hapse mahkûm edilerek Edirne Hapishanesine gönderildi ve memuriyetten azledildi (1897).

1898 yılında affedilince Edirne'de kalmasına izin verilmeyip Selânik'e sürüldü. 1899'da Selânik Vilâyeti Posta ve Telgraf İdaresinde kâtip, 1903'te başkâtip oldu.

1903'te İtalyan Obediyası'na bağlı Macedonia Risorta mason locasına girdi. Pek çok rejim aleyhtarının katıldığı bu loca, Oşmanlı

Hürriyet Cemiyetinin dâhil olduğu daha sonraki örgütlenmelere ciddi katkılar sağladı.[241] Değişik kaynaklar Talat Paşanın Bektaşî tarikatı mensubu olduğunu ve bu kanalla da siyasal örgütlenme gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir.

Bazı araştırmaların kendisini dindar bir şahsiyet olarak göstermeleri çabasına rağmen şu mükaleme Talat Paşanın zihniyet yapısını yansıtmaktadır.

O, bir gün en yakın dostlarından Abdülaziz Mecdî Efendiye şöyle demişti: "Hocam, düşünüyor bir türlü karar veremiyorum, sen ne dersin Allah aşkına, mason mu kalayım, Bektaşi mi olayım? Mecdî Efendi de kendisine: "Paşam, bence bunların ikisine de lüzum yok, ama mutlaka birini tercih etmek lazım geliyorsa, Bektâşiliği seçin, zira Bektâşilik bir Türk tarikatıdır." demişti.[242]

Talat Bey II. Abdülhamid Han'a karşı yürütülen 1908 İhtilâlinin hazırlanmasında önemli rol oynadı ve ihtilâlin ardından yeniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan örgütün en önemli idarecilerinden biri haline geldi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Osmanlı siyasetine ağırlığını koyduğu 1908-1918 döneminde Talat Bey önde gelen siyaset yapımcıları arasında yer aldı.

Hatta İttihat ve Terakki Cemiyetinin İstanbul'da esas ve köklü teşkilatlanmasını da Kazım Karabekir Bey vasıtasıyla Talat Bey sağlayacaktır. Kazım Karabekir'in Manastırda kışla görevinde iken Harbiye'ye muallim olarak tayin edilmesi (1907) kendilerine bu yolu açacaktı. Kazım Karabekir, İstanbul'a gitmeden önce Selanik'e gelerek İsmail Hakkı Bey'in evinde İttihat ve Terakkinin ileri gelenleri ile toplandılar. Toplantının konusu İstanbulda yapılacak faaliyet ve izlenecek yoldu. Meşrutiyetin ilanı için İstanbul şubesine düşen görevler ve şayet mümkünse Sultan Abdülhamide bir suikast girişiminin nasıl gerçekleştirileceği de bu toplantının konulan arasındaydı.

Talat Bey bu toplantıda Kazım Karabekirden pek memnun kalarak:

"Yahu Kazım yamanmış be! Seni arkadaşlar çok cesur ve çok da düşünceli derlerdi. Bunu karşımda kendim görüyorum. Bize çok kuvvet VgffyGrSUfl. *Eğer İStânbuNa* teşkilat yapmaya muvaffak olursan sana icabında buradan birkaç fedai de göndererek terörler de yaptırabileceğimize inanıyorum." dedikten sonra kendisine Avukat Baha, Mühendis Salim ve Muharrir Mahmut Sadık'ın adını vermişti.[243]

Talat Paşa, 1908 seçimlerinde Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusana girdi ve birinci reis vekilliğine getirildi. 1909da İngiltere'ye

gönderilen parlamento heyetine başkanlık etti. 8 Ağustos 1909 tarihinde Dâhiliye Nâzırı oldu. Ancak eğitimsiz ve tecrübesiz oluşu kısa zamanda etkisini gösterecekti. Trablusgarp, Arnavutluk ve Yemen meselelerinde ağır ithamlara uğradı. İcraatlarını beğenmeyenler kendisini "Telgraf çavuşluğundan yetişmiş cahil", "görgüsüz" ve "baldırıçıplak" bir türedi olarak nitelendiriyorlardı.[244]

İş bilmediği o kadar ayyuka çıkmıştı ki artık görevde kalması zorlaşacaktı. Nitekim 11 Şubat 191 İde bu görevinden istifa etti. Buna rağmen Fırkanın gücü neticesinde 4 Şubat 1912 tarihinde Posta ve Telgraf Nâzırlığı'ylayeniden kabineye girdi. Said Paşa Kabinesinin 1912 Temmuzunda istifası ile bu görevi sona erdi.

Balkan Harbinin çıkmasıyla birlikte Talat Bey, gönüllü yazılmak suretiyle orduya katıldı. Ancak asker arasında yaptığı "muzır telki nat" gerekçesiyle Edirne Muhafızı Şükrü Paşa tarafından neredeyse kovularak İstanbul'a gönderildi.[245]

O, 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleştirilen Bâbıâli Baskınının düzenleyici ve uygulayıcıları arasında yer aldı. Mahmud Şevket Paşa suikastının ardından kurulan Said Halim Paşa Kabinesinde

yeniden Dâhiliye Nâzırlığı'na getirildi (12 Haziran 1913). Bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki Cemiyetinin tam anlamıyla devlete hâkim olması sonucunda Talat Bey de ülke siyasetinin en önemli belirleyicilerinden biri oldu.

I. Dünya Savaşına girme konusunda Enver ve Cemal Paşalarla birlikte en etkili isimdi. Tehcir Kanunu'nun çıkarılması ve uygulanmasında Dâhiliye Nâzırı sıfatıyla önemli rol oynadı.

Talat Paşanın I. Dünya Savaşı sırasında, en mühim icraatlarından biri de Yahudi çevreleri ele geçirebilmek için giriştiği mücadelede görünecektir. Bu konuda Almanlar da kepcjjSİnj Nitekim o, Alman Büyükelçisi Grafvon Bernstorff'un tavsiyesi üzerine Yahudi gazeteci Dr. Julius Becker ile Yahudi meselesi üzerine bir röportaj yapmayı kabul etmiştir.

1917 Aralık ayında gerçekleşen röportajda Becker, Talat Paşaya Balfour Bildirgesini hatırlatarak, Yahudilere Filistin'de otonom bir idare imkânı tanınmasının mümkün olup olmadığını sorunca Talat Paşa şöyle bir cevap vermiştir:

"Şu andaki yasalarımız cemaatlere kendi yönetimleri noktasında oldukça geniş haklar tanımaktadır ve meclise henüz yeni gelen bir yasa taslağı ile bu hakların daha da genişletilmesini amaçlıyoruz."

dedikten sonra bu yasa tasarısının parlamentoda kabulü ile, yerel cemaatler ve vilayetlerin o güne kadar sahip olunandan daha bağımsız bir yapıya kavuşacaklarını, bu çerçevede Yahudilerin de Filistin'de arzu ettikleri gibi daha özgür bir idari statüye sahip olacaklarını ifade etmiştir. Böyle bir açıklamayı beklemeyen Becker, şaşırmış halde:

"O halde; Yahudilerin Filistin'de, yasada öngörüldüğü gibi kendi kendilerini yönetme hakkına sahip olacaklarını söyleyebilir miyiz?" diye sorarak paşanın ağzından aynı açıklamayı bir kez daha duymak istemiştir.

Bu soru karşısında Talat Bey, yeni yasanın, kabul edilerek uygulanmaya başlaması neticesinde, Yahudiler de dâhil olmak üzere, 5.000'in üzerinde bir nüfusa sahip olan bütün cemaatlerin özerk bir yönetim hakkı kazanacaklarını" kesin bir dille ifade etmiştir.[246]

^sını destekleyecek bir nehir filosu da hazırlandı.

Talat Paşa bu konuda daha ileri adımlar atarak, Almanyada Siyonist çevrelerle görüşmesi için İttihat ve Terakkinin önemli isimlerinden, Yahudi kökenli büyük dostu Emanuel Karasu'yu görevlendirmiştir. Yahudilerin akıbetine yönelik derin kuşkuların giderilmesi ve ortak bir yolda uzlaşılması için kendisine tam yetki vermiştir. Bunun üzerine Karasu Almanya'daki Yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle görüşmek üzere Berlin'e gitmiştir.

Karasu, Berlin'de, Kaiserhof otelinde, Yahudi cemaatinin ileri gelenleri ve bazı Siyonist önderlerle bir kahvaltıda buluşmuştur. Toplantının *bâŞteliglCmdâ,* TâJâî Planın bütün Yahudi ve Siyonist organizasyonlara samimi selamlarını iletmiş, İttihat ve Terakki Fırkasının Osmanlı-İsrail Birliği projesinden bahsetmiştir. Söz konusu projede, bütün Yahudi-Siyonist organizasyonların tek çatı altında birleştirilmesi öngörülmektedir.

Talat Paşa ile Emanuel Karasu'nun tertiplediği Yahudilerin bir çatı altında toplanacağı Osmanlı-İsrail Birliği projesinin hayata geçirilmesine karar verilmiş ise de savaş sonrası ortaya çıkan durum, bu projenin yaşamasını imkânsız kılmıştır.[247]

Talat Paşa, 3 Şubat 1917 tarihinde Said Halim Paşanın sağlık sebeplerini ileri sürerek istifa etmesi üzerine sadarete gelmiş ise de ilk Dâhiliye Nazırlığında olduğu gibi bu görevi de alaya alınacaktı. Memleketi düşürmüş oldukları felaket bataklığına rağmen, hala iktidarı kimseye bırakmak istemiyorlardı.

Sadarete gelişine tarih düşülürken kimliğine atıfta bulunanlar da vardı:

Çerkesi takma boncukla yazılsın tarih
Şaha bir çingenecik oldu veziriazam

Ülkeyi gözü kara bir biçimde cihan harbine sürükleyerek se bep oldukları perişanlıkların sonunda, saderete gelişini başta Şair Eşref olmak üzere alaya alanlar ve yaptıklarını küçümseyenler J[1'] az değildi:

Aldı yürüdü bütün mesalih
Posta tatarı gelince sadra

Şahit aranırsa işte işler Hayret veriyor ricali asra

Sen yakışmaz dersin amma kel başa şimşir tarak
Sadrazam oldu Talat cilve-i takdire bak

Âlemi duçarı behtü hayret etti Talat'ın Haddini
bilmez acep çingane bir Jön Türk müsün?

■ Muiiaı millet sul tedbirinde mahvolmaktadır Hey ...oğlu.... Jön Türk müsün bön Türk müsün?

Buna karşılık Ziya Gökalp ise kendisini sanki bütün milleti |;ma "olmaktan kurtaracak olağanüstü bir şahsiyet olarak vasıflandırmakta ve şöyle alkışlamaktaydı:

Sen canları birleştiren bir ruhsun
Vicdanını sende görür cemiyet k O, bir
necat teknesidir. Sen Nuh'sun Sen
olmasan öksüz kalır bu millet[248]

artıkfH [bU] |artlŞmalar arasında göreve başlamıştı. Ülke ise artık felaket ve çöküş yoluna girmişti.

B 'RAKCEPHESİ'NDEKİ GELİŞMELER

Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre zaferinden sonra durgunluğa büyerhıu [V.]; 'kl^ karŞlhldl °larak bir müddet bulundukları [Y J] muhafaza etmeyi yeterli görmüşlerdi.

"t?[16 yih SOn,anna k3dar deVam edece]k bu **intikal " ? *T*u[harekât VC** **Kutü** l"[Am]âre'deki yenilginin Erlikle • [lamdkuzerehazırl,kJar]y[a]Pm[a]yıihm[al]etmemişti.Askeri M[aude]! [yetCnn'e gÜ^endirdiler_] ^Igeye yeni atanan General **beş** Pivad [e_t]mnnde[u]SUVarİ' [to]P^u ve aklarla desteklenmiş olan kendim *,T*[ir h3le getİrİ,dL Bu arada D*]le üzerinde

Türkler ise Kutü'l-Amâre zaferinden, neredeyse nam ve şandan başka hiçbir fayda temin edememişlerdi. Hâlbuki hem bölgedeki İngiliz birliklerine darbe indirilmiş hem de Kut'taki birlikler esir alınmıştı. Buna rağmen bir adım ileri gidememiş Kut'ta çakılıp kalmışlardı.

Nihayet hazırlıklarını tamamlayan ve gerekli istihbarı bilgileri değerlendiren İngilizler, Aralık 1916'da Kutü'l-Amâre cephesine doğru harekâtı başlattılar. Ancak kış mevsimi girdiğinden harekât çok güç şartlarda ilerliyordu.

22 Şubat tan İfİkâren Ogffiâflil bİriİkJeri ile sıcak temasa başladılar. Halil Paşa karşı duramayacağını anlayınca birliklerini geri çekmeye başladı. İngilizlerin beş ay boyunca savundukları Kutu 1 Amâre'yi Halil (Kut) Paşa üç gün savunamıyordu.

İngilizler ise sistemli ve disiplinli bir şekilde takiplerini sürdürüyordu. Halil Paşa, Bağdat'a 10 km mesafedeki Diyala nehri kenarında güçlü bir savunma hattı meydana getirdi. İngilizler 4 Mart'ta bu hattı yarmak için çarpışmalara başladılar. Dört gün devam eden muharebeler sonunda Halil Paşa tekrar çekilme kararı aldı.

Bu durum Bağdat'ın düşmesi anlamına geliyordu. Nitekim Türk birlikleri 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ı boşalttılar.

General Maude, 11 Mart 1917 tarihinde muzaffer bir edayla Bağdat'a girdi. Bağdat'ın işgali İslâm âleminde büyük bir üzüntü ile karşılanırken Kutü'l-Amâre yenilgisiyle itibarlarının sarsıldığını düşünen İngiliz kamuoyunda büyük sevinçle karşılanmıştır.

Bağdat'ın düşmesi Irak cephesindeki çöküşü de işaret ediyordu.

Halil Paşanın yeni karargâh merkezi Musul'du. General Maude ise acele etmiyordu. Yaz mevsiminin gelmesini bekledi.

1918 yılında Irak cephesindeki mücadele karşılıklı siper **savaşları** ile başladı. Mart ayında vuku bulan muharebelerde Türkler beş **bin** şehit verdiler. Artık İngilizlerin hedefi Musul'du.

Ancak bu sırada Osmanlı safında yer alan Aneze ve ŞamnW gibi büyük Arap aşiretleri İngilizlere baskınlar düzenleyip kayıpla verdirdiler. 19 Mart 1918'de Necef'te de yerli halk İngilizlere karşı ayaklandı. İngilizler güçlükle duruma hâkim olabildiler.

Bu arada Cihan Harbinin sonuna yaklaşıldığı görülüyordu. Londra, Osmanlı Devletinin mütareke isteyeceğini tahmin ederek Irak'taki komutanları petrol bölgelerini ele geçirmeleri konusunda ikaz etti. General Marshall 2 Ekim 1918de Dicle nehri boyunca Musul'a doğru ilerlemeye başladı.

Bu durumda Türk birliklerinin daha sıkı bir mücadele vermesi gerekiyordu. Ancak Şarkat'a kadar çekilen Türk kuvvetlerinden İsmail Hakkı Bey komutasındaki Dicle grubu 30 Ekim 1918 sabahı teslim oldu.

On bir binden fazla askerin 50 topla kolayca teslim olması şaşırtıcı olacaktı. Zira ertesi gün Mondros Mütarekesi imzalanacaktı.

Ancak Türk komuta konseyinin şaşkınlık uyandıran hareketleri bununla sınırlı kalmadı. Mondros Mütarekesine göre 31 Ekim 1918 öğle saatlerinde vuruşmaların durması gerekiyordu. Buna rağmen Musul'dan 55-60 km uzakta olan İngilizler çeşitli baskılarla 8 Kasımda Musul'a İngiliz bayrağını çekmeye muvaffak oldular.

Ateşkes hükümlerine aykırı olarak yapılan Musul'un işgalinin Misak-ı Millî kararı ile tanınmadığı dünyaya ilan edilecek ise de Lozan'daki hatalar Musul'un elden çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

GAZZE'DE İNGİLİZLERE ŞİDDETLİ DARBELER!

Kanal harekâtlarında başarısız olan Türk ordusu Gazze-Birüssebi hattında muhkem bir savunma hattı oluşturmuş bulunuyordu. IV. Ordu Kafkasya cephesinden ve Trakya'dan gelen kuvvetlerle de takviye edilmişti. 30 km'lik hatta Osmanlı asker sayısı 18.000 civarında idi. Türk birliklerine Alman Albay Von Kress komuta ediyordu.

İngilizler 26 Mart 1917 tarihinde Gazze'yi, kırk bin kişilik bir kuvvetle kuşatma altına aldılar. Şiddetli muharebelerin ardından 27 Mart günü Ali Muntar Tepesi ile Gazze'nin güneyini ele geçirmeyi başardılar.

Ancak bundan sonraki hücumları büyük bir bozgunla neticelendi. Ertesi gün çekilmeye başladıklarında verdikleri ölü sayısı yedi bini bulmuştu. Türk birliklerinde ise şehit sayısı üç yüzü bulmamıştı. Böylece Birinci Gazze Muharebesi Osmanlı kuvvetlerinin direnci ve şiddetli taarruzu neticesinde parlak bir zaferle kazanılmış İngiliz ilerleyişi durdurulmuştu.[249]

Bu sırada Bağdat'ın zaptı haberi Gazze'deki İngiliz birliklerini cesaretlendirmişti. Londra'da Bakanlar Kurulunun savaş komitesi artık Kudüs'ün işgalini planlamaya başlamıştı. Bunun için gerekirse Gazze'deki

birlikleri takviye etmeyi ve kısa sürede netice almayı kararlaştırdılar.

Diğer taraftan Cemal Paşa garip bir şekilde Gazze'de savaşın kazanıldığını ifade ederek Von Kress'den bölgeyi tahliye etmelerini istedi. Von Kress ise, Kudüs için en önerîîlİ *hât OİƷFI* Qâ?ze'nin boşaltılması talebine şaşırmıştı. Cemal Paşayı bu fikrinden güçlükle vazgeçirdi.

İngiliz taarruzunun Gazze-Birüssebi hattına yapılacağı biliniyordu. Bu düşünceye rağmen Türk askeri komitesi, bu bölgede yeterli kuvvet konuşlandırmadılar.

İngilizler 17 Nisan 1917 tarihinde İkinci Gazze Muharebesini başlattılar. Çatışmalar şiddetli bir şekilde üç gün devam etti. İngi lizler ilk defa çöle tank ve gaz bombaları da getirmişti.

İngiliz donanması da Gazze yakınlarındaki Türk mevzilerine bomba yağdırıyordu. İngilizler Türk siperlerine iki gün boyunca doğrudan hücum etti ve bir kez daha yedi bine yakın telefat verdikten sonra saldırıyı durdurdu.

Buna karşılık Türklerin kaybı iki bin kadardı ve mevzileri hâlâ sağlamdı. İngilizlerin sekiz tankından üçü de ele geçirilmiş bulu nuyordu.[250]

Avusturalya'da yayınlanan resmî bir kitapta İkinci Gazze Muharebesinde alınan netice, İngilizlerin bu harpler sırasında maruz kaldıkları en ciddi muvaffakiyetsizlik olarak gösterilmiştir.

Başarısızlığa rağmen İngilizler yeni ve daha büyük bir saldırı için hazırlıklarına titizlikle devam ederken Türk idare heyeti birbirlerini yemekle meşguldü. Başkomutan Vekili Enver Paşa, yine devreye girmiş derhal taarruza geçerek İngilizlerin Mısır ile irtibatım kesip Akdeniz'e dökülmesini talep etmeye başlamıştı. Oysa Von Kress ve Cemal Paşa haklı olarak savunmada kalmayı uygun görüyorlardı

Bunun üzerine Enver Paşa şifreli bir telgrafla Filistin Cephesinin General Falkenhayn'a verildiğini bildirdi.[251]

Bu sırada İngiliz Komuta heyetinde Haziran 1917de önemli bir değişiklik olmuştur. Mısır Kuvve-i Seferiye Komutanı General Murray görevini, 28 Haziran 1917de General Sir Edmund Allenby'e teslim etmiştir.

KUDÜS DÜŞTÜ!

Enver Paşa ve Osmanlı kurmayları kimin hangi orduya veya kolorduya komuta edeceğini tartışırken İngilizler üçüncü Gazze harekâtı için toparlanmaya başlamışlardı. Bu arada Falkenhayn ile

anlaşamayan Mustafa Kemal Paşa 7 Ekim 1917de 7. Ordu Komutanlığından istifa etti ve yerine Fevzi Paşa atandı.

İngiliz kuvvetleri 31 Ekim 1917de üçüncü Gazze saldırısına geçtiler. Yıldırım Orduları grubu Gazze-Birüssebi hattını yan yana mevzilenmiş iki ordu ile tutuyordu.

İki İngiliz kolordusu kuyuların bulunduğu Birüssebi üzerine saldırdı ve aynı gün işgal etti. Birüssebi'nin bir günde kaybedilmiş olması Yıldırım Orduları için marnlamayacak bir hezimetti. Son derece stratejik bir nokta olan Birüssebi'nin düşmesi Türk tarafı için ağır bir kayıptı.

Ertesi gün Allenby, Gâzze'deki Türk sağ kanadını vurdu. İngilizler dikkatli ve çok sınırlı bir şekilde ilerledi. Durumun gittikçe kötüleştiğini gören Falkenhayn, 7 ve 8. Orduların savaşarak geri çekilmesini emretti. 10 km geride yeni bir savunma hattı oluşturdu.

Ayrıca Yıldırım Orduları Grubunun karargâhı Kudüs'e, 7. Ordu'nun karargâhı ise Beytüllahim'e çekildi.

General Allenby'nin esas hedefi Kudüs idi. Nitekim üçüncü Gazze taarruzu devam ederken 2 Kasım 1917'de İngiltere'deki Yahudi '■deri Lord Rothschild'e gönderdiği mektupta, İngiliz Hükümetinin Filistin'de Yahudi halk için millî yurt kurulmasını uygun karşılamakta olup bu hedefin gerçekleştirilmesi için ellerinden geleni Çapacaklarını bildirmişti.

Üst üste bozgunlar üzerine Enver Paşa da Suriye ve Filistin cephesine geldi. Burada bir kez daha komuta kademesi üzerinde tartışmalar yapıldı ise de bir neticeye varılamadı.

Mareşal Falkenhayn, Birüssebi'nin geri alınabilmesi için 3-4 Kasım 1917 gecesi 7. Ordu'yu ve destek kıtalarını harekete geçirdi. Ancak bir netice elde edilemediği gibi ağır kayıplar verildi. Artık Osmanlı birlikleri Gazze'yi bozgun halinde terk etmeye başlamışlardı. (4-6 Kasım 1917).

Böylece İngilizler 31 Ekim'de başlattıkları taarruzlarını, 7 Kasım 1917de Gazze'yi ele geçirerek soiiüç/ântİiFffifŞ buJiJJ)Uy9.ʳdu. Gazze'nin kaybedilmesi, Filistin'in giriş kapısının açılması ve bu cephede savaşın kaybedilmesinin ana nedeni olmuştur.[252]

Allenby takibini devam ettirerek 8. Ordu'yu geri itti. İngiliz

hücumu kıyı boyunca devam etti. Kuşatılmaktan korkan Fevzi Paşa düzenli bir şekilde çekilerek birliklerini Kudüs etrafında konuşlandırdı. 19-21 Kasım tarihlerinde İngilizler Kudüs'e doğru taarruza geçtiler. 25 Kasım 1917'de Von Kress, 3. ve 7. Piyade Tümenleri ile karşı taarruza geçerek İngilizleri püskürttü. Kıyı boyunca durumu lehine çevirdi.

Ertesi hafta boyunca İngilizler Kudüs'ü almak için saldırılarını tekrar yoğunlaştırdılar. Fevzi Paşa kendilerini durdurabilmek için büyük bir gayret sarf etti ise de birlikleri büyük kayıplara uğradı.

Bu arada komutanlar arasında suçlamalar da artıyordu. 8. Ordu Kumandanı Von Kress, Falkenhayn'ın kayıplardan kendisini sorum lu tutması üzerine, 1 Aralık 1917'de kumandayı Cemal Paşaya terk ederek Almanya'ya döndü.

7 Aralık akşamı İngilizler Kudüs'ün dış mahallelerine yaklaşmış bulunuyorlardı. Bir hafta boyunca İngilizlere şiddetle direnen 20. Kolordu Kudüs'ün 4 km doğusundaki savunma mevzilerine çekildi.

Cemal Paşa, Kudüs'teki sivilleri boşaltarak şehrin uzun süreli savunmasını yapmayı teklif etti ise de Alman komuta heyeti, Hristiyanların şehirden çıkarılması ve Kudüs'ün savunması sırasında şehirdeki Hıristiyanlık anıtlarının zarar görmesi ihtimaline binaen bu girişime karşı çıktı. 9 Aralık 1917'de hiçbir mukavemette bu

lunmadan Kudüs'ü İngilizlere teslim ettiler. Hâlbuki Kudüs'e zarar verecek olanlar Hristiyanlar olacaktı.

General Allenby, neredeyse 12 asırdır Müslümanların elinde bulunan şehre, 11 Aralık 1917'de büyük bir gösteriyle girmiştir.[253]

Cemal Paşa ise 12 Aralık 1917'de Suriye ve Garbi Arabistan Umum Komutanlığından vazgeçerek izinliymiş gibi İstanbul'a kaçtı. Cemal Paşanın yenilgideki sorumluluğu, İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umûmîsi ve diğer organlarında tartışılmışsa da bu sadece göstermelik bir hareketti. Nitekim İttihat ve Terakki Fırkasının İ9İ7 yılındaki son normal kongresinde Merkez-i Umûmi âzaiığına getirilecektir.

ÇARLIK RUSYA'NIN ÇÖKÜŞÜ

Bozgun bütün cephelerde birden umumileşmişti. İrak, Filistin ve Hicaz cephelerindeki hezimetleri aynı tarihlerde Kafkas cephesi takip etmekteydi.

Enver Paşanın düşüncesizce giriştiği Sarıkamış Harekâtında büyük bir bozgun yaşayan III. Ordu, savaştan sonra Narman-Ye- niköy-Kaleboğazı-Tortum hattına çekilmişti. Burada oldukça zor şartlar altında toparlanmaya çalışacaktı.

Öyle ki Talat Paşa, 13 Ocak 1915'te Erzurum vilâyetine gönderdiği telgrafta hapishanelerdeki mahkûmların gönüllü çeteler haline getirilip Kafkasya'da harp meydanına sevk edilmesi hususunu gündeme getirecekti. Bu belge Kafkas cephesindeki III. Ordunun perişan vaziyetine ışık tutuyordu.

Ruslar ise Almanlarla zorlu bir mücadele içerisinde olduklarından bir yıl boyunca bu cephede en küçük bir harekâta girişmediler. Zira Türklerin Kafkaslarda parmak oynatamayacak duruma geldiklerinin farkında idiler.

Hem asker hem de zahire ve silah bakımından hazırlıklarını tamamladıktan sonra Şubat 1916'da harekâtı başlattılar. Rus birlikleri ilerlemeye başladığında karşılarında mukavemet gösterecek III. Ordu'dan eser yoktu.

Sarıkamış Harekâtını başarı gibi sunanlar, zafer diye anlatanlar, 27 bin asker kaybettik diye hafife alanlar, Enver Paşaya toz kondurmak istemeyenler aradan bir sene geçtikten sonra o başarılı veya mahvolmamış ordunun nerede bulunduğunu ve ne yaptığım neden anlatmazlar acaba!

Nitekim Ruslar hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Temmuz ayma kadar Erzurum, Trabzon, Erzincan'a girdiler. 300 km ilerleyerek Tirebolu-Kiğı-Erzincan-Bingöl-Muş-Bitlis hattına kadar geldiler. Zaman zaman gösterilen mukavemet Rus ordusunca kısa

sürede kırılıyordu.

Ancak Sarıkamış Harekâtı sırasında Türklere acımayan ve aman vermeyen kış şartları, bu defa da Rus birliklerini perişan edecekti. 1916-1917 kışı oldukça sertti. Rus askerlerinden neredeyse yüz bini hastalık ve soğuklar yüzünden hayatını kaybetti.

Almanya ve diğer cephelerde de yüzbinlerce ölü veren Ruslar Çanakkale cephesinin verdiği mali krizlerle de karşı karşıya kalınca daha fazla dayanamadı.

Savaşın doğurduğu ağır şartlar Rusya'da üç asırlık Çarlık rejimi nin sonunu getirdi. Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ile Ruslar savaştan çekilme kararı aldı. Osmanlı ve Rus delegeleri 18 Aralık 1917 de Erzincan'da bir mütareke akd ettiler.

Rusya ile barış görüşmeleri ise 9 Ocak 1918 tarihinde Brest-Litovsk'ta başladı. Nihayet 3 Mart 1918'de imzalanan anlaşma ile sona erdi. Osmanlı Devleti bu barış ile 1877-78 Harbinde Ruslara bıraktığı Elviye-i Selâse'yi (Kars, Ardahan, Batum) elde etmişti.

Öte yandan Ekim 1917'deki Bolşevik İhtilali ile birlikte Rus askerlerinin Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerden çekilmesi ile onların yerini alan Ermeni ve Gürcü çeteleri Türk ve Müslüman ahaliye kan kusturmaya başlamıştı. Bu çeteler bölgede neredeyse hiÇ durmadan akla gelmedik katliamlar yaptılar. Erzincan, Erzurum. Van, Kars, Sarıkamış tamamıyla tahrip edildi.[25]'

Bölgeden gelen imdat çığlıklarına daha fazla kayıtsız kalama) a[ı] Türk birlikleri nihayet 12 Şubat 1918'de harekete geçti. Karşılarım[a] Ermeni ve Gürcü çetelerinden başka mukavemet edecek bir A yoktu. Kazım Karabekir Paşa, Doğunun kurtarılması ile görevlendirilmişti. İlk olarak 13 Şubat'ta Erzincan ve Mamahatun kurtarıldı. 14 Şubat'ta Bayburt, Trabzon ve Gümüşhane, 12 Mart'ta Erzurum, 5

Nisan'da Sarıkamış, 7 Nisan'da Van, 14 Nisanda Batum, 25 Nisanda Kars Osmanlı orduları tarafından zapt edildi.[256]

Türk birlikleri girdiği şehirlerde Ermeni ve Gürcü çetelerinin yaptığı katliamlar karşısında dehşet içerisinde kalıyorlardı. Kazım Karabekir Paşa, Erzincan ı aldığında, "bin beş yüze yakın kadın ve çocuğun öldürüldüğünü, küçük köylerde ve kasabalarda Ermeni- lerin bir kulübe bile bırakmadan tahribat yaptığını, öldürülenler

arasında sütten kesilmemiş bebeklerin ve doksan yaşında ihtiyarların bulunduğunu" rapor etmişti.

Aynı akıbet Erzurum'la birlikte diğer şehir kasaba ve köylerin de başına gelecekti. Ermeniler Erzurum'da harabeye dönmüş bir şehir, on bin kadın, çocuk ve ihtiyar ölü bırakarak kaçmışlardı.

Öyle ki 1914-1919 yılları arasında Doğu Anadolu'da Ermeniler tarafından Van, Bitlis, Muş, Trabzon, Erzurum, Sarıkamış ve Kars çevresinde toplam 363.141 kişinin öldürüldüğü Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından tespit edilmişti.[257]

K Türk ordusunun Rusların çekilmesi ile başlayan süreçteki ataleti, karşılarında düzenli bir ordu bulunmadığı halde Rus generalinden Ermeni çetecilerini durdurması için adeta yalvarmak suretiyle boş yere beklemesi, tam iki ay kaybettirmiş ve katliamların büyümesine yol açmıştır.

■ MEDİNE MÜDAFAASI

■f Medine'de Fahreddin Paşa uzun bir süredir mahsur bulunuyordu, ahreddın Paşa, işler tehlikeye girmeden önce Medine'de Hazreti [e]ygamber'in mezarında bulunan mukaddes emanetleri İstanbul'a [na]klettirmişti.

[m] Diğer taraftan Necid Emiri Vehhabi Abdülaziz İbnü's-Suud'a [e] tup yazarak, Şerif Hüseyin'e karşı birlikte harbederek Mekke'yi

eh ,[8],[eÇlrmeyİ teklİf ettL Fahreddin] Paşa, Hicaz'ın Şerif Hüseyin'in <^n [e] bulunmasından ziyade kendi kontrolünde zannettiği İbnü's- p'un elinde olmasını tercih ediyordu. Oysa İbnü's-Suud, İngiliz

lerle anlaşmış olup, Arabistan'ın kendisine verileceği zamanı bekliyordu. Bu itibarla Fahreddin Paşanın teklifini düşünmemişti bile.

Fahreddin Paşa, erzakı tükenen şehirde zorlukla müdafaayı devam ettiriyordu. Halk ve askerler artık çekirge yemeye başlamışlardı.[258] Firara teşebbüs eden askerler şiddetle cezalandırılmaktaydı.

Fahreddin Paşa ve askerleri bir taraftan düşmanla, diğer taraftan açlık ve hastalıkla mücadele ederken Kanal Harekâtı felaketle bitmiş, Filistin elden çıkmış ve en yakın Osmanlı kuvvetleri Medineden 1300 km. uzakta kalmıştı. Bu sırada Osmanlı Devleti mağlûp olmuş ve Mondros Mütarekesini imzalamıştı *(3G Ekim 1918).*

Mütarekenin 16. maddesine göre teslim olması gereken Fahreddin Paşa buna yanaşmadı.[259] Ayrıca Bâbıâli'nın Mondros Mütarekesini tebliğ etmek üzere gönderdiği yüzbaşıyı da hapsetti.

Fahreddin Paşa, kaleyi tahliye etmesini teklif eden İstanbul Hükümetine, "Medine Kalesinden Türk bayrağını ben kendi elimle indiremem, eğer mutlaka tahliye edecekseniz buraya başka bir kumandan gönderin." cevabını vermişti. Fahreddin Paşa, "Takdır-ı İlâhî, rızâ-yı peygamberi ve irâde-i pâdişâhı şeref-müteallik oluncaya kadar Medine müdafaası devam edecektir." diyordu.[261]

Bu arada İttihatçıların Edirne'deki gibi garip tavırlarından birini de Fahreddin Paşa sergiledi. Şartlar giderek ağırlaşınca, teslim olmasını teklif eden yakınlarına, "Yemin ediyorum; teslim olmaktansa, Hazret-i Peygamberin merkadini havaya uçurarak, kendimi de, askerlerimi de mahvederim." diyerek tehditte bulundu.-6-

Peygamber Efendimizin merkadini havaya uçurmayı duşun mek nasıl bir halet-i ruhiyenin eseri olduğunu anlamak **mümkün** olmayacaktır.

Kumandanlarının delirdiğine hükmeden erkân-ı harbiye u Miralay Emin Bey başta olmak üzere, zâbitler birleşip merkez he\ •■[11] kurdular. Hükümetin teslim emrine itaatin askerliğin icabı oldu ğunu ifade ederek, Fahreddin Paşaya muhalefetlerini ilan ettiler Bu durum karşısında Şerif Hüseyin'in oğlu Şerif Ali ile yapıf[11]7 Ocak 1919 tarihli muahede ile şehrin tahliyesi kararlaştın " Tahliye günü olan 9 Ocak'ta Harem-i Şerife gelen Fahreddin Puf

Merkad-i Şerifi ziyaret ettikten sonra; ani bir kararla çıkmayı reddetti. Maiyetin paçaları tutuştu.[264] Çünkü evvelce, şehri terk etmektense, Ravza-ı Mutahhara bahçesindeki cephaneyi ateşleyerek hep beraber havaya uçuracağını söylemişti.

Şerif Abdullah, telefonda Necib Bey ile, "Siz, Sultan Abdülha- mid gibi padişahı tahtından indirmiş bir ordunun mensubusunuz. Fahreddin Paşayı niçin kolundan tutup atmıyorsunuz?" şeklinde müstehzi konuşmuştu.[265]

10 Ocak sabahı, zâbit ve askerler Paşayı kolundan tutup kıskıvrak yakalayarak otomobile bindirip Hâşimî karargâhında hazırlanmış olan çadırına götürdüler (10 Ocak 1919). Şerif Abdullah'ın kuvvetleri antlaşma gereğince 13 Ocak 1919'da Medine'ye girdi. Böylece Mondros Mütarekesinden yetmiş iki gün sonra Medine teslim edilmiş oldu.[256]

K DÜNYA VE AHİRET SULTAN1M1ZSIN!

Mülazim İdris Sabih Bey, Medine Müdafası sırasında açlık ve susuzluğun dayanılmaz hale geldiği vakitte Peygamber Efendimize bir şiir kaleme almıştı. Bu şiir Medine savunmasından öte Ravza-yı Mutahhara'yı savunan askerlerimizin samimiyetini, son Osmanlı erlerinin ihlasını yansıtmaktadır. Bir anlamda İdris Sabih Bey, son Osmanhlar bu mübarek makamlardan ayrılırken, Karahanlılar, Selçuklular, Memluk ve Osmanhlar adına duygularını Ravza-yı Mutahhara'ya gidip Fahr-i Kâinat Efendimize arz etmiştir. Şöyle ki:

Bir Ulu'l-emr idin emrine girdik I
Ezelden biatli hakanımızsın | Az
idik sayende murada erdik I Dünya
ve ahiret sultanımızsın

Unuttuk Ilhan'ı Kara Oğuz'u |
İşledik seni göz bebeğimize I ^ağışla
ey şefi' kusurumuzu
Bin küsür senelik emeğimize

■ Suçumuz çoksa da sunumuz yoktur
Şımardık müjde-i sahabetinle

Gönlümüz ganidir, gözümüz toktur Doyarız bir lokma şefaatinle...

Nedense kimseler dinlemez eyvah O kadar saf olan dileğimizi Bir ümmi isen de ya Rasulallah Ancak sen okursun yüreğimizi

Suları tükendi gülabdanların,
Dinmedi gözümüz yaşı merhamet J<ü)]eri soğudu buhurdanların,
Aşkınla bağrını yakmada millet

Gelmemiş Türkçe'de Kıys u Hassân'ın,
Yok bizde ne Bürde, ne Muallaka.
Yolunda baş veren Âl-i Osman'ın,
Lâl ile yazdığı tarihten başka

Ne kanlar akıttık hep senin için O Ulu Kitab'ın hakkıçün aziz
Gücümüz erişsin ve erişmesin Uğrunda her zaman döğüşeceğiz

Yapamaz Ertuğrul evladı sensiz Can verir canânı veremez Türkler
Ebedi hadimü'l-Harameyniniz Ölsek de ravzanı ruhumuz bekler[267]

MEHMED REŞAD HAN'IN VEFATI VE ŞAHSİYETİ

1917 yılına gelindiğinde memleketin durumu kadar Sultan Mehmed Reşad Han'ın sıhhati de bozulmaya başlamıştı. **Padişah** Meclis'in 1917 yılı açılış nutkunda artık öncekilerde olduğu gibi zaferlerden söz edemiyordu. Ülkeyi tam manasıyla bir **karamsarlık** sarmaya başlamıştı.

3 Şubat 1917'de İttihatçılarla iyice arası açılan Said Halim Paşa b tifa etti. Dâhiliye Nâzırı Talat Beye vezaret rütbesi verilerek **sadarete** getirildi. Enver ve Cemal Paşalar kabinedeki görevlerini **koruduk'[1]-**

Talat Paşa Hükümeti, Sultan Mehmed Reşad'ın birlikte çalıştığı onuncu ve sonuncu hükümet oldu. Ülkenin düştüğü elim vaziyette büyük bir ıstırap duyan Padişah bundan sonra adeta sarayına kapandı.

Devlet diye bir şey kalmamıştı. Buna rağmen İttihatçılar hâlâ post kavgası içerisinde idiler. Bu itibarla, son hastalığının başlangıcında kimse ile görüşmeyi istemez olmuştu. Bu ruh halini:

"Artık beni bıraksalar da haysiyetimle ölsem" sözleriyle ifade

ederdi.[268]

Öte yândan Padişah uzun bir süredir şeker hastalığından şikâyetçiydi. 24 Haziran 1918 gününe denk gelen Ramazan ayının on beşinci günü, mûtat olarak katıldığı Hırka-i Saâdet ziyaretini güçlükle yerine getirebilmişti. Bundan sonra sarayına çekildi, vefatına kadar dışarı çıkmadı; başkâtibinin getirdiği evrakı yatağında imzaladı.

Vefatından yedi yıl evvel cenaze masrafını ayırıp Hazine-i Hassa Umum Müdürlüğüne emaneten vermiş ve:

"Ben öldükten sonra cenazemin irade ile kalkmasını istemem" demişti.[269]

Saltanatı döneminde büyük buhranlar yaşayan Padişah, nihayet Mondros Mütarekesinin imzalanmasına sayılı günler kala 3 Temmuz 1918'de (Kadir gecesi) vefat etti. Sağlığında yaptırmış olduğu Eyüp Sultan haziresindeki türbesine defnedildi.[270] Saltanatı dokuz sene, iki ay, yedi gün sürmüştü. Beş hanımı olmuştu. İlk kadınefen- disi Kamres Hanım'dır. 1855 yılında Gence'de doğan Kamres Hanım ile 1872'de evlendi. Ondan iki erkek çocuğu oldu. Kamres Hanım 30 Nisan 1921'de vefat etmiş ve kocasının Eyüb Sultandaki türbesine defnolunmuştur. Sultan Reşad'ın ikinci kadmefendisi Dürr-i Adn (Cennet incisi) Hanım'dır. Şehzade Necmeddin Efendinin annesidir. U Ekim 1909'da vefat eden Dürr-i Adn Hanım Fâtih'te Gülüştü Kadınefendi Türbesinde medfundur.

Diğer eşleri Mihrengiz (1869-1938); Nazperver (1870-1930) ve ^ilfirib (1890-1953) Hanımlardır.

Sultan Mehmed Reşad'ın üç erkek çocuğu olmuştur. Kız çocuğu olmamıştır.

Mehmed Ziyaeddin Efendi, 1873'de Ortaköy Sarayında doğmuş olup 1938'de Mısır'da İskenderiye'de vefat etmiştir. Yurt dışına çıkarıldıktan sonra bir defa İstanbul'a turist olarak gelmiş ancak doğduğu şehri yalnızca vapurun güvertesinden gözleri yaşlı olarak seyredebilmiştir.

İkinci oğlu Mahmud Necmeddin Efendi, 23 Haziran 1878'de Kuruçeşme Sarayında doğmuştur. Babasının saltanatı sırasında i *913 Şene§indg* kâJp rahatsızlığından vefat etmiştir.

Üçüncü oğlu Ömer Hilmi Efendi 2 Mart 1886'da Ortaköy

Sarayında dünyaya gelmiş ve 2 Kasım 1935'de İskenderiye'de vefat etmiştir.

Mehmed Reşad Han, uzuna yakın orta boylu, şişman ve sarışın bir zât idi. Teni beyaz, burnu yassıca idi. Gözlerinin rengi çivit mâvisi idi.

Halim, selim, merhametli, dindar ve nazik bir hükümdardı. Genç yaşta Mevleviliğe intisap ettiği için şehzadelik döneminde Mesnevi ve diğer dini eserleri çok okumuştur. Ayrıca Osmanlı tarihini ve ecdadının menkıbelerini okumayı çok severdi. Bu ilgisi padişahlığı döneminde de devam etmiştir.

Terbiye ve nezaketi ise her türlü ölçünün üstünde bulunuyordu. O kadar ki, bazen vükelâ ile konuşurken bir hükümdar için caiz olmayacak derecede tevazu anlatan tabirler kullanırdı.[271]

Maiyetine karşı çok şefkatli davranır, biri rahatsızlansa iyileşin ceye kadar defalarca hatırını sorardı. Misafir kabul edeceği zaman mutlaka önünü iliklerdi. Hâfızası çok kuvvetliydi. Bunu yaşlılığına rağmen muhafaza etmişti. Geçen hâdiseleri en ince teferruatına kadar hatırlar ve naklederdi.

Cuma namazlarını ayrı ayrı camilerde kılmayı severdi. Boş zamanlarında ya kitap okur veya pek sevdiği güvercinlerle oyalanırdı. Gözleri sağlamdı. Pek az ışıkta ve gözlüksüz okur, fazla aydınlıktan rahatsız olurdu. Bunu bahane ederek elektrik ışığından kaçınırdı- Keza, hususi dairesine kalorifer yapılmasını da istememişti.

Başta Mevleviler olmak üzere tarikat erbabına karşı pek ziyade hürmet gösterir ve onlara her vesile ile iltifat ederdi.

Devrin adamları genelde kendisinin güzel ahlak sahibi olduğunda müttefiktir. Çok merhametli bir insan olup, fakir fukaraya, dul ve yetimlere yardım etmeyi en büyük görevi addederdi.

Konya Karapınar'da kendi adını taşıyan bir camisi bulunmaktadır.

ŞAHSİ HUSUSİYETLERİ

Sultan Mehmed Reşad'ın uzun süre mâbeyn başkâtipliğini yapan Ali Fuad Bey, hükümdarın şahsî hususiyetleri hakkında şu malumatı vermektedir:

"Sultanın en sevdiği tenezzühgâhı Ihlamur Kasrı idi... Cuma günleri selâmlık resminden sonra çoğunlukla Ihlamur ve yaz mevsimlerinde de Balmumcu Köşküne giderdi. Öğle yemeğini orada yiyip,

yemekten sonra bendegândan bazılarına o günkü gazeteleri okuturdu. Ardından bir miktar uyuduktan sonra (kaylule) abdest alıp, ikindi namazını eda ederdi... Ihlamur Köşkü bahçesinde çok gül ağacı bulunduğundan, gül mevsiminde beğendiklerinden birer gül koparıp haremlerine hediye olmak üzere götürürdü. Fakat ikişer tane kopartmaya kıyamazdı. Avdet ederken: "Başkâtip, bugün iyi eğlendik, değil mi?" derdi.

Padişah bu sâde *f*yeknesâk hayatı kendince eğlence ve dinlenme addederdi.

Namazlarını aksatmadan kılardı. Kılamadıkları olduysa da "El-hamdülillah üzerimde namaz borcu kalmadı; hepsini kaza edip ödedim." demiştir.

îyi yemekten de anlardı. Fakat gayet az yiyip, "hiçbir vakit sofradan karnım doyarak kalkmam." derdi.[272]

Sefirlerin adetleri veçhile kendi huzurunda ayak ayak üzerinde oturmalarına kızardı: "Gâvur geldi de ayaklarını burnuma soktu." diye konuşurdu.

Sultan Reşad latifeyi sever fakat gâyet nezih olmasını isterdi. Latife latif olmak gerek" vecizesini sık sık tekrarlardı.[273]

Yegâne zevki güvercinleri idi. Kuşçubaşı yeni cins bir güvercin yetiştirip kendisi de beğenmiş olduğundan, yanında bulunana "Kuşçubaşı'ya 3 lira atîye ver." dedi. Onun bu bahşişi az görmesi üzerine, benim yanımda mahcup olarak:

"Ne yapalım, bizim lütfumuz yoksa da kahrımız da yoktur." dedi.

Sultan Reşad ölümden korkmayıp, hal'den korkardı... Görüp işittiği bir şeyi, aradan zaman geçse de unutmazdı. Maiyetinden veya hâriçten bir kimse bahçesinin mahsûlünden bir hediye takdim ederse, memnun olurdu. Fakat az olmalı ve herhâlde adedi altıyı geçmemeli idi. Zannederim ki onun bu Jiâii, kâr (yük) *ZÛUnâi* kâ)˜ mamak maksadına dayanıyordu.

Birâderinden (Sultan Hamid) bahsederken, daima "Hakan" tâbirini kullanırdı. Kendisine bir haber gönderdiği vakit, 'Sakın Zât-ı Şâhâne tâbirini kullanmayın; birâderiniz ellerinizi öptü deyin' diye tembih ederdi. Sultan Hamid de haber yollarken, 'Hâk-i pây-i Şâhânelerine yüz sürerim', derdi.[274]

Sultan Reşad fıtraten zeki sayılmazsa da, zannolunduğu gibi idraksiz de değildi. Şuuru yerinde ve hâfızası metin idi.

Sultanın kalbi temiz ve tab'ı halim olup, kimseyi incitmezdi. "Ben birine hiddet edersem kalbini kırmamak için derhal namaza dururum; o vakte kadar hiddetim geçer." derdi.

Sultan Reşad, uzun sözden sıkılıp, dinlemek istemezdi... Selâmlık resmine güler yüzle çıkar ve selâmına duran erkân-ı askeriye ve mülkiyeden her birini, basmakalıp bir kaç sözle gönüllerini hoş ederdi..."

DEVLET ADAMLIĞI MI?

Sultan Mehmed Reşad tahta çıktığında felaketlerin içine yuvarlanmakta olan bir ülke bulmuştu. Ayrıca yıllardır Batılı Osmanlı düşmanlarının desteğiyle yeraltı örgütlenmesini tamamlamış ve ülkeye hâkim olmuş bir cuntanın pençesi altındaydı.[275]

Bunun neticesi olarak ülke dâhili karışıklıklar, isyanlar ve ciıŞ gailelerin girdabında boğulmaya başlamıştı. İttihatçılar ister idareyi

ellerinde tutsunlar ister tutmasınlar her zaman muktedir idiler. Onlara rağmen iş yapmak neredeyse mümkün değildi.

Mehmed Reşad Han'ın padişahlığı müddetince İttihatçıları saf dışı bırakabilecek ne gücü ve ne de kudreti olacaktı. İttihatçılar yeri geldiğinde Babıali'yi basacak, Sadrazamları katlettirecek kadar fütursuz ve korkusuz idiler.

Hâl böyle iken bazı tarihçiler padişahı korkak, iktidarsız, seviyesiz vesair ifadelerle aşağı göstermek için gayretkeş davranmaktadır. Halbuki aynı zihniyet sahipleri vatanın bütünlüğü, muhafazası, yüceliği için gayret gösteren İL Abdüljıajpjcj Harfi *İşC* diktatör, zorba, müstebit göstermekten geri durmamışlardı.

Nitekim hânedana dâmâd olan Tunuslu Hayreddin Paşazâde Salih Paşanın idamı için, İttihatçı liderlerinden Cemal Paşanın inadı ve tehdidi malumdur. Bu sebeple Padişah'ın Meşâyıh-ı Kiramdan Elif Efendiye:

"Herkes benim hiç bir işe karışmadığımdan, hattâ Kanun-ı Esâsî'nin bana verdiği hakları bile kullanmadığımdan şikâyetçi. Hâlbuki böyle yapmasam bu herifler beni Konya'ya gönderip cumhuriyet ilân ederler; ecdâd mirâsı saltanatın bekası için böyle yapıyorum." dediği rivayet olunmuştur.[276]

Yine o, Meşrutiyet padişahlığını hiçbir şeye karışmamak addeder ve hattâ:

"Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam, biraderin suçu ne idi?" derdi.[277] Böylece ağabeyini hal' edenlere bir anlamda tarihî bir cevap vermiş oluyordu.

Mehmed Reşad Han bütün acz ve zaafına rağmen, bazı hassas noktalarda atalarından tevarüs eden vakarlı davranışları da serdetmekten geri durmamıştır.

Nitekim Babıali Baskını ile iktidara gelen Mahmud Şevket Paşanın hâtıralarına göre, Kabine, Edirne'nin Bulgarlara terki şarhyla sulh yapmağa karar verdiğinde bunu Londra sefiri Tevfik Paşaya bildirmiş ve bu esaslar dâhilinde müzâkereye girişmeye Ntezun olduğu direktifini vermişti.

Mahmud Şevket Paşa, bu kararı Reşad Han'a naklettiğinde padişah kesin bir ifade ile:

"Edirne'yi terk etmemelisiniz." cevabım vermişti.[278] Balkan muharebeleri sırasında, Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmeleri karşısında Padişah'ın İstanbul'u terk etmesi bahis mevzuu edilmiş, Sultan Reşad ise bu teklife şöyle mukabelede bulunmuştu: "Askerimin başında şehit olmağa hazırım. Hayır! İstanbul'u katiyen terk etmeyeceğim".

BIW3 râğfflÇfi İttihatçılar onun için Konya'da bir köşk hazırlatmaya başlamış ve II. Abdülhamid Han'a giderek onu da ikna etmeye çalışmışlar ancak muvaffak olamamışlardı.

Cihan Harbi esnasında ise, Peygamber Efendimiz'in kabr-i şeriflerinin bulunduğu Medine-i Münevvere'nin, asla düşmana bırakılmamasını, buranın sonuna kadar müdafaa edilmesini istemiş; aksi halde makam-ı saltanattan çekileceğini bildirmişti.

Bütün bu tavırları padişahın yüksek millî ve manevi telâkkisine, mensubu bulunduğu büyük padişahlar ve sultanlar ailesinin, her halde naçiz, fakat lâyık bir ferdi olduğuna ışık tutmaktadır.

BUNA DERLER KUZUM ALMAN TUZAĞI! Mehmed Reşad Han dönemine İttihatçılar damga vurmuştu. Felaketler içerisinde geçen Cihan Harbi dönemini, ihtiyar bir mektep zabitinin İttihatçılar hakkında yazmış olduğu şu hicviye, çok güzel özetlemekteydi:

Bir yanda hırsızlık birçok rezalet
Eşkiya kaplamış köşe bucağı Bir
yanda dehşet, açlık, sefalet
Dağları doldurmuş asker kaçağı

Ağlayan, inleyen hadsiz hesapsız Bu
mülkü zapt etti dört beş kitapsız Bir
sürü serseri çulsuz, çorapsız Topladı
milletten tası, tarağı
Talat sadrazam, Enver kumandan

Cemal Suriye'de sahte bir sultan
Olunca tabii hiç utanmadan
Kalmadı meydanda bakkal çırağı

Cihadlar, fetvalar hepsi martaval
İşini uydur da durma sen de çal
Çalanlar Mehdi, çalmayan Deccal
Hepsinin yüzünde vardır duvağı

Her yol ağzında bir yurtla ocak
Kitaplar basılı hep kucak kucak
Türkistan ile Mısır bizim olacak Buna
derler kuzum Alman tuzağı

Doğruyu gören söyleyen yok heyhat
Bu işlere aklı eren yok heyhat
Zalimleri yere seren yok heyhat
Sönmeden zavallı Türk'ün ocağı

Fırıncı un çalmış çalar ya zahir
Hamurkarbaşı da namussuz kâfir
Levazım reisi hepsinden mahir
Vükela en büyük hırsız yatağı
İ *
Ey gönül sana mı düştü tasası El
ele vermişler beyi paşası Çekil bir
kenara sözün kısası Ölünceye
kadar yersin dayağı[279]

PADİŞAHIN ÜNLÜ GAZELİ

Tasavvuf ve edebiyatla da ilgilenen Mehmed Reşad Han şiir de yazardı. Nitekim Çanakkale'de deniz savaşları sonunda hüsrana uğrayan düşman ordularının kara muharebelerinde de mağlubiyete uğrayıp bölgeyi terk etmeleri üzerine şükür nişanesi olmak üzere bir gazel yazdı. Devrin hemen hemen bütün gazete ve mecmualarında Gazeli Hümayun, Manzume-i Hümayun, Manzume-i Garrâ-i Hümayun vs." başlıklarıyla yayımlanmıştır. Kâzım Uz (1872-1938) tarafından Rast makamında "Duâ-nâme-i Hazret-i Pâdişâhî" adıyla

marş olarak da bestelenmiştir. Gazel halk tarafından da ilgi ve sevgiyle karşılanmış ve bu şiire onlarca tahmis yazılmıştır.[280] Padişahın gazeli şu şekilde idi:

Savlet etmişdi Çanakkale'ye bahr u berden
Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavisi birden

Lâkin imdâd-ı İlâhî yetişip ordumuza
Oldu htr bir neferi kal'a-i pûlâd-beden

Asker evladlarımın pîşgeh-i azminde
Aczini eyledi idrâk nihâyet düşmen

Kadr u haysiyyeti pâmâl olarak etdi firâr
Kalb-i İslâma nüfûz etmeğe gelmiş-iken

Kapanıp secde-i şükrâna Reşad eyle duâ
Mülk-i İslâm'ı Hudâ eyleye dâim memen

Açıklaması:
"Müslümanların en güçlü iki düşmanı birleşerek denizden ve karadan Çanakkale'ye saldırıya geçmişti.

Fakat Allah'ın yardımı ordumuza yetişti ve askerlerimizin her bir neferi çelik bedenli birer kale oldu.

Asker evlatlarımın azmi karşısında düşman, sonunda acizliğini anladı.

Düşmanlar İslâm'ın kalbini (İstanbul'u) ele geçirmeye gelmiş iken şerefini ayaklar altına alarak kaçtı.

Ey Reşad! Şükür secdesine kapan ve Allah'ın İslâm ülkelerini daima güvenli kılması için dua et."

Çok sade ve basit bir şekilde kaleme alınan gazel, **Padişah'ın** samimi duygularını ifade etmektedir. İçinde düşünce ve kelime tekrarı yoktur. Sehl-i mümteni örneği sayılabilecek değerdedir.[2']

Padişah'ın gazeline, Yahya Kemal Bey'in yaptığı **mükemmel** tahmis şu şekildedir:[282]

Cepheden topları ejder gibi bârû-efgen
Arkasından gemiler bir sürü dîv-i âhen Gökde
tayyarelerinden saçarak nâr-ı fiten *Savlet
etmişdi Çanakkale'ye bahr ü herden Ehl-i
İslâm'ın iki hasm-ı kavisi birden*

Kadın erkek anadan tâ süt emen yavrumuza
Hepimiz cânla sarıldıkça vatan duygumuza
İntizâr eyledi gafletle adû korkumuza *Lâkin
imdâd-ı İlâhî yetişip ordumuza Oldu her bir
neferi kalâ-ipûlâd-beden*

Şükür Allah'a ki gördüm bu mübarek sinde
Kahraman ordumu serhadde muzaffer zinde
Müjde İrân ile Tûrâna ve Çin ü Hinde *Asker
evlâdlarımın pîşgeh-i azminde Aczini eyledi
idrâk nihâyet düşmen*

Allah Allah nidâsıyla muhâcim ahrâr
Tepelerden boşanıp sâika-vârî kahhâr Etdiler
düşmeni bir öyle ki iclâ-yı kenâr *Kadr ü
haysiyyeti pâmâl olarak etdifirâr Kalb-i İslâm'a
nüfuz etmeğegelmiş-iken*

Rûh-ı peygamberi tebşire giderken şühedâ
Millet arkanda bugün vecd ile tekbîr-serâ Yürü
mihrâb-ı hilâfetde senâ-hân-ı Huda *Kapanıp
secde-i şükrâna Reşâd eyle duâ Mülk-i İslâm'ı
Hudâ eyleye dâim me'men*

İKİNCİ BOLUM

SULTAN VI. MEHMED VAHİDEDDİN

"Facialara ve olaylara kalkan olamadım ise de paratoner vazifesi gördüm. Bütün musibetleri üzerime çektim. Kendimi feda ederek vatanı kurtarmaya çalıştım."

Sultan Vahideddin

Mehmed Reşad Han'ın vefat etmesiyle birlikte Sadrazam Talat Paşa ve Başkumandan Vekili Enver Paşa durumu arz edip tahta davet etmek üzere Çengelköy'de bulunan Veliaht Vahideddin Efendiye gittir. 57 yâŞIfidditi Vahideddin Efendi ö şifada hanedanın en yaşİı üyesi olup saltanat namzedi idi.

Heyet, baş sağlığından ve teselliden sonra biat töreninin ne vakit ve ne yolda olacağını kendisine sordu. Veliaht Vahideddin, "Hele bir defa rahmetli biraderime gerekli olan hürmet ve hizmeti yerine getirelim, dinî töreni yapalım, sonra konuşuruz." diyerek cevapladı. Saltanat sürebilmek için ülkeyi mahveden İttihatçıların önde gelen üç üyesi muhakkak ki bu cevaba çok şaşırmıştı.

Talat Paşa, "Efendimiz, Allah'ın kanunu ne ise olur. Emr-i Hak vaki oldu. Teessür ve hürmet tabii olmakla beraber anayasa gereği hanedanın en yaşlı erkeği ve veliaht olmanız dolayısıyla evvela biat etmemize müsaade buyurunuz." dedikten sonra kalkıp elini tutmak ve biat etmek istedi.

Veliaht Vahideddin ise naz yapmıyordu. Elini çekerek, "Acele etmeyiniz. Bu konuda benim de bazı düşüncelerim, endişelerim vardır. Yarma kadar müsaade ediniz. Bu gece bir defa daha sâlim fikirle düşüneyim. Hal ve vaziyeti tetkik edeyim. Biraderin son hizmetinde bulunayım. Ben de kati kararımı vereyim." dedi.[1]

Veliaht Şehzadenin ertesi günkü cevabı olumlu olacaktı. O, zor zamanda vazifeden kaçmamak ve verasette kendisinden sonra gelen kuzeni Abdülmecid Efendiye güvenmediği için istemeyerek de olsa tahta geçmeyi kabul etmişti.

Nitekim Sadrazam Talat Paşa ve ekibine saltanatı kabul edişini Şu ifadelerle bildirecektir:

"Şimdi ben iki yönden taziyete ve teselliye muhtaç bulunuyorum. Biri biraderim ve meşrutiyeti hakikaten koruyan bir padişahı kaybettiğimden, diğeri de dağılan devlet makamını ve belki cihanın en nazik bir anında işgale mecburiyetimden... Fakat enine boyuna düşündüm. Sizlerin deruhte etmekle olduğunuz mesuliyetlere ve ifası vacip hizmetlere kıyasen ben de vatani bir hizmette bulunabilmek ümidiyle ve Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve vekili olduğum şanı yüce Peygamberin ruhani medetiyle işbirliğine karar verdim. Tevfik Allah'tandır."[2]

Vahideddin Han, cülus töreni için Topftapi Şarabi'/îâ gddİğİflde ağabeyi Sultan Reşad'ın naaşım Hırka-i Saadet çeşmesi önünde gördüğünde tabutu yanında durup Fatiha okudu. Sonra yanındakilere dönerek büyük üzüntü içerisinde "taht ile laht arasındaki mesafe ne kadar kısa" demekten kendini alamadı.

îlk kez kamera ile de görüntülenen bu yüzlerce yıllık devlet geleneği törenle, 36. ve sonuncusu olacak Osmanlı padişahı Sultan Vahideddin, VI. Mehmed unvanıyla, Babüssade önüne konulan zümrütlerle süslü, tarihî altın tahta oturdu. Dışarıdan debdebeli ve hoş görünen bu manzaraya karşılık Padişah kendisini nelerin beklediğinin idraki içerisindeydi. Yanında duran Şeyhülislâm Musa Kazım Efendiye:

"Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan layıkıyla tahsil edemedim. Sinnim kemale erdi, dünyada bir emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz malum olmadığından bu makama hazır da değildim. Fakat takdir-i ilahi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhde eyledim. Şaşmış bir haldeyim bana dua ediniz." demişti.[3]

Devlet meselelerinde ağabeyi gibi geri durmayıp inisiyatif kul lanacağını ifade ederken:

"Ben devlet ve memleketime bir hizmet ümidinde bulunmasaydım Çengelköyunde rahat rahat otururken bu bâr-ı azîmi kabul etmezdim. Bu yaştan sonra mezarıma pâdişâh diye **yazdırmak** hevesinde değilim." diyecekti.[4]

Yine tebrik için gelen yakınlarına “Tahta değil kubura oturdum.” diyerek h

etmiş ve dua etmelerini istemişti.

Böylece yeni padişahın biat merasimi icra edildi (4 Temmuz 1918). Osmanlı saltanat selamlama teamülü olarak 101 pare top atışı yapıldı.

Vahideddin Han'ın cülus merasimi sırasında İttihatçılara mesafeli duruşu da görülecekti. Tören sırasında gelenek gereği devlet erkânının öpmekte olduğu tahtın saçağını, kendisinden hazzetmediği İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Baş Mabeynci Tevfik Bey'in tutmasını istemeyerek sert bir el hareketiyle onu yanından uzaklaştırdı ve bu işi İkinci Mabeynci Nüzhet Beye verdi.[5]

Cülus merasiminin ardından Sultan V. Mehmed Reşad'ın cenaze merasimi gerçekleştirildi ve merhum Padişah Eyüp'te evvelce kendi yaptırdığı türbeye defnedildi.

EYVAH BU BİR FELAKET!

Vahideddin Han, Topkapı Sarayında Bağdat Köşkünden çıktığı sırada yolda yürümekte zahmet çektiği cihetle maiyetindekilerden bastonunu istemişti. Yanındakiler telaş içerisinde bastonun Çengelköy'ünde unutulmuş olduğunu söylemeleri üzerine, "Eyvah bu bir felaket!" diyerek yürüdü.[6] Bastonu (hizmeti) unutanlar devleti de unutuyordu.

Vahideddin Han'ın kendilerine mesafeli olduğunu anlayan İttihatçılar, yeni padişahın davranışlarını ve atacağı adımları dikkatle takip etmeye başlamışlardı. İttihat ve Terakkinin gücünü bilen Padişah da devletin bu en nazik bir zamanında ortalığı karıştıracak adımlar atmayacaktı. Zira Cihan Harbinin sonu gelmişti. Dokuz yıldır memleketin kaderi ile oynayanlar hadiseyi nasıl neticelendire- ceklerdi onu görecekti. Dolayısıyla ertesi gün kabul ettiği Sadrazam Talat Paşayı görevinde bırakırken şöyle konuştu:

"Ben az söyleyeyim, siz çok anlayın! Bugün benim hiçbir siyasi kanaatim olamaz. Girdikleri bu büyük badirede milletimin muzaffer olmasını temenni etmekten başka bir endişem de bulunamaz. Esasen milletimin tamamı tek bir kütle halinde bir parti farz edilse, onun tabii başkanı ben olacağım. Fakat sorumlu heyet sizlersiniz.

Sizi takviyeden başka bir fikir ve emelim ve hususi mesleğim yoktur. Benden emin ve müsterih olarak vazifenizi yapmaya devam edersiniz. Cenab-ı Hak yardımcınız olsun. Anayasa ve meşrutiyet hükümlerine sadığım."[7]

Talat Paşa ve İttihatçılar, Padişah'ın bu ifadelerinden müsterih olarak sükûnet bulacaklardı. Padişah, Enver Paşayı ise sadece Erkân-ı Harbiye Reisi olarak bıraktı. İttihatçıların bir numaralı adamı artık Başkumandan Vekili değildi.

Sultan Vahideddin, daha sonra Meclis-i Mebusan'daki merasime katıldı. Burada "Şer'i Şerif *VS* Kanunri E5â§İ ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğime vallahi billahi" diyerek yemin etti. Sonra vekillere ve ayana, "Ey bu salonda hazır bulunan saygın kişiler, bu aynı yemin sözlerimi tekrar buyurmanızı talep ederim." diyerek, yemin metnini bir kez de Talat Paşaya okuturken Meclis- tekiler "vallahi billahi" sözleriyle yemine iştirak ettiler.

Mehmed Vahideddin, 31 Ağustos tarihinde ise Eyüp Sultan Hazretlerinin türbesinde kılıç kuşanma törenine katıldı. Eyüp'te Bostan iskelesine inen ve burada devlet erkânı tarafından karşılanan padişah, sonrasında camiye hareket etmiş, dış kapı ile türbe kapısı arasında iki sıra halinde sağlı sollu sıralanan devlet erkânının arasından geçerken de başı ile onları selamlamıştır. Vahideddin Han türbeye ulaştığında, sırtında teberrüken büyük atası Fatih Sultan Mehmed'e ait bir pelerin bulunmaktaydı.

Türbede Fetih Suresi okunduktan ve dualar edildikten sonra kılıç kuşanma törenine geçildi. O sırada Şeyh Ahmed Senusi, Nakibü'l-eşraf Efendi, Çelebi Efendi, Şerif Nasır Bey gibi âlim ve şeyhler türbede hazır bulunuyordu. Hazine-i Hümayun Kethüdası Hafız Refik Bey, bir sehpa üzerinde duran Hazreti Ömer'e ait kılıcı beline kuşanması için usulen Padişaha takdim etti. Padişah ise Şeyh Ahmed Senusi'yi[8] işaret ederek töreni kimin icra etmesi gerektiğini işaret etmiş oldu. Bunun üzerine Şeyh Ahmed Senusi kılıcı besmele ile eline aldı ve tekrar Fetih Suresini okuyarak Padişaha kuşattı.[1']

Ardından şehzadeler ve vükelâ türbe dışına çıkarılırken, Padişah içeride iki rekât şükür namazı kılıp dua ettikten sonra türbeden ayrıldı.

Tören alayı bundan sonra planlandığı gibi karadan Edirnekapı yoluyla Fatihe geldi. Padişah burada ceddi Fatih Sultan Mehmed'in türbesini ve Divan Yolundan geçerken de büyük babası Sultan Mahmud ve ağabeyi II. Abdülhamid Han'ın kabrini ziyaret ederek dualarda bulundu.

Padişah ordu ve donanmaya da bir bildiri yayınlayarak moral vermeyi ihmal etmeyecekti. Vahideddin Han, askerine şöyle seslenmişti:

"Ağabeyim Sultan Mehmed Reşad Hazretlerinin hepimizi ağlatan kaybı ile emir ve kumandanızı ele alıyorum. Senelerden beri müşkülat içinde Osmanlı ve İslâm tarihine, hanedanım için şanslı sahifeler ilave eden siz aslanlar yurdunun kahraman yavrularına, memnuniyet-i şahanemi beyan eder ve bu uğurda Hakk'ın rahmetine kavuşarak er meydanlarında can vermiş olan şehitleri derin bir saygıyla anarım. Din ve vatanımızın selameti için şimdiye dek pek kanlı bir surette, kahraman müttefiklerimizle omuz omuza devam ettiğimiz başarılarla dolu harp seneleri, herhalde azalmakta, fakat henüz bitmemiştir. İşte bugüne kadar olduğumuz gibi, Cenab-ı Hakk'ın haklı davamızda daima bizimle beraber olacağından zerrece şüphe etmeyerek aynı azimle düşmanla savaşmada devam ediniz. Her yerde güvenle taşıdığınız sancağım, size daima zafer ve muvaffakiyet yolu göstersin. Allah'ın lütfü ve Peygamber Efendimiz'in ruhaniyeti siz kahraman askerlerimin yardımcısı olsun."[10]

CİHAN HARBİ'NDE SON DURUM!

Sultan Vahideddin en kötü şartlarda tahta çıkan Osmanlı padişahı olmuştu. Zira Birinci Cihan Harbinin korkunç neticeleri artık görülmeye başlamıştı.

Osmanlı orduları 1917 yılından itibaren felaket üzerine felaket yaşamıştı. Bütün cepheler çözülmüş bozgunlar üst üste gelmişti.

Sadece Karadeniz sahillerini ellerini kollarını sallaya sallaya Rapteden Rus ordularını, merkezde başlayan Bolşevik İhtilali durdurmuştu.

Bolşevikler 14 Kasım 1917'de bir darbe ile Rusya'da iktidarı ele geçirdiler. Çarlık rejimi yıkılmıştı. Dolayısıyla yeni hükümet 15

Aralık 1917'de Almanya ve müttefikleriyle önce mütareke ardından 3 Mart 1918de de Brest Litovsk Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekildi. Böylece Osmanlı Kafkas orduları bundan istifade ile doğudaki kötü vaziyetini kurtaracaktı.

Fakat Rusyadaki gelişmeler Müttefik Devletleri sarsmayacaktı. Çünkü Çarlığın yıkılmasından birkaç ay evvel, 6 Nisan 1917de, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya'ya karşı savaşa girmişti. Bu

kararın alınmasında başlıca sebep Alman denizaltılarının Amerikan ticaret gemilerini batırmasıydı. Amerika Birleşik Devletlerinin İngiltere ve müttefikleri tarafında savaşa katılması Rusya'nın harpten çekilişini telafi etti.

Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, her iki tarafın genel çıkarlarını da gözettiği iddiasıyla barış prensiplerini belirlemiş ve bunları 8 Ocak 1918 tarihinde Kongrede yaptığı konuşmada on dört madde halinde açıklamıştı.

Wilson'un, 8 Ocak 1918'de yayımladığı on dört prensipten on İkincisi, nüfusunun çoğunluğu Türk olan bölgelerde Osmanlı Devletinin devam etmesini ve Türk olmayan bölgelerde de halkın oyuna başvurulmasını öngörüyordu. Bu madde Türk devlet adamlarını ümitlendirecek hatta savaştan çekilmek için fırsat dahi telakki edilecek ise de bu beklentiler boşa çıkacaktır.

Almanların 21 Mart 1918'de Batı Cephesinde bütün güçlerini toplayarak Fransa üzerine başlattıkları son taarruz da neticesiz kalmıştı. Artık elindeki mevzileri savunmak için çaba sarf etmeye başlamıştı.

Osmanlıların ise Kudüs'ün düşmesiyle Filistin cephesi çökmüştü. Bu cephede başarısızlıklarla dolu bir komutanlık örneği sergileyen Falkenhayn, yerini 19 Şubat 1918'de bir başka Alman General Liman von Sanders'e bırakmak durumunda kalmıştı. Sanders, İngilizlerin Amman'ı ele geçirmek üzere başlattıkları Şeria Muharebelerini (11 ve 30 Nisan 1918) kazanarak ilerleyişlerini durdurmaya muvaffak olmuştu.

İşte böyle bir dönemde saltanata geçen (4 Temmuz 1918) Vahideddin Han imparatorluğun gidişini biraderi gibi gözleri kapak

bir şekilde takip etmek niyetinde değildi. İdareye geçtikten çok kısa bir süre sonra Başkumandanlık sıfatını bizzat kendi üzerine aldı. Yıldızda haremin hemen bitişiğine hususi bir kurmay teşkilatı oluşturdu. Başına Damat Binbaşı İsmail Hakkı Bey'i getirdi. Harbin gerek safahatını ve takibini buradan yapacaktı.

YAPACAK BİR ŞEY KALMADI!

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Avusturya/Karlsbad kaplıcalarında dinleniyordu. Sultan Vahideddin kendisini görüşmek üzere, 5 Ağustos 1918de Saray'a çağırmıştı. Görüşmede, "...Sizi Suriye'ye komutan atadım. Oradaki durum önem kazanmıştır. Sizden istediğim o tarafları düşman eline geçirtmeyeceksiniz! Verdiğim görevi başarıyla yapacağınıza inanıyorum. Hemen o kıtaya hareket etmelisiniz!" diyerek iradesini bildirdi. Padişah bu sırada yanındaki Alman generallerine de, "Bu komutan, çok beğendiğim ve güvendiğim birdir, dediklerimi yapabilir." diyerek de fikrini beyan etmişti.[11]

Böylece Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu Komutanlığını ikinci defa teslim aldı.

Öte yandan İngilizler, II. Şeria Muharebesinden itibaren, beş ay süresince hazırlık yapmışlardı. 19 Eylül 1918'de Edmund Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetleri, genel taarruza geçerek üç ordudan oluşan Yıldırım Orduları Grubunu ağır bir hezimete uğrattı.[12] Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu'nun çevrilme tehlikesine karşı Şeria Nehrinin doğusuna doğru çekildi.[13]

Mustafa Kemal Paşa hezimetin ertesi günü 20 Eylül 1918 tarihinde Vahideddin Han'ın başyaveri Naci (Eldeniz) Beye bir telgraf çekerek ordunun vaziyetini belirterek bir an evvel sulh yapılmasını önerdi.

"Talat Paşa Kabinesinin meflûç bir halde, Tevfik Paşa Hazretleri'nin de muayyen bir kabine teşkilinde müşkülata maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten mevcut kuvvetler müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha müsait ve ezici şartlar 'hraz etmektedir. Müttefikan olmadığı takdirde münferiden ve behemehâl sulhu takarrür ettirmek lazımdır. Bunun için fevtolu- nacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kâmilen elden çıkması ve devletimizin gayri kabil-i telafi mehalike maruz kalması uzak-ihtimal değildir."[14]

Mustafa Kemal yeni hükümette kendisinin de Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olarak görevlendirilmesini istemişti.

İngilizlerin harekâtı ise devam ediyordu. İngiliz Kuvvetleri Nab- lus Meydan Muharebesini kazanarak Filistin Cephesini çökerttiler. Ardından

Suriye'yi işgal ederek 1 Ekim'de Şam'ı, 25 Ekim'de Halep'i eje geçirdiler. Asırlardır Türkler tarafından idare edilen vatan toprakları birkaç gün içinde peş peşe kopüp gitti.

Artık Anadolu tehdit altına girmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa ricatinin sebebini yapacak hiçbir şey kalmamıştı diyerek müdafaa edecektir. Nitekim 7 Ekim 1918'de, Padişaha çektiği telgrafta:

. .Enver Paşa gibi bir ahmak müdir-i harekât-ı umumiye (genel harekât müdürü) olmasa idi ve burada beş-on bin kişilik bir heyet-i askeriyenin başında ilk top sadâsında ordusunu bırakıp kaçan ve şahsını kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye-beriye iltica eden kumandan -Cevad Paşa- ve hiçbir vaziyet-i askeriyeyi (askerî durumu) takdir edemeyen bir Dördüncü Ordu Kumandanı -Cemal Paşa- bulunmasa idi ve bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir grup karargâhı olmasa idi... Bu andan sonra, artık sulhtan başka yapılacak bir şey kalmamıştır." diyerek bir kez daha barış yapılması teklifinde bulunmuştu.[1] '

Diğer taraftan Batı'da İngiliz ve Fransız birlikleri Bulgaristan'ı mağlup ettikten sonra Trakya'ya yönelmişlerdi. Mevcut ordularının zayiatım telafi edemeyen Osmanlı Devletinin Trakya'dan gelen bu ciddi tehdide karşı askerî bir kuvvet oluşturma imkânı kalmamıştı. Ayrıca Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile birlikte Almanya'yla bağlantısı da kopmuştu. Bu nedenle devletin teslim bayrağım çek mek ve ateşkes istemekten başka çaresi kalmamış görünüyordu.

Gelinen bu feci durum üzerine Sultan Vahideddin İttihatçı hükümetten istifasını istedi (8 Ekim 1918). Padişah, Talat Paşanın istifası ile birlikte Ahmed Tevfik Paşayı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ancak Tevfik Paşanın bütün gayretlerine rağmen hükümeti kuramayacağını bildirmesi üzerine sadaret mührü Mustafa Kemal Paşanın da desteklediği Ahmed İzzet Paşaya verildi (14 Ekim 1918).

Mustafa Kemal Paşa, Başyaver Naci Beye gönderdiği telgrafta sadaretin İzzet Paşaya tevcihini ve Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Can- bolat, Şeyhülislâm Hayri Efendi ile birlikte kendisinin de içinde dâhil olduğu bir kabine oluşturulmasını rica ediyordu.[16]

Mustafa Kemal Paşanın bir taraftan Şam ve Halep'te İngiliz ordularına hiç karşı koymadan çekilirken diğer taraftan İstanbul'da kurulacak hükümete kabine üyeleri sunması ve kendisine nazırlık istemesi hayret verici hadiselerdendi.. Ayrıca Filistin'den Haleb'e kadar çekilmesini, Helen tarihçi Ksenophon'un ünlü eseri Onbin- lerin Dönüşüne benzeterek övüp

yüceltmiş ve birçok kumandan ve subayın terfiini istemişti. Fakat İzzet Paşa, "Büyük bir yenilginin ardından ödüllendirme yönüne gidilemez." diyerek bu isteği reddedecektir.[17]

TESLİMİYET GÖRÜŞMELERİ

Ahmed İzzet Paşa, kabineyi teşkil ederken Mustafa Kemal Paşanın grubundan Rauf (Orbay) ve Fethi (Okyar) Beyleri de almıştı. Mustafa Kemal'in beklenti içerisinde olduğu Harbiye Nazırlığı görevini ise kendi uhdesinde tutmuştu. Bunun sebebini, "Henüz mütareke yapılmadan bir ordu kumandanını cepheden almak doğru olmayacaktır." diyerek belirtmişti.[18]

Yeni hükümetin ilk işi barış görüşmelerini yürütecek heyeti teşkil etmek olacaktı.

Aslında Talat Paşa Hükümeti, savaşın sonlanmasına yakın bir tarihte İngilizlerle ateşkes konusunda anlaşabilmek için yoğun bir faaliyete geçmiş bulunuyordu. İzmir Valisi Rahmi Bey ile vilâyetin Hariciye İşleri Müdürü Karabi Bey İzmir'de ticaretle meşgul Fransız tebaasından M. Giraud'u devreye sokarak ateşkes imkânını araştırmışlardı. 6 Ekim'de Liverpool kruvazörü ile Yunanistan'ın Pire Limanına geçen heyet burada İngiliz ve Fransız elçileriyle görüşmüşler ancak olumlu bir cevap alamadan geri dönmüşlerdi. Daha sonra Britanya nazırlarından Barnes, bu reddi şöyle açıklayacaktır:

"Biz mütarekeyi daha önce imza edebilirdik. Çünkü Türkler elimizde idi. Türkler bize 15 gündür barış için rica ediyorlardı. Fakat ilerideki Arap devletinin başkenti Halep şehrini işgal etmedikçe bizim onlarla bir sonuca varmakta bir acelemiz yoktu."[19]

Talat Paşa daha sonra bu konuda ünlü İngiliz casusu Aubrey Herbert'e yakınırken (1921) Sultan II. Abdülhamid Hana darbe yaptıkları dönemden itibaren kendilerine karşı nasıl bir teslimiyetçi ruhla hareket ettiklerini fakat onların buna aldırmadıklarını belirterek şöyle diyecektir:

"Sanıyorum dünyâ târihinde hiçbir güç, bir başkasına, bizim ihtilal yaptığımız dönemde İngiltere'nin Türkiye'ye davrandığı kadar buyurgan bir tutum içinde olmamıştır. Oysa ihtilalin ileri gelenleri sizden hoşlanıyor, halk ise adeta size tapıyordu. Bir gün büyükelçinin atlarını arabasından çözdüler ve arabayı elçilik binasına kadar çekip götürdüler. Bu pek küçük bir şey, bir sembol... Elçi isteseydi, arabanın kendi üzerlerinden geçmesine bile ses çıkarmazlardı. Oysa siz bizden uzak duruyordunuz. Elçi soğuktu, Fitz Maunce ise düşmanca bir tutum içindeydi. Biz de kendimizi ayakta tutmanın bir yolunu bulmaya çalışıyorduk. Aramızın soğumasından sonra bile sizinle yeniden dost olmaya çabaladık; bunun için onulmaz muhalifimiz Kâmil'in sadrazamlığını kabul ettik. Ne bu ne de yaptığımız başka şeyler sizi hoşnut etti. Bizi Almanya'nın kollarına attınız. Bizim başka seçeneğimiz yoktu. Öteki seçenekler ya ölüm, ya paylaşılma demekti."[20]

Diğer taraftan barış görüşmelerini yürütenlerden biri de Ah med İzzet Paşa idi. O da, henüz sadrazam olmadan önce 3 Ekini 1918'de Kutu 1-Amâre Savaşında esir alınan ve Heybeliada'da tutulan General Townshend ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede savaşla ilgili genel durum değerlendirmesi ve İngiltere ile muhtemel bir ateşkes ihtimali üzerinde durulmuştu. Bu tarihte Ahmed İzzet Paşa, sadrazam olmadığı için bu görüşme, karşılıklı fikir alışverişi şeklinde sürmüştü.

Townshend, 12 Ekim'de İzzet Paşanın sadrazam olduğunu öğrenince kendisinden derhal mülakat istedi. Büyük dostu olarak gördüğü Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Beye, bir mektupla, İngiltere ile müzakerelerde Türk hükümetini desteklemek istediğini bildirdi. İzzet Paşa bu tekliften büyük onur ve ferahlık duymuştu.

Sadrazam, 17 Ekim günü bir zamanlar gururla esir alınan General Tovvnshend'e büyük bir zillet içerisinde gözyaşları ile, "İşin içinden nasıl çıkacağız?" diye sordu. Sonra da özür dilercesine devam etti:

"İngiltere'ye karşı savaşmak Enver partisinin bir cinayeti olmuştur. İngiltere, Osmanlı'yı Almanya'ya karşı korursa Türk hükümeti de Çanakkale Boğazını açmağa hazırdır."

Townshend görüşmeden sonra Büyükada'ya dönerken Bağdat önünde "bir avuç insanla" başaramadığını, şimdi başarmış olmaktan dolayı büyük bir kıvanç duyuyordu. Zira birkaç güne kadar yirmi bin Almanı İstanbul'da ya esir veya Türkiye'den def edeceklerdi.[21]

Aynı günün akşamı Rauf Bey, Büyükada'da Townshed'ı ziyaret etti. İngiliz ordularının harekâtım bir an evvel durdurması dileğiyle isteklerini kendisine iletti. Buna göre:

Osmanlı, İngiltere ile dost olmak ve himayesini kazanmak istemektedir.

Osmanlı, İtilâf ordularının işgalindeki araziye Padişah'ın metbu- iyeti şartıyla idare muhtariyetini verecektir. İngiltere bu hükümet rejimini destekleyecektir.

Osmanlı siyasi, mali ve sınai istiklâle sahip olacaktır.

Mali buhran halinde İngiltere, Osmanlıya para yardımında bulunacaktır.

İki saatlik görüşmede taraflar sonuçtan memnundu. Rauf Bey, Çanakkale Boğazının zorlanmamasına vasıta olmasını Townshend'dan bilhassa isteyerek, "Aksi halde İstanbul'da büyük bir kaos meydana gelir." diyerek endişelerini belirtti. Sonunda generale şu sözlerle veda etti:

| "Kısaca bize centilmence muamele ediniz, o zaman biz de size sadık oluruz".

Bu müzakerelerde daha sonra Lozan'da göreceğimiz Hahambaşı Naum Efendinin görev alması da dikkati çekiyordu.[22]

Görüldüğü üzere Mondros'a gitmeden önce Türk kurmayları ve sadrazamı her türlü acziyet içerisinde teslim bayrağını çekmiş olduklarını karşı tarafa açıkça göstermiş bulunuyorlardı. Yaptığı görüşmelerden istediği sonucu elde eden Townshend, 20 Ekim'de yanına katılan yaveri Tevfik (Birmen) Bey'le birlikte Midilli'ye vardı ve İzzet Paşanın şartlarını derhal Londra'ya bildirdi.

Londra Türkler açısından böylesine teslimiyet içeren şartlara inanamamış ve fantastik (hayal mahsulü) olarak vasıflandırmıştı. Townshend, Mondros'a gitmek ve diğer emirleri orada beklemek direktifini âldl. Bu Şirâda Amiral Çalthorpe'a, barış tartışmalarına girişmek üzere, Türk hükümetine mütareke müzakerelerinde bulunmak için tam yetkili bir şahıs göndermesi gerektiğini bildirmesi talimatı verildi.

Ertesi gün, Townshend'dan bilgiyi alan Tevfik Bey, tam salahiyetli bir murahhaslar heyetinin gönderilmesi hususunda îzzet Paşaya İzmir'den telgraf çekti.

Vahideddin Han'ın murahhas olarak Damat Ferid Paşayı göndermek istediğinde İzzet Paşa, büyük bir telaşa kapılmıştı. Zira bu durumda verilen

sözlerin görüşmelerin hiçbir önemi kalmayacaktı.

"Bu adam mecnundur; bu misillû vezâif-i mühimme kendisine nasıl tevdi olunabilir?" diyerek karşı çıkmak istemişse de Padişah, "Biz onu idare ederiz." diyerek fikrinde ısrar etti.[23] Zira Vahideddin Han görüşmeye asker bir kişinin gitmesini doğru bulmuyordu.

Padişah'ın Ferid Paşa hususunda ısrarı karşısında İzzet Paşa der hal Babıali'ye geçti. Burada Vükelâ Meclisince Rauf Bey'i oy birliği ile heyetin başı seçtirdi. Böylece İngilizlerle teslimiyet hususunda her konuda anlaşmış bulunan Sadrazam ve Rauf Bey rahatlamışlardı. Padişah, bu oldu-bitti hareketini hiç istemeyerek mecburen kabul etmek durumunda kalmıştı.[24]

MONDROS MÜTAREKESİ

Sadrazam İzzet Paşa ve hükümet üyeleri, 24 Ekim 1918 de Babıali'de kendi aralarında yapmış oldukları görüşme sonucunda ateşkes görüşmelerine Padişah'ın kararının aksine baş delege ola rak Bahriye Nazırı Rauf Bey ve yanında Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey'in gitmesinin uygun olacağı konusunda hem fikir olmuşlardı.

Limni Adasının Mondros Limanındaki Agamemnon zırhlısına giden Osmanlı heyeti, burada dört gün süren müzakerelerden sonra 30 Ekim 1918'de Amiral Calthorpe'un dikte ettirdiği hükümleri içeren meşum Mondros Mütarekesini imzaladılar. Zaten İngilizlerle anlaşmış olarak giden Rauf Bey'in anlaşmayı kabulü zor olmamıştı.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devletinin devlet vasfını bitiriyor ve savunma sistemini neredeyse tamamen yok ediyordu.

Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli askerî kuvvetten fazlası hemen terhis olunacaktı.

Güvenlik ve buna benzer konularda kullanılacak küçük gemiler dışında Osmanlı sularında ve Devlet-i Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri İtilâf Devletlerine teslim edilecekti.

Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı birlikleriyle Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları İtilâf kuvvetlerine teslim olacaktı. Türk sularındaki bütün torpil tarlaları, torpido ve kovanların yerleri gösterilecek, bunların temizlenmesinde gerektiğinde İtilâf devletlerine yardım edilecekti.

Boğazlar serbest geçişe açılacaktı. Resmî kullanım dışındaki telsiz, telgraf ve telefoo haberleşmeleri İtilâf memurlarınca denetlenecekti.

Osmanlı Devletinin sahip olduğu bütün demiryolları ve limanlar İtilâf

kuvvetlerine açılacaktı. Bu çerçevede İç Anadolu ile ulaşım için stratejik önemi haiz Toros tünelleri işgal edilecekti.

Osmanlı hükümeti İttifak devletleriyle bütün ilişkilerini kesecekti. Buna paralel olarak Almanya ve Avusturya subayları, sivil memurları ile bu ülkelerin vatandaşlarının en kısa zamanda Osmanlı ülkesini terk etmesi sağlanacaktı.

Mütarekede Osmanlı Devletinin sınırlarıyla ilgili olarak tek bir maddeye yer verilmişti. Buna göre İran'ın kuzeybatısında ve Güney Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri Birinci Dünya Savaşından önceki sınırlara çekilecekti. Fakat doğrudan sınırlarla ilgili olmayan 7 ve 24. maddeler gelecekte Osmanlı topraklarının işgaline yol açabilecek nitelikteydi.[25]

Zira mütarekenin 7. maddesi, Müttefiklerin güvenliklerini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda ülkenin herhangi bir stratejik noktasının işgal edilmesine imkân veriyordu.

24. madde ise, İngilizce metinde "Ermeni vilâyetleri" şeklinde kaydedilen Doğu ve Güneydoğu Anadoludaki Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis'te herhangi bir karışıklık çıkması halinde İtilâf kuvvetlerinin işgal hakkı bulunduğunu hükme bağlıyordu. Daha sonraki günİer, bu maddelerle İlgili kuşkuların hİÇ de yersiz olmadığını gösterecekti.

Mondros Mütarekesi bir ateşkes sözleşmesi olduğu halde İn- gilizlerin istediği gibi devleti tasfiye etmesinin yolunu açıyordu.

Rauf Orbay ve arkadaşları bu kapıları İngilizlere bilerek mi aralamışlardı. Anlaşılmayacaktı...

Şurası bir gerçekti ki Mondros Mütarekesi neticesinde dünyada bağımsızlığını muhafaza eden son Müslüman devlet de ortadan kalkmış bulunuyordu. Artık bütün İslâm âlemi, Hristiyan dünyasının esareti ve tahakkümü altına girmiş bulunuyordu.

İTTİHATÇILAR!

Sultan Abdülhamid Han tahttan inmiş olduğundan beri saltanatta sanki Osmanlı idaresi yoktu. Yeraltı örgütü olarak teşkilatlanıp askeriyeye sirayet ederek Abdülhamid Han'ın idareden çekilmesiyle birlikte memleketin mukadderatını eline geçirmiş bir İttihatçı idaresi bulunuyordu. Hatta bu devlet Avrupa'da Enverland/Enver ülkesi diye anılıyordu. Öyle ki Berlin'den İstanbul'a giden tren vagonlarının üzerine "Enverland" diye yazılmıştı.[26]

Aslında bu da bir görünüştü. II. Abdülhamid Han tahttan indirilirken,

"Millet seni azletti" diye kendisini aşağılayan Emanuel Karasu ve avanesi sanki gizli bir el olarak altı asırlık büyük Türk İmparatorluğunda devlet dizginlerinin asıl sahibi olmuşlardı.

Yine İttihatçıların iktidara gelişi ile birlikte devlette Alman nüfuzu yer etmeye başlamıştı. İttihatçılar sanki kendilerinin memuru gib'

idiler. Cihan harbine girişleri ile birlikte bu bağlılık köle zihniyetine kadar indirgenecekti. Artık İstanbul'da büyükelçi Wangenheim'in direktifleri yürürlükte olacaktı. Cephelerdeki komuta kademelerinde o kadar etkiliydi ki nazırlara hakaret edebilecek kadar muktedirdi. Wangenheim ittihatçılar döneminde Osmanlı siyasi hayatını yönlendiren şahsiyet olarak tarihe geçmişti.[27]

İşte bu bağlılıklar neticesinde Trablusgarp, Arnavutluk ve Balkanlar ile başlayan tasfiye hareketi gafletle ve gözü kara bir şekilde girilen Birinci Cihan Harbi ile noktalanmış devletin Ortadoğu'daki ülkelerine de el konulmuştu. Almanların emir eri gibi çalışan İttihatçı liderleri savaştan sonra yeni teslimiyet limanı olarak gördükleri İngilizlere sığınmak için boş yere çırpınacaklardır.

Böylesine dramatik bir çöküşe yol açanların bunun siyasi bedelini ödemeleri kaçınılmazdı. İttihatçılar, Talat Paşa kabinesinin istifası ile birlikte iktidarı bırakmak zorunda kaldılar. Artık partide panik havası vardı. Mondros Mütarekesi şartlarının belli oluncaya kadar beklenilmesi ve eğer şartlar arasında işgale yönelik maddeler bulunursa o zaman hareket edilmesi benimsenmişti.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesini Rauf Bey bayram niteliğinde kabul ederken İttihatçıların kurt lider kadrosu aynı düşüncede değildi. Onlar 7. ve 24. maddelerin ülkeyi açık bir işgal alanı haline getirmiş olduğunun farkında idiler.

Bu durum karşısında^ırka, 1 Kasım 1918'de son kongresini yaptı. Öncelikle İttihat ve Terakki adını değiştirip Teceddüt Fırkasına dönüşerek ağır sorumluluklardan kurtulma çabasına girişti.[28] Nasıl olsa suçu atacak bir padişah her zaman bulunurdu.

Ancak savaş boyunca sorumluluk ve yetki kendilerinde olmuştu. Ülkenin işgali halinde mutlaka hesap sorulacağının farkında idiler. Bu hususta yüksek istişare kurulu görüşmelerinde iki temel düşünce ortaya çıkmıştı. Bir görüşe göre; sadece şahıslarım değil, bir zamanlar temsil ettikleri devletin haysiyetini de göz önünde tutarak ülkeyi terk etmeleri uygun olacaktı. İkinci görüşe göre ise; "e pahasına olursa olsun vatan terk edilmeyerek tarih ve kanun °nünde hesap verilmeliydi.[29] Sonunda vatanı terk edip vatanın haysiyetini kurtarma yolunu seçtiler(l)

Dr. Bahattin Şakir Bey İslâm'a inanmadığı halde, toplantıda yaptığı konuşmada; Hazreti Peygamberin bile, hayatını düşmanlarından korumak için hicret ettiğini örnek vererek düşüncesini savunmaya çalışmıştı. Kara Kemal Bey ise; "Sizin memlekete lüzumunuz vardır. Şimdi gidiniz, fakat bir gün memlekete avdet eder yine idareye geçersiniz" diyerek yurtdışma çıkmalarını savunmuştu.[30]

Diğer taraftan ittihatçı paşaların can korkusu içerisine düştükleri de açık bir biçimde görülüyordu. Selanik ve İstanbul işgal altına düştüğünde canını hiçe sayarak çıkmak istemeyen ve gerekirse elime silâh alır ölünceye kadar çarpışırım diyen İL Abdülhamid Han'ın cesareti onlarda yoktu. Dokuz senedir "vatan vatan" diye ölüme gönderdikleri Mehmetçiklerin şehadet aşkını, vatan şuurunu unutmuşlardı.

Nitekim Enver Paşanın eniştesi Albay Kazım Bey, Rauf Bey'in Harbiye Nazırlığına atanmasını tebrik maksadıyla huzuruna gittiğinde Enver Paşanın hayatını garantiye almaya çalışmıştı. O, "Bilhassa Ermenilerin Paşaya suikast tertip edecek derecede ileri gidebileceklerinden kuşkulanmakta olduğunu" belirtince Rauf Bey da, Enver'in güvenliğini sağlamak hususunda elden gelen bütün tedbirlerin alınmasının hükümetin vazifesi kendisinin de şahsi borcu olduğunu söylemişti.[31]

Buna rağmen ülke işgal altına düşerse Rauf Bey'in sözünü yerine getirebileceğine imkân görmüyorlardı

Yurtdışma kaçacak paşaların bir derdi de para konusuydu. Bu konuda farklı rivayetler bulunsa da bizzat alanların ifadelerinden çıkan netice Fırkanın Merkez-i Umumi azalarına her ihtimale karşılık olmak üzere bir yıllık maaşları peşin olarak ödenmiş olduğudur.[3]

Ayrıca kendileri yakın dostlarından borç bulabilmek için de bazı teşebbüslere girişmişlerdir. Bunlardan Talat Paşanın girişimi ibretliktir. Paşa, elindeki birkaç kıymetli parçayı, zamanında birçok yardımda bulunduğu büyük dostu Emanuel Karasu'ya göndererek borç istemişti. Emanuel Karasu'nun bunu açık ve kesin bir ifade ile reddetmesi,[33] Talat Paşaya acaba şu tarihî gerçeği düşündürmüş müydü?

Tarihine ve ceddine ihanet edenlerle iş bitinceye kadar dostluk

kurulur. Onların dostluğuna güvenilmez. Zira ceddine ihanet edenler herkese ihanet eder. Emanuel Karasu belki de kendisine bu acı mesajı göndermekle kullanılma sürelerinin bitmiş olduğunu hatırlatmış oluyordu.

Para konusunda yapılan girişimler gazete haberlerine kadar yansımıştı. İstanbul basınında bu konuda çok farklı yazılar yayımlanmıştır. Bazılarına göre Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkeden kaçarken gerek dört yıl boyunca yapılan suiistimallerden elde ettikleri külliyetli para ve gerekse aşırçhkjarı İttihat ye Terakki nin serveti olmak üzere birkaç milyon lirayı yanlarında götüreceklerdi.[34]

Nihayet 2 Kasım gecesi dokuz yıldır son Türk İmparatorluğunun kaderinde rol oynayan adamlar bir Alman torpidosuna binerek ülkeden ayrıldılar.[35]

"Serden geçer, fakat postu bırakmaz" diye ünlenen Enver, Talat ve Cemal Paşalar padişahlarına bırakamadıkları ülkeyi şimdi İn- gilizlere terk ederek kaçıyorlardı.

Bir dönem altı milyon kilometrekareden daha büyük bir vatana, kimden kurtaracakları belli olmayan hayali bir iddia ile el koymuşlardı. Dokuz sene sonra ise geride bir milyon kilometrekareye düşmüş ve o da düşman çizmesi altında kalmış garip ve sahipsiz bir vatan bırakarakgizlice kaçıyorlardı.

Vatanı kimden kurtarmış ve kime bırakmışlardı? Türk'ten (II. Abdülhamid Han) aldıkları belliydi! Peki kime vermişlerdi? Kurtardıkları vatan(!) artık geride kalmış, önlerinde belirsizliklerle dolu bir gelecek belirmişti.

Efsus ki vakt-i kâr elden çıktı
Erişti hazan bahar elden çıktı

Yel gibi bu yolda serseri yelmekle
Ol devlet-i pâyidâr elden çıktı

Bindikleri Alman torpidosu, İttihatçıları Sivastopol yakınlarındaki Gözleve'de sonu nereye varılacağı bilinmezlikler içerisinde karaya bıraktı.[36]

Onların en büyük korkulan Ermenilerin kendilerine zarar vermeleri idi. Fakat korkulan kendilerini kaçtıkları yerlerde de bulacaktı. Talat Paşa 1921de Berlinde, Cemal Paşa 1922de Tiflis'te, Enver Paşa ise 1922'de Tacikistan'da öldürüleceklerdir.

TÜRK MÜ SÜR ÖLÜME!

İttihatçı liderler görünüşte gizlice kaçmış idiler. Hâlbuki kaçışları neredeyse ayarlanmıştı. Nitekim Fethi Okyar kaçışın önceden bilindiğini ve buna göz yumulduğunu şöyle ifade edecekti:

"Başta Talât, EflVgr, Cemâl Paşalar olarak vatanı terk edeceklerini, en elverişli şeklin arandığını, Sadrazam İzzet Paşa ile Rauf, Cavid, ben biliyorduk ve bu ayrılışın görünürdeki menfiliğini tereddütsüz kabul etmekle beraber başka çareyi de bulamamanın aczi içindeydik."[37]

Öte yandan İttihatçı liderlerin kaçışları İstanbul basınında büyük yankı bulacaktı. Aleyhlerine çok sert yazılar çıkmıştır. Bilhassa kendilerine yakınlığı ile bilinen *Minber* gazetesinde çıkan yazı oldukça ilginçti. Bir zamanlar onları övenlerin nasıl döndüklerine de çarpıcı bir misaldi:

"Kaçmışlar, tahakkuk ediyor, kimden ve nereye? Adaletten şüphe etmek, kendi milletinden, memleketinden şüphe etmek bu, bir insanın nefsinden şüphe etmesine muadildir. Mahkeme var, kanun var, tarih var ve bunların hepsinin fevkinde Allah varken kimden ve nereye kaçarlar?.. Fakat bu suretle beyhude nefes tüketmeyelim. Zaman herkesin mahiyetini gösterdi ve gösterir. Herhalde caniler için necat yoktur... Memleket kâbustan kurtuldu. Mecnun veya cani halk içinde daima muzırdır. Çare birinin zindana, birinin şifahâneye isalidir. Fakat bunlar intihar ederlerse yapacak bir şey kalmaz. Hayatta bulundukça bunlar er geç yine layık oldukları mevkilere tıkılırlar. Bundan şüphe etmeyelim..."[38]

Refik Halid Karay'ın "Efendiler Nereye" başlıklı yazısı ise İttihatçıların maksatlarını ve diktatörce uygulamalarını tarihe not düşen bir belge gibiydi:

"Efendiler! Siz nazır değildiniz, derebeyliği yaptınız. Siz âmir olmadınız, sergerdelik ettiniz. Siz valilik yapmadınız, asesbaşıl'k

ettiniz. Efelere taş çıkardınız. Zorbalara parmak ısırttınız. Çakıcıya rahmet okuttunuz. Kabakçıyı gölgede bıraktınız. Biraz daha geçseydi Patronalara türbe kurup başlarında kandil yakacaktık. Sizin sadrazamlıkla, seraskerlikle, nazırlıkla gözleriniz doymamıştı. O padişah heveslileri, Şamda, Halep'te az daha namınıza hutbe okutup, isminize sikke kestirecektiniz...

Ermeni mi? Kes kafasını! Rum mu? Al parasım! Türk mü? Sür ölüme!

Topumuzun kellesini bir kılıçla uçurmadan, yiyip içtiklerinizi hazmedip bir açı kahvemizi içmeden,- a layıkımız olan paşalar nereye?"[39]

Çok geçmeden de basın ve kamuoyu oklarını paşaların kaçışına rıza gösteren İzzet Paşa Kabinesi ve gerideki İttihatçı yandaşlarına çevirecektir. Basında oluşan genel kanaat, bu hükümetin, paşaların kaçışlarını kolaylaştırdıkları ve gerekli tedbirleri almadıkları yolunda idi.

Yine basma göre, İzzet Paşa ve hükümette bulunan bir-iki kişi istisna olmak üzere hükümetin geri kalan bütün üyeleri İttihat ve Terakki taraftarlarıdır.

Zaten hükümet de, İttihatçıların arzularını yerine getirmek için Talat Paşa ve arkadaşları tarafından oluşturulmuştu. Bundan sonra artık hükümet değişse de bir önemi yoktur, zira görevi sona ermiştir.

Gerçekten de İzzet Paşa, suçlamalar karşısında fazla mukavemet gösteremeyecek ve 8 Kasım 1918 günü istifasını vermek zorunda kalacaktır.[40]

KURTULUŞ DİYE SUNMUŞLARDI!

Sultan Vahideddin, Osmanlı Devletinin en bahtsız padişahı 'di. Zira meş'um Mondros Mütarekesinin imzalanması ile birlikte saltanatının birinci ayını doldurduğunda devlet neredeyse kolu, bacağı koparılmış yetim bir çocuk gibi kucağına bırakılıvermişti.

Dokuz yıldır ülkeyi felaketten felakete sürükleyenler ortadan ekilmişti. Almanların yerini ise İngilizler almışlardı. Artık bü- (ün sorumlulukların bela, afet ve dertlerin sorumlusu olarak o

Onların en büyük korkuları Ermenilerin kendilerine zarar vermeleri idi. Fakat korkuları kendilerini kaçtıkları yerlerde de bulacaktı. Talat Paşa 1921'de Berlin'de, Cemal Paşa 1922 de Tiflis te, Enver Paşa ise 1922'de Tacikistan'da öldürüleceklerdir.

TÜRK MÜ SÜR ÖLÜME!

İttihatçı liderler görünüşte gizlice kaçmış idiler. Hâlbuki kaçışları neredeyse ayarlanmıştı. Nitekim Fethi Okyar kaçışın önceden bilindiğini ve buna göz yumulduğunu şöyle ifade edecekti:

"Başta Talât, Enver, CfflUİ ^_atam terk edecek_
lerini, en elverişli şeklin arandığını, Sadrazam İzzet Paşa de Rauf, Cavid, ben biliyorduk ve bu ayrılışın görünürdeki menfiliğini tereddütsüz kabul etmekle beraber başka çareyi de bulamamanın aczi içindeydik."[37]

Öte yandan İttihatçı liderlerin kaçışları İstanbul basınında buyuk yankı bulacaktı. Aleyhlerine çok sert yazılar çıkmıştır. Bilhassa kendilerine yakınlığı ile bilinen *Minber* gazetesinde çıkan yazı oldukça ilginçti. Bir zamanlar onları övenlerin nasıl döndüklerine de çarpıcı bir misaldi:

"Kaçmışlar, tahakkuk ediyor, kimden ve nereye? Adaletten şüphe etmek, kendi milletinden, memleketinden şüphe etmek bu, bu insanın nefsinden şüphe etmesine muadildir. Mahkeme var, kanun var, tarih var ve bunların hepsinin fevkinde Allah varken kimden ve nereye kaçarlar?.. Fakat bu suretle beyhude nefes tüketmeyelim. Zaman herkesin mahiyetini gösterdi ve gösterir. Herhalde caniler için necat yoktur... Memleket kâbustan kurtuldu. Mecnun veya cani halk içinde daima muzırdır. Çare birinin zindana, birinin şifahâneye isalidir. Fakat bunlar intihar ederlerse yapacak bir şe) kalmaz. Hayatta bulundukça bunlar er geç yine layık **oldukla»** mevkilere tıkılırlar. Bundan şüphe etmeyelim..."[38]

Refik Halid Karay'ın "Efendiler Nereye" başlıklı yazısı ise ^ tihatçıların maksatlarını ve diktatörce uygulamalarını tarihe düşen bir belge gibiydi: jr

"Efendiler! Siz nazır değildiniz, derebeyliği yaptınız. Sız [al']|^ olmadınız, sergerdelik ettiniz. Siz valilik yapmadınız, **asesbaşı** ettiniz. Efelere taş çıkardınız. Zorbalara parmak ısırttınız. Çakıcıya I rahmet okuttunuz. Kabakçıyı gölgede bıraktınız. Biraz daha geçseydi Patrona lara türbe kurup başlarında kandil yakacaktık. Sizin , sadrazamlıkla, seraskerlikle, nazırlıkla gözleriniz doymamıştı. O padişah heveslileri, Şam'da, Halep'te az daha namınıza hutbe okutup, isminize sikke kestirecektiniz...

Ermem mi? Kes kafasını! Rum mu? Al parasını! Türk mü? Sür ölüme!

Topumuzun kellesini bir kılıçla uçurmadan, yiyip içtiklerinizi hazmedip bir acı kahvemizi jcmederp â \ayfcmil o]an nâSâ]âf I nereye?"[39]

Çok geçmeden de basın ve kamuoyu oklarını paşaların kaçışına rıza gösteren İzzet Paşa Kabinesi ve gerideki İttihatçı yandaşlarına çevirecektir. Basında oluşan genel kanaat, bu hükümetin, paşaların kaçışlarını kolaylaştırdıkları ve gerekli tedbirleri almadıkları yolunda idi.

B Ylne basına §öre>îzzet Paşa ve hükümette bulunan bir-iki kişi istisna olmak üzere hükümetin geri kalan bütün üyeleri İttihat ve Terakki taraftarlarıdır.

|| Zaten hükümet de, İttihatçıların arzularını yerine getirmek için Talat Paşa ve arkadaşları tarafından oluşturulmuştu. Bundan sonra ■»tık hükümet değişse detir önemi yoktur, zira görevi sona ermiştir. Gerçekten de İzzet Paşa, suçlamalar karşısında fazla mukavemet gösteremeyecek ve 8 Kasım 1918 günü istifasını vermek zorunda kalacaktır.[40]

KURTULUŞ DİYE SUNMUŞLARDI!

Sultan Vahideddin, Osmanlı Devletinin en bahtsız padişahı . *• Zira meşum Mondros Mütarekesinin imzalanması ile birlikte I Br[a^latının] birinci ayını doldurduğunda devlet neredeyse kolu, [aCağl k°]Panlmış yetim bir çocuk gibi kucağına bırakılıvermişti. ' çe Dokuz yıldır ülkeyi felaketten felakete sürükleyenler ortadan t "mıştı. Almanların yerini ise İngilizler almışlardı. Artık bü- sorumlulukların bela, afet ve dertlerin sorumlusu olarak o

gösterilecekti. Hâlbuki ortada devlet yoktu ve Vahideddin Han olmayan devleti yeniden tesis edebilmek için çırpınışlar içerisinde samimiyetle çalışacaktı...

Bu arada İzzet Paşa Hükümeti adına Mondros Mütarekesini imzalayan Rauf Bey, İstanbul'a büyük bir başarı kazanmış komutan gibi dönmüştü. Basma ve çevresine umut dolu demeçler ve mesajlar veriyordu. Şöyle ki:

"İstanbul'dan Mondros'a gitmek için yola çıkarken bugünkü gibi övünç ve sevinçle döneceğimi hiç aklımdan geçirmiyordum. İmzaladığım mütarekeyle devletimizin bağımsızlığı, saltânâfinîiziıı hukuku kurtarılmıştır. Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tabiîdir ki, birkaç subay şurada burada görülecektir. Bundan başka tersanelerimiz de işgal olunmayacaktır. Adana, eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetiminde kalacaktır. Batum ve Kars şimdilik boşaltılmayacaktır. Size tekrar ediyorum ki, İngilizler bize iyi bir niyet gösterdiler. O kadar ki, askerimizin ne kadarını terhis etmemiz gerektiğini belirlemek hakkını bile bize bırakmışlardır. Evet, yaptığımız mütareke umduğumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümünden kurtarılmıştır."[41]

Böylece Rauf Bey, Mondros Mütarekesini Türk kamuoyuna bir başarı gibi sundu. Osmanlı Meclisi, ateşkes antlaşmasını oybirliği ile onayladı. Oysa Mondros Mütarekesinin ülkeyi mahvolmaya götüren bir bela olduğu kısa bir süre içerisinde ortaya çıkacaktı.

Aslında Rauf Bey ve îzzet Paşa ekibinin İngilizlerle mütareke yolunda ve mütareke sırasında nasıl anlaştıkları bilmecesi çözülmüş bulunuyordu. Çok iyi bir anlaşma yapılmıştır ama padişah kötü uygulayıcı olacaktır(l) Çünkü muhtemelen senaryo o günlerde hazırlanmıştı.

Vahideddin Han bunun farkında mıydı? Rauf Bey'in **gitmesine** bu sebeple mi karşı çıkmıştı? Dönüşünde yorgunum deyip **kendisini** bir müddet huzuruna kabul etmeyişinin gerekçesi miydi?

Anlaşılmayacaktı!

Bilinen şu ki, Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğunun ölüm vesikası idi.

Nitekim olaylar kısa bir süre içerisinde bunu ortaya çıkarmaya başladı. İngilizlerin saman altından su yürüten, emperyalist yüzü korkunç gerçeğiyle belirdi. Önce Mondros'un 7. maddesine dayanarak ülkeyi silahsızlandıracaklar, ordusunu atıl hale getirecekler ardından da Yunanlılara işgal kapısını aralayacaklardı.

Rauf Bey'in neredeyse bayram ilan ettirdiği Mondros Mütarekesinin henüz 15. günü idi. 13 Kasım 1918 günü 55 parçalık İtilâf donanması, Çanakkale Boğazından girip Dolmabahçe önünde demirledi. Bu büyük armada yirmi iki İngiliz, on yedi İtalyan, on iki Fransız ve dört Yunan gemisinden oluşmaktaydı.[42]

Mondros Mütarekesini, İngiliz Hükümeti adına imzalayarak Rauf Beye bayram sevincini yaşatan Amiral Calthorpe şimdi de İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmış bulunuyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı James Balfour, Amiral Calthorpe'a gönderdiği 9 Kasım 1918 tarihli talimatında, mütareke şartlarının Türklerin lehine olduğu ve uzlaşılarak belirlendiği şeklindeki izlenimin derhal bertaraf edilmesini isterken, "...Mısır ve Hindistan'daki Müslüman tebaamız Türklerin tamamıyla yenildiklerini anlayacaklarından bu hal, İslâm'ın siyasi gücüne karşı öldürücü bir darbe olacaktır." demişti.

Keza aynı şekilde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Tom Hohler de 5 Aralık 1918'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi George Kidston'a yazdığı mektupta, İstanbul'un Türkler tarafından yönetilmesine son vermek için mütareke şartlarından yararlanılması gereğini belirtmişti.[43] Görünen o ki Rauf Bey ve ekibinin bayram saydığı belge bir tükeniş vesikası idi.

BİR BAŞKA BOZGUN

Birinci Cihan Harbi sadece cephelerde kaybedilmemişti. Sava- Ş]n bir de geri planı vardı. İttihatçı liderler, Almanya ile 2 Ağustos Öl4'te gizli ittifak imzaladıklarında genel olarak Osmanlı kamuoyu savaşı, Avrupa'nın bir iç meselesi olarak görüyor, en fazla birkaç ay ferisinde biteceğine inanıyordu. Devlet erkânı da, "Bu harp kanlı

L

bir sağanak gibi çabuk gelip geçecektir." diyordu. Fakat yine de savaşın bir yiyecek sıkıntısına neden olmasından korkuluyordu.[44]

Ancak 1914 yılı Ekim ayı sonuna yaklaşıldığında savaşın bitmesi ve Almanların teslim bayrağını çekmesi beklenirken birdenbire Osmanlı'nın savaşa dâhil olması yeni baştan ve uzun sürecek felaketlere yol açacaktı.

Artık savaşın geçtiği her coğrafyada askerler cephelerde korkunç bir mücadelenin içerisine girerken cephe gerisinde de insanlar; ölüm, hastalık, sakatlık, hayat pahalılığı, açlık... vb. problemlerle başa çıkmaya çalışacaktı. Bu, şartları en az savaş kadar âğiF bir mücadele olacaktı. Savaşa giden askerler geride büyük fedakârlıklara katlanmak zorunda kalan aileler bırakmışlardı.

Bir anlamda devlet, askerî ve sivil vatandaşlarıyla yediden yetmişe şartları son derece ağır bir sınava tâbi tutulmuştu. En temel tüketim maddelerinin temin edilmesi halk için neredeyse imkânsız hale geldi. Savaşla birlikle yaşamak özellikle de sade insan için son derece zor bir hal aldı. Bozulan ekonomiyle birlikte sosyal hayatta bir çözülüş ortaya çıktı. Toplumun maddi manevi değerlerinde erozyon yaşanmasına neden oldu.[45]

Birinci Cihan Harbi süresince gündelik hayatta beliren en önemli problemlerden biri gıda sıkıntısı idi. Bir müddet sonra açlık şehir ve köylerin en mühim meselesi haline geldi. Savaş yüzünden devletler, tüm imkânlarını öncelikle orduların iaşesine ve ihtiyaçlarının karşı lanmasına sarf edince bu durum cephe gerisindeki hayat şartlarını daha da ağırlaştırdı. Açlık ve ekonomik sıkıntıların başka birçok sebebi de vardı.

Dünya Savaşı başlarken Osmanlı Devletinin tahmini nüfusu 22 milyon civarında idi. Savaş öncesinde 700 bin olan ordu mevcudu 2 Ağustos 1914'te seferberliğin ilanı ile birlikte hızla yükselmeye başladı. 1915 senesi sonuna kadar iki milyon beş yüz bin kişi askere alınmıştı. Asker sayısında iki milyona yaklaşan artış bir taraftan devletin üretici gücünü zayıflatırken diğer taraftan tüketim nüfusu ise hızla büyüyordu.

Savaş boyunca pek çok bölgede ortaya çıkan çekirge istilaları da açlığın en önemli sebeplerinden biri olacaktı. Kızıl çekirge adı verilen ve gökyüzünden geçerken bir bulut gibi güneşi karartan bu çekirge kütleleri, bulundukları yeşil alanı birkaç saat içinde yok edebiliyorlardı.

Rusların 1916da Erzurum, Bitlis, Van ve Trabzon'u işgal etmesi üzerine buradaki halkın yerlerini terk ederek batıya doğru iltica etmesi de ekonominin bozulma sebeplerinden biri olacaktır.

Neticede birinci Cihan Harbinde özellikle 1916 yılından itibaren başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun hemen her bölgesinde, Balkanlarda, Hicaz ve Yemen bölgelerinde açlık veya gıdasızlıktan ölüm vakaları sıradan hale gelmiştir.[46]

Birinci Cihan Harbi sırasında İstanbul'da bulunan Harry Stuermer'in o günlerde İstanbul'da yaptığı gözlemler bize ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili son derece önemli ipuçları vermektedir:

"Ekmek bulamadığımız dönemlerde, özellikle 1916'nın başlarında, sadece İstanbul'da, günde onlarca kişi açlıktan ölmekteydi. Bir seferinde bizzat gözlerimle zavallı kadınların açlıktan yerlere serildiğini gördüm. Ülkenin diğer bölgelerinden daha ciddi kıtlık haberleri alıyorduk."[47]

Biga köylülerinin Meclis-i ^lebusan'a gönderdikleri bir telgraf ise perişanlığın Osmanlı çapında bir ifadesi gibiydi:

"Mahşerden numune almak için Biga şehrini görmek kâfidir. Emin olunuz ki açlıktan telef olmak derecesine gelen bütün kaza ahalisinin nisvan ve sıbyan kısmı sürünerek merkez kazaya iltica etmiş feryad-ı istimdat etmekte ve ekserinin açlıktan bayılıp sokak ortasına düştüğü çeşm-i teessür ve teessüfle görülmektedir. Bu hal daha birkaç gün devam eder ise açlık belasıyla pençeleşmekte olan şu bî-çaregânın telef olmaları muhakkak olduğuna göre şu hal ⁿumune-i mahşer değil de ya nedir? El-aman, ferman".[48]

Savaşla birlikte cemiyette toplumun her kesiminde ahlaki çöküntü, buna bağlı olarak hırsızlık ve fuhuş da yaygınlaşmıştı. Memurlar ha aldıkları maaşla geçinemediklerinden, geçimlerini sağlayabilmek

için çevrelerini çeşitli vesilelerle soymaya başlamışlardı. Bu arada bilhassa iktidara ve İttihat ve Terakki Fırkasına yakın bir kesim, savaşı kendileri için bir avantaja çevirecektir. İstanbul'da yeni savaş zenginleri için son derece canlı bir hayat ortaya çıktı.

Yusuf Hikmet Bayur Bey, 1914 Aralık başlarında İstanbul Şehreminliği'ne atanan İsmet Bey'in bu konuda beceriksiz çıktığını ve Kara Kemal'in elinde oyuncak olduğunu yazmaktadır. Bu nedenle de savaş yıllarında genel iaşenin sağlanmasında hükümetin hatalı uygulamaları ve yapılan partizanlık yüzünden "çok kötülük İşlenmiş, yersiz olarak bir kısım halkı yoksulluk ve açlık içinde kıvranıp kırarak bir takım kimseler zenginleştirilmiştir."[49]

Ekmek dağıtımında yapılan haksızlıklar ve usulsüzlükler yüzünden ülkenin her tarafından Dâhiliye Nezaretine şikâyetler geliyordu.

Vurgunların gerçekleştiği 1916 senesi Rumî takvimle 1332 tarihine denk geldiği için yeni zengin sınıfına halk arasında genellikle "bin üç yüz otuz ikilik" ya da "bin üç yüz otuz iki zengini" deniliyordu. "Zamane zengini" veya "harp zengini" diyenler de vardı. Halkın çoğunluğu yarı aç, yarı tok kıt kanaat geçinmeye çalışırken onlar, fiyatlar ödeyerek diledikleri her şeyi karaborsacı esnaftan el altından satın alarak lüks bir hayat sürmekteydiler.[50]

Bu hâl halkın tepkisine sebep oluyordu. Hükümet, basını sansür, halkı da baskı ile sindirmeye çalıştı. Buna rağmen 1917 Nisanından itibaren gazeteler hep bir ağızdan vurgunculara saldırmaya başladı. Sadece hükümeti rahatsız edebilecek hususlardan uzak duruluyor, İttihatçıların vurgunlardaki rolüne dair söylentilere kesinlikle değinilemiyordu.

Kıtlık ve açlığın baş sorumlusu olarak görülen muhtekir yeni zenginlere:

Otuz bir de cepte yokken metelik
Şimdi olmuş üç yüz otuz ikilik
Bu ihtikâr bu züppelik kan dolu
Elbet boğar bu kan seni itoğlu!"

denilerek açıkça ve şiddetle hakaret ediliyordu.

Halk kendilerine verilen, farelerin bile dönüp bakmadığı, sağlıksız vesika ekmeğini ise:

"Ey vesika ekmeği! Midelere giresin
İçinde süpürge var, karnımı süpüresin!
Ey vesika! Vesika! Bin parça yırtılasın!
Eğer istiyor isen, dilimden kurtulasın!"

dizeleriyle tarif ederek hükümeti hicvediyordu.[51]

Öte yandan bir kısım İttihatçı önderlerin davranışları da fedakârlık ve direnme ruhunu zayıflatmada, suiistimalleri ise teşvik etmede çok etkili olmuştu. Bu kimseler halkın genel mahrumiyetini paylaşma ihtiyacı hissetmediler. Çoğu kendilerini dürüst zannediyordu. Bir anlamda öyleydiler de ancak bu onların iaşe dağıtımı söz konusu olduğunda kendilerini kanunun üstünde görmesine ve bolluk içinde yaşamalarına mani olmadı. Ne zaman bir nazır resmi görevle seyahat etse, masası barış zamanında bile olağan karşılanamayacak şekilde lüks içinde olurdu.

Ahmet Emin Yalman Bey İttihatçıların bu tavrını şöyle naklet-mektedir:

"1918 yılında insanlar açlıktan kırılırken, İstanbul'dan Batum'a tek bir seyahat için Enver Paşa ve maiyeti yemek masrafı 32 bin dolar tutuyordu. Yüksek siyasi mevkilerde olanların çoğu iaşelerini dağıtım mercilerinden maliyetine alıyorlardı. İstanbul'daki Amerikan Sefaretinden Einstein hatıralarında, 1915 yılındaki o endişeli günlerde, Çanakkale'den her an düşmanların geçmesinden korkulduğu bir zamanda, nazırların şık kulüplerde günlük poker ve bilardo partilerine devam ettiklerini anlatıyordu."[52]

Netice itibariyle Osmanlı Devletinin maddi ve manevi kaynakları ile birlikte kendisi de bu savaşta tükenecekti. Abdülhamid Han'ın çekilmesi ile birlikte 191 l'den beri savaş halinde olan Osmanlı Devleti için I. Cihan Harbi artık son demekti.

Buna rağmen Anadolu insanının çilesi bitmeyecek ve 1918'den itibaren yeni bir savaş başlayacaktı.

VAH İDEDDİN HAN VE MUSTAFA KEMAL

İstanbul'un üzerine kalın bir sis tabakası çökmüştü. Bunu kaldırabilmek için neler yapılacaktı. İstanbul artık yeni gelişmelere açık idi.

İzzet Paşa istifasını verir vermez Mustafa Kemal Paşaya da hususi olarak haber gönderip İstanbul'da bulunmasının faydalı olacağını bildirmişti (11 Kasım). Bu haber üzerine Kemal Paşa kumandanlığı terk ederek İstanbul'a döndüğü gün, işgal donanması da İstanbul'a girmiş bulunacaktı (13 Kasım 1919). Bu sebeple Mustafa Kemal Paşanın meşhur, "Geldikleri gibi giderler!" sözünü Kartal isimli istimbotta Söylediği Yaveri Cevat Abbaş Gülerin hatıralarında yazılıdır.[53] Bu arada İngiliz Generali Clark, Mustafa Kemal Paşanın yerine gelen Nihat Paşaya Osmanlı kıtalarını Pozantı'nın batısına kadar çekmesi için nota vermişti (12 Kasım).[54]

Sultan Vahideddin ise İzzet Paşanın istifası (8 Kasım 1918) üzerine kabineyi kurmak görevini Tevfik Paşaya vermişti (11 Kasım 1918). Tevfik Paşa, kısa bir sürede kabinesini oluşturup Padişaha sundu. Ancak kabine böyle buhranlı zamanda iş görecek kudretli kimselerden mürekkep bir hükümet değildi. Ayrıca devlet de bağımsızlığını yitirmiş vaziyetteydi.

Zira Tevfik Paşanın sadarete geçişinden dört gün evvel İtilâf Devletleri namına bir İngiliz temsilcisi, ertesi gün de bir Fransız askerî heyeti gelmiş bulunuyordu.

13 Kasım günü ise Müttefikler karaya asker çıkartarak İstanbul'un önemli noktalarını işgale başladılar. Aynı işgaller Anadolu'da mem leketin en hayati noktalarında da yaşanmaya başlanmıştı.

İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa da çalışmalara başlamıştır. Ona göre Tevfik Paşa değil yeniden İzzet Paşa sadrazam olmalıydı. Zira Mecliste çoğunluk hâlâ İttihat ve Terakkinin elinde bulunduğundan hükümeti İzzet Paşanın kurması daha muvafıktır. Hatta yeni hükümet listesi de hazırdır ve Harbiye Nazırı makamının karşısına kendi ismini koymuş bulunmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa kendisi gibi düşünenlerle bir **araya** gelerek Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu alamaması için kulis faaliyet' lerinde bulundu. Oylama günü ziyaretçi olarak gittiği **Meclis** te milletvekillerini ikna etmeye çalıştı. Fethi Bey'in bir araya getirdiği İttihatçı milletvekillerine hitap etti. Buna rağmen Tevfik Paşa kabinesi güvenoyu almaya muvaffak oldu.[55]

Mustafa Kemal bu durum karşısında Vahideddin Handan görüşme

talebinde bulundu. Talebini ve 22 Kasım günü gerçekleşen görüşmeyi kendisi şöyle nakledecektir:

".. .Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirin tatbikinde zarureti izah etmekti. Padişah'ı tasavvur ettiğimiz teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum. Mülakat talebi için vazifesi itibariyle delâlette bulunan Naci Beye maksadımı ima ettim. Naci Bey'in bu mülakatın o gün veya ertesi gün olması için çok çalıştığına eminim. Fakat kafasında gizli bir kararı şeytani bir surette saklayan Vahideddin saflık ve samimiyet gösteren aldatıcı tavrıyla önümüzdeki Cuma günü selamlıkta hazır bulunmaklığımı ve orada benimle görüşeceğini bildirdi. Cumaya çok gün vardı mamafih yapılacak başka bir şey de yoktu.

Cuma selâmlığına gittim, namazdan sonra salona davet eden Vahideddin'le hariçte dinleyenler tarafından çok uzun olarak yorumlanmış bir mülakatta bulunduk. Hakikaten mülâkat zaman itibariyle çok devam etti. Lâkin fikir teatisi itibariyle pek kısa olmuştur. Ben tahmin edebileceğiniz zemin üzerinde onu aydınlatma ve ikaz için mukaddeme giriş yaparken o çok mahirane bir tarzda izahatıma takaddüm etti. Dedi ki:

"Ordu kumandan ve zabitleri eminim ki seni çok severler. Bana teminat verir misin ki onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir?"

Birdenbire böyle bir sualin maksat ve manasına intikal edemedim. Sordum:

"Ordu tarafından aleyhinizde harekete ait bilginiz ve gördükleriniz mi var efendim?"

Gözlerini kapadı. Müspet veya menfi cevap vermedi, aynı suali tekrar etti. Cevap verdim:

"Vakıa ben İstanbul'a geleli birkaç gün oldu. Buradaki durumları fakından bilmiyorum fakat ordu kumandanlarının ve subaylarının ^at-ı Şahanenizle karşı karşıya bulunması için bir sebep olabileceğini zannetmiyorum. Onun için temin ederim ki hiçbir fenalık beklemeyiniz."

Çok müphem bir tarzda ilave etti:

"Yalnız bugünden bahsetmiyorum. Bugünden ve yarından."

Son cümle bende bir şüphe uyandırdı. Demek ki yarın padişahın öyle bir hareket yapmak ihtimali vardır ki ordu vatanperver kumandan ve zabitleri müteessir olabilirler. Zat-ı Şahane beni aldatarak vasıtamla

onlardan emin olmak istiyor. Fakat bu düşüncemi kendisine nasıl izâh edebilirim ve böyle bir izahatta bulunmak kendim için ve maksat için faydalı olur muydu?

Karşımdaki adam kararını çoktan vermiş görünüyordu. Biz ise bu kararın ne olduğunu anlayamayan veya anlamak istemeyen kimselerle temasta kalmış, mukabil hiçbir tedbir almaya zaman ve fırsat bulamamış vaziyette idik. Padişah gözlerini açarken ayağa kalktı ve şu sözlerle mülakata nihayet verdi:

"Siz akıllı bir kumandansınız. Arkadaşlarınızı aydınlatıp sakinleştireceğinizden eminim." Çok ümitsiz ve müteessir fakat teessürümün hakiki sebebini dahi anlayamamış halde Vahideddin'in salonundan çıktım."[56]

Mustafa Kemal Paşa ne düşünüyordu ve ne isteyecekti? Şimdilik meçhul kalacaktı!

Buna rağmen içeriği bilinmese de Anadolu'da görevlendirilme sine kadar padişahla görüşmeleri devam edecektir.[57]

PERA PALAS GÜNLERİ!

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra Pera Palas'ta çalışmaları m devam ettirecektir. İstanbul'da siyasî faaliyetlerde bulunduğu ve işgale karşı siyaseten çözüm arayışları içinde olduğu sıralarda, Pera Palas'ta *İngiliz Daily Telegraph* gazetesi muhabiri G. Ward Price ile de görüşecektir (14 Kasım 1918). İki gün sonra bu defa da Çanakkale'de savaşmış İngiliz generali William Birdwood ile bir görüşme gerçekleştirecektir.[58]

Amerika'da, Georgetown Üniversitesinde uluslararası ilişkiler profesörü olan Charles King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı* isimli eserinde bu devre ait çarpıcı bilgiler de sunmaktadır. Şöyle ki:

"İstanbul'un ne kadar değiştiğinin önemli bir kanıtı da Pera Palas'tı. Otel eskiden beri ecnebi müşterilerin uğrağıydı. Ama şimdi lobisi ve restoranı Britanyalı ve diğer Müttefik subaylarla tıklım tıklım dolmuştu. Yabancı delegasyon üyeleri, seyyahlar, peçe takmamış Müslümanlar dâhil İstanbullu hanımlar, Orient Barda toplanıyordu... Ermeni papaz Kirkor Balakyan bile otelin çevresindeki sokaklarda İstanbul'un yeni bulduğu bu serbestlikle dehşete düşmüştü. 'Savaşta kolay para kazanan zenginler yiyip içip hayatın sonuna kadar zevkini çıkarıyor, durmadan mal mülk satın alıyor, düşüncesizce para harcıyorlardı.' diye hatırlıyordu. Makyajlı kadınların gülünç kıyafetleri, yarı açık göğüsleri, iffetsiz davranışları gözüme batıyordu... Payitaht bir Babil olmuştu."[59]

Charles King buradaki siyasi atmosfer ve Mustafa Kemal Paşanın bir kısım faaliyetlerine ise şu ifadelerle ışık tutmaktadır:

"General Milne sabit bir ikametgâh bulana kadar otelde kalmaktaydı; Pera Palas'ın lobisinde tatsız karşılaşmalardan kaçınmak için biraz ötedeki Hotel de Londres'a taşınmış olan Liman von Sanders gibi mağlup Alman subayları bile Kabristan Yolunda gezintiye çıkarlardı. Kalıcı bir barış antlaşması imzalanmamış olsa dahi Müttefikler ve Mihver Devletleri artık savaş halinde değildi, yine de geleneklere göre taraflar karşılaştıklarında birbirlerine standart askeri nezaketi göstermek zorundaydı.

Mustafa Kemal'in otelde içki içen Britanyalı subaylarla karşılaşmasına dair bir hikâye anlatılır. Subaylar Mustafa Kemal'i masalarına davet ederler, ancak o reddeder. Ev sahibi misafirinin yanına gitmez, dolayısıyla eğer subaylar onunla birlikte bir içki içmek istiyorlarsa, masama buyursunlar, der. Hikâye, genç subayın Britanya yönetimine direnişini göstermek üzere muhtemelen sonradan uydurulmuştur. Ama Mustafa Kemal temelde bir pragmatistti. Elimizdeki bilgilere göre, Pera Palasa tam da Müttefiklerin merkez üssü olduğu için gitmişti.

Britanya'da çıkan *Daily Mail* gazetesinin muhabiri G. Ward Price şehre Agamemnon'la gelmişti. Otele yerleştikten birkaç gün sonra Mustafa Kemal'i yakaladı. Daha doğrusu Mustafa Kemal onu yakaladı.

Price, otel müdüründen bir Osmanlı subayının onunla konuşmak istediğini belirten bir not aldı. Price, Mustafa Kemal'in adını hiç duymamıştı, ama konuşmayı kabul etti. Karşı karşıya geldiklerinde Price, bu Osmanlı subayının askeri üniformasını çıkarıp hâli vakti yerinde Osmanlı erkeklerinin günlük giysisi olan redingot ve fes giydiğini gördü. "Yakışıklı, erkeksi biri, elini kolunu fazla oynatmıyor; 5§5İ alçak, kararlı" diye hatırlıyordu.

Mustafa Kemal Osmanlıların savaşta yanlış safı seçtiklerini, Enver gibi Alman yanlısı İttihatçı liderlerin zararlı etkisi yüzünden eski dostları Britanyalılara sırt çevirdiklerini söylüyordu. Müttefiklerin Anadolu'yu paylaşmaya niyetlendiklerini düşünüyor, Britanya'nın bu konuda güçlü bir rol oynamasını istiyordu. Britanyalılar Müs- lümanlara muhtemelen Fransızlardan daha dostça davranırdı. Fransızların Kuzey Afrika Müslümanlarmı yönetme tarihi epeyce sorunluydu. Bu durumda, Britanyalıların kendisi gibi tecrübeli Osmanlılara ihtiyacı olacaktı. Mustafa Kemal Price'a 'Bilmek istediğim şu,' demişti: 'Böyle bir hizmet verirken benim konumum ne olacak?'. Price bu teklifi Pera Palas'taki Britanyalı subaylara iletti, ama onlar umursamadılar. Bu Mustafa Kemal'in kim olduğunu kimse bilmiyordu, herhâlükârda ortaya çıkıp Müttefiklere hizmet sunan bir sürü Osmanlı subayı vardı. Kıdemli bir istihbarat subayı, 'Çok geçmeden iş arayan bir sürü Türk generali olacak' demişti".

Refet Bey'in de hazır bulunduğu bu görüşmede Mustafa Kemal'in öne çıkan temel fikri savaşı kaybetmiş olduklarını, uygulanan yanlış siyasetin bedelinin Türklere ağır olarak ödetileceğini, Anadolu'nun Müttefik devletler tarafından paylaşılacağını bildiğini ifade ederek Anadolu toprakları üzerindeki İngiliz yönetimine karşı, memnuniyetsizlik gösterilmemesi gerektiğini belirtmesiydi.[60]

Charles King'e göre Mustafa Kemal Paşa kendisine bir **görev** düşecek olursa bunu da yapabileceğini beyan ediyordu. Nitekim o, bu hususu şöyle anlatmaktadır:

"Mustafa Kemal'in bundan sonraki altı ayı kendine gelecek arayan bir subay gibi davranarak geçirdiği de biliniyor. Pera Palas'tan ayrılıp Osmanbey'de kiralık bir eve taşınmıştı. Onu kabul eden hemen herkesle görüşüyordu: Subaylarla, nazırlarla, kırgın mebuslarla, hatta dört kez bizzat Sultan VI. Mehmed'le konuşmuştu... İşgal, şehirdeki hizipler arasındaki anlaşmazlıkları keskinleştirmişti. Saray, meclis, iş adamları,

erkân-ı harp mensupları, her biri teker teker cesurca davranıp ülkenin kaderini biçimlendirmekten ziyade, yanlış adım atmamaya çalışıyordu. İttihatçı çete başları şehirden ayrılmışsa da, arkalarında gizli Karakol Cemiyetini bırakmışlardı. Bu cemiyet Örgütlü bİF direnişin çekirdeğini oluşturabilirdi. Ancak, Mustafa Kemal, Karakol Cemiyetinin o sırada şehirde faaliyet gösterdikleri halde yan yana gelemeyen yeraltı gruplarından sadece biri olduğunu fark etti. Britanyalılar 1919 baharında kuşkulandıkları İttihatçıları tutuklayıp şehir dışına göndermeye başladıklarında, gizli kapaklı komploların şehrin ve yaşlı imparatorluğun kurtuluşu için hiç de emin bir yol olmadığı görüldü. Bu sırada, işgal güçlerinin baskısı altındaki Osmanlı yönetimi İttihat ve Terakkinin Ermeni kırımlarına karışan üyelerini tutuklayıp mahkemeye çıkarmaya başladı. Mustafa Kemal gibi bir zamanlar İttihatçı olan subaylar, cemiyetle aralarına mesafe koymak ve davalarını sürdürmek için gizli toplantılar yapıp komplo kurmaktan başka yollar bulmak zorundaydılar."[61]

Nitekim bu devrede Mustafa Kemal'in Fethi Okyar, Cevat Abbas, Ali Rıza ve İsmail Canbolat ve Kara Kemal gibi mutemet arkadaşlarıyla birlikte Padişah'ı indirmek ve rejimi yıkabilmek için bir ihtilal komitesi kurma teşebbüslerinde bulunduğu da kaydedilecektir.[62]

Diğer taraftan Charles King'in anlattıklarına benzer şekilde, 17 Kasım'da *Minber,* 18 Kasım'da da *Vakit* gazetelerinde yayımlanan mülakatlarında Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Osmanlılara karşı hüsn-i niyet içinde olduklarını ve bundan dolayı sadece kendisinin değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizleri hayırhah bir dost olarak gördüklerini dile getirmişti.

Mustafa Kemal Paşanın bu fikirlerinde samimi olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kimileri samimi olduğunu söylerken, kimileri de siyaseten böyle konuştuğu düşüncesindedir.

m

Ancak onun bu tarz açıklamaları, niyeti ne olursa olsun, 9. Ordu Müfettişliğine giden süreçte kolaylaştırıcı bir etki yapacaktır.[63]

YUNANLILARIN İŞGAL HAREKETLERİ!

Yunanistan'ın İzmir'e çıkarılması kararı alınırken en etkin rolü, Lloyd George oynamıştır. Mayıs başında Lloyd George'!3 Venizelos bir akşam yemeği yemişlerdi. Aynı ortamı paylaşan Lloyd George'un sekreteri Frances Stevenson günlüğüne şu notları düşmüştü:

"İkisi de birbirine hayranlık duyuyor ve Lloyd George İzmir'i Yunanlılara kazandırmak istiyor. Ama bu konuda İtalyanları idare etmekte zorluk çekiyordu."[64] Ancak Amerikan **Başkam** Wilsonun bu konuda kendisini kayıtsızca desteklemesi, kararı çıkartmasında büyük kolaylık sağlayacaktı. Nitekim bu sayede Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapmaları görüşülürken İtalyanları saf dışı bırakmıştır. Fransız Başbakanı Clemenceau da bu konuda yanında idi.[65]

Lloyd George, Venizelos'u İzmir'e çıkarma yapmaya tahrik etmek ve kaygılarını gidermek için de uğraş vermekten geri durmuyordu. Ona göre Venizelos, "büyük adamdır; çok büyük adamdır". "Perikles'in gününden bu yana Yunanistan'dan çıkan en büyük devlet adamı Venizelos'tur". Lloyd George'un Venizdos'a verdiği desteğin büyüklüğü akıl alır gibi değildi.

Venizelos ise Lloyd George'un verdiği destekle büyük bir gurur yaşıyordu. Kendisini artık Ortadoğu'nun sahibi ve kralı gibi görüyordu.

Savaş boyunca ikisi arasında temas hiç kesilmemiş Ekim 1918'de, savaşın son aşamasına gelindiğinde dahi Lloyd George yoğun programından vakit ayırıp Venizelos'la öğle yemeği yemiş ve Yunan taleplerini konuşmuştur.[66]

Lloyd George, Yüksek Konsey'de İzmir **konusunda** bir karar alınması için tüm ağırlığını ortaya koymuş, harekete geçilmezse İtalyanların Anadolu'dan koskoca bir parçayı yutabileceklerini söylemiştir.

Yunan kuvvetleri ise hazırdır. İtalyanlar ertesi gün Barış Konferansına döndüklerinde onlara, Müttefiklerin bazı katliam- lan önlemek için, onların yokluğunda birtakım kararlar almak zorunda kaldıkları ifade edilmiştir. Yunan çıkarmasının tarihi, 15 Mayıs

olarak belirlenmiştir.

Yunanlıların İzmir'e çıkarma tarihi olan 15 Mayıs 1919'un arifesinde çift siyaset takip eden Müttefik kuvvetleri, bir taraftan Yunanlıların çıkarmalarını desteklerken diğer taraftan İtalya'ya da Büyük Menderes'in güneyindeki araziyi ayırıyorlardı.

9 Mayıs sabahı Yunan Ordu Komutanlığından birliğe gelen telgrafta harekâta İngiliz, Fransız ve Amerikalıların onay verdi kleri belirtiliyordu. İşgale katılan Yunan birlikleri komu^ni emirlerini direkt olarak Yunan Hükümetinden alacak ve işgal kuvvetleri komutanı haklarına sahip bulunacaktı.

Nihayet 15 Mayıs 1919 günü sabahı, sözde Hristiyan ahalinin can ve mal güvenliğini korumak bahanesiyle İzmir'e çıkan Yunan askerleri ve onlara katılan yerli Rumlar, İzmir'de katliama ve yağmaya başladılar.

Yunan askerleri, 2000 kadar Türk subay ve erinin toplanmış olduğu kışlaya gittiler. Subaylardan 14'ü öldürüldü. Kışla kasaları soyuldu. Subayların evleri de arandı ve ne bulunursa alındı. Askerlik Dairesi Başkanı Miralay Fethi Bey, "Zito Venizelos!" diye bağırmayı reddettiği için süngü ile defalarca yaralandı, daha sonra şehit oldu.

28 yüksek rütbeli subay, 128 subay, 540 er, 2.000'e yakın sivil, elleri başlarının üstünde "Zito Venizelos!" diye bağırtılarak Patris gemisinde gözaltına alındı. Gözaltına alınanlar gemideki ambarlara, hayvanların yanına tıkıldılar. Bazı kaynaklara göre iki gün içinde öldürülenlerin sayısı 2.000'e varacaktır. Gözaltına alınanların sayısı 3.000 sivil, 1.000 eri bulmaktaydı.[67]

Vahşi hayvan sürüleri gibi İzmir'e çıkan Yunanlılarla, yerli Rumların; işkence, katliam ve yağmalarım İtilâf Devletleri askerleri, körfeze demirlemiş gemilerinin güvertelerinden dehşetle izlemekte idiler. İnsan haklarına saygısıyla övünen Batıkların onayı ve teşviki ile yüz karası hadiseler yaşanıyordu.

İzmir'in işgali Atina'da da halka duyuruldu. Şenlikler yapıldı. Fransız, İngiliz ve Yunan millî marşları söylendi. Belediye Baş-

kanı Patris, "Bugünden başlayarak İyonya'nın güzel çiçeği İzmir, Yunanistan'a aittir." dedi.[68]

Yunanlılar, İzmir'den sonra 19 Mayıs'ta tekrar harekete geçerek süratle Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Selçuk, Aydın, Tire, Turgutlu, Ayvalık, Nazilli, Akhisar ve Bergama'yı işgal ettiler. Girdikleri yerlerde insanlık dışı fiillerini devam ettirdiler. Onlara göre bölgede tutunmanın tek yolu, buralardaki Türk gücünü ortadan kaldırmak veya olabildiğince zayıflatmaktı.[69]

Böylece Yunanlılar daha başlangıçta, geçici bir işgal değil, daimi bir İlhak maksadıyla geldiklerini; Batı Anadolu'yu, Yunanistan'a katmak ve böylece Megalo Idea'yı yani Hristiyan Bizans İmparatorluğunun geçmiş ihtişamını canlandırmak niyetlerini ortaya koymuşlardı.

Bu arada İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali bütün ülkede millî uyanışın fitilini ateşledi. Yurdun dört bir köşesinde işgali protesto etmek maksadıyla mitingler düzenlendi ve millî yas ilan edildi. Prostesto mitinglerinin en dikkat çekeni Sultanahmet Mitingi oldu. Yaklaşık 200.000 kişinin katılımıyla gerçekleşen mitingi 50'den ziyade dernek ve parti organize etti.

Şair Mehmed Emin, Halide Edip, Süleyman Sırrı, Dr. Sabit, Fahrettin Hayri'nin heyecanlı konuşmalar yaptığı mitingte İzmir'in işgali şiddetle protesto edildi. "Yaşasın İslâm milleti! Bayrağımıza, dedelerimizin namusuna ihanet etmeyeceğiz!" diye sloganlar atıldı. Ayrıca "İzmir Türk kalacak" yazılı rozetler dağıtıldı.

Mitingi görmeye gelen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşayı Padişah sanan kalabalık "Padişahım çok yaşa!" diyerek tempo tuttu.[11]

KAZIM AĞA, İSMET AĞA OLALIM!

İstanbul'a 13 Kasım 1918'de İtilâf Devletlerince el konulmuştu. Avrupa devletleri temsilcilerinin Haçlı taassubu ve emperyalist çıkarları sonucu azınlıkları desteklemeleri, Türkiye'deki gayrimüslim vatandaşlara vaatlerde bulunmaları, bunların işgalcilerin tarafına geçmesine yol açtı. Anadolu'da da aynı gelişmeler yaşanmaya başlamıştı.

İstanbul müttefik askerleri ile kaynıyordu. Bu durum başta Sultan Vahideddin Han olmak üzere, devlet adamları, kumandanlar ve vatanseverlerin dikkatinden kaçmayıp, tedbir almaya teşvik etti. Padişah Ramazan münasebetiyle iftara davet ettiği kıymetli devlet adamlarına, âlimler ve güvendiği iş yapar kumandanlara Anadolu'ya gitmeleri tavsiyesinde bulunup, ihsan şeklinde yardım ediyordu.

Buna karşılık üst düzey devlet adamlarının hemen her biri büyük güçlerden birinin mandası altına girmekten başka bir çare düşünemiyordu. Herkes şaşkınlık içerisinde idi.

Kazitn Karâbckİr ile İSfiıet (İnönü) Bey arasında geçen şu hadise dönemin üst düzey komutanlarının halet-i ruhiyesini göstermekteydi.

Kazım Karabekir Paşa, yıllar sonra kaleme almış olduğu *İstiklâl Harbimiz* adlı eserde yakın dostu İsmet Paşa ile aralarında geçen bu

"Gördün mü Kâzım? Her şey mahvoldu. Vaktiyle gördüğün gibi, bizi savaşa sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki, batıracaklar ve hayatımızla didişeceğiz. Fakat benim hiçbir ümidim kalmadı. Ben kararımı söyleyeyim mi Kâzım? Köylü olalım. Askerlikten istifa edelim. Senin kaç liran var? Birleşelim, Kâzım Ağa, İsmet Ağa olalım. Hayatımızı çiftçilikle sürdürelim."[71]

meşhur diyalogu şöyle anlatmaktadır:

"29 Teşrinisanide (Kasım) Zeyrek'te misafir olduğum biraderi- (min bahçesinde, Çamlıcalara kadar uzanan geniş manzara içinde, ' İtilâf Devletlerinin bir yığın tekneleriyle istihza eden muazzam I Süleymaniye Camii, karşımızda Türklüğün bir heykel vakarı gibi j, mağrur duruyordu. Pek eski ve pek samimi arkadaşım İsmet Bey I bedbindi (kötümserdi). Şöyle konuşmuştu:

Kötümser hava neredeyse herkesi sarmıştı. Devlet adamları ge- İ nelde kurtuluşu en başta Amerika olmak üzere İngiliz veya Fransız *1* mandası altında görüyorlardı. Nitekim İsmet Bey, "Yaşamak için tek çare Amerikan mandasıdır." diyecekti.

Keza daha sonra Cumhuriyet ideolojisinin önde gelen simalarından olacak aydınlar arasında da aynı görüş hâkimdi. Bu grubun öncüsü ise Halide Edip Adıvar idi.

Öyle ki bu hava kongreler sırasında dahi devam edecektir. Nitekim Sivas Kongresinde tartışmalar sırasında manda fikri önemli yer bulacaktır.[72]

Öte yandan Padişah, bir kısım yakınlarının da, "Dünyaya karşı harp edilmez." sözüne aldırmayarak Anadoluda bir mukavemet hareketi kurmak sevdasındaydı. O zaman üst rütbeli subayların geneli İttihatçı kadroda görev yapmışlardı. İttihatçılara karşı ise umumi efkârda büyük bir tepki bulunuyordu. Az sayıdaki İttihatçı karşıtı subaylar Padişah'ın Anadolu'ya geçme teklifine sıcak bakmadılar.[73]

ONLAR KONSEYİ!

Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Cihan Harbi bitmiş gözükse de galip devletler için asıl mücadele bir bakıma yeni başlıyordu. Zira üç büyük imparatorluk savaştan bozgunla çıkmış olup topraklarının büyük kısmı paylaşılmayı bekliyordu. Ayrıca galip devletlerin yanında olsa da Rus Çarlık İmparatorluğu da tarihe gömülmüştü. Alınacak kararlarda onların da ikna edilmesi önemliydi. Bir anlamda galipler, mağluplar ve yeni ortaya çıkacak teşekküllerle 32 devleti ilgilendirecek görüşmeler Paris'te start alıyordu.

İngiltere, ABD, Fransa, Japonya ve İtalya bütün antlaşmalar ve alınan kararlarda öncelikli söz sahibiydiler. Savaşa son anda dâhil olmuş olan ABD'nin fazla bir amacı yoktu. Başkan Wilson, yapılacak anlaşmaların daha önce belirlenen prensiplere (Wilson) uygun olmasını ve bunun için Milletler Cemiyetinin kurulmasını istiyordu.

Fransa ve İngiltere ise savaşın yükünü çeken iki devlet olarak azami kazançlı çıkmanın derdinde idiler.

Fransa hem kendi sınırlarını koruma altına almak isterken hem de Suriye'de büyük bir pay kapmanın derdindeydi.

İngiltere ise Avrupa ve Orta Doğu'da söz sahibi olmak için kendi himayesinde parçalanmış bir Almanya ve Osmanlı'nın hayallerini kuruyordu.

İtilâf Devletlerinin ileri gelenleri, savaşın kazanılmasında yardımları olan küçük devletlerin, paylaşım görüşmelerine tam dâhil olmasını istemiyorlardı. Zira bu durumda karar almaları zorlaşır.
süreç uzar ve çıkarları zarar görebilirdi. Onlar verdikleri ile yetinmek zorunda idiler.

Bu itibarla öncelikle aralarında anlaşarak "Onlar Konseyi"ni oluşturdular. Onlar konseyi, Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Japon Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarından ibaret on kişilik bir heyetle oluştuğu için bu adı almıştı. Hatta akabinde daha da etkin olabilmek için Amerika, İtalya, İngiltere ve Fransa başkanlarından oluşan "dörtler konseyi" de devreye girecekti.

Böylece hâkim devletler konferansa istedikleri gibi yön verebileceklerdi. Paris'te 18 Ocak 1919'da başlayan ve Londra, Sân Remo ve Sevr'i de içine alarak Lozan'a kadar gidecek olan diplomatik süreç başlamıştı.

Galip devletler mağlup taraftaki Almanya ve diğer ülkelerle çatışmaksızın anlaşma şartlarını belirleyecek iken Osmanlılar için bambaşka senaryolar içerisine gireceklerdi. Hem kendileri belli bölgelerde işgallerde bulunurken hem de Yunanlıları Anadolu ve Trakya mıntıkasında harekâta sevk edecekler böylece çok daha zor yaptırımlar karşısında bırakacaklardı. Bir anlamda savaşın en ağır faturası Osmanlılara ödettirilecekti.

Bunun neticesi olarak bir taraftan Yunanlıları ve Ermenileri Türk topraklarını işgal ettiren İngilizler diğer taraftan da gelişen seyir içerisinde Anadolu ve yeni Türk devletinin alacağı şekil üzerinde de fikir yürütmekten geri durmuyorlardı.

Nitekim 9 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Sir VVilliam Tyrell'e gönderdiği mektubunda; "Çatalca'ya kadar Trakya'yı Yunanlılara verelim. Anadolu Türklerde kalsın. Böylece denetim de kolaylaşır. Türkler de Avrupa'dan çıkarılmış olur." diyerek fikrini belirtiğinde Curzon, bu teklifi uygun gördüğünü ifade etmişti.[74]

4 Nisan günü ise İngiliz Genel Kurmay Başkam Wilson, Başbakan Lloyd George'a şöyle bir mektup yazdı: "Yunan kuvvetlerinin Anadolu ve Trakya'da daha ileri gitmesine izin vermeyelim. Barış Konferansı, kararlarını zorla uygulatma gücüne sahip değil. Bu,

Öyle ki bu hava kongreler sırasında dahi devam edecektir. Nitekim Sivas Kongresinde tartışmalar sırasında manda fikri önemli yer bulacaktır.[72]

Öte yandan Padişah, bir kısım yakınlarının da, "Dünyaya karşı harp edilmez." sözüne aldırmayarak Anadolu'da bir mukavemet hareketi kurmak sevdasındaydı. O zaman üst rütbeli subayların geneli İttihatçı kadroda görev yapmışlardı. İttihatçılara karşı ise umumi efkârda büyük bir tepki bulunuyordu. Az sayıdaki İttihatçı karşıtı subaylar Padişah'ın Anadolu'ya geçme teklifine sıcak bakmadılar.[73]

ONLAR KONSEYİ!

Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Cihan Harbi bitmiş gözükse de galip devletler için asıl mücadele bir bakıma yeni başlıyordu. Zira üç büyük imparatorluk savaştan bozgunla çıkmış olup topraklarının büyük kısmı paylaşılmayı bekliyordu. Ayrıca galip devletlerin yanında olsa da Rus Çarlık İmparatorluğu da tarihe gömülmüştü. Alınacak kararlarda onların da ikna edilmesi önemliydi. Bir anlamda galipler, mağluplar ve yeni ortaya çıkacak teşekküllerle 32 devleti ilgilendirecek görüşmeler Paris'te start alıyordu.

İngiltere, ABD, Fransa, Japonya ve İtalya bütün antlaşmalar ve alınan kararlarda öncelikli söz sahibiydiler. Savaşa son anda dâhil olmuş olan ABD'nin fazla bir amacı yoktu. Başkan Wilson, yapılacak anlaşmaların daha önce belirlenen prensiplere (Wilson) uygun olmasını ve bunun için Milletler Cemiyetinin kurulmasını istiyordu.

Fransa ve İngiltere ise savaşın yükünü çeken iki devlet olarak azami kazançlı çıkmanın derdinde idiler.

Fransa hem kendi sınırlarını koruma altına almak isterken hem de Suriye'de büyük bir pay kapmanın derdindeydi.

İngiltere ise Avrupa ve Orta Doğu'da söz sahibi olmak için kendi himayesinde parçalanmış bir Almanya ve Osmanh'nm hayallerini kuruyordu.

İtilâf Devletlerinin ileri gelenleri, savaşın kazanılmasında yar dunları olan küçük devletlerin, paylaşım görüşmelerine tam dâhil olmasını istemiyorlardı. Zira bu durumda karar almaları zorlaş»- süreç uzar ve çıkarları zarar görebilirdi. Onlar verdikleri ile yetinmek zorunda idiler.

Bu itibarla öncelikle aralarında anlaşarak "Onlar Konseyi'ni oluşturdular. Onlar konseyi, Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Japon Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarından ibaret on kişilik bir heyetle oluştuğu için bu adı almıştı. Hatta akabinde daha da etkin olabilmek için Amerika, İtalya, İngiltere ve Fransa başkanlarından oluşan "dörtler konseyi" de devreye girecekti.

Böylece hâkim devletler konferansa istedikleri gibi yön verebileceklerdi. Paris'te 18 Ocak 1919'da başlayan ve Londra, San Remo ve Sevr'i de içine alarak Lozan'a kadar gidecek olan diplomatik süreç başlamıştı.

Galip devletler mağlup taraftaki Almanya ve diğer ülkelerle çatışmaksızın anlaşma şartlarını belirleyecek iken Osmanlılar için bambaşka senaryolar içerisine gireceklerdi. Hem kendileri belli bölgelerde işgallerde bulunurken hem de Yunanlıları Anadolu ve Trakya mıntıkasında harekâta sevk edecekler böylece çok daha zor yaptırımlar karşısında bırakacaklardı. Bir anlamda savaşın en ağır faturası Osmanlılara ödettirilecekti.

Bunun neticesi olarak bir taraftan Yunanlıları ve Ermenileri Türk topraklarını işgal ettiren İngilizler diğer taraftan da gelişen seyir içerisinde Anadolu ve yeni Türk devletinin alacağı şekil üzerinde de fikir yürütmekten geri durmuyorlardı.

Nitekim 9 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Sir William Tyrell'e gönderdiği mektubunda; "Çatalca'ya kadar Trakya'yı Yunanlılara verelim. Anadolu Türklerde kalsın. Böylece denetim de kolaylaşır. Türkler de Avrupa'dan çıkarılmış olur." diyerek fikrini belirtiğinde Curzon, bu teklifi uygun gördüğünü ifade etmişti.[74]

4 Nisan günü ise İngiliz Genel Kurmay Başkanı Wilson, Başbakan Lloyd George'a şöyle bir mektup yazdı: "Yunan kuvvetlerinin Anadolu ve Trakya'da daha ileri gitmesine izin vermeyelim. Barış Konferansı, kararlarını zorla uygulatma gücüne sahip değil. Bu,

ilerde daha da zorlaşacak. Ateşkes anlaşmasının Türkiye'ye uygulanmasında aşırı gidilmiştir."[75]

İngiliz Dışişleri Bakan Vekili Curzon 18 Nisanda, "Yunanlılar, Selanik'e 5 mil yakın bir yerde bile kendilerini zapt edemezken, İzmir'de düzeni nasıl sağlayacaklar?" diyecekti.[76]

22 Nisanda ise Müttefiklerin Türkiye hakkında siyasetinin kendileri için tehlikeli olacağını belirterek:

"Barış konferansının siyaseti tehlikelidir. Bu konuda görüştüğüm herkes fikir birliği içinde. Susarsam görevimi yapmamış olacağım. Türklerin Anadolu'da bir hükümet kurmalarına izin verelifil. Yoksa karışıklıklar artar," demişti.[77]

Görüldüğü üzere İngilizler, Anadolu'da kurulacak bir Türk hükümeti sayesinde karışıklıkların son bulacağını düşünüyordu. Aksi halde daha uzun bir süre bölgede asker bulundurmanın zorluklarına katlanmak durumunda kalacaklardı. Hâlbuki savaş bittiği halde hâlâ asker tutmanın sebebini kamuoylarına izahta güçlük çekiyorlardı.

21 Nisan günü ise İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe Türk Dışişlerine şöyle bir nota verecekti:

"9. Kolordunun terhisi doyurucu değildir. Erzurum ile Sivas arasında şûralar tarafından asker kılıklı kişiler silah altına alınmıştır. İlgililere emir verin, yoksa iş ciddiyet kazanır."[78]

Ayrıca İngilizlerin fazla silahların toplanması için Anadolu'ya gönderdikleri kontrol subayı Rawlinson, 22 Nisanda Erzurum'a varacak ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması şartlarını araştıracaktı.[79]

İşte bu dönemde İngilizlerin benzeri şikâyetlerini önlemek maksadıyla Anadolu'ya mutlaka padişah namıma birinin gönderilmesi gündeme gelecektir.

DEVLETİ KURTARABİLİRSİN!

Vahideddin Han, artık işgal altındaki İstanbul'dan vatanın kurtuluş sürecini yönetmenin zorluğunu görüyordu. Kendisi Anadolu'ya geçmeyi düşünmüş ise de komutanlar bu karara sıcak bakmıy°r' lardı. Zira padişahın şehri terk etmesi İstanbul'un tamamen elden çıkmasına sebep olabilirdi.[80]

Şehzadelerden birini göndermesi gündeme geldi. Bu defa da İtilâf Devletlerinin daha ağır yaptırımları endişesiyle sıcak bakılmadı. Bilinen

tek husus işgal altındaki İstanbul'dan işgallere karşı tam bir harekât yürütülemeyeceği idi. Anadolu'da Padişah adına birinin görev alması elzemdi. İşte bu noktada ordunun ileri gelenleri Mart 1919'da toplandılar. Anadolu'ya kimin liderliğinde gidilmesi konusunda geniş bir tartışma yaptılar.

Toplantı SOnFâsi Sadrâzam Damat Ferid Paşanın Padişaha sunduğu listenin başında Mustafa Kemal Paşanın adı yazılmıştı. Kendisine tek muhalefet eden kişi ise Harbiye Nazırı Osman Şakir Paşa olmuştu.

Şakir Paşanın, Mustafa Kemal Paşa isminin önüne koyduğu açıklama her şeyi ifade etmekteydi:

"En iyi askerimizdir. Bazı sebeplerden dolayı bence muvafık değildir. Üstelik Cumhuriyetçi olduğu söylenir."

Şakir Paşa bu ifadesi ile Padişaha gelecekte hanedanın yerinde kalmayacağını açıkça ikaz etmiş bulunuyordu.

Vahideddin Han konuyu ablası Mediha Sultanın oğlu, sırdaşı mevkiindeki Abdurrahman Sami Bey'le istişare etti. Sami Bey dayısı Padişaha sadece:

"Cumhuriyet taraftarı olduğundan söz etmişler. Hanedanınızı düşünün." demekle yetindi.

Vahideddin Han ise, "Hangi hanedan! Hepsi hanendegân oldu." dedikten sonra, "Madem ki en iyi askerimizdir öyleyse onun gitmesi lazım." diyerek son kararını verdi.[81]

Mustafa Kemal Paşa, 14 Mayıs 1919'da yanında Cevat Çobanlı Paşa da olduğu halde Damat Ferid Paşanın Nişantaşı'ndaki konağında akşam yemeğinde idiler. Yemekten sonra yeni vazifesi hususunda uzun bir görüşme yaptılar.[82]

Daha sonra bizzat Vahideddin Han kendisini Yıldıza çağırdı.

Mustafa Kemal Paşanın Vahideddin Han ile Yıldız Sarayı'nda 15 Mayıs 1919'da yaptığı görüşmesi kendi anlatımıyla tarihlere şöyle geçecekti:

"Yıldız Sarayının ufak bir salonunda Vahideddin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu:

Birbirine muvazi (paralel) hatlar üzerinde düşman zırhlıları!

Bordalarındaki toplar, sanki Yıldız Sarayına doğrulmuş! Manzarayı görmek için, oturduğumuz yerlerden başlarımızı sâğâ-sölâ çevirmek kâfi idi.

Vahideddin, hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

'Paşa, paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir'.

Elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti:

'Tarihe geçmiştir'.

O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum:

'Bunları unutun, dedi. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin!'

Kendisine basit cevaplar verdim:

'Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz'.

'Merakbuyurmayın efendimiz, dedim. Nokta-i nazar-ı şâhânenizi (düşüncenizi) anladım. İrâde-i seniyeniz (emriniz) olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım'.

'Muvaffak ol!' hitâb-ı şahânesine mazhar olduktan sonra, huzurundan çıktım"...[83]

Padişah ardından Yaveri Naci Paşa vasıtasıyla Mustafa Kemal'e kıymetli bir saat de hediye gönderecektir.

TARİHİN BİR DÖNÜM BELGESİ: VİZE

İşin zor bir kısmı da İngilizlerden vize almaktı. Zira o sırada İngilizlerden habersiz Boğazdan çıkmak mümkün değildi. Bu izin nasıl alınacaktı?

Padişah evvelce de bir kısım insanları göndermek istemiş ancak muvaffak olamamıştı. Fakat Mustafa Kemal Paşanın izin alması zor olmayacaktı. Gazeteci Nezih Uzel yıllar sonra bu işin baş aktörlerinden Yüzbaşı Bennett ile görüşerek tarihin bu karanlık noktasını aydınlatacaktır.

Bennett, İstanbul'da beş yıl kalmıştı. Türkiye'nin yakın târihinde en derin izlerden birini bıraktı. İstanbul'un uzun tarihinde yaşadığı en karanlık ve en esrarengiz yıllara tanıklık etti. Dünya tarihinde eşine az rastlanır bir ömür süren büyük bir imparatorluğun dağılışını ve yerine

cumhuriyetin kuruluşunu gördü. Mustafa Kemal Paşanın Samsuna gidişinde, heyetin Boğazdan çıkış vizesini bizzat o imzalamıştı.

O muhtemelen sıradan biri değildi. Aynı zamanda genç Türk subaylarına dersler de verecekti. Bu durumu şöyle anlatmıştı:

"Türk zabitleri Almanca biliyordu fakat İngilizceleri yoktu. Zaten birçoğunun işi de yoktu ve İngilizce dersi vermemi istediler. Derslere başladık. Önce 20-30 zabit geldi ama birkaç gün zarfında derse gelenlerin adedi 150'ye yükseldi. Fransızlar tabii çok kızdılar, dersleri zabitleri nüfuzumuz altına almak için verdiğimizi söylediler. Gerçi biz genç Fransız zabitleriyle iyi anlaşıyorduk. Anlaşmazlık, generaller arasındaydı." Yüzbaşı Bennettden ders alanlar arasında İsmet (İnönü) Bey de bulunuyordu.

Gazeteci Nezih Uzel'in 1972 yılında Bennett ile görüşme kayıtları, tarihin sayfaları arasında en kıymetli bir belge olarak yerini almıştır. Uzel mülakatını nasıl gerçekleştirdiğini şöyle nakletmekteydi:

"Bennett ile ölümünden 2 yıl evvel, 1972 yazında, Üsküdar Sultantepe'de, 50 yıl önce milliyetçileri kovaladığı Özbekler Tekkesinde görüştüm. Dört saat süren görüşme sırasında Bennett, Türkiye'nin yakın tarihi ile ilgili, çeşitli siyasi nedenlerle gizli kalmış, gündeme gelmemiş ve resmî düşüncenin donuk çarkları arasında sıkışmış pek çok konuya açıklık getirmişti. Savaş sonrasında hemen hemen hiç konuşmamış, büyük ümitlerle kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ulusal barış dengesine ve küresel barış idealine aşırı saygı göstermiş, siyasi ve askerî konularda sessiz kalmayı tercih etmişti. Ölümünden az önce gerçekleşen bu söyleşide Bennett, adeta İngiltere ve İngiliz kültürü adına bir itirafname bırakmış gibiydi.

Mülakatta Yüzbaşı Bennett'in tarihe ışık tutan ifadeleri ise şu şekilde idi:

"Mustafa Kemal'in vize müracaatı sırasında irtibat zabitiydim. Bir müfettişlik heyeti yapmıştı ye Mayının onunda yahut on ikisinde bizden ruhsatname istediler... Ruhsatname, yani permission. O zaman, bir Türk zabitinin Boğazdan geçebilmesi için vize alması lâzımdı. Vize talebi yapıldığı zaman Mustafa Kemal'i tanıyordum. Sultana yakınlığını da biliyordum. Padişah'ın emin bir adamı olduğunu anlamıştık. Vahideddin ona çok güveniyordu. Gitmeden önce padişahla görüşmüştü.

Yalnız, teşkil ettiği heyet çok kalabalıktı. Üç-dört kişi yerine 35 kişi... Büyük zabitler, miralay, mirliva falan. Erkân-ı harbin en mühim isimleri gidiyordu. Bunun bir müfettişlik için çok olduğunu hissettim ve benim mesuliyetimin üzerinde olduğunu gördüm. Zaten bana 'Üç-dört kişi gidecek, vize vereceksiniz' gibi bir emir gelmişti. Levazım, mülazım olmayan, yüksek rütbeli 35 kişinin ismini görünce dosyayı aldım, bizim Şişlideki kumandanlığa gittim. Onlara 'Üç-dört kişi yerine, 35 kişi gitmek istiyor. Vizeyi vereyim mi?' diye sordum.

Derhal İngiliz başkomiserliğine, Rumbolt'a telefon ettiler. O zaman sefir yoktu tabii. 'Mustafa Kemal gitsin, ne lâzımsa yapsın.. Padişah onlara itimat ediyor. Vizeyi verin dediler. Ofisime döndüm, vizelerini imza edip teslim ettim. Bizimkilerin anlamadığı bir şey vardı. Ben vize isteyenlerin heyecanlı olduklarını fark etmiştim, zira onları tanımaya başlamıştım. En ileri gelen, en zeki zabitler seçilmişti. Bu, sadece bir müfettişlik için çok fazlaydı. Ama mesuliyet bana ait olmadığı için rahattım. O sırada hiç kimse milliyetçilerin bir ordu kurabileceğine inanmıyordu. İzmir daha işgal edilmemişti-

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da pek acelesi yoktu. Harbiye Nezaretindeki hazırlıklar tamam değildi. Ama Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği haberi gelince hemen gitmeye karar verdiler. Bunun için, biz 35 kişi için vize verdiğimiz halde, 19'u gitti, çünkü hepsi hazır değildi.

İsmet Paşa da isteseydi giderdi. Gitmemesi için hiçbir mani yoktu, vizesi vardı ama biraz geç kaldı. Birkaç hafta sonra gitti zannedersem..."[84]

Yüzbaşı Bennett'in belgesi, Mustafa Kemal'i Samsuna Vahideddin Han'dan habersiz gitmesi yanında İngilizlerden gizli ve pusulasız gemi hikâyelerini de tarihin çöp kutusuna göndermiştir. Ona oldukça geniş yetkiler veren, Bandırma Vapurunu tahsis eden ayrıca değişik rütbelerde 16 subay, 7 memur ve 24 er yani toplamda 47 personel tahsis eden Vahideddin Han olmuştur.

YETKİ VE YARDİM

Nedense bir kısım tarihçiler Vahideddin Han'ın Mustafa Kemal Paşayı görevlendirirken çok kısıtlı bir yetki ve sıfır destek politikası güttüğünü ispat edebilmek için özel bir uğraş vermektedirler. Hâlbuki Mustafa Kemale verilen talimatname, Osmanlı tarihinde bir paşaya verilmiş en geniş yetki belgelerinden biri olduğunun ispatı gibiydi. Zira Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişliği göreviyle hem askerî hem de

ıftülki erkâna emretme yetkisi kazanmış oluyordu.[85]

Fakat Paşa, *Nutuk'ta* bu yetkilerin kendisine bilerek verilmediğini iddia edecektir.[86]

Nitekim Sultan Vahideddin devri sadrazamlarından Ahmed İzzet Paşanın bu hususta verdiği bilgiler mühimdir:

"Mustafa Kemal Paşa istediği kadar Padişah'ın özel memuru olarak bu işe başlamış olduğunu inkâra savaşsın. Benim bu hususta kanaatim sağlamdır. Çünki kendisine verilen yetki, şimdiye kadar hiçbir faniye nasip olmamış bir genişlikteydi. Kendi teftiş dairesindeki askerî kıtalardan başka komşu kolordulara ve bütün Anadolu vilâyetlerine emri geçerli olacak, memurları istediği gibi görevinden alacak veya tayin edecektir."[87]

Aslında bu salahiyet Vahideddin Han'ın 14 Mayıs 1919 tarihli fermanında da görülüyordu. Ferman günümüz Türkçesiyle şöyle idi.

"Yaverlerimden Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşaya!

Dünya Savaşının müttefikler tarafından kaybedilmesi üzerine ortaya çıkan siyasi durum ceddimin toprağını, hilâfet ve saltanat makamını zor ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden hükümetimin kararı uyarınca tayin olunduğunuz bölgede düzenin sağlanmasının, razı olamayacağım durumların ortaya çıkmasının önlenmesinin, saldırıların defedilmesi için hep birlikte ve elden geldiğince çalışıp gayret gösterilmesinin, miüefimin *dökUnUİ!n37.hğin!n ŞâğİЗ!lllİ3Ş*-tırılması ve ülkemin saldırgan ellerden kurtarılması için tek bir vücut olarak hareket edilmesinin, hükümdarlara mahsus selâmımla beraber askere, memurlara ve ahaliye tebliğini emrettim. 14 Mayıs 1919. Mehmed Vahideddin"[88]

Paşaya verilen altın ve para konusuna gelince araştırmacılar normal bir ülke gibi düşünmeye, işgal şartlarından haberleri yokmuş gibi yazıp çizmeye başlıyorlar. Oysa bu konuda açık belge ve kayıtların olmaması son derece normaldir. Olanlar ise daha fazla olabileceklerin bir anlamda göstergesi gibidir.

Nitekim Vahideddin Han, Mustafa Kemal Paşaya, "Hâzinenin tamamiyle Müttefiklerin kontrolü altında bulunduğu ve oradan bir kuruş bile alınamadığı sırada kendi cebimden 30 bin lira verdim." demektedir.[89] Aile mensuplan bu paranın temin ve ödenmesi hususunu şu şekilde belirtmektedir:

Vahideddin Han, tahta çıkışından seneler önce, Çengelköyu nde ki köşkünün arka tarafında bulunan çiftliğinde cins at yetiştirmeye başlamış ve bir hayli ata sahip olmuştu. Mustafa Kemal Paşaya verilen 30 bin lira, Samsun yolculuğu öncesinde işte bu atların tamamının satışından elde edilen meblâğdır.

Satış partiler halinde olmuş, dolayısıyla ödeme bir değil birkaç seferde yapılmış ve Sultan Vahideddin paraları Mustafa Kemal Paşaya ulaştırma vazifesini ablası Mediha Sultanın oğlu Sami Bey e vermiştir.[90]

Mustafa Kemal Paşaya Samsun'a giderken yapıldığı bilinen tek resmî ödeme ise Harbiye Nezaretinden verilen bin liradır.[91]

Yılmaz Çetiner Bey ise Padişah'ın yaverlerinden Miralay Zeki Bey'den naklen Vahideddin'in, Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey ve Polis Müdürü Cahit Bey aracılığı ile Mustafa Kemal Paşaya, karargâh arkadaşlarıyla masrafları için 25 bin altın ödediğini yazmıştır.[92]

Diğer taraftan Vahideddin Han'ın Mustafa Kemal Paşa konusunda uzun uzun düşündüğü de hatıralara yansıyacaktır. Hatta kendisinin "Kime ondan bahsettim ise İttihatçıdır; onlardan Enver'le yer kavgası olduğu için ayrıldı, cevabını aidini." dedjğj hajıje *SOnURLİd* bu tarihî kararı vermiş bulunuyordu.[93]

Mustafa Kemal Paşanın tayininde İngilizlerin parmağı olduğu da dillendirilecektir. Bu konuda Rıza Tevfik, Said Paşanın verdiği malumata dayanarak, "Mustafa Kemal Paşayı Anadolu müfettişliğinde bulunsun ve İstanbul'dan bir an evvel uzaklaştırılsın diye Damat Ferid Paşaya İngilizler tavsiye etmişlerdir." demiştir.[94]

Ancak Ahmed İzzet Paşa bu konuyu dillendirirken, "Bu memuriyet resmî hükümetin değil, Padişah'ın düşüncesinin ürünü ve tedbirinin eseridir. Babıali ve Harbiye Nezareti, Saray'dan aldıkları işaretle bunu uygulamaya koymuşlardır." demektedir.[95]

Şurası muhakkak ki Padişah, Mustafa Kemal Paşa hususunda gelen istihbaratlar karşısında endişeliydi. Ancak ülkenin kurtuluşu yolunda başka bir yol kalmadığını da görmüş ve kendisine güvenmek durumunda kalmıştı.

Ancak üç sene sonra, vatanın geleceği noktasında attığı bu adımın aynı zamanda kendi adına idam fermanı olacağını da görecekti.

Kendi elimle kesüb yâre verdiğim kalem
Fetvâ-yı hun-ı nâ-hakkımı yazdı ihtida

MUSTAFA KEMAL ANADOLU'DA

9. Ordu Müfettişliği görevi verilen Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket etmişti. Hem vali ve mutasarrıflara hem de Samsun'dan Hakkâri'ye ve Rize'den Urfa'ya kadar olan yerlerde bulunan ordu birliklerine vazife verip, tedbirler alabilecek, emniyet ve huzuru sağlayacaktı. Nitekim onun 19 Mayıs 1919'da Samsuna çıkmasıyla birlikte bütün yurtta ve dünyada dikkatle takip edilen Türk milletinin İstiklâl Mücadelesi hareketi, tamimler, görüşmeler ve kongreler ile daha değişik bir hal aldı.[96]

Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayısta Harbiye Nezaretine Samsunda saldırgan Rum çeteleri ve bölgeye yapılan Rum iskânı yüzünden Müslümanların telaş ve heyecan içinde korunmasız bırakıldığını bildirdi. 24 Mayıs'ta karargâhını güvenli olmadığını düşündüğü İngilizlerin kontrolündeki Samsundan Havza'ya nakletti.

28 Mayıs i9İ9 tarifimde yâyiniâtfiği ğefîelğedt?; İZ/îıİf *İH* âfkasından diğer şehirlerin de işgal edilme tehlikesinin olduğunu, buna karşı tepki verilmesi gerektiğini, milleti harekete geçirici mitinglerin yapılmasını, İstanbul Hükümetinin uyarılmasını, yabancı ülke temsilcilerine protesto telgrafları çekilmesini, düşmana karşı birlik ve beraberlik içinde davranılmasmı istedi.

Bu arada halk ve askerlerle yaptığı temaslar Mustafa Kemal Paşayı iyice cesaretlendirdi.

Takip edilecek programı belirlemek için Millî Mücadelenin önde gelen liderlerinden Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) ile 19 Haziran 1919'da Amasya'da bir araya geldi. Bir taraftan da yapılan görüşmeler konusunda Konya'da bulunan Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ve Erzurum'da Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşayı bilgilendirdi. Bu iki paşanın da onayından sonra alman kararları 21-22 Haziran 1919 gecesi Amasya Tamimi adıyla ilgililere duyuruldu.

22 Haziran 1919'da şifreli telgraflarla bütün kolordu ve tümen kumandanlıklarına gönderdiği mesajlarda ayrıca valilik ve müstakil mutasarrıflıklara yolladığı mektuplarda "Üçüncü Ordu Müfettişi ve Yâver-i Fahr-i Hazret-i Şehriyârî Mustafa Kemal" unvanını kullanmıştı.[97]

Mondros Mütarekesinin hükmüne göre ordunun kadrosu daraltıldığından 15 Haziran 1919'da Dokuzuncu Ordu Müfettişliği vazifesi, Üçüncü Ordu Müfettişliğine çevrilmişti.

223

Bu kez İngilizler devreye girecekti. Mustafa Kemal Paşanın Samsuna çıkışından sonraki etkinliklerini bahane eden İngiliz- lerin Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne, 6 Haziran 1919da geri çağrılması için Osmanlı Hükümetine başvurdu. Os- manlı Harbiye Nazırı böyle tecrübeli bir asker ve memleket evladının vilâyetlerde müfettiş olarak dolaşmasının bir sakıncasının olamayacağını General Milne'ye bildirdi.

Ancak 8 Haziranda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nezaretine verdiği bir nota ile Mustafa Kemal Paşanın geri çağrılmasını, aksi takdirde bölgede cıkaçajj *olğykrâüll kcnâİknnİU* sorumlu tutulacaklarını belirtti.

İstanbul Hükümeti, işgal kuvvetlerinin baskısıyla, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketini görünüşte engelleyecek tedbirler aldı. İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemal Paşa, vazifesinden istifa edip, ordudan ayrıldı (8 Temmuz 1919).[98] Yayınladığı bildiride:

"Bundan sonra, gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim." demişti.

Aynı gün, Rauf Bey de yaptığı açıklamada, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının "millî cihadına" katılmak üzere İstanbul'dan gelmiş olduğunu ifade ederek:

"Vatan ve milletin kurtuluş ve istiklâli, Saltanat ve Hilafet makamının masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmaya mukaddesatımız namına ahd u misak eylediğimizi arz ve ilan eylerim." diye duyurmuştu."

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresine sivil olarak katıldı. Erzurum'da Mustafa Kemal Paşaya 15. Kolordu kumandanı Kazım Karabekir Paşa alaka gösterip, İtilâf Devletlerinin isteği istikametindeki hükümet emirlerini tatbik etmediği gibi, teşebbüsleri de engelledi.

Bu sayede 23 Temmuz-7Ağustos Erzurum ve 4-11 Eylül Sivas Kongreleri gerçekleştirildi.[100]

Erzurum'da maksadın, Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî istiklâli sağlanıp, saltanat ve halifelik makamının dokunulmazlığı

için, millî güçleri âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak, olduğu belirtilmişti.

Sivas'ta ise birlik ve beraberlik kararlan damga vurmuştu. Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş Millî Cemiyet ve Redd-i İlhâk Heyetleri, Anadolu ve Rumeli Hukuk Cemiyeti adı ile birleştirilmiş ve merkezinin de Sivas olduğu ilan edilmişti.

KAHRAMAN, GAZİ VE ŞANLI ŞEHİRLER

Vahideddin Han, Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya göndermek suretiyle düzenli bir teşkilât ve kifiiJ(t£İiğİfi JiâpıSl/îl *âfâlddlğl* Slfâdâ İtilâf Devletleri pek çok noktada işgal faaliyetini sürdürmekte idi.

İngilizler daha Mondros Mütarekesinin mürekkebi kurumadan 3 Kasım 1918'de Musul'u ardından 1919 yılı başında Adana, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal ettiler. Daha sonra da Batum ve Kars'a asker çıkardılar. Onu diğer İtilâf Devletleri takip etti.

İtalyanlar Nisan 1919'da Antalya, sonra da Konya'yı; Yunanistan Mayıs 1919'da İzmir, Aydın ve Manisa'yı; Ermeniler de İtilâf Devletlerinin desteğiyle Nisan 1919'da Kars'ı işgal ettiler.

Fransızlar, Ekim-Kasım 1919'da İngilizlerden devraldıkları Adana, Antep, Maraş ve Urfa'ya girdiler. Güneyimizde ise Kilikya Ermenistanı kurma hazırlığı ile Suriye'den getirttikleri göçmen Ermenileri silahlandırarak, Türkler üzerine saldırttılar.

Böylece 13 Kasım 1918'de İstanbul önlerinde demirleyen İtilâf Devletleri donanmasının gelmesiyle başlayan yıkıcı ve bölücü faaliyetler, Türk topraklarının işgaliyle daha da genişledi. Rum, Ermeni, Yahudi, Necdî ve Nastûrî azınlıkları çeşitli teşkilatlar kurarak, İtilâf Devletlerinin yanında yer alıp Türkiye'nin haritadan silinmesi faaliyetleri doğrultusunda çalışmalarını başlattılar.

Müslüman Türk milleti de namusunu, vatanını ve izzet-i ima nını korumak üzere cemiyetler oluşturmaya ve mücadeleye etmeye başlamıştı.

Bu dönemde Maraş, Urfa, Adana, Antep gibi bazı şehirlerimi? destansı mücadelelere sahne olacaktı.

27 Aralık 1919 günü Maraş'taki Fransız işgal kuvvetleri komutanı Brovvmond, bir Ermeni evine davet edilmişti. Burada ev sâhibinin i kızını elde etme hissiyle harekete geçtiğinde kız, "Kalesinde Türk i bayrağı bulunan bir şehirde, ben neşelenip dans edemem!" diyerek yüzyıllardır Maraş Kalesinde dalgalanan şanlı Türk bayrağını indirtti. 28 Aralık Cuma günü, Cuma namazına gelen Maraşlılar, ! Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucusu Müderris Mehmed f Alparslan Hocanın yazdığı beyannameyi cami duvarında okuyup, [İmâm Efendinin ve Maraşlıların:

"Yabancıların bayrağı altında yaşayan İslâmlar, hür sayılmazlar. [Hür olmayan Müslümanlar da, Cuma namazını kılıp, Halife adına hutbe okuyamaz." hükmüyle harekete geçtiler.

Maraş Kalesindeki Fransız bayrağını indirip, yerine şanlı Türk bayrağını tekrar çektiler. Böylece Fransız güçleri ile Maraşlılar arasında başlayan korkunç mücadele yirmi gün sürdü. İman aşkı ve vatan sevgisi ile ortaya çıkan bu büyük millî heyecan karşısında, işgal kuvvetleri tesirsiz kaldı. Maraşlılar, 11 Şubat 1920 günü düşmanları şehirden uzaklaştırmaya muvaffak oldular.[101]

1 Kasım 1919'da Urfa'yı İngilizlerden devralıp, işgal eden Fransa, Ermenilere silah dağıtıp birlikler kurdurttu. Hükümet dairelerini kontrol ettirip, Türk mallarının bir kısmını Ermenilere verdiler. Vatanlarının işgal edilmesine, haksız muamele ve hareketlere maruz kalan Urfalılar, Jandarma Yüzbaşı Ali Sâib Bey'in teşvikiyle ve onun liderliğinde toplandılar. 8/9 Şubat gecesi işgal kuvvetleri kumandanlığına Urfa'yı terk etmesi bildirildi ise de, kabul edilmedi. Bunun üzerine başlayan çatışmalar 8 Nisan'a kadar devam etti. İşgal kuvvetleri 10 Nisan 1920 gecesi şehri terk ederken ertesi gün Urfalılar bu şanlı mücadeleyi kaleye bayrak çekerek kutladılar.[102]

Fransız birliklerine şiddetle direnen şehirlerden biri de Antep'ti. Şehri bir Ermeni Tümeni ile işgal eden Fransızlar, Antep Kalesinden Türk bayrağını indirdiler. Bunun yanında, annesinin başörtüsüne saldıranlara karşı koyan on iki yaşındaki bir Türk çocuğunun öldürülmesi, yiğit Anteplileri harekete geçirdi. Şehirdeki millî cemiyetlerin teşkilatlanması hızlanıp, gönüllü sayısı arttırıldı. Şehir mahalleleri yirmi yedi bölgeye ayrılıp, başına fedakâr mücahitler

geçirilerek, müdafaa başlatıldı. Mücahitler köylere kadar teşkilat kurup, her türlü yardım faaliyetlerine başladılar. 1920 Şubat'ında Teğmen Şahin Bey, Kilis'ten Antep'teki Fransızlara yardıma gelen düşman birliğini, yolunu keserek bozguna uğrattı. Takviye alıp gelen Fransız taburu ile 28 Mart 1920'de kahramanca mücadele eden Şahin Bey, şehit oldu. On bir ay süren mücadele sonunda düşmanın tayyare ile bombardıman, toplarla dövme ve zırhlı birliklerle ezme şeklindeki saldırılarına mahalle ve sokak savaşları ile karşılık verildi. Sonunda 8 Şubat 1921 'de imkânsızlık içinde Antep, Fransızlara anlaşma ile teslim edildi. Ankara Antlaşmasıyla şehir, 25 Aralık 1921'de tekrar istiklâline kavuşacaktır.[103]

Düşmanın Anadolu'ya hâkim olmasının imkân ve ihtimali görülmüyordu. Zira Antep, Maraş ve Urfa'daki bu mücadele dalga dalga işgal altındaki her bölgeye yayılıyordu.

Çukurovalılar, Toros Dağlarının eteklerinde teşkilatlanıp, ovadaki düşmana karşı harekete geçmişlerdi. Çamalan, Kadirhan, Birinci Kavaklıhan, Ziyarettepe, Aflak, İkinci Kavaklıhan savaşlarıyla Fransızlara kan kusturuldu.

1-20 Haziran tarihleri arasında geçici ateşkesten sonra yeniden başlayan çatışmalarda Fransızlar bir kez daha çaresiz kaldı. Fransız ve Ermenilerin sayı ve silah üstünlüğüne rağmen düzensiz Türk birlikleri karşısında aldıkları mağlubiyetler, ümitlerini iyice kırdı. Anlaşma yolunu tercih etmeye mecbur kalan Fransa, TBMM ile 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşmasını imzalamaya mecbur kalacaktır.

Trabzon, Rize, Giresun, Ordu vilâyetlerindeki Rumlar, bir taraf tan Yunanlılardan yardım, İtilâf Devletlerinden de destek ve teşvik görüyorlardı. Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan kıyı bölgesinde "Pontus Cumhuriyeti" kurulmasını istiyorlardı. Bunlar devamlı surette bölgedeki Türk köylerine baskın tertip ederek, yağma ve katliam yapıyorlardı. Bölgenin asayişini bozarak Mondros **Mütare** keşi hükümlerince; İzmir'de olduğu gibi Yunan ordusunun bölgey[e] çıkarılmasına zemin hazırlıyorlardı.

Onların bu faaliyetlerine karşı Karadeniz'deki Müslüman **ahali»** 15. Kolordudan yardım alarak karşı koyuyordu. Giresunlu esk[ı]

eşkıyalardan Topal Osman Ağa affedilerek, millî bir çete kurması istendi. Topal Osman çetesi, Rum eşkıyalarını karada ve denizde temizledi.

Trakyada kurulan millî cemiyetler ile millî kuvvetlerin başındaki Cafer Tayyar Paşa, bölgenin Yunanlılarca işgaline karşı mücadele ediyordu. 1920 Haziranında Batı Trakyadan ileri harekete geçen Yunan ordusu karşısında geri çekilmeye mecbur kalındı.

Istıranca Dağlarında faaliyet gösteren Kanlı Bayrak Çetesi de, Edirne ve Kırklareli'yi işgal eden Yunanlılara karşı baskın savaşları *yapıyordu.*

Millet tam anlamıyla teyakkuzdaydı.

DAMAT FERİ D PAŞA

Öte yandan Sivas Kongresi gerçekleşmiş ancak ilk defa Ankara ile İstanbul arasında ipler kopmuştu. Nasıl olmuştu ve buraya kadar neler yaşanmıştı?

Vahideddin Han, Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya göndermiş ve vatanın kurtuluşu yolunda sönmez bir meşaleyi yakmıştı. Erzurum, Sivas Kongreleri, Amasya Görüşmeleri, Misak-ı Millî kararı boyunca ilişkiler gayet olumlu bir havada cereyan ediyordu.

Peki, ne olacaktı da iki gurubun arası açılacaktı. Birbirlerine hasım hale gelecek veya görünecekti. Bu noktada gelişmeleri sıhhatli değerlendirmek ve çatışmadan kimin kazançlı çıkacağını düşünmek gerekmektedir.

Elbetteki ilk olarak Kuvâ-yı Milliye hareketi ile Padişah'ın arasının açılması İngilizlerin işine gelecekti. İngilizler bunun gerçekleşmesi için dolaylı veya dolaysız olarak bütün çabayı göstereceklerdir.

İkincisi ise İstanbul'da iş başında bulunan bazı grupların işine gelmemekte idi.

Bunların başında gelen şahıs ise Damat Ferid Paşa olacaktı.

Bu grup İngilizlerin de baskısı üzerine Anadolu hareketinin Mimarlarını İttihatçı olarak gösterip şiddetli tavır almaya başladı.

noktada Padişah'ı da zaman zaman zorluyorlardı. İngilizler ise

Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya geçmesi ile birlikte bu yolu, arayı bozmakta kolaylaştırıcı unsur olarak kullanmakta idiler.

İşte bu gelişmeler ilerleyen süreçte Ankara Hükümeti ile Padişah'ın arasının gitgide bozulmasına sebebiyet verecekti.

Süreci anlamak açısından öncelikle Damat Ferid Paşanın kim olduğuna bakalım.

İstanbul'da doğmuştu. Asıl adı Mehmed Ferid olup babası Şurayı Devlet üyelerinden Seyyid Haşan İzzet Efendidir. Ailesinin aslen Karadağ'ın Poşasi köyünden olduğu söylenir.

Devlet memuriyetine Hariciye dairesinde başladı. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra sefaretlerinde ikinci kâtip olarak çalıştı. II. Abdülhamid Han'ın dul kız kardeşi Mediha Sultanla evlenerek saraya damat oldu ve Şura-yı Devlet üyeliğine getirildi (1886).

Londra Büyükelçiliği isteği II. Abdülhamid Han tarafından kabul edilmeyince Padişaha gücenerek uzunca bir süre devlet görevinden uzak kaldı. II. Meşrutiyet'in ilânında (1908) İttihatçıları destekledi ve Meclis-i Ayân üyeliğine seçildi. II. Abdülhamid Han ve devri hakkında ağır tenkitler yaptı. Ancak çok geçmeden İttihatçılarla arası açıldı.

25 Kasım 1911'de İttihatçılara muhalif olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası genel başkanlığına seçildi. Ancak 3 Haziran 1912'de parti içi çekişmeler yüzünden istifa etti. 1913-1918 yılları arasında muhalefetsiz tek parti rejimi uygulayan İttihat ve Terakki yönetimi döneminde zaman zaman uygulamaları tenkit etmekten geri durmadı.

Birinci Dünya Savaşı sonlarında İttihatçıların iktidardan uzaklaşması üzerine tekrar devlet içinde nüfuz kazanma hevesi ile **harekete** başladı. Vahideddin Han kendisini Mondros'a baş-murahhas **olarak** göndermek istediyse de Sadrazam İzzet Paşa mani olmuştu.

İzzet Paşanın sadaretten ayrılmasından sonra sadarete Tevfik Paşa getirilmişti. Tevfik Paşanın hükümeti kurmasından üç gün sonra altmış gemiden oluşan düşman donanması İstanbul'a geldi (14 Kasım 1918). İtilâf Devletleri liderleri Birinci Cihan **Harbinden** sorumlu tuttukları İttihatçılar hakkında sert yaptırımlar **istemekte**

idiler. Bu itibarla Tevfik Paşa Hükümeti bazı İttihatçıları tutuklayarak yargılamaya başladıysa da İtilâf Devletleri tatmin olmadılar.

Basında ise İttihatçıları yargılama işini ancak Ferid Paşanın başarabileceği ileri sürülüyordu. Gelinen bu durum karşısında Padişah, sadarete Damat Ferid Paşayı tayin etti (4 Mart 1919).

Damat Ferid Paşa Hükümeti göreve gelir gelmez Dersaa- det Divan-ı Harb-i Örfisi Hakkında Kanun adıyla çıkarılan bir kararnâme ile çok sayıda eski İttihatçı sadrazam, nâzır ve yüksek rütbeli subayı tutuklattı. Damat Ferid bu yolla İngilizlerin gözüne girme konusunda çaba harcamakta .idivşe de îngjjtej-e'jjj/} *QŞUUUh* Devletine karşı politikası değişmiyordu.

Bu arada İtilâf Devletlerinin Anadolu'da gerekli gördüğü yerdeki işgalleri de devam ediyordu. 14 Mayıs 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliğinden verilen notada İzmir'deki olaylar yüzünden buraların mütareke gereğince İtilâf Devletlerine teslimi isteniyordu. Oysa yine İngiliz tahriki ile ertesi günü (15 Mayıs) İzmir Yunanlılara işgal ettirildi. Bu durum karşısında İngiliz yetkililerine Yunan işgalinin asla kabul edilemeyeceğini bildiren Ferid Paşa, onlardan olumlu bir cevap alamayınca 16 Mayıs 1919'da istifa etti. Buna rağmen bir gün sonra hükümeti kurma görevi tekrar kendisine verildi.

İkinci Damat Ferid Hükümeti 19 Mayıs 1919'da resmen göreve başladı. Sadrazam ayıp gün yayımladığı genelgede İtilâf Devletleri nezdinde milletin kutsal haklarının savunulduğunu belirterek halkı sakin olmaya çağırdı. Aynı zamanda Paris Konferansına bir nota vererek Türk halkının galeyanını bastırmak için İzmir'den Yunan işgalinin kaldırılacağı, Ermenistan'a muhtariyet verileceği, Anadolu ve Trakya'nın Türk kalacağı konusunda hemen bir açıklama yapılmasını istedi.

İngiltere ile Fransa arasında mevcut anlaşmazlıktan faydalanmak isteyen Ferid Paşa İngilizlerden beklediği desteği alamayınca Oransızlara yanaştı ve Fransız himayesinin kabul edilebileceğini bildirerek onların aracılığı ile Paris Konferansına katılmak üzere tekrar müracaatta bulundu. İtilâf Devletleri 30 Mayıs 1919'da bir Osmanlı heyetinin konferansa katılmasına karar verdiler. Fransa'nın İstanbul'daki yüksek komiseri kararı 1 Haziran 1919'da Sadrazama tebliğ etti.

Böylece bir heyetle Paris Konferansı'na katılan Damat Ferid Paşa ilk konuşmasını 17 Haziran 1919 günü yaptı. Osmanlı Devleti'nin İttihatçı yöneticiler tarafından nasıl savaşa sokulduğunu anlattı. Savaş sırasında gayrimüslimlerin kıyıma tâbi tutulduğu konusundaki iddiaların asılsız olduğunu, bunda herhangi bir dinî ve ırkî taassup aramamak gerektiğini, çünkü aynı şekilde üç milyondan fazla Müslümanın da öldüğünü açıkladı. Ayrıca VVilson Prensiplerine göre MÜSİÜmâflta *tlİtİ* çoğunlukta bulunduğu Batı Trakya ile Arabistan'ın Osmanlı toprakları içinde kalması gerektiğini bildirdi.

Ferid Paşa esas çıkışını 23 Haziranda konferansa verdiği muhtıra ile yaptı. Burada Wilson prensipleri esas alınarak Osmanlı Devleti'nin sınırları belirlenmişti. Trakya'da 1878 Berlin Antlaşması ile çizilen sınırların, doğuda da I. Dünya Harbinden önceki sınırların kabul edileceği vurgulanıyordu. Musul, Halep ve Adaların Osmanlı Devletinde kalması, Arap ülkelerine muhtariyet tanınması istenilen muhtırada ülkenin parçalanmasına veya değişik manda idarelerine ayrılmasına Osmanlı halkının asla razı olmayacağı da belirtiliyordu.

Konferans çevrelerinde ve Batı basınında büyük şaşkınlık ve kızgınlık meydana getiren teklifler müzakere dahi edilmeden reddedildiği gibi Osmanlı heyetinin Paris'te kalmasına gerek olmadığı da bildirildi (28 Haziran 1919).

KIRILMA

Büyük ümitlerle gittiği Paris Konferansından eli boş dönen **Ferid** Paşa çeşitli çevrelerden eleştiri yağmuruna tutuldu. Bu sırada **Millî** Mücadeleyi başlatan liderlere karşı hükümetin tavır almış **olması** yüzünden Anadolu ile İstanbul arasına da soğukluk girmişti. **Ferid** Paşa, kendisinin bulunmadığı sırada işlerin karıştırılmış **olduğunu** ileri sürerek kabahati hükümetine yükledi ve bir kez daha **istifa** etti (20 Temmuz 1919). Ancak ertesi gün üçüncü defa **hükümeti** kurmakla görevlendirildi.

Damat Ferid Paşa yeni kabinesini hiçbir partiye mensup olmayan tarafsız kimselerden kurmuştu. Millî Mücadele hareketine yakınlığı ile tanınan İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar da hükümette yer bulmuştu. Buna rağmen bazı parti ve basın temsilcileri yeni hükümetin güçsüzlüğünü ileri sürerek derhal istifasını isteyen bir bildiri yayımladılar.

İtilâf Devletleri ise bu defa farklı ve gerçekleşmesi imkânsız bir

metodu devreye koyacaklardı. Onlar Anadolu hareketini yürüten Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmasını, aksi halde Doğu Anadolu'yu işgal edeceklerini sert bir dille bildirdiler. Bu durum Ferid Paşayı telaşlandırdı. İtiİâf güçleri bütün imkânlarıyla Ferid Paşa Hükümetini baskı altına almıştı. İngilizler bu sayede Yunan işgalini sonlandıracakları sözünü de vermişlerdi. İtilâf Devletlerinin millî harekâtı bahane ederek ülkeyi tamamen işgal etmesinden çekinen Ferid Paşa, beş gün mücadele verdikten sonra 29 Temmuz 1919'da hükümetten tutuklatma kararı çıkartabildi.

Karar İstanbul ve taşrada büyük tepkiyle karşılandı. İzzet Paşa kabineden istifa etti.

Ferid Paşanın bütün ümidi Yunan işgalinin sınırlandırılmasında ve Yunan zulmünün soruşturulmasında idi. Bu yapıldığı takdirde millî harekâtın gevşeyip tavsayacağına inanıyordu. Fakat hâlâ İngilizlerin sözlerine güvenmek ve buna uygun politikalar geliştirmenin gafletinden sıyrılamıyorlardı. Zira İngilizler sadece yazdıkları senaryoyu oynamakta idiler. Onlar, Ege'de Yunan mezalimini soruşturmak bir yana hâlâ Türklerin Rumları öldürdüklerini ileri sürüyor ve Yunanlıları haklı göstermeye devam ediyorlardı.

Bu arada Amerika da 21 Ağustos 1919'da Bâbıâli'ye bir nota vererek Ermeniler öldürüldüğü takdirde Osmanlı Devleti'nin tamamen dağıtılacağını bildirdi.

Amerika'nın bu tavrı hükümeti telaşa düşürmüştü. Ferid Paşa İngiliz temsilcilerini ziyaret ederek olay çıkan yerlere asker sevk etmesine izin verilmeyen Osmanlı Hükümetinin sorumlu tutulmasının haksızlık olduğunu belirtti. İtilâf Devletlerinin azınlıktaki gayrimüslimleri kışkırtarak çoğunluktaki Müslümanları tahakküm [a]ihna almak istediklerini belirterek rahatsızlığını dile getirdi. Bunun

hakka ve hukuka uygun olmadığını belirtti. Mustafa Kemal Paşa ile uzlaşmadan bahsederek Ingilizlere bir nota verdi (24 Ağustos).

Buna rağmen Ferid Paşa, İngilizlerin de baskısıyla Sivas Kongresini dağıtmak için birtakım faaliyetlere girişti. Ferid Paşanın bu tutumu milliyetçiler tarafından ihanet olarak değerlendirildi. Karşılıklı suçlamalar yüzünden İstanbul ile Sivas'ın irtibatı bir ara kesildi.

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına İtilâf Devletlerine gönderdiği bir telgrafta Türk Milletinin "vatana ihaneti sabit olan" Ferid Paşa Kabinesi yerine millî gayelere dayanan meşru ve güvenilir bir hükümet istediğini bildirdi (24 Eylül 1919).

İtilâf Devletleri temsilcileri ise ne hikmetse Ferid Paşanın sadarette bulunması tarafında idiler. Zira bu sayede Anadolu ile İstanbul'un arasını açmak kendilerine daha kolay görünüyordu. Kendisine görevde kalıp Mustafa Kemal Paşa ile uzlaşması teklifinde bulundular. Ferid Paşa ise artık bunun çok geç olduğunu bildirerek istifa etti (30 Eylül-1 Ekim 1919 gecesi).[104]

YENİ SADRAZAM VE HUSUMETİN GİDERİLMESİ

Yerine Ali Rıza Paşa 2 Ekim 1919'da müşir pâyesi ile sadrazamlığa getirildi. Ali Rıza Paşa, İstanbul'da doğmuştu. Babası emekli jandar ma binbaşısı Tâhir Efendidir. İlk tahsilinden sonra askerî idadiye ve ardından Harbiye'ye girdi. Kurmay sınıflarını da tamamladıktan sonra 1886'da sınıfının birincisi olarak Harbiye'yi bitirdi. Bir yıl sonra bilgisini arttırmak üzere Almanya'ya gönderildi. Dönüşte çeşitli görevlerde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 14 Ağustos 1908'de Harbiye Nazırlığına tayin edildi. Ancak İttihatçılar, kendisinin mutlakıyet taraftarı olduğunu ileri sürerek bu göreve getirilmesine karşı çıktılar. Padişah bunu kabul etmeyince Sadrazam Kâmil Paşa istifa etti. Hüseyin Hilmi Paşanın sadareti sırasında ikinci defa Harbiye Nazırlığına tayin edildiyse de 31 Mart Vakası üzerine mecburen istifa etti.

Balkan Harbi sırasında Garp Ordusu başkumandanlığına ta yin edildi. Savaşın aleyhimize gelişmesi üzerine İstanbul'a nakline karar verilen Abdülhamid Han'ı ikna için görüştü. Mondros Mütarekesinden (30 Ekim 1918) sonra kurulan Tevfik Paşa Kabinesinde (11 Kasım 1918) Bahriye Nazırı oldu. Tevfik Paşa Kabinesi istifa edince (3 Mart 1919) görevinden ayrıldı.[105]

Damat Ferid Paşanın istifası üzerine göreve başlayan Ali Rıza Paşa,

Kuva-yı Milliye ile iyi münasebetler kurmak ve meydana gelen soğukluğu gidermek istiyordu. Bunun için kabinesinde Mersinli Cemal Paşa, Salih Paşa ve Hâdi Paşa gibi Kuvâ-yı Milliye taraftarlarına görev verdiği gibi Cevat Paşayı da Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisliğine getirdi.

Bu sırada Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşaya gönderdiği 3 Ekim 1919 tarihli telgrafında, milliyetçilere sempati duyan kimselere hükümette görev verilmesini memnunlukla karşıladığını, yeni kabineye yardımcı olmak istediklerini, ancak Damat Ferid Paşa Kabinesinde görev almış Millî Mücadele aleyhtarlarının yeni kabineye alınmış olmalarını onaylamayacaklarını bildirdi.

Uzun süren yazışmalardan sonra mutabakat için Amasya'da toplanılmasına karar verildi. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey, Hüseyin Rauf Bey ile İstanbul hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşanın katıldıkları toplantıda (20-23 Ekim 1919) Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alman kararlar doğrultusunda anlaşma sağlandı ve bazı gizli maddeler taşıyan beş protokol imzalandı. Bu protokoller ile Mustafa Kemal Paşanın istediği Anadolu ve Ruıpeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin varlığı, İstanbul Hükümetince kabul edilmişti.

Şimdi sıra seçimlerin yapılarak meclisin toplanıp Misak-ı Millîyi görüşmesinde idi. Öncelikle Meclis üye seçimlerinin yapılmasına başlandı (7 Kasım 1919). Ancak yapılan seçimleri genelde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine mensup olanların kazanması yeni karışıklıklara yol açacaktı.

Mebusların çoğunlukla İttihat ve Terakki mensupları oldukları yolunda gazetelerde çıkan yazılar, İngilizleri iyice tedirgin etmeye başlamıştı. Bunun üzerine, Müttefiklerin endişelerini yatıştırmak için eski sadrazamlardan Tevfik Paşa, 1 Ocak'ta İngiliz Yüksek Komiserliğine giderek Amiral Robeck ile genel durum hakkında bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Tevfik Paşa, İttihat ve Terakki
Cemiyetine bağlı olan kimselerin çeşitli yerlerden meclise seçildiğini fakat bunlardan bazılarının daha şimdiden istifa ettiklerini ve edeceklerini söylüyordu. Ayrıca Meclis-i Mebusanm toplanmasının tek gayesi bulunduğunu ve bunun da barış antlaşmasının onayından ibaret olduğunu, bu görevi tamamladıktan sonra varlık sebebinin ortadan kalkacağını belirtmişti.

Aslında Sultan Vahideddin de, meclisin açılması hususunda oldukça

gönülsüzdü. Bunun sebebi ise seçilen mebusların çoğunun İttihatçı olmalarıydı. Zira İttihatçılara karşı padişahta olduğu kadar İldik Uffld/îll eflşârında da hoşnutsuzluk bulunuyordu. Öte yandan İngilizlerin de İttihatçı düşmanlığı düşünüldüğünde bunu vesile ederek bir kısım teşebbüslerde bulunabileceklerini göz önüne alarak Padişah'ın İttihatçı bir meclisi istememe sebebi anlaşılabilmedeydi.

MİSAK-1 MİLLÎ

Padişah, halkın da tepkisine rağmen, Meclis-i Mebusan'ı neden toplantıya çağırmıştı. Bunda İstanbul'un Osmanlı başkenti olmaktan çıkarılacağı yolundaki haberlerin etkisi olduğu söylentisi büyüktü. Zira *Peyam-ı Sabah* gazetesinin 4 Ocak günü *Pall Mail* gazetesine dayanarak verdiği habere göre başkent Anadolu'ya gidecek, İstanbul sadece hilafetin merkezi olarak kalacaktı. Fransız gazetesi *Matin* ise, başkentin Bursa veya Konya'ya taşınacağını yazıyordu. Türkiye'den İstanbul'u bile koparmayı düşünen İtilâf Devletlerine karşı bir tepki olarak da padişahın meclisin açılmasına rıza göstermiş olabileceği belirtiliyordu.[106]

Görüldüğü üzere mesele sadece Kuvâ-yı Milliye ile İstanbul Hükümeti arasında dönmüyor, İngilizler kararları istedikleri veçheye büründürmekte mahir oluyorlardı.

Nitekim Meclisin toplanma noktası Mustafa Kemal Paşa ile **Ali** Rıza Paşa Hükümetini bir kez daha karşı karşıya getirecekti. **Ali** Rıza Paşanın Millet Meclisinin İstanbul'da toplanmasını istemesine karşılık, Mustafa Kemal Paşa bunun tehlikeli olacağım düşünüyor ve Anadolu'da düşmandan uzak bir yerde toplanılmasını daha uygun buluyordu. Nihayet meclisin İstanbul'da toplanmasına karar **verildi-**

Erzurum'dan vekil seçilen Mustafa Kemal Paşa, meclisin açılacağının kesinleşmesinin ardından, son Osmanlı Mebusan Meclisine dâhil olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerini Ankara'da topladı. Kendisinin İstanbul'a gitmesinin uygun olmaması nedeniyle, bazı isteklerde bulundu. Bunlar:

Kendisinin meclis başkanı olmasının sağlanması, Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubunun oluşturulması ve Misak-ı Millî kararlarının Meclis'te kabul edilmesinin sağlanması idi.

Mustafa Kemal Paşanın bu üç isteğinden yalnızca sonuncusu

gerçekleşecektir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşanın açılış konuşmasıyla çalışmalarına başladı. Vahideddin Han rahatsız olduğundan, açılışa katılamamış nutkunu Sadrazam Ali Rıza Paşaya okutturmuştu.[107]

Rauf Bey başta olmak üzere Kuvâ-yı Milliye taraftarı mebuslar İstanbul'a geldiklerinde Meclis İkinci Başkanı Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in öncülüğünde düzenlenen bir metinle karşılaştılar. Bu sebeple ilk olarak bir komisyon kurularak öncelikle farklı metinlerin birleştirilmesine karar verildi. Ardından "Müdafaa-i Hukuk Grubu" yerine "Felâh-ı Vatan (Vatanın Kurtuluşu)" grubu benimsendi. Erzurum Mebusu Celaleddin Ârif Bey'in başkanlık ettiği Felâh-ı Vatan grubundaki milletvekillerince Misak-ı Millî hazırlandı. Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki beyannameler kabul edildi. Millî Kurtuluş Programı hazırlandı ve millî hudutlarımız tespit edilerek, hukuk ve siyaset anlayışı esaslarına göre belirlendi.

Wilson Prensiplerini esas alan komisyon, "mütareke hattının içinde ve dışında kalan topraklar" kaydım koyarak 1914 yılındaki Osmanlı topraklarının bölünmez olduğunu ortaya koydu. Çünkü Wilson'un barış şartlarına göre Osmanlı toplumlarının geleceği, halkın serbest oyları ile belirlenecekti. Osmanlı Hükümeti de bu prensibi esas alarak mütarekeyi imzalamıştı.

Altı madde halinde yazılıp, oybirliği ve heyecanla kabul edilen Misak-ı Millînin girişinde şöyle deniliyordu:

"Osmanlı Mebuslar Meclisi üyeleri, yapılacak fedakârlığın en son mertebesine göre hazırlanan aşağıdaki esaslarla, devletimizin istiklâlini ve milletimizin sulh ve sükûna kavuşabilmesi, bunlar gerçekleşmeden Osmanlı saltanatı ve cemiyetinin varlığı ile devamının imkânsızlığını, hep birlikte kabul ve tasdik etmişlerdir."

Misak-ı Millînin altı maddesi özetle şunlardı:

Arapça konuşan ancak, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine göre; düşman işgali altında kalan bölge halkının durumu, bunların hür olarak verecekleri oylara göre belirlenmelidir. Mütareke çizgisinin içinde ve dışında kalan DÜ *ygrlsriU İslÛflI VC ȘOy£3 hlf* olan Osmanlı çokluğunun oturduğu bölgelerin hepsi, hüküm ve fiil bakımından, anayurttan hiçbir

sebeple ayrılmaz bir bütündür. Bu maddeye göre; Irak kuzeyindeki Musul - Süleymaniye - Erbil ve Kerkük bölgeleri Türkleriyle Suriye kuzeyindeki Rakka - Halep Antalya ve İskenderun - Hatay kesimlerindeki Türklerin anayurttan koparılamayacağı belirtiliyor, Kıbrıs Adası ise devletler hukuku bakımından Türkiye'ye ait olduğundan, 1914 sonunda İngiltere'nin tek taraflı ilhakı, hükümsüz sayılıyordu.

Halkın, ilk serbest kaldıkları sırada (Haziran 1918'de) verdikleri oylarıyla anayurda katılma kararını belirten Elviye-i Selâse için gerekirse yeniden serbestçe oylama yapılmasını kabul ederiz.

Batı Trakya'nın geleceği de oralarda oturanların serbestçe verecekleri oylara göre belirlenmelidir.

İslâm Halifeliğinin, Osmanlı Saltanatının ve Hükümeti'nin merkezi İstanbul şehriyle, Marmara Denizinin (Boğazlarla birlikte) güvenliği korunmalıdır. Bu şartlara uyularak, Akdeniz - Çanakkale ve Karadeniz - İstanbul Boğazlarının dünya ticareti ulaşımına açık tutulması için bizim de, ilgili devletlerle birlikte vereceğimiz karar, geçerli sayılır.

Azınlıkların hakları, İtilâf Devletleriyle hasından ve birtakım ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esaslarına göre (komşu ülkelerdeki Müslümanların da bu haklardan istifadeleri güveniydi tarafımızdan sağlanacaktır.

Millî ve iktisadi gelişmemize imkân vermek ve daha çağdaş, muntazam idare ile işleri yürütmek için, her devlet gibi, bizim de gelişmemizi sağlamak üzere tam bir serbestliğe ulaşmamız, hayat varlığımızın temelidir. Bu sebeple, siyasi, adlî, mali ve diğerleri gibi gelişmemize engel olan bağların karşısındayız. Ortaya çıkacak devlet borçlarımızın ödeme şartları da, bu esaslara aykırı olmayacaktır.[108]

28 Ocak'ta Meclis-i Mebusan'da yapılan özel bir toplantıda 121 mebus tarafından imzalanan, Türk Millî Mücadelesinin ana programını ve Türkiye'nin millî ve etnik hudutlarını belirten Misak-ı Millî; 17 Şubat 1920'de gazete ve ajanslar ygjyvja bütüfl dü/tyâyâ ilan edildi.[109]

Anadolu'da başlatılan Millî Mücadelenin İstanbul'da OsmanlI Mebuslar Meclisince kabulü, meselenin devletler hukukunca sağlanmasını ortaya koyması bakımından son derece önemli idi.

Misak-ı Millî ise yeni meclisin de ilkelerini belirleyen, gerçekleşmesi için sonuna kadar çalışılacak millî ülkü, hedef ve mukaddes bir yemin olacaktır.

Bu itibarla gelecekte sınırlarımızı belirleyecek olan Lozan Barış Antlaşması Misak-ı Millî kararları ile devamlı mukayese yapılacak ve değerlendirilecektir.

İSTANBUL'UN İŞGALİ VE YENİ MECLİS

Ali Rıza Paşa Hükümeti bir taraftan Anadolu Hareketi ile arayı düzeltmiş diğer taraftan Misak-ı Millî Beyannamesi ile tam birlikteliği sağlamıştı. Ancak bu gelinen vaziyeti İngilizlerin kabulü neredeyse imkânsızdı.

Nitekim İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ın aldığı kararlar sonrasında hükümet üzerinde bir kez daha baskılarını yoğunlaştırmıştı.

Neticede Ali Rıza Paşa Hükümeti bu baskılara dayanamayıp 3 Mart 1920'de istifa etti.

İtilâf Devletleri tekrar Damat Ferid'in Sadaret'e getirilmesini istiyordu. Fakat Padişah bu durumun Anadolu ile İstanbul arasının bozulmasına yol açacağını görmüştü. Bundan duyduğu endişe ile Salih Paşayı hükümeti kurmakla görevlendirdi (8 Mart 1920).

Arzularının yerine getirilmemesi İtilâf Devletleri temsilcilerini iyice çıldırtacaktı. Çünkü bu durum onların niyetlerini gerçekleştirmeye imkân tanımıyordu. Dolayısıyla İtilâf Devletleri temsilcileri Meclise karşı baskılarını iyice arttırdılar. Her gün verilen yeni notalarda Meclis'in sevilen saygı duyulan isimlerinin görevden uzaklaştırılmasını talep ettiler. Sonunda 16 Mart 1920'de bir nota ile İstanbul'u işgal edeceklerini Salih Paşa Hükümetine bildirdiler.

Aslında İstanbul 1919 yılı Kasım ayından beri İtilâf Devletlerinin tahakkümü altındaydı. Donanması, bir kısım askeri ve siyasi köffîiserieri İte *İtilâf* Deyteikn İstanbul'da bulunmaktaydı. Şimdi bu durumu fiilî hale getireceklerdi. Zaten iki gündür zırhlı savaş gemileri İstanbul'a girmeye başlamış bulunuyordu. Nitekim şehir, 16 Mart'ta İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edildi.

Meclis-i Mebusan'ı basan İngiliz askerleri bazı vekilleri tutuklarken, Şehzadebaşı Karakolundaki askerlerimizi şehit ettiler. Tu- tuklananlar ise 18 Mart'ta Malta'ya sürgüne gönderildiler.[110]

Sürgünlerle tatmin olmayan İtilâf Devletleri 27 Mart 1920'de Salih Paşa Hükümetine yeni bir nota vererek, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ret ve inkâr edilmesini şiddetle talep ettiler. İngi- lizlerin bu kadar diretmeleri, bilhassa Padişah'la Ankara'nın arasını açmak ve Vahideddin'i ihanetle suçlattırmanın kapısını aralamak mıydı?

Nitekim gerek İstanbul'un işgali, gerekse İtilâf Devletlerinin baskıları, sonunda Salih Paşayı istifa etmek zorunda bıraktı (2 Nisan 1920). Vahideddin Han bu defa yeni hükümeti kurması için Tevfik Paşayı görevlendirmiştir. Ancak gerek Tevfik Paşanın görevi kabul etmemesi[111] gerekse İngilizlerin baskısı karşısında Damat Ferid Paşa yeni kabinenin teşkiline memur edilmiştir. İngilizler artık emellerine kavuşmak üzeredir.

Zira yeni hükümeti teşkil eden Ferid Paşa İngilizlerin baskısı üzerine 10 Nisan 1920 günü bir genelge yayımlayarak Kuvâ-yı Milliyecileri âsi olarak ilân etti. Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah imzasıyla 11 Nisan'da yayımlanan fetvada da Kuvâ-yı Milliyecilerin hain olduğu açıklandı. Ferid Paşa Hükümeti bir kararnâme daha

çıkararak Kuvâ-yı Milliye karşı Kuvâ-yı İnzibâtiyye adıyla askeri bir teşkilat kurdu (18 Nisan).

Damat Ferid'in bu tutumu karşısında Kuvâ-yı Milliyeciler de Ankara Müftüsü Mehmed Rıfat (Börekçi) Efendi başta olmak üzere 153 müftünün imzaladığı bir fetva ile Dürrîzâde'nin fetvasını tesirsiz hale getirmeye çalıştılar.

Diğer taraftan İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ile birlikte Mustafa Kemâl Paşa da Temsil Heyeti başkanı olarak vilâyet, sancak ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği tamimde olağanüstü yetkilere sâhip "Kurucu Meclis" mahiyetinde bir Mebuslar Meclişj'jıin Ankara'da toplanmasını istemişti (19 Mart 1920). Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), yetmiş sekiz milletvekilinin katılımıyla 23 Nisan 1920 Cuma namazı sonrası kurbanlar kesilip, dualar edilerek açıldı. En yaşlı aza olan Sinop milletvekili Şerif Bey, meclis başkanlığına getirildi.

Millî birlik adına Osmanlı Sultanı ve İslâm Halifesi VE Mehmed Vahideddin Han'a bağlılık telgrafı yazıldı. 26 Nisan 1920'de Meclis Başkanlık Divanı seçimi yapıldı. Birinci başkanlığa Mustafa Kemal Paşa, ikinci başkanlığa Celaleddin Arif Bey, üyeliklere de on bir kişi seçildi. Mustafa Kemal Paşanın şu mealdeki takriri kabul edildi:

"Hükümet kurmak gereklidir. TBMM'de toplanan millî iradeyi, gerçek olarak bütün yurtta mukadderata hâkim kılmak, esas sayılır. TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur. TBMM, kânunları yapma ve yürütme yetkisini, nefsinde toplamıştır. Meclisten seçilecek bir Vekiller Heyeti, hükümet işlerini yürütür; Meclis reisi, Vekiller Heyetinin de reisidir; Padişah ve Müslümanların halifesi, bulunduğu baskılardan kurtulunca, Meclis, yapacağı kânuna göre, durumunu yeniden ele alır."[112]

Sina Akşin bu noktada Padişaha ve saltanata bağlılığın sözde olduğunu ifade etmektedir. Ordu, Ayastefanos'ta iken Meclis'in IE Abdülhamid Han'a karşı bir hareket bulunmadığını bildirip İstanbul'a hâkim olduktan sonra tahtından alaşağı edildiği gibi, bugün de Padişah'a bağlılığım bildirip iki sene dolmadan saltanatı kaldıracak olanın aynı meclis olacağını ifade eder. Sadece henüz Şartlar oluşmamıştır.[113]

TBMM'nin kuruluşu, 30 Nisan günü Avrupa devletleri dışişleri bakanlıklarına birer muhtıra ile bildirildi. 3 Mayıs 1920de on bir kişilik Vekiller Heyeti seçilerek programı yaptı.

Böylece Meclis kendi içinden çıkardığı bir hükümetle devlet ve ülke yönetimine resmen el koymuş bulunuyordu. Artık ülke iki hükümetli hale gelmişti.

Bir anlamda İngilizler maksatlarına kavuşmuş ülkeyi ikiye ayırmayı başarmışlardı. Bundan sonrası kendileri için çok kolay olacaktı.

Nitekim Sevr'e giden yol ve asla yürürlüğe konulamayacak olan Sevr antlaşması serüveni incelendiğinde t>ü düfüfîî *daha iyi anls-* şılacaktır.

SEVR'E GİDEN YOL

Avrupalı büyük devletler, İttihatçılara önce paramparça ettirdikleri ve 30 Ekim 1918'de de imzalattıkları Mondros Mütarekesi ile mezarını kazdırdıkları Osmanlı Devletini artık ortadan kaldırmanın fırsatını kollamakta idiler. Mütareke ile elde ettikleri menfaatleri hukukileştirerek meşrulaştırmak, İstanbul Hükümeti'ni kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmek İtilâf Devletleri için halledilmesi gereken küçük bir engel halini almıştı. Bahsi geçen engelin aşılması, ya gözdağıyla ya da işgallerle gerçekleştirilmeye çalışılacaktı. Hedef barış adına Türklere esaret zinciri vuran bir anlaşma dikte ettirebilmekti. Nitekim bu maksatla sırasıyla Paris, Londra, San Remo ve nihayet Sevr'de görüşmeler yürütülecekti.

İlk olarak 18 Ocak 1919'da Paris'te Osmanlı Devletinin mirasını paylaşmak ve dünya haritasını yeniden çizmek için toplanılan bir konferans olmuştu. Ancak bu toplantıda İngiliz ve Fransızlar arasında Arap toprakları, Yunanlılar ve İtalyanlar arasında ise Ege üzerinde ciddi görüş farklılıkları ortaya çıkmıştı. Fransa ve İtalya savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalara sadık kalınmasını istiyordu. Osmanlı Devletine resmen savaş açmayan ve Yakındoğu'da bir çıkarı olmadığına inanılan Amerikan delegasyonu ise **Wilson** Prensipleri uyarınca barış görüşmelerinin şeffaf yapılması m ve gizli antlaşmaların geçersiz sayılmasını talep ediyordu.[114]

Öte yandan Lloyd George'un Türkleri İstanbul ve Trakyadan tamamen çıkarmak hususundaki düşünceleri Hind Delegasyonu duvarına çarpacaktı. 17 Mayıs'ta konsey tarafından kabul edilen Hint Delegasyonunun, 70 milyon Hint Müslümanlarının Halifeyi İstanbulda görmek istediğini ve Osmanlı Devletinin Anadolu, İstanbul ve Trakyada korunması gerektiğini söylemesi üzerine geri adım atan Lloyd George, İslâm dünyasının dinî lideri olarak Halife- Padişah'ı İstanbulda bırakacak formül aramaya koyuldu. Padişah isterse Vatikandaki Papaya benzer şartlarla İstanbulda kalabilirdi.[115]

Yine 17 Haziranda Onlar Konseyinde konuşan Sadrazam Damat Ferid Paşa ise Müslümanların yaşadığı bölgelerde Osman- lı Devletinin korunması gerektiğini belirtti. Parçalanmayı veya manda sistemini kabul etmeyeceklerini bildirdi. İtilâf Devletleri tam bir çıkmazın içine girmişlerdi. Tartışmaların gergin bir hal alması üzerine Türkiye hakkındaki bütün görüşmeler sessiz bir anlaşmayla ertelendi.

Bu arada Konsey'in Sadrazam Damat Ferid Paşaya söylediği sözler Müttefiklerin niyetlerini göstermesi bakımından çarpıcı idi:

"Tarih boyunca Türklerin sayısız başarılarına ve yenilgilerine rastlıyoruz. Ama bütün bunların arasında Avrupada, Asyada veya Afrikada hiçbir yer yoktur ki, orada Türklerin hâkimiyeti refahı azaltmamış ve kültür düzeyini düşürmemiş olsun. Türklerin çekildiği hiçbir ülke yoktur ki, refahı gelişmemiş ve kültürü yükselmemiş olsun. Türkler ister Hristiyan AvrupalIların yaşadıkları yerlerde, ister Müslümanların yaşadığı Suriye, Arabistan ve Afrikada, fethettikleri her yerdeki varlıkları tahrip etmekten başka bir şey yapmamışlardır."[116] Konseyin bu tavrıyla asıl maksatlarının Türklerin bünyelerindeki tahribatı tamamlamak ve İslâm'a darbe indirmek olduğu anlaşılıyordu.

LONDRA KONFERANSI

| Türkiye konusunda anlaşmazlığın odağındaki iki ülke İngiltere - Fransa öncelikle Eylül 1919'da aralarındaki Suriye anlaşmazlığını Çözdüler. Buna göre Suriye ve Kilikya'dan çekilen İngilizlerin yerine Oransızlar

yerleşti. İki müttefik diğer konuları da aralarında hallet-

mek üzere 11 Aralık 1919'da Londra'da özel görüşmelere başladı ve Arapların yaşadığı bölgeler hariç Asya'nın Türk bölümü için manda sisteminden vazgeçilmesi konusunda anlaştılar. Türkiye'yi hiçbiri manda himayesi altına almayacaktı. Zira Osmanlı ülkesinin tek bir devletin denetimi altında bulunmasını hiçbir büyük güç kabul etmiyordu.[117]

Çözümü en zor olan konu ise İstanbul'un Türklerden alınıp alınmayacağı meselesiydi. İngiliz Savaş Bakanlığı ile Hint Hükümeti Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Buna karşılık Dışişleri Bakanlığının desteğini alan Lloyd George ise Türklerin Avrupa'dan hemen uzaklaştırılması gerektiğini savunuyordu.

Görüşmeler tıkanmıştı. Fransızlar, Türklerin İstanbul'da kalmasını sağlayacak bir formül bulmaya çalışırken İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Lord Curzon Türk Hükümetinin Boğazların Avrupa yakasında hiçbir siyasi gücü olmaması konusunda ısrar ediyordu. Türkleri, "Bir insanlık kanseri, yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yara" olarak tanımlayan Lloyd George, "Bu belayı ve potansiyel dert kaynağını Avrupa'dan def etmek gibi büyük bir fırsatı şu anda gerçekten kaçırıyor olabiliriz." diyerek müttefiklerini ikna etmeye çalışıyordu.[118]

Nihayet İstanbul ve Boğazların Türklerden alınarak uluslararası bir komisyonun yönetimine verilmesi kararlaştırıldı. Padişah ve hükümet de Anadolu'da bir yere yerleştirilecekti. İngiltere veFransa diğer sorunların çoğunda genel bir fikir birliğine varmıştı.

Böylece temel hususlarda anlaştıktan sonra Londra Konferansının 12 Şubat 1920 tarihinde toplanması kararlaştırıldı. Ancak Fransızlar, henüz resmî bir duyuru yapılmadığı halde İstanbul'un Türklerden alınacağını basma sızdırdılar. Bu gelişme karşısında Hindistan'dan sorumlu devlet bakanı Edwin Montagu, İstanbul ve Boğazlar üzerinde itibarî bir Türk egemenliğini kabul eden 11 Aralık tarihli Bakanlar Kurulu kararma ihanet edildiğini açıkladı.

Bu durum dünya Müslümanlarının da infialine yol açtı. Dünyanın her tarafındaki Müslümanlar harekete geçtiler. İngiltere hükümet üyelerine ve basın organlarına bildiriler yağmaya başladı- İngiliz Hükümeti, bu durum karşısında 6 Ocak 1920'de Türklerin

Avrupa'dan çıkarılması planım büyük bir çoğunlukla reddetti. Yeni bir taslak hazırlanıp Çatalca Hattı Osmanlı'nın batı sınırı olarak kabul edildi.

Neticede Şubat 1920'de toplanan Londra Konferansındaki oturumlarda Türk tarafına sunulacak barış teklifi hazırlanamamış bulunuyordu. Bu durumda taraflar San Remo'da buluşmayı kararlaştırdılar.

SAN REMO KONFERANSI

18-26 Nisan 1920 tarihlerinde yapılan San Remo Konferansında Ösmanlı Devletine sunulacak antlaşmaya son şekli verildi. Konferansın hiçbir aşamasında Ankara dikkate alınmıyordu. Oysa Ankara'da yeni meclis kurulmuş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa bütün programı ve planları yakından takip ettiriyordu. Kendisi de sık sık Müttefiklerin temsilcileriyle görüşüyordu. Artık Müttefik temsilcilerinin de Türkiye'deki hâkim siyasi gücün onun elinde olduğundan şüphesi bulunmuyordu. Buna rağmen nedense Ankara Hükümetini muhatap almamaları ilginçti.

Nitekim Müttefikler İstanbul Hükümetinden Paris'e bir heyet göndermesini istediler. Barış antlaşması taslağını 11 Mayıs 1920 tarihinde eski sadrazam Ahmed Tevfik Paşa başkanlığındaki OsmanlI delegasyonuna tebliğ ederken bir özetini de basına dağıttılar. Tevfik Paşa, bağımsızlık prensipleriyle bağdaşmayan antlaşma şartlarını kabul edemeyeceğini bildirdi. Türk basını da Türkiye'ye "ölüm cezası" verildiğini yazıyordu. İngiliz, Fransız ve İtalyan basını da bu anlaşmanın maddelerinin uygulanabilir olmasının mümkün olmadığını görmüştü.

i Genelde şartların ağır olduğunu kabul eden ve Türklerin bunu hak ettiğini savunan İngiliz basını antlaşmanın uygulanamayacağını açık açık yazıyordu. Fransız basını antlaşmayı İngiltere'nin büyük Zaferi olarak değerlendiriyordu. Antlaşmayı lanetleyen İtalyan basını ise Fransızları Yakındoğu'da İngilizlere satılmakla suçluyordu.

' Nitekim Türk dostu Fransız gazeteci Pierre Loti, Fransa'nın takip ettiği politika ile ilgili eleştirilerde bulunurken önemli konulara Parmak basmıştı:

"Kilikya bölgesi eninde sonunda Türklere bırakılacaktır. Bu durumda Fransız Hükümetinin burada asker bulundurması, kaynak akıtması ne içindir? Fransa bir İngiliz oyunu sonucunda Kilikya'ya yönelmiş ve kendini hesaplamadığı bir ateş çemberinin içinde

bulmuştur."[119]

Gerçekten Fransızların Maraş, Urfa, Antep ve Adana bölgesindeki başarısızlıkları ve bütün İslâm dünyasında kazandığı nefret artık basında ciddi ciddi eleştiriler almaya başlamıştı. Bunlara göre Kilikya'da gerçekleşen çatışma ortamından kurtulmanın yolu Sevr koşullarının değiştirilmesine bağlıdır. Önemli bir İslâm nüfusunu kontrolü altında tutan Fransa'ya karşı İslâm dünyasından gelen tepkiler de bu sorgulamanın artmasında etkili oluyordu. Nitekim Fas'ta:

"İstanbul ile birlikte tam bir Türkiye isteriz. Yoksa devamlı bir barış sağlanamaz ve barut tütmekte devam eder." yönündeki sözleri yanında, "Asitane'nin Türklerin başkenti ve Hilafet'in makam kalması için" birçok yerde olduğu gibi oruç tutulup dualar edilmekteydi. Bu gelişmeler dört senedir Birinci Cihan Harbi içerisinde bunalmış barış bekleyen kitleleri hareketlendirdiği gibi İslâm aleminde sömürge sahibi devletleri gün geçtikçe daha ziyade endişelere sevk ediyordu.[120]

Fransa, antlaşmanın imzalanamaması ihtimali belirince Mustafa Kemal'le anlaşarak 30 Mayıs'tan itibaren geçerli olmak üzere yirmi günlük bir ateşkes imzaladı. Ateşkesin Fransa ile İngiltere'nin arasını açabileceğini düşünen Tevfik Paşa Müttefiklerle görüşmeleri uzatmaya çalışıyordu. Lloyd George ise İstanbul Hükümetini antlaşmayı imzaya zorlamak için Yunanistan'ın sınırlı bir harekât üstlenebileceğini söylüyordu. Komutanlarının karşı çıkmasına rağmen kararını hükümetine ve müttefiklerine kabul ettirdi.[121]

SEVR ANTLAŞMASI

Sevr'e giden yolu açmak için İngilizlerin desteklediği Yunan Ordusu 22 Haziranda üç koldan harekete geçti. Sadrazam Damat Ferid Paşa, Müttefiklerin metnine karşı hazırladığı cevabî yazıyı 25 Haziranda konferansa sundu. Zor durumda olduğunu bilen İngilizler, bilhassa Osmanlı tarafının bir an önce anlaşmayı imzalaması için hareket ediyordu. Bu sebeple Yunanlılardan harekâtlarını hızlandırmasını istediler. Yunanlılar 8 Temmuzda Bursa'yı ele geçirirken Müttefikler de 16 Temmuz günü Osmanlı Delegasyonuna bir ültimatom vererek antlaşmayı kabul etmesi için on günlük süre tanıdıklarını bildirdiler.

İyice köşeye sıkışan Damat Ferid Paşa ise bir an evvel antlaşmanın imzalanmasından yana idi. Reddedildiği takdirde Müttefiklerin İstanbul'u Yunanlılara işgal ettirecekleri yönünde haberler alındığını

bildirdi. Âyan Meclisi üyesi Hadi Paşanın başkanlığında K.[1]?? Tgyfijs (BÖİÜkbâfl) *VS* Beril Büyükelçisi Reşad HâİİS Beylerden oluşan Osmanlı Murahhas Heyeti, 10 Ağustos 1920 tarihinde Paris'in banliyösü Sevr'de antlaşmayı imzaladı.[122]

On iki bölüm, 433 maddeden oluşan ve bir buçuk yılı aşkın bir zamanda büyük çekişmelerle hazırlanan Sevr Antlaşması, Avrupa'nın Şark Meselesine getirdiği çözüm olarak görülüyordu. Hâlbuki İngiliz ve Yunanlılardan başka kimseyi memnun etmemişti. Baskılar ise Osmanlı Hükümeti üzerine yoğunlaşmıştı.

Anlaşmanın hiçbir zaman geçerli sayılmayacak hükümleri şunlardı:

İstanbul ile Boğazların ve Marmara'nın Anadolu kıyılarının tahkim edilmemesi ve buraların Karma Boğazlar Komisyonunca kontrolü.

Suriye, Lübnan, Fas ve Tunus'un Fransızlara; Arabistan, Yemen, Irak, Filistin, Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın İngiliz idaresine bırakılması.

İzmir ve Aydın vilâyetiyle Çatalca'dan batıya Doğu Trakya ve İmroz, Gökçeada ile Bozcaada'nınYunanlılara verilmesi.

. Rize, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Kars, Ağrı, Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Erzincan ve Erzurum'un Ermenilere bırakılması.

Muğla ve Antalya'nın İtalya'ya verilip; Konya, Göller Bölgesi, Afyon ve Bursa'ya kadarki yerlerde de himaye hakkı tanınması.

Kapitülasyonların her devlete tanınması.

Osmanlı devlet borçlarının ödenmesi.

I

Ji

Ağa millî bir çete kurup, karada ve denizde Rumlarla mücadele etmeye başladı.

Hakkâri doğusundaki Nasturî/Asûrîlere karşı da Sakaklı aşiretinden Simko lakabıyla İsmail Ağa çetesi vazifelendirildi.

Merkezi Erzurum olan 15. Kolordunun kumandam Kâzım Karabekir Paşa, Ermeniler üzerine seferle vazifelendirilerek Şark Cephesi Kumandanlığı kuruldu. Bu kumandanlığa bağlı birlikler, Rizeden Hakkâri'ye kadar olan hudut boyları ve Trabzon vilâyeti kıyılarında görev yaptılar.

192Ö Haziranında Kars'tan Oifü sâncâğinâ *SaldiHp, PaSİnlcr* hudutlarını zorlayan Ermenilere karşı TBMM kararı ile 15. Kolordu harekete geçti. Erzurum Müftüsü Solakzade Sadık Efendinin 22 Haziran 1920'de verdiği fetva ile de halkın mücadeleye katılıp, yardım etmesinin "farz" olduğu ilan edildi.

TBMM, Ermenistan'a bir ültimatom vererek Kars ve çevresindeki katliam ile ileri harekâtın durdurulmasını istedi. Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen TBMM Heyeti, Bolşevik Rusya Dışişleri Komiseri Georgiy Çiçerin ile görüştü. Çiçerin'in; Van, Bitlis, Muş ve Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmesi teklifi karşısında Türk Heyeti geri döndü.[126]

28 Eylül 1920'de taarruz emri alan ordu, 29 Eylül'de Sarıkamış'tan ilerlemeye başladı. 30 Ekim 1920'de Kars işgalden kurtarıldı. Arpaçay ötesine atılan Ermenilerin saldırıya teşebbüsü tespit edilince ilerlemeye devam edildi.

Kâzım Karabekir Paşa, 7 Kasım 1920'de Gümrü'yü ele geçirdi. Ermeniler sulh istemek mecburiyetinde kaldı. 26 Kasımda başlayan görüşmeler 2 Aralık'ta neticelendi. 2/3 Aralık 1920 gecesi Ermenilerle yapılan Gümrü Muahedesi ile; Tuzluca, İğdır, Aralık dâhil Sürmeli sancağı kurtarıldı. İran ile Çıldır arasında bugünkü Kars hudutları tespit edildi.[127]

Rusya ile 16 Mart 1921'de "Moskova Muahedesi" ve 13 Ekim 1921'de Rusya, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet delegeleri ile Kâzım Karabekir Paşa başkanlığındaki Türk
Heyeti arasında "Kars Muahedesi" imzalandı. Türk-Sovyet hududu tespit edildi.[128]

TBMM'nin imzaladığı ilk antlaşma olan Gümrü Muahedesinden sonra, Şark Cephesi kumandanlığının askeri birlikleri bütün personel,

silah ve mühimmatı ile Batı Cephesine nakledilecektir.

YUNANLILARLA SAVAŞLAR

15 Mayıs 1919da, Mondros Mütarekesine dayanarak İzmir'i işgal eden Yunanlılar Aydın ve Manisa'ya doğru ilerlemişlerdi. Ancak onların bu işgal ve katliamlarına karşılık bölge Müşlünjgflgrj js bir süre içerisinde teşkilatlandılar. Bergama ve Somada Albay Kâzım Bey, Aydın ile Nazilli'de Yörük Ali Efe, Demirci Efe ve "Kuvâ-yı Milliyeciler" ile 57. Tümen Kumandanı ve subayları, Bandırma ve Salihli'de Çerkez Edhem'in "Kuvâ-yı Seyyâre" adlı milisleri ilk mukavemet hattını meydana getirdiler.

1919 Eylül'ünde 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa, dağınık haldeki Batı Cephesi milislerini, 57 ve 61. Tümenleri birleştirme faaliyetlerini başlattı. "Batı Cephesi Kumandanlığı" doğudaki 15. Kolordudan gelen asker, silah ve cephaneyle daha da kuvvetlendirildi. Ali Fuad Paşadan sonra, Batı Cephesi Kumandanlığına Albay İsmet Bey tayin edildi.

,A.rtık Yunan silahlı kuvvetlerini karşılamak görevi, Batı Cephesi Kumandanlığına verildi. Kuvâ-yı Seyyâre Kumandanı Çerkez Ed- hem ve milislerin nizami orduya intibaksızlıkları ve Albay İsmet Beye karşı gelmeleri isyan sayılarak tedbir alındı. İsyancıları bertaraf etmek üzere Batı Cephesindeki kuvvetler, Kütahya ve Gediz istikâmetinde harekete geçti.

Yunanlılar bu durumdan istifade etmek istediler. Asıl kuvvetleriyle 6 Ocak 1921 sabahı saat yedide kuzeyden Aksu-Dimboz- Burçin hattından Eskişehir istikâmetine, az bir kuvvetle de Uşak'tan İslâmköy-Banaz havalisine doğru ileri harekâta başladılar. Yunan ordusunun 16.243 asker mevcuduna karşılık Türk ordusunun mevcudu 8.500 asker kadardı. Yunan ordusu silah bakımından da üstündü.

Yunanlılar 6 Ocak 1921 günü kuzeyde, Bursa havalisinden harekâtı başlatmıştı. 9 Ocak'ta İnönü mevkiine gelen Yunan ordusu ile 10 Ocak'ta da şiddetli muharebeler oldu. İnönü mevzilerine de giren Yunan kuvvetlerinin taarruzuna karşı Türkler, can siperâne müdafaa ettiler. Bilhassa yakın muharebelerde hücum güçleri kırılan düşman, 11 Ocak'ta eski mevziine çekilmeye başladı. İslâmköy- Banaz hattında ilerleyen Yunan birlikleri ise zaten 7 Ocak'ta geri çekilmişti. İnönü'den Bursa istikâmetine çekilen Yunanlılara karşı kazanılan muharebe, içte maneviyatın yükselmesi yanında, dışta da siyasi ve askerî gelişmelere sebep oldu. Türkler bu savaşta 105 şehit, 190 yaralı; Yunanlılar ise 60 ölü 155 yaralı vermişlerdi.[1"]

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

İnönü'deki mağlubiyetten sonra Yunan ordusu, Bursa ve Uşak bölgesine çekilmiş bulunuyordu. Silah ve asker bakımından Türk- lere karşı çok üstün oldukları halde ilk düzenli çarpışmada mağlup olmaları Yunanlıların morallerini bozmuştu.

Bilhassa İngilizlerden siyasi destek alan Yunanlılar Megalo Idea'yı gerçekleştirebilmek için Anadolu'ya takviye birlikler gönderdi. Afyon, Eskişehir ve Kütahya'yı alıp, Ankara'yı zapt etmeyi planlıyorlardı.

Nihayet 23 Mart 1921'de Bursa ve Uşak bölgelerinde harekâtı başlattılar. Türk birlikleri, daha iyi hazırlanmak ve zaman kazanmak için bir müddet oyalama muharebeleri yaptılar. 26 Mart'ta İnönü mevziinde şiddetlenen muharebelerde Yunanlılar, 27, 28, 29 Mart günlerinde taarruza geçtiler. 30 Marta kadar üstünlüklerini koruyan Yunanlılar, Yenişehir, Pazarcık, Bozüyük, Bilecik ve Dumlupınar'ı ele geçirdiler. 30 Mart'ta daha da şiddetlenen harp, göğüs göğüse mücadeleler ile devam etti. Bilhassa Deli Halit Paşanın komuta sındaki birlikler büyük direnç göstererek ilerleyen Yunan güçlerini durdurdular.

Yunan birlikleri 31 Mart gecesi ise geri çekilmeye başladılar. 1 Nisan günü de devam eden çekilme sırasında büyük **kayıplar** verdiler. Türk birlikleri Bozöyük ve Afyon'u geri aldı. 8 Nisan 1921 günü yapılan Aslıhanlar Muharebesini de Türk ordusu kazandı-

Bu durum, içte ve dışta Türk ordusunun itibarının daha da artmasına yol açtı. Batı Cephesi kumandam Albay İsmet Bey, tuğgeneralliğe yükseltildi.

Fransızlar bu savaşın sonrasında, Ankara ile antlaşmanın yollarını aramaya koyuldular. Gelişmeler, İngiltere'yi Yunan zaferi konusunda şüpheye düşürdü. İngilizlerin desteğini yitiren Yunanlılar büyük hayal

kırıklığı yaşıyor ve aldatıldıklarını düşünüyorlardı.

Nitekim İngilizler yeni politikaları gereği Malta'daki Türk tutuculardan kırkını serbest bıraktı. İtalya, II. İnönü Zaferinin hemen ardından, 1921 Mayısında Akdeniz ve Ege bölgelerimdeki işgal sahalarından çekildi. Türk halkı her yerde büyük sevinç gösterileri ve zafer kutlamaları yaptı. Halkın orduya güven ve desteği arttı. Yerli basında Mustafa Kemal Paşayı ve milli hareketi öven yazılar çıkmaya başladı.[130]

ESKİŞEH İR VE KÜTAHYA MUHAREBELERİ

İkinci İnönü Muharebesinde de Türk hatlarını yaramayan Yunanlılar, Dumlupınar'da tutunmuş bulunuyordu. Anadolu'ya hâkim olmanın kolay olmayacağını görmüşlerdi. Ordularını ikmal ve malzeme yönünden iyice güçlendirdiler.

8 Temmuz 1921'de üç koldan saldırıya geçtiler. Bu defa hedefleri, Türk direnişini kırarak Orta Anadolu'yu, dolayısıyla Ankara'yı ele geçirmekti. 14-18 Temmuz günlerinde Kütahya ve Nasuhçal mevzilerinde başarısız kalan Türk birlikleri çekilmeye başladı. 13 Temmuzda Afyon, 17 Temmuzda Kütahya, 19 Temmuzda Eskişehir Yunanlıların eline geçti.

Türk ordusu 21 Temmuzda karşı saldırıya girişti ise de bir kez daha bozguna uğradı. Nazik durum üzerine Mustafa Kemal Paşa cepheye giderek, İsmet Paşaya, birliklerin takviyesi ve disiplin altına alınabilmesi için düşmanla araya ciddi bir mesafe konulmasını istedi. Bunun üzerine Türk birlikleri 25 Temmuz 1921 tarihinden itibaren Sakarya'nın doğusuna çekilmeyi başardı.

Ancak Türk ordusunun Sakarya gerisine çekilmesi, halkın maneviyatı üzerinde büyük bir sarsıntı meydana getirdi. Zira Yunan °rdusu işgal ettiği Eskişehir, Kütahya ve Afyon Karahisar'da zulüm ve katliamlar yaptı. Büyük Millet Meclisinde telaş ve eleştirilere neden olarak Ankara'nın boşaltılması gündeme geldi. Mecliste ciddi tartışmalar yapıldı. İsmet Paşanın hiçbir varlık gösteremediğini ifade eden mebuslar, işin başına Mustafa Kemal Paşanın bizzat geçmesini istediler. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da Erzurum'dan bir tümeni daha Batı Cephesine kaydırdı.

Gerçekten de bu başarısızlıkları evvelce de hiçbir muzafferiyeti bulunmayan İnönü üzerinde tartışmaları hep devam ettirecektir. Cevat Rıfat Atilhan Bey, İnönü'nün askerî meziyetlerden yoksun olduğunu ifade ederken bilhassa gayretli ve fedakâr isimlere karşı husumetinin

bariz bir biçimde görüldüğünü yazacaktır.[131]

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, görevi üstlenmeye hazır olduğunu ve Meclis'in tüm yetkilerinin kendisine verilmesini istedi. Ancak geçici olsa da, yasama ve yürütme yetkilerinin bir kişiye verilmesinin doğru olmadığı ileri sürüldü. TBMM istenilen yetkiyi ordunun maddi ve manevi gücünü artırmak ve yönetimini güçlendirmek şeklinde sınırlamak istedi. îki gün süren tartışmalardan sonra Meclis, 44 sayılı kanunla, 5 Ağustos 1921 günü sahip olduğu yetkileri şahsında toplamak ve Meclis adına yürütmek üzere Mustafa Kemal Paşaya üç ay süreyle Başkomutanlık yetkisini verdi.

Bu yetkiler daha sonra üç defa uzatıldı. Yine aynı kanunla İstiklâl Mahkemeleri de doğrudan Mustafa Kemal Paşaya bağlandı. Bu arada Fevzi Paşa Erkan-ı Harbiye Vekilliğinde bırakıldı. Refet Paşa da Milli Savunma Vekilliğine getirildi.

Bundan sonra Mustafa Kemal ilk iş olarak Başkomutanlık Kanununun kendisine verdiği yasama yetkisini kullanıp Yunan ordusunu Anadolu'nu harim-i ismetinde boğmak için her çareye başvurulacağını açıklayarak 7 Ağustostan itibaren "Tekâlîf-i Milliye" adı verilen on emirname yayımladı. Ordunun giyim, yiyecek, araç gereç ve silah ihtiyacının karşılanması için Tekâlîf-i Milliye komisyonları kurularak halkın elinde bulunan yiyecek ve giyeceklerin % 40'ı, nakliye aracı ve hayvanların da % 20'si toplandı. Silahı bulunan lara teslim etmeleri için üç gün süre tanındı. Emirlere uymayanlar İstiklâl Mahkemeleri tarafından ağır cezalara çarptırıldığından ordunun ihtiyaçları kısa zamanda sağlandı.[132]

Yunanlılar ise son zaferler karşısında büyük hayallere kapılmışlardı. Türk ordusunun bu geri çekilişi sonunda, 31 Temmuz 1921de yanında üç general olduğu halde, Eskişehir'e gelen ve kendisini son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in (1449-1453) halefi sayan Yunan Kralı Konstantin, zafer sarhoşluğu içindeydi. Bu hayâlleri ancak Eylül ayma kadar sürecekti.

SAKARYA SAVAŞI

Başkomutanlık yetkisini alan Mustafa Kemal Paşa, bir yandan orduyu lojistik bakımından desteklerken, Doğu Cephesi ve Merkez Orcfüsü fiti ân İ5âzi kirlikleri de Batı Cepfiesi'ne kaydırmıştı. Ardından Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile beraber savaşı idare etmek üzere PolatlI'daki Batı Cephesi karargâhına gittiler. Diğer taraftan Yunan ordusu başkomutanlığını üzerine alan Kral Konstantin de İzmir'e gelmiş

ve ordusuna hedef olarak Ankara'yı göstermişti.

23 Ağustos 1921 tarihinde Eskişehir-Seyitgazi hattından ileri yürüyüşe geçen Yunan ordusu, Sakarya'da Türk kuvvetleriyle karşılaştı. Sakarya Meydan Savaşı, Türkler için bir ölüm-kalım mücadelesi oldu. Nitekim Sakarya'da Türk milleti kadınlı erkekli, vatanlarına saldıran düşman kuvvetlerine kahramanca karşı koyma kudretini gösterdi. Türk ve Yunan kuvvetleri, Sakarya kıyılarında 100 kilometrelik bir sahada 22 gün ve gece süren bir meydan savaşı yaptılar. Meydana gelen kanlı muharebelerde bazen Yunan kuvvetleri, bazen Türk kuvvetleri başarılı oldu.

Nihayet Türk hatlarını yaramayan Yunan birliklerinde moral çöküntüsü oluştu. Türk ordusu 10 Eylülde genel taarruza geçti. Beylikköprü, Duatepe ve Kartaltepe muharebelerinde ağır kayıplar veren Yunan ordusu Sakarya'nın batısına çekildi.

Savaş boyunca Türk ordusu, 7'si tümen komutanı olmak üzere 3282 şehit, 13.618 yaralı ve 415 tutsak, Yunan ordusu ise subay ve er 15.000 ölü, 25.000 kadar yaralı verdi.

Türk milletinin topyekûn maddi ve manevi birlikteliği neticesinde kazanılan zaferden sonra Mustafa Kemal Paşaya, 19 Eylül 1921 'de, en büyük askeri rütbe olan Mareşallik ve Gazilik unvanları verildi. Batılı ülkelerin Yunan ordusuna duydukları güven yıkıldı.

Yunanistan'da ise büyük hayal kırıklığı yaşandı, ordusunun morali sarsıldı.

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN SAVAŞI

Türk ordusu, Sakarya Zaferini elde etmiş ise de bazı muharip birliklerinin kayıpları, cephane ve donanım yetersizliği ve kışın yaklaşması dolayısıyla geri çekilen Yunan kuvvetlerine son darbeyi vuramamıştı. Düşmanı Anadolu'dan tamamen atabilmek için, onun gücüne yakın veya fazla güce sahip olmak gerekliydi. Bu nedenle genel seferberliğin ilanı ile asker sayısının artırılmasına başlanıldı. Taarruzun gecikmesi Mecliste, Mustafa Kemal hakkında bazı eleştirilerin yapılmasına neden oldu. Bu eleştirilere rağmen TBMM, 4 Şubat 1922'de ikinci defa Mustafa Kemal Paşanın Başkomutanlık görevini üç aylık bir süre için yeniden uzattı.

Öte yandan 22 Mart 1922'ye gelindiğinde İtilâf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan hükümetlerine bir ateşkes teklifinde bulundular. TBMM, Sevr Antlaşmasını hafifleten yeni barış şartlarını Misak-ı Millîye ters düştüğü için reddetti.

Bu sırada Türk ordusu I. ve II. Ordu Komutanlığı adı altında iki kolda toplanmış ve taarruz hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktaydı. Gazi Mustafa Kemal Paşanın Başkomutanlık yetkisi 22 Temmuz 1922 tarihinde süresiz olarak uzatıldı.

Ordunun ihtiyaçları ve eksikliklerinin tamamlanması üzerine, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Cephe Komutanı İsmet Paşa ve Savunma Bakanı Kâzım Paşa taarruz planını hazırladılar. Buna göre 15 Ağustosta bütün hazırlıkların tamamlanmasına ve 26 Ağustos tarihinde taarruz yapılmasına karar verildi.

Türk taarruz planının esası, düşmanı geride yeni bir cephe kurmasına imkân vermeyecek şekilde bir darbe ile dağıtarak, imha etmekti. Bu plan doğrultusunda Türk topçusunun 26 Ağustos sabahı erken saatlerde ateş açması ile Büyük Taarruz başlamış ve Yunan üstün kuvvetlerine karşı, taarruzun daha ilk gününde Yunan cephesi yarılmıştı.

ilk iki gün içinde, Afyonkarahisar'ın güneyindeki Yunan cephe düşmüştür. Asıl Yunan kuvvetleri Aslıhanlar civarında perişan edilirken, Yunan ordusunun önemli kısmı, dört taraftan sarıldığı Dumlupınarda, bizzat Mustafa Kemal Paşanın idare ettiği, Başkomutanlık Meydan Savaşında yok edildi (30 Ağustos 1922).

Perişan bir halde kaçmaya başlayan Yunan ordusunun toparlanarak yeni bir cephe oluşturmasına fırsat vermek istemeyen Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylülde "Ordular ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!" emrini vererek Türk ordularının taarruzunun hızla devam etmesini §âğlddl.' ▪ Yunan

ordusunun başkomutanı General Triİcopis iki gün sonra, 2 Eylül 1922de Uşak'ta, 12.000 kişilik tümeniyle Türk kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldı.

Artık Türk ordusu amansız bir takip harekâtına başladı. Yunan kuvvetleri silahını, cephanesini, malzemesini terk ederek İzmir'e doğru kaçarken, geçtikleri yerleri yakıp yıkarak çok büyük zararlar verdiler, ahaliye de olmadık zulümler yaptılar.

Türk ordusu 9 Eylülde İzmir, 10 Eylülde de Bursa'yı kurtardı. İngiliz ve İtalyanların teşebbüsleriyle Bursa şehri ve buradaki tarihî eserlerin Yunanlılarca yakılması önlendi. Fakat Yunanlılar İzmir'den kaçmaya çalışırlarken, Kordon Boyunu ateşe vermişler ve bu suretle askerî yenilgilerinin intikamını almak istemişlerdi. İzmir'e Türk askerlerinin girmesinden bir gün sonra, 10 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile halkın coşkun gösterileri arasında İzmir'e girdi.

Yunanlılar İzmir'e girerken Anadolu'ya çıkan Mustafa Kemal Paşa için bu defa Yunanlıların İzmir'i boşaltması ile yeni bir kapının açılacağı gün başlıyordu.

623 YILLIK YOLUN SONU!

Yunanlıların bozguna uğratılması ile birlikte yurdu saran bayram sevinci İstanbul'da da yaşanacak mıydı? Yoksa bu zafer 623 yıllık Osmanlı Hanedanının sonunu mu getirecekti?

Aslında Sevr Antlaşması ile birlikte yaşanan gelişmeler sonun hazırlayıcısı gibiydi!

Vahideddin Han, Sevr Antlaşması ve sonrasındaki gelişmelerden büyük üzüntü duyarak muhtemelen Ankara ile olumlu adımlar atmak gayesiyle Tevfik Paşayı sadarete getirmişti (21 Ekim 1920). Hükümet, Millî Mücadeleye sempati duyan kişilerden oluşturulurken Ankara ile görüşmelerde bulunmak üzere eski sadrazamlardan Dâhiliye Nâzırı Ahmed İzzet ve Bahriye Nâzırı Salih Paşaların da dâhil olduğu bir heyet de Bilecike gönderilmişti.

Ancak Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetini tanımadığını söylediği için görüşmelere sıfatsız ve yetkisiz devam edildi. Heyet *Ankârap götürülerek bir buçuk ay* burada tutuldu. Bu sırada askerî alanda başarılar da alınmaya başlamıştı. Yunanlılara karşı ilk zafer İnönü'de kazanıldı (10 Ocak 1921).

Öte yandan İtilâf Devletleri Sevr Antlaşmasında yapılacak değişiklikleri görüşmek üzere Londra Konferansına İstanbul Hükümetini davet ederken, murahhas heyetinde Ankara Hükümetince belirlenecek yetkili kişilerin de

bulunmasını şart koşmuşlardı.

Ankara ise buna tepki gösterdi ve İstanbul Hükümetini tanıma dığını bildirdi. Hatta Meclis'in gizli oturumunda (8 Şubat) Padişahın hal' edilmesi gündeme geldi. Mustafa Kemal Paşa da Padişahın antlaşmayı kabul etmekle hilâfet makamının boşaldığım, fakat bunu itiraf etmek istemediklerini, Padişah istifa etmedikçe yerine yenisinin seçilmesinin tehlikelerini anlattı.

Mudanya Mütarekesinden sonra Trakya'yı teslim almak için 19 Ekim'de İstanbul'a gelen Refet Paşa, Padişah yokmuş gibi davrandı. Refet Paşa, yakında toplanacak konferansa İstanbul Hükümetinin katılmamasını ve Padişahın bir bildiriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini tanıdığını ilân etmesini istedi. Hükümet ise Padişaha haber vermeden öneriyi reddetti.

Refet Paşa, 29 Ekim'de bizzat Padişahla görüşerek Ankara Hükümetinin bir gerçek olduğunu, düşmana karşı vatanı kurta np ülkenin tek meşru gücü olduğunu ispatladığını, **İstanbul'daki** hükümetin bir anlamının kalmadığını, hemen dağıtılarak Ankara Hükümeti'nin tanınmasını istedi. Konferansta tahtın **temsilcisi** olarak İstanbul Hükümeti'nin bulunmasında ısrar eden **Padişah** ise meşrutî hükümdar olduğunu ve hükümeti dağıtamayacağım ileri sürüp teklifi reddetti.

Bu durum üzerine Padişah ve hükümetinin durumu hakkında Mecliste müzakere açıldı. Bazı üyeler îstanbul'da hükümet adıyla bir heyet tanımadıklarını ve bu kimselerin vatana ihanet suçundan yargılanması gerektiğini belirttiler. Görüşmelerden sonra Sağlık Vekili Rıza Nur ile Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin hazırlayıp seksen mebusun imzaladığı önerge meclise verildi. Önergede OsmanlI Devletinin tarihe karıştığı, yeni bir Türk devletinin doğduğu ve hâkimiyetin millete verildiği açıklanıyordu.

Rauf Bey ve bazı mebuslar ise olağanüstü şartların oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkilerinin olağanüstü durumla sınırlı bulunduğunu, hilâfet ve saltanatın esaretten kurtarılmasından, vatan ve milletin bağımsızlığının elde edilmesinden sonra meclisin varlığının ve yetkilerinin de sona ereceğini ileri sürerek önergeye karşı çıktı. Meclisin açılışından beri yaygın olan bu görüşe Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları da katılmakla birlikte asıl maksatları zamanı geldiğinde yeni ve millî bir devlet kurmaktı. Nitekim Mustafa Kemal Paşanın 13 Eylül 1920'de Meclise sunduğu, 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiyye Kanununa temel olan halkçılık programında hilâfet ve saltanat kurtarıldıktan sonra Padişah ve Halifenin anayasa çerçevesinde yerini alacağı belirtilmişti.

Mesele nazik bir hal almıştı. Mustafa Kemal Paşa Meclis'in 1 Kasımdaki oturumunda Türk-İslâm tarihinden örnekler verip halifeliğin nasıl ortaya çıktığını anlatarak hilâfetin saltanattan ayrılabileceğini savundu.

Önerge komisyonda görüşülürken hilâfetin saltanattan ayrılamayacağı

ileri sürülünce Mustafa Kemal Paşa bir kez daha hâkimiyet ve saltanatın hiç kimseye kanunun icabı olduğu için verilmediğini, kuvvet ve kudretle alındığını, meselenin bir gerçeği ifadeden ibaret bulunduğunu ve bunun mutlaka yapılması gerektiğini söyledi.

Nihayet komisyonun hazırladığı karar tasarısı Meclis'in ikinci oturumunda bir kişinin (Lazistan Mebusu Ziya Hurşit)[134] dışında °y çokluğuyla kabul edildi (1 Kasım 1922).

Kararda Osmanlı saltanatının hukuken sona erdiği, Türkiye halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka hükümet şekli tanımadığı, İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1920den itibaren ve ebediyen tarihe intikal etmiş sayıldığı, Hilâfet makamının Türkiye Devletine dayandığı, Osmanoğulları'na ait olduğu ve Hilâfet makamına Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tayin yapılacağı açıklanıyordu.[135]

Vahideddin Han, saltanatsız hilâfetin olamayacağını ileri sürerek bu karara tepki gösterdi.[136]

Meclisin karârini *tebliğ eden Refet* Paşaya ı'crâ ye İlci s i olmayan böyle bir hilâfetin varlığı kabul edilse bile kendisinin bunu kabul edemeyeceğini ifade etti.[137]

Ancak son Osmanlı padişahı için artık yolun sonu görünmüştü...

İPLER NE ZAMAN KOPMUŞTU!

Peki, Mustafa Kemal Paşa ile Sultan Vahideddin arasındaki ilişki sadece siyasi gelişmelere mi dayanıyordu? Genelde tarihçiler bazı hatırat ve hadiseleri dikkate almadan ve Mustafa Kemal Paşanın görüşlerini değerlendirmeden Sevr Antlaşması ve Damat Ferid Paşanın Kuva-yı Milliye aleyhindeki kararlarını dile getirerek bağların koptuğunu belirtirler.

Hâlbuki hiç kimse, bütün hadiseler olumlu cereyan etse dahi Mustafa Kemal Paşanın mücadelenin sonunda padişah ve halifenin emri altında göreve devam edeceğini iddia edemez. Bu takdirde Mustafa Kemal Paşa tanınmamış olur.

Gerçekte ise Mustafa Kemal Paşa ile Vahideddin Han arasındaki saltanat bağları daha Anadolu'ya geçmeden kopmuş bulunuyordu. Nitekim Mustafa Kemal ile ilgili eser verenler onun çok daha öncesinden "Cumhuriyet" fikrine sahip bulunduğunu açıkça belirtmektedirler. Sadece zaman ve imkânlar bunu gerçekleştirmeye imkân tanımamaktaydı. Bu itibarla da Mustafa Kemal Paşa bu fikirlerini açıklaması sadece dost meclislerine ve arkadaş çevresine münhasır kalıyordu. Yeni dönemdeki fark, sadece Cumhuriyet'ten önceki ideallerinin Cumhuriyet'ten sonra fiiliyata intikali olacaktı-

Yine bazı tarihçi veya yazarlar, Cumhuriyet'ten önceki Mustafa Kemal ile Cumhuriyet'ten sonraki Mustafa Kemal arasında ayrım yapmışlar ve tarihî bir hataya düşmüşlerdir. Hâlbuki fikir yapısı ve idealleri bakımından fark yoktur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha sonra bu hususu *Nutuk'ta* şöyle ifade etmektedir:

"Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur."[138]

"Ben milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, milli bir sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey bütün heyet-i ictimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim."[139] Yine *Nutuk'ta* saltanatın kaldırılmasının ordu ve millet için isyan gerekçesi olabileceğini şu ifadelerle belirtmekteydi:

"Sonra Osmanlı hanedan ve saltanatının idamesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarf ederek istiklâlini temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu istiklâle müemmen nazariyle bakılamazdı. Artık, vatanla, milletle hiçbir alâkai vicdaniye ve fikriyesi kalmamış bir sürü mecaninin, devlet ve millet istiklâl ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl tecviz olunabilirdi? ...Osmanlı Hükümetine, Osmanlı Padişahına ve müslimînin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu."[140] Erzurum Kongresi öncesinde Mazhar Müfit Bey ile arasında geçen mükâleme de onun saltanat ve devrimler konusunda düşüncelerini göstermesi bakımından mühimdir. Nitekim Mazhar Müfit hatırasında bu hususu şöyle yazmaktadır:

"Mazhar not defterin yanında mı?., diye sordu.

Hayır Paşam, dedim.

Zahmet olacak amma, bir merdiveni inip çıkacaksın. Al gel, dedi.

Nerede ise sabah olacaktı. Fakat onun yanında iken dünya, gecesi gündüzü olmayan bir âlemden ibaretti. Binaenaleyh, uyku ihtiyacı da yoktu. Hemen aşağıya indim. Not defterini alıp geldim.

O, hâtıra defterime ve günü gününe her hâdiseyi not edişime hem memnun olur, hem de bâzen lâtife etmekten kendisini alıkoyamazdı.

Hafızalarımız zayıfladığı zaman Mazhar Müfid'in defteri çok işimize

yarayacak, derdi.

Defteri getirdiğimi görünce, sigarasını birkaç nefes üst üste çektikten sonra:

Amma bu defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu... dedi.

Süreyya da, ben de: Buna emin olabilirsiniz Paşam., dedik. Paşa, bundan sonra: Öyle ise önce tarih koy! dedi. Koydum: 7 - 8 Temmuz 1919. Sabaha karşı. Tarihi sayfanın üzerine yazdığımı görünce:

Pekâlâ, yaz! Diyerek devam etti:

Zaferden sonra şekl-i hükümet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir.

İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç: Tesettür kalkacaktır.

Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir. Bu anda gayri ihtiyari kalem elimden düştü. Yüzüne baktım. O da benim yüzüme baktı. Bu gözlerin bir takılışta birbirine çok şey anlatan konuşuydu. Paşa ile zaman zaman senli benli konuşmaktan çekinmezdim.

Neden durakladın? deyince: Darılma amma Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var, dedim, gülerek: Bunu zaman tayin eder. Sen yaz, dedi. Yazmaya devam ettim:

Beş: Lâtin hurufu kabul edilecek. Paşam kâfi kâfi! dedim ve biraz da hayal ile uğraşmaktan bıkmış bir insan edası ile:

Cumhuriyet ilânına muvaffak olalım da üst tarafı yeter! diyerek, defterimi kapadım ve koltuğumun altına sıkıştırdım. İnanmayan bir adam tavrı ile:

Paşam sabah oldu. Siz oturmaya devam edecekseniz hoşça kalın, diyerek yanından ayrıldım. Hakikaten gün ağarmıştı. Süreyya da benimle beraber odadan çıktı. Fakat burada ve bu anda hâdiselerin beni nasıl tekzip ve Mustafa Kemal'i teyit ettiğini, daha doğrusu Mustafa Kemal'in beni nasıl bir cümle ile zapt ve mahcup ettiğini itiraf etmeliyim.

Çankaya'da akşam yemeklerinde birkaç defa:

Bu Mazhar Müfit yok mu, kendisine Erzurum'da tesettür kalkacak, şapka giyilecek, Latin harfleri kabul edilecek dediğim ve bunları not etmesini söylediğim zaman defterini koltuğunun altına almış ve bana hayalperest olduğumu söylemişti, demekle kalmadı, bir gün mühim bir ders de verdi. Şapka inkılâbını ilân etmiş olarak Kastamonu'dan dönüyordu. Ankara'ya avdet ettiği anda otomobille eski Meclis binası önünden geçiyor, ben de kapı önünde bulunuyordum. Manzarayı görünce gözlerime inanamadım. Kendisinin ve yanında oturan Diyanet İşleri Reisinin başında birer şapka vardı. Kendisi neyse ne?

Fakat kendisini karşılamaya gelenler arasında bulunan Diyanet İşleri Reisine de şapkayı giydirmişti. Ben hayretle bu manzarayı seyrederken, otomobili durdurttu, beni yanına çağırdı ve birden:

'Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?' deyiverdi!"[141]

Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıkmadan önce dahi hanedan, hilafet ve gelecekte yapacağı devrimlere ait bu neviden pek çok hatıratı kaynaklara yansıyacaktır.[142]

Nitekim henüz 26 yaşında ve kıdemli yüzbaşı rütbesindeyken İ907'de Bulgar Türkolog İvan Manolof'a: "Bir gün gelecek hayal Enettiğiniz bütün inkılapları başaracağım. Mensup olduğum Elet bana inanacaktır." demişti.[143]

Yine Mustafa Kemal Paşanın 1918 yılında tedavi maksadıyla gittiği Karlsbad'da hatıra defterine yazdıkları da bu ifadelerini destekler niteliklidir. Bir hatırasını anlatırken şöyle yazmıştı:

"Bir Türk hanımıyla yemekten sonra oturduğumuz salon, dans salonunun bitişiğinde idi. Gayet zarif, latif birkaç genç kadın smokinli erkeklerle dans ediyorlardı. İki salon arasındaki büyük camlı kapı köşede işgal ettiğimiz fotöylerden bu tekerrür ve temadi eden Vonstepleri seyre pek müsaitti.

"Ne güzel dedim. Dansı çok sevdiğimden ve ataşemiliterlik

zamanımda birinci vabörkrdcn addedildiğimden bahsettim.

Hanımefendi de kızlık hayatında çok dans ettiğinden ve dansı sevdiğinden bahsetti ve sonra ilave etti...

"Bu hayatın bizde teessüsü (yerleşmesi) ne kadar müşkül..."

"Dedim ki ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile belirteyim. Benim elime büyük salahiyet ve kudret geçerse ben sosyal yaşamımızda istenilen devrimi bir anda bir "Coup" ile uygulayabileceğimi sanıyorum. Zira ben bazıları gibi halk anlayışını bilenlerin kavrayışlarını yavaş yavaş benim anlayışımın ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle, bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden bu kadar yıllık bir yüksek öğretim gördükten, uygar yaşamı ve toplumu inceledikten ve özgürlüğünü elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra cahiller derecesine ineyim? Onları kendi dereceme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Bununla birlikte bu konuda incelenmesi gereken bazı noktalar var, bunları iyice değerlendirip kararlaştırmadan işe başlamak hata olur."[144]

Bütün bunlardan sonra tek bir sual yeterlidir:

Mustafa Kemal Paşa hanedanlık ve halifelik idaresi altında, **dü**şünmüş ve tasarlamış bulunduğu bu icraatları gerçekleştirebilir miydi?

Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa yapacağı inkılapları **1923**'ten önce tasarlamıştı. Ancak bütün bu hususları sağlam zaman ve zemin imkânlarıyla başarabilirdi. Beden ve ruh nasıl ki, canlı bir **insanın** birbirinden ayrılmaz parçalan ise, onun hayatı ve devrimleri de şahsiyetinin ayrılmaz unsurlarıdır.

PADİŞAH YURT DIŞINA KAÇTI MI?

11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi ile birlikte Ankara'nın artık Padişah'ı ve Saltanat'ı düşünmediği açıkça belli olmuştu. Nitekim mütarekeye dayanarak 19 Ekim'de Trakya'yı teslim almak için İstanbul'a gelen Refet Paşanın tavırları bunu net bir biçimde göstermişti.[145]

Refet Paşa İstanbul'a gelişinden on gün sonra Padişah'la gizli bir görüşme gerçekleştirdi. Yıllar sonra karşılıklı açıklamalar ile ortaya çıkacak olan bu görüşme Padişah'ın yurt dışına çıkış sebebini açıkça gösterir hüviyetteydi.

Padişah Yıldızdaki bu görüşmeyi anlatırken şöyle nakletmişti:

"Refet saraya geldi. Fikrini söyledi. Dinledim. Bu ufak-tefek adam büyük emeller arkasında saklanarak ve hakiki maksadını da gizleyerek bana, korunmasına hepimizin yemin ettiğimiz Kanun-ı Esasi ile belirlenmiş meşrutî hükümdarlık yerine daraltılıp sınırlanmış, sanki aslı esası olmayan ve sakat bir hilâfeti kabul edersem şahsımı ve vaziyetimi kurtaracağımı ve bir telgraf ile de Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ve Ankara Hükümetini tanıyacak olursam Mustafa

Kemal'i ikna edebileceğini söyledi."

Cevap olarak o gün için üzerinde düşünülüp tartışılmaya muhtaç bir teklif olduğunu söylemekle yetindim. Ancak ertesi gün gazetelerde Mustafa Kemal'in şahsımız ve hanedanımız aleyhindeki ağır sözlerini görünce benim de karar verecek zamanım geldi."

Diğer taraftan Refet Paşanın sonradan yakın çevresine görüşme konusunda bilgi verirken söyledikleri daha da çarpıcıdır. Bir anlamda onun şahsında Ankara'nın Padişaha ve Saltanata bakışım daha net gösteriyordu:

"Padişahın önünde ayak ayak üstüne attım ve koltuğa o kadar yaslandım ki nerede ise pabucum burnuna değecekti." Yine Refet ^aşa, "Çekilmezlerse ipe giderler" diye tehdit dilini kullandığını da beyan edecekti.[146]

Nitekim 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın lağvedilmesiyle Osmanlı Devleti ve padişahlık rejimine resmen son verilmesi, bunu birtakım radikal tedbirlerin takip edeceğinin habercisi olmuştu. Padişah artık ne yapacağını kestirememenin şaşkınlığı içinde derin bir kaygı ve tedirginlik boşluğuna düşmüştü.

Bundan bir süre sonra, saltanat propagandası yaptığı iddiasıyla tutuklanan gazeteci Ali Kemal'in linç edilmesi bir anlamda Vahi- deddin Han'a en büyük gözdağı idi. Nitekim onu bu hale getiren Sakallı Nureddin Paşa, aynı akıbetin Padişah'ı da beklediğini belirterek şöyle demişti:

"İnşallah yakında Vahideddin'i de getirip cezasını vereceğim."[147]

TBMM'de de aynı reaksiyon sürüyordu. Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrünün şu sözleri Padişah'ı derinden yaralayacaktı:

"Meğer şeytandan, Lloyd George'den daha fena alçaklar varmış. Öyle ise başta Vahideddin olduğu halde besmele ile bunları bütün İslâmların taşlanmasını teklif ederim..."

Nihayet Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılması münasebetiyle Meclis'te yaptığı konuşmada, Vahideddin Han'ı en sert bir biçimde eleştirerek şöyle demişti:

"Osmanoğulları'nın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahideddin'in saltanat devrinde, Türk Milleti en derin esaret çukurunun önüne getiriliyor. Binlerce senelerden beri istiklâl kavramının asil timsali olan Türk milleti, bir tekme ile bu çukurun içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat bu tekmeyi vurdurmak için bir hain, şuursuz, idraksiz bir hain lâzımdı. Nasıl ki kanunen idamı lâzım gelenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vicdanı insan yüceliğinden soyutlanmış bir mahlûk aranır, idam hükmünü verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi?

Türkiye Devletinin istiklâline son veren, Türkiye halkının hayatını,

namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek istidadında kim olabilirdi?

Maateessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, **padişah** diye, halife diye başında bulundurduğu Vahideddin... Vahideddin.
bu alçakça hareketiyle yalnız kendinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı."[148]

Konuşma sırasında her Vahideddin ismi geçtikçe mebuslar da "Allah kahretsin!" nidalarıyla bağrışmışlardı.[149]

Öte yandan gazeteler de uzun bir süredir bu konuyu işlemeye ve toplumu Padişaha karşı ayaklandırma hareketine başlamış bulunuyordu. Kalabalık bir grup Yıldız Sarayının önüne gelerek Padişah ve padişahlık aleyhinde, "Kahrolsun Vahideddin!" diye bağrışarak birtakım gösteriler yapmıştı. O günlere denk gelen Mevlit Gecesinde, tramvayların üzerine tefreşjfJ^Je ayfii Sözlerin yazılması Vahideddin Han'ın tansiyonunun gittikçe yükselmesine sebebiyet vermişti.

En ağırbaşlı gazetelerden biri olan *Yeni Şark'ta* 7 Kasım günü şöyle yazılmıştı:

"Eski Sultan artık neyi bekler? Kime bel bağlıyor? Çekilip gitmek Suretiyle, memleketine olmasa bile Osmanlı Hanedanına yapabileceği en büyük hizmeti yapmaya ne zaman karar verecek."[150]

Aslında bütün bunları 1908'den beri memleketin başına gelen musibetlerin sorumlusu mevkiindeki İttihatçı kadrolar körüklüyordu. Bunlar Kanun-ı Esasi gereğince Padişah'ın hükümet icraatlarından sorumlu olmadığı ilkesini çoktan unutmuşlardı. Abdülhamid Han'dan sonra şimdi de her kötü işin müsebbibi Vahideddin Han idi. Yakında asılacağından hanım ve kızlarının askerlere dağıtılacağına kadar akıl almaz tehditlerde bulunuyorlardı.

Gelişmeleri yakından takip eden çevresindeki yakınları da, hem kendisi ve hem de hanedan üyelerinin başına büyük bir felaket geleceği doğrultusunda, telkinlerde bulunmaya başlamıştı.

Kayınbiraderi olan Topkapı Sarayı Muhafızı Zeki Bey, "İstanbul'da kaldığınız her gün sizi idamınıza yaklaştırıyor." derken sertabibi Re- Şad Paşa ise, "Size cümle âlemin huzurunda hakaret edeceklerdir. Hatta büyük meydanda idam etmeleri dahi mümkündür." diyerek dehşete düşürmüştü.[151]

Bütün bu hadiseler Padişah'ın zihninde vatanı terk etme fikrini iyiden iyiye yer ettirmişti.

MUSTAFA KEMAL'İN BAKIŞI!

Bu arada Padişah, bir anlaşmaya varabilmek ümidiyle, Refet Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile müteaddit defalar görüşme talebinde bulunacak ancak aradan aylar geçmesine rağmen bir temas imkânı bulamayacaktır.

Muhtemeldir ki, Mustafa Kemal Paşanın beklentisi de, Sultan Vahideddin'in vatandan ayrılması istikametindeydi. Çünkü bu sayede ülkede çift başlılık ortadan kalkacak, hiçbir meselede ikilik doğmayacak, rejim bunalımı yaşanmayacaktı.

Ayrıca tatbikata koymayı planladığı yeni sistem ve inkılap hareketleri için ciddi bir engel kalmayacağı için manevra alanı genişleyecekti.

Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa, oluşturulan şartların Sultan Vahideddin'i memleketten uzaklaştırmaya zorlayacağını tahmin ediyordu. Ayrıca Refet Paşaya şayet padişah yurt dışına çıkacak olursa mani olunmamasını bildirmişti.

Böylelikle hem tahtı elinden alman bir Sultandan kurtulacak, hem kendisini firari durumuna düşürecek, hem de istediği neticeye hiç zorlanmadan ve bizzat onun iradesiyle ulaşmış olacaktı. Nitekim Refet Paşa bu hususu şöyle dile getirecektir:

"Padişahı İngilizler kaçırırsa Türk milleti hiçbir gün Vahideddin'in bu hareketini affetmeyecektir. Biz tutar ve yakalarsak bu sefer millet bizi affetmeyecektir. Bırakalım gitsin, işimizi kolaylaştırıyor."[152]

İngiliz Lord Kinross da Padişah'ın ülkeyi terk etmesinin iki bakımdan Ankara'nın işine geldiğini yazmıştı:

"Milliyetçiler, padişahı tutuklayıp sürgüne göndermek gibi çirkin bir durumdan kurtulmuşlardı. Kendi isteği ve kâfirlerin yardımıyla kaçmış ve bir mağdur gibi görünecek yerde, bütün İslâm âleminin hakaretine uğramak durumuna düşmüştü."

Yine bu hareket şekli saltanat taraflısı aydınlardan ve halktan gelebilecek tepkileri de dizginleyecekti. Bu hususta Kinross da hemfikirdi:

"Padişah'ın yerinden zorla atılmasının halkta uyandıracağı **tepki**yi hesaba katan Gazi, olayları beklemeyi daha uygun görüyordu.'

Anlaşma yollarını bulamayan, tehditlerden iyice bunalan ve akıbetin nereye varacağını kestiremeyen Vahideddin Han artık kararını vermişti. Osmanlı Hanedanının son temsilcisi olarak hem Devlet-i Aliyye'nin azametine gölge düşürmemek, hem padişahlık onuruna halel getirmemek ve hem de bilhassa, memleketinde kanlı bir iç harp çıkmasına sebebiyet vermemek düşüncesiyle İngilizlerin İstanbul Baş Komiserliğine siyasî iltica talebinde bulunacaktır.

Vatanında kalabilmesi yönünde hiçbir çıkar yolun bulunmaması ve şartların hep o istenmeyen sona doğru sürüklemesi neticesinde Vahideddin Han'ın kararı, "Elveda" yönündedir.

Onun elvedası aynı zamanda 623 sene evvel kurulan İmparatorluk için de geçerli idi!

ELVEDA

Alınan kesin karardan sonra Sultan Vahideddin'in fahrî yaveri Binbaşı Zeki Bey İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harrington'a gitti. Padişah tarafından gönderildiğini ve hükümdarın, hayatını tehlikede gördüğü için İstanbul'dan derhal bir başka yere götürülmeyi istediğini belirtti.

General Harrington, İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Neville Henderson'u hemen konudan haberdar etti. İngilizler, Zeki Bey'i pek tanımıyorlardı. Emin olabilmek için hükümdarın talebini doktoru Reşad Paşadan tahkik etmeye karar verdiler.

Reşad Paşanın haberi doğrulaması üzerine Harrington, Baş- tercüman vekili Mattheus ile Teğmen Kendall'ı Yıldız Sarayına yolladı. İngilizler şüphe çekmeden Zeki Bey'i buldular. General Harrington'un "Hükümdarı hemen aynı gece, birkaç saat içerisinde kaçırabilecekleri" mesajını kendisine ilettiler. Zeki Bey, Halifenin İstanbul'dan en kısa zamanda gitmeyi istediğini ama Cuma sabahını tercih ettiğini söyledi."[154] » General Harrington'un da bir de isteği vardı: O zamana kadar Şifahi olan talep yazılı şekilde yapılmalıydı, **f** İngilizler gerek Cihan Harbi gerekse Kurtuluş Savaşı mücadelesi sırasında kendi hâkimiyetleri altında bulunan Müslümanların bas-

kıları karşısında çok bunalmışlar, başta Hind Müslümanları olmak üzere büyük tepkilere maruz kalmışlardı. Yine dünyanın çeşitli beldelerinde yaşayan Müslümanlar, bilhassa Rusya ve Hindistan Müslümanları, Halifeye olan hürmetleri sebebiyle Anadolu'daki mücadele için aralarında külliyetli yardım toplayıp gönderme yarışı içerisinde bulunmuşlardı.

Dolayısıyla İngilizler, Müslümanları bir ve beraber kılan, güçlü ve aktif bulunduran halifelik müessesesini her ne pahasına olursa olsun kaldırmak

maksadında idiler. Fakat bunu dünya Müslümanlarının tepkisini çekmeden yapmaları lazımdı. Bu itibarla halifeyi zorla götürdüler yaftasını yemek istemiyorlardı. Halifenin kendilerine sığındığı ve onu korumak adına bunu yapmak zorunda kaldıkları mesajını vermek gayesini güdüyorlardı.

Sutan Vahideddin istenen yazıyı bir gün sonra, 16 Kasım'da yine Zeki Bey vasıtasıyla gönderdi. Mektup General Harrington'a hitaben bizzat Vahideddin Han tarafından kaleme alınmıştı:

"Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı General Harrington Cenaplarına;

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehîmânesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âhara naklimi taleb ederim efendim. 16 Kasım 1922.

Halife-i Müslimîn Mehmed Vahideddin".[155]

Padişah mektubu sultan değil, halife sıfatıyla imzalamıştı.

İsteği hemen ertesi günü yerine getirildi.

Padişah daha sonra İstanbul'dan ayrılış sebebini ve neden İngiliz- lere sığınmak durumunda kaldığını hatıralarında şöyle nakledecekti:

"İtilâf ve İşgal Kuvvetleri Başkumandanı sıfatını taşıdığı için İngiliz generali Harrington'un aracılığını tercih ettim. Nihayetinde mukaddes topraklara gitmek için bir istasyon demek olan Malta'nın seçimini de ehven-i şer olarak kabul ettim. Bu hareketimle vekili olduğum şanı yüce Peygamber'in yolundan giderek diyanet ve İslânıi saltanat aleyhinde hareket etmekte olanlardan ayrılarak hicret ettimse de, hiçbir zaman büyük ecdadımdan miras kalmış olan saltanat hakkımdan ve hilâfetten feragat eylemedim ve eylemeyeceğim."[1]

Görüldüğü üzere Vahideddin Han, "Kaçmadım; kendime Peygamberin hicretini, Melekeden Medine'ye gidişini örnek aldım ve geri dönmek üzere gittim." demektedir ve gidişi konusundaki tek yorumu da bu olmuştur.

Vahideddin Han İstanbul'dan ayrılırken yanında oğlu Ertuğrul Efendinin yanı sıra tam kırk yıllık emektar tütüncübaşısı Kayserili Şükrü Bey, Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa, Mızıka-i Hümayun Kumandanı Miralay İbrahim Zeki Bey, Doktor Reşad Paşa, Baş- seccadeci, Esvapçıbaşı İbrahim, Berberbaşı Mahmut ve hafepjgr gâlârindan Mazhar bulunuyordu.

İHANET Mİ?

Enver, Talat ve Cemal Paşalar!

Ülke içinde onları ihanetle suçlayan olmamıştı. Çek git diyen de olmamıştı. Hatta nereye gidiyorsunuz beyler demişlerdi! Onlar ise

İngilizlerin kendilerini yargılamasından korkuyorlardı. Onun için vatanı bırakıp kaçtılar...

Buna rağmen kimse kendilerine hain yaftasını yapıştırmadı. Ülkeyi sattı demediler.

Vahideddin Han ise hain yaftası yedi. Gitmese muhtemelen öldürülecekti. Belki gitmekle yeni cumhuriyetin kan üzerine oturmasını engelledi. Belki onulmaz yaraların açılmasına mani oldu. Ama hâlâ hain yaftası ile anılması ucuzcu tarihçilerin kolay yolu seçmeleri vesilesiyle olacaktı.

Bu konuda en gerçekçi kitabı tarihçi de olmayan Murat Bardakçı Bey'in yazması bu ülke tarihçileri için utanılacak bir hadisedir.

Sultan Vahideddin'e yöneltilen hainlik suçlamasının dayanak noktalarından birisini de; İngilizlere sığınarak, onların tahsis ettiği bir zırhlıyla vatandan kaçtığı iddiası teşkil etmektedir. Buradan hareketle, yurdumuzu İngiliz mandasına sokarak peşkeş çekmeye Çalışan bir numaralı İngiliz uşağı olduğu yargısına kuvvet kazandırılmak istenmektedir.

Evet, gerçekten de vatandan firar mı etmiştir, yoksa birtakım sebeplerden dolayı terk etmek zorunda mı kalmıştır? Şimdi bu çok mühim sualin cevabını bulmaya gayret edelim.

Öncelikle, niçin îngilizlere iltica etti ve neden İngilizlere ait Malaya gemisiyle yurt dışına çıktı?

Her şeyden evvel İstanbul İngilizlerin işgali altındaydı. Padişah'm onların haberi olmadan izinsiz bir şekilde ayrılmasına imkân yoktu. Nitelim Mustafa Kemal de Anadolu'ya gönderilirken İngilizlerden vize almak mecburiyetinde kalmıştı. İkinci olarak, deniz yolundan ye jjiğiliz gemilerini kullanmaktan daha başka emniyetli bir vasıta o devrin şartlarında mevcut değildi. Nitekim İstiklâl Harbi yıllarında da Ankara Hükümetinin çeşitli münasebetlerle Avrupa'ya gönderdiği mümessiller, murahhaslar da hep İtalyan ve Fransız torpidolarıyla gidip geliyorlardı.

Diğer taraftan Fransa bu sırada Ankara Antlaşmasını yapmıştı. Donanmasını artık İstanbul'da tutmuyordu. Suriçi'nde öylesine, basit bir işgal gücü bulunduruyordu.

Dolayısıyla Padişah'm yurt dışına çıkma konusunda İngilizlere müracaat etmekten başka bir alternatifi bulunmuyordu.

Nitekim bundan bir müddet sonra vatan topraklarından resmen çıkarılan hanedan mensuplarını da yurt dışına yine yabancı bandıralı gemiler taşıyacaktır.

Neticede içinde son Osmanlı Padişahının da bulunduğu İngilizlerin

Malaya zırhlı gemisi 17 Kasım 1922 günü sabaha karşı, hareket etmişti. Son padişahı mı yoksa 623 yıllık Osmanlı İmparatorluğunu mu götürüyordu? Şüphesiz ikisinin de bitişi idi.

"Ben devlet ve memleketime bir hizmet ümidinde bulunmasay- dım Çengelköyü'nde rahat rahat otururken bu bâr-ı azîmi kabul etmezdim. Bu yaştan sonra mezarıma padişah yazdırmak hevesinde değilim!"[157] sözlerini kullanan Vahideddin Han yurdu terk ediş savunmasını ise şöyle yapacaktı:

"İnançlarıma sonuna kadar bağlı kaldım. Ama karşıtlarını düşmanlıklarını arttırmakla kalmadılar, beni basında karaladılar, hatta hayatımı ve bütün mukaddes saydığım şeyleri tehdit ettiler.

İstanbul'da kalarak iftiralarını çürütmenin imkânı olmadığından, dünyanın ve İslâm âleminin gözünde kendimi temize çıkarabilmek için vatanımı terk etmek mecburiyetinde kaldım."

Bu flaş haberin İstanbul semalarında bomba gibi yankılanmasıyla Refet Paşanın da hadiseyi anında telgrafla Ankara'ya müjdelemesi bir olmuştu. Mustafa Kemal Paşa çok rahatlamış ve isteğine kavuşmuştu... Refet Paşaya da gayet soğukkanlı bir tavırla: "Generale (Harrington) bizi büyük bir yükten kurtarmış oldukları için hemen teşekkür edeyim." demek düşmüştü.[158]

NE GÖTÜRDÜ?

Vahideddin Han'ın vatandan ayrılışı ve hainliği muammasını çözmeye yetecek kilit noktalardan birisi de hazine meselesi idi.

Şurası muhakkak ki onun durumuna düşen her milletin büyükleri ülkesini terk ederken kendilerine ve nesillerine senelerce yetecek miktarda bir mal varlığını kaçırmayı düşünmüş ve gerçekleştirmişlerdi.

Vahideddin Han, etrafındaki maiyetiyle beraber meçhul bir aleme doğru yol aldığının farkındaydı.

Hazine-i Hassa, padişah hâzinesi demek olduğuna göre, onu son meteliğine kadar boşaltmak imkânı bulunuyordu.

Fırsat elinde idi.

Kendisini hem çevresi hem de îngilizler, gurbet ellerde başına gelebilecek hadiseleri hatırlatıp bu hususta tahrik de etmişlerdi.

Bütün bunlara rağmen hâzineye el sürmekten şiddetle geri durmuştu.

Hatta o sırada kendisinde bulunan şahsına ait bazı değerli hediyeler ve mal varlığının dahi kaydını tutturup hâzineye gönderme yoluna gitmişti.

Bu kadar az bir para ile ne yapacağız diyenlere sadece "Allah Kerim'dir!" demişti.

Birkaç kıymetli eşya alalım teklifini kabul etmemesine şaşıran yaveri Tahir Beye de: "Ne yapalım azizim, soğan ekmek yeriz." cevabını vermişti.

Evet, gerçekten de vatandan firar mı etmiştir, yoksa birtakım sebeplerden dolayı terk etmek zorunda mı kalmıştır? Şimdi bu çok mühim sualin cevabını bulmaya gayret edelim.

Öncelikle, niçin İngilizlere iltica etti ve neden İngilizlere ait Malaya gemisiyle yurt dışına çıktı?

Her şeyden evvel İstanbul İngilizlerin işgali altındaydı. Padişahın onların haberi olmadan izinsiz bir şekilde ayrılmasına imkân yoktu. Nitelim Mustafa Kemal de Anadolu'ya gönderilirken İngilizlerden vize almak mecburiyetinde kalmıştı. İkinci olarak, deniz yolundan ye İngiliz gemilerini kullanmaktan daha başka emniyetli bir vasıta o devrin şartlarında mevcut değildi. Nitekim İstiklâl Harbi yıllarında da Ankara Hükümetinin çeşitli münasebetlerle Avrupa'ya gönderdiği mümessiller, murahhaslar da hep İtalyan ve Fransız torpidolarıyla gidip geliyorlardı.

Diğer taraftan Fransa bu sırada Ankara Antlaşmasını yapmıştı. Donanmasını artık İstanbul'da tutmuyordu. Suriçi'nde öylesine, basit bir işgal gücü bulunduruyordu.

Dolayısıyla Padişah'ın yurt dışına çıkma konusunda İngilizlere müracaat etmekten başka bir alternatifi bulunmuyordu.

Nitekim bundan bir müddet sonra vatan topraklarından resmen çıkarılan hanedan mensuplarını da yurt dışına yine yabancı bandıralı gemiler taşıyacaktır.

Neticede içinde son Osmanlı Padişahının da bulunduğu İngilizlerin Malaya zırhlı gemisi 17 Kasım 1922 günü sabaha karşı, hareket etmişti. Son padişahı mı yoksa 623 yıllık Osmanlı İmparatorluğunu mu götürüyordu? Şüphesiz ikisinin de bitişi idi.

"Ben devlet ve memleketime bir hizmet ümidinde bulunmasaydım Çengelköyü'nde rahat rahat otururken bu bâr-ı azîmi kabul etmezdim. Bu yaştan sonra mezarıma padişah yazdırmak hevesinde değilim!"[157] sözlerini kullanan Vahideddin Han yurdu terk ediş savunmasını ise şöyle yapacaktı:

"İnançlarıma sonuna kadar bağlı kaldım. Ama karşıtlarım düşmanlıklarını arttırmakla kalmadılar, beni basında karaladılar, hatta hayatımı ve bütün mukaddes saydığım şeyleri tehdit ettiler

İstanbul'da kalarak iftiralarını çürütmenin imkânı olmadığından,

dünyanın ve İslâm âleminin gözünde kendimi temize çıkarabilmek için vatanımı terk etmek mecburiyetinde kaldım."

Bu flaş haberin İstanbul semalarında bomba gibi yankılanmasıyla Refet Paşanın da hadiseyi anında telgrafla Ankara'ya müjdelemesi bir olmuştu. Mustafa Kemal Paşa çok rahatlamış ve isteğine kavuşmuştu... Refet Paşaya da gayet soğukkanlı bir tavırla: "Generale (Harrington) bizi büyük bir yükten kurtarmış oldukları için hemen teşekkür edeyim." demek düşmüştü.[158]

NE GÖTÜRDÜ?

Vahideddin Han'ın vatandan ayrılışı ve hainliği muammasını çözmeye yetecek kilit noktalardan birisi de hazine meselesi idi.

Şurası muhakkak ki onun durumuna düşen her milletin büyükleri ülkesini terk ederken kendilerine ve nesillerine senelerce yetecek miktarda bir mal varlığını kaçırmayı düşünmüş ve gerçekleştirmişlerdi.

Vahideddin Han, etrafındaki maiyetiyle beraber meçhul bir aleme doğru yol aldığının farkındaydı.

Hazine-i Hassa, padişah hâzinesi demek olduğuna göre, onu son meteliğine kadar boşaltmak imkânı bulunuyordu.

Fırsat elinde idi.

Kendisini hem çevresi hem de İngilizler, gurbet ellerde başına gelebilecek hadiseleri hatırlatıp bu hususta tahrik de etmişlerdi.

Bütün bunlara rağmen hâzineye el sürmekten şiddetle geri durmuştu.

Hatta o sırada kendisinde bulunan şahsına ait bazı değerli hediyeler ve mal varlığının dahi kaydını tutturup hâzineye gönderme yoluna gitmişti.

Bu kadar az bir para ile ne yapacağız diyenlere sadece "Allah Kerim'dir!" demişti.

Birkaç kıymetli eşya alalım teklifini kabul etmemesine şaşıran yaveri Tahir Beye de: "Ne yapalım azizim, soğan ekmek yeriz." cevabını vermişti.

İsmail Hami Danişmend Padişahın bu davranışı karşısında şu çarpıcı değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Dünyanın bütün kanunları baba malını evlada verdiği halde, Sultan Vahideddin'in bunları alıp götürmeye tenezzül etmemesi, efsanevi bir namus ve istikamet eseridir!"

İlhan Bardakçı'nın yaklaşımı ise şöyleydi:

"Tarihin akışı içinde, Osmanlı Hanedanı kadar ahlâkî geleneklerini muhafaza etmiş bir başka saltanat yoktur. Doğu ülkeleri taht ve taç sahipleri, dışarıya hazineler kaçırırken, Osmanlı Devletinin en aciz saltanat safiibi bıie, vatan dışına asgari *bir indddi* İfflkâlîi götürmeyi düşünmemiştir. İçlerinde delisi vardır, cahili vardır, çaresizi vardır, ama hırsıza ve ihanet sahibi olana asla rastlanmaz." Sultan Vahideddin, soyunun şanına yaraşır asil bir davranış sergilemiştir. Belki bir daha geri dönemeyeceğini ve tekrar sahip olamayacağını bile bile, kendisini bir ömür boyu zevk ü sefa içerisinde yüzdürmeye yetecek hatırı sayılır ölçüdeki servetini elinin tersiyle itmiş ve milletine bağışlamıştır.

Emri altındaki en yakın adamlarının beraberinde götürmesi yönünde aşırı zorlamalarına rağmen, babası Sultan Abdülmecidden kalma elmaslı sorgucu ve hatta üzeri mücevherlerle kaplı sigara kutusunu dahi makbuz karşılığında hazine dairesine devrederken: "Mukaddes Emanetler ecdadımın Türk Milletine armağanıdır! Devletin ve milletin malını ben nasıl alabilirim?" demiştir.

Öyle ki, 11 Kasım 1922'de, İstanbul'daki İngiliz Komiser muavini Sir Nevil Handerson'un müşaviri Binbaşı Richard Maxwell, Yıldız Sarayına gelerek Padişaha, kendisince oldukça cazip şu teklifi sunmuştu:

"Eğer Majesteleri, hakları olduğu veçhile kendi servetlerinden bir kısmını dışarıya götürmek arzusunda iseler, o takdirde İngiltere Hükümeti olarak her arzusunun yerine getirilmesi için yardıma yetkili bulunmaktayım. Alınması emredilecek emanetlerin kimse tarafından duyulmadan Majestelerine teslimi yolunda iradenizi beklemekteyim."

Sertabibi Reşad Paşanın naklettiğine göre bu teklif karşısında Sultan Vahideddin'in rengi kül gibi olmuştur. Ona da aynı kararlılıkta, "Bu eşyaların devlet ve hâzineye ait olduğunu, bu mevzuda hiçbir

temasta bulunmadığımı, böyle bir teklifin kendilerine asla gelmeyeceğini ve hiçbir eşyanın alınmasına rıza göstermeyeceğimi gerekli yerlere bildiriniz." diyerek kendisine yol vermiştir.

Muhtemelen bazılarının, Sultan Vahideddin Han'ın sarayda nice kıymetli eşyayı götürmeden ayrılabileceğini aklı almamıştı. Bu itibarla daha sonra Padişah'ın yurttan ayrılırken hâzineden büyük şeryetjen (jp bffâterİ/îde götürdüğü İddiasıyla gıyabında meclis soruşturması açılmıştı. Ancak bu ithamların yalan olduğu ispatlanarak Meclis tarafından da onaylanmıştır.

Buna dair o zaman tutulan zabıt Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde 35 numarada kayıtlı Daire-i Hazine-i Hümâyûnun İlmühaber ve Kuyudatı Saire Defteri'nde mahfuzdur.

Keza Büyük Millet Meclisinde teşkil edilen Hesapları İnceleme Komisyonu Reisi ve İstanbul Milletvekili Salih Keçeci'nin, 3 Haziran 1951 tarihli *Vatan* gazetesinin dördüncü sahifesinde çıkan beyanatı şu şekilde idi:

"Vahideddin Han'ın som altından olan çekmecesini makbuz mukabilinde hâzineye teslim ettiğinin bir başka vesikasıdır. Bu çekmece, son Padişah Vahideddin'in firarından evvel Hazine Kâhyası Refik Bey marifetiyle Hazine-i Hümâyûna iade edilen çekmecedir."[159]

Hareket Ordusu İstanbul'a girdiğinde, bir kısım devlet adamlarının Tevfik Fikret'i dahi isyan ettiren Yıldız Sarayını yağmalama olayları düşünüldüğünde Vahideddin Han'ın asil davranışı ve devlet telakkisi daha iyi anlaşılır.

Ülkeden kaçtı ve hain yaftası vurulan Padişah'ın vefatına kadar yanında bulunan Tarık Mümtaz Göztepe, anılarında, Padişah'ın üzerindeki bütün servetinin 35 bin İngiliz lirasından ibaret olduğunu belirtmektedir. Bir de Londra Bankasına yatırılmış 20 bin İngiliz lirası vardır. Üç sene sonra vefatında, bu acı gerçek daha çarpıcı bir biçimde görülecektir.

HİCAZ YOLCULUĞU VE İNCE HESAPLAR

Vahideddin Han'ı Malta'da İngiliz Genel Valisi Lord Plumer, Kral adına karşıladı. Sultan Vahideddin, Krala teşekkürlerini bildirirken tahtından ve hilafetten feragat etmediğini tekrarladı. Pini Kışlasında

Padişah ve maiyetindekiler için sekiz odalı bir daire hazırlandı. Vahideddin Han adada kırk beş gün kalacak ve kendisine tahsis edilen mekândan ancak iki kez dışarıya çıkacaktı.

Vahideddin Han Malta'da iken Türkiye Büyük Millet Meclisi 19 Kasım günü kendisini hal' ederek Abdülmecid Efendiyi halife seçti.

Haberi *duyan Yahideddinin ilk* tepkisi, "Beni ancak müvekkil-i zîşânım hal' edebilir." oldu. Yeni halifeyle ilgili haberleri gazetelerden okuyunca, "Mecid Efendi nihayet muradına erdi. Zavallıya bir imam postu gönderdiler. O hâlâ bilmezden gelerek ve cübbesini sürükleyerek tahta oturmaya yelteniyor." demişti.[160]

Vahideddin Han ülkeden ayrılmıştır. Ancak onun üzerinde hesapları olanlar bitmemiştir. Bunların başında yine İngilizler gelmektedir.

Onlar Padişah'ın İstanbul'dan ayrılırken: "Beni Cenab-ı Peygamber Efendimden başka kimse vazifemden azletmeye salahiyetli değildir! Halifelik ve saltanatı halen zatımda muhafaza etmekteyim!" yolundaki açıklamasından cesaret bulmuşlardı.

Bu konuda Hicaz'da "halifelik hayalleri" kurmakla meşgul olan Kral Hüseyin en büyük kozları idi. Nitekim Vahideddin Han Malta'dayken, Hicaz Kralı Hüseyin'den ardı ardına kendisini Mekke'ye davet mektupları gelmeye başlamıştı. Hatta Kral, Vahideddin Han'ı ikna edebilmek için Mekke ileri gelenlerine de mektuplar yazdırmaktaydı. Kral Hüseyin, bu mektuplardan birinde:

"Yeryüzünün halifesi ve umum Müslümanların imamı, emirü'l-mü'minin efendimiz hazretlerini Hicaz Kralı Hüseyin kulları Kâbe-i Muazzama'nın muazzam misafirliğine davet eder. Dindarâne bir merbutiyetle hâk-ı pây-i şahanelerine yüz sürer." demişti.[161]

Vahideddin Han teklifi kabul etmişti. İngilizlerden Hicaz'a gitmesine izin verilmesini isterken bu gidişin Kral Hüseyin'in çağrısı üzerine olmayıp vekili bulunduğu Peygamber'in daveti ve emsalsiz bir manevi müjde olduğuna inandığı için razı olduğunu İngiliz Kralına bilhassa bildirmelerini rica etti.

İngilizler, Sultan Vahideddin'in bu isteğine derhal müspet cevap verdiler. İngiliz savaş gemisiyle Maltadan ayrılan (5 Ocak 1923) Vahideddin Han, Port Said Limanında Kral Hüseyin'in oğlu tarafından karşılandı. Buradan önce Süveyş'e sonra Cidde'ye ulaştı (15 Ocak

1923). Kral Hüseyin, misafirini 101 pare top atışıyla karşıladı. Buradan Mekke'ye geçildi.

Bu arada Vahideddin Han, Basra'da yüksek nüfuzuyla meşhur, eski mebus Seyyid Talip Beyden, Kral Hüseyin'in aşj] fflâfeâdllll haber veren bir mektup almıştı. Mektup şöyle idi:

"Şevketlü, kudretlü, azametlü velinimet Padişahımız ve Hilafetpenah Efendimiz!

Hüseyin'in davetine lütfen icabet hususundaki necabet-i şahaneleri büyük bir hicap ve teessüfle arz ederim ki bu pek günahkâr kulunuz tarafından feci bir surette suiistimal edilmiştir. Sureti zahirede bu daveti, makam-ı mukaddese-i hilafetpenahiye karşı ubudiyet ve sadakat şeklinde göstermeye çalışan Hüseyin, hakikatte hilafeti eline geçirmeyi şiddetle tasmim etmiştir. Bu iddiamın sıhhatini ispat etmek için, Hüseyin'in oğlu Faysal'ın, Suriye'de kral bulunduğu müddetçe hutbede halife sıfatıyla babasının namını zikrettiğini arz etmek kâfi bir delil teşkil edebilir."[162]

Hem bu mektup hem de Kral Hüseyin'in kendisine aşırı istikbal göstermesi, ikamet ettiği süre boyunca kesenin ağzını alabildiğince açarak hiçbir masraf ve külfetten kaçınmaması, her türlü izzet ü ikramı ayaklarının altına kadar sermesi Vahideddin Han'ın kuşkularının daha da artmasına sebep olacaktı.

Etrafındaki adamlarına artık sık sık Şerif Hüseyin'i kastederek, bu rahatsızlığını şu sözleriyle dile getiriyordu:

"Bu adamın bu derece ısrarlı ikramları beni sıkmaya başladı. Allah vere de altından çapanoğlu çıkmasa!.."[163]

Kral Hüseyin ise, çok pahalıya mâl olan eşsiz hürmet ve ikramlarla, Sultan Vahideddin'i zatına biat ettirmek ve hilafetten kendi lehine feragat ettiğini ilan eden belgeyi alabilmenin fırsatını kol-

O günler göz önüne getirilirse, hükümdarlık makamını kabul ettiğim zaman beni karşılayan zorlukların önem derecesi ve büyüklüğü takdir olunur. Sonraları cephelerimizin birbirini izleyerek düşmesiyle de sabit olduğu gibi, hiçbir galibiyet ümidine yakın olmayan korkunç savaşın devamı ve meşrutiyet usullerini ilân ettirip uygulama örtüsü altında, 1908'den beri yönetimin başına yerleşmiş bulunan İttihat ve Terakki erkânının aşırı ve nüfuzlu kısmının savaştan yararlanarak memleket içerisinde geçerli kıldığı yağma, ihtikâr ve anlaşılmaz maksatlarla yer yer çıkardıkları türlü türlü yangınlar sebebiyle başkentten sınırların ucuna kadar *Hfslllfc* Îİf? tef flflJsîâşında milletin varlığı erimekte ve hayatının özü korkunç bir surette heder olup gitmekteydi.

Bu belâlar karşısında çalışmaların yöneltileceği hedef ve gaye, tabii olarak barış ve uzlaşmanın geri gelmesinden başka bir şey olamazdı. Bu maksadın temini için hiçbir gecikmeye izin verilmemiş ve mümkün olan her çareye başvurulmuştur. Fakat savaşın devamından faydalanmakla beraber, memleketimizde hukuku ve yetkisi daima tecavüze alışmış olan o zamanın hükümetiyle, yine o zorba hükümetin kendi etrafında kurduğu ihanet şebekesi, çalışmalarımın semere vermesine engel oldu. Barış görüşmelerine tek başına girişmekle elde edilecek yararlara, uygun şartlara ve muhterem milletin günahsız kanını sebepsiz yere heder olmaktan korumaya ulaşma imkânı bırakmadı. Ve savaş, tahrip edici bütün dehşetiyle uğursuz Mondros Mütarekesinin yazdırılması zorunluluğu ortaya çıkıncaya kadar devam etti.

Bu mütarekenin imzalanmasıyla görevli delegelerin, şimdi Ankara'daki Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in başkanlığı ve memleketin o zamanki en önemli askerî kuvvetlerinin de şimdiki Ankara Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in kumandası altında bulunduğu, herkesin hatırındadır.

Asayiş meselesi bahane edilerek gerek görülen herhangi bir yerin işgali hak ve yetkisini İtilâf Devletlerine veren özel maddesiyle Adana, Musul, Antalya, İstanbul, İzmir işgalleri gibi sonraki bütün felaketlerin kaynak ve dayanağı olan sözü geçen mütarekenin imzalanması yenilginin ve mecburiyetin zorlamasıyla meydana gelmiş olduğu halde, sonraları İzmir'in işgali dolayısıyla beni ithama cüret edenlerin görüşüne göre, sözü geçen işgallere dayanak

olan Mondros Mütarekesini imzalamaya bilfiil katılan Rauf, Fethi ve askerî durumuyla devleti böyle acı bir zorunluluğa düşürmekte cidden katkısı bulunan Mustafa Kemal gibi bugünkü millî liderlerin sorumlu ve suçlu olması gerekir.

Zira gerek bu mütarekenin imzasından ve ondan sonraki bütün meselelerde, Anayasa gereğince sorumsuz olan hükümdarlık makamı için, sorumlu hükümetin sunduklarını onaylama gereği gibi itiraz edilemeyecek bir sebep bulunduğu halde, ne yazıp imza ettiği mütarekenin uygulaması demek olan felaketlere karşı sonraları muîıaİefette önayak olmak küstahlığını gösteren Rauf Bey için ne de devletin var olan belli-başlı kuvvetlerinden çoğunu esir vererek zilletle Toros eteklerine iltica etmesi yüzünden mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getiren Mustafa Kemal için, kabul edilebilecek hiçbir mazeret yoktur.

İşte, Osmanlı tahtına geçmemden sonra önemli ilk siyasi adımı oluşturan mütarekeye kadar cereyan eden olaylar karşısında benim durumum budur.

Mütarekeden sonra tuttuğum yol ise, geri alınması mümkün olmayacak bir adım atmaktan çekinmekle beraber bir taraftan içeride makul ve ılımlı reformlarla icraata hız vermek, bir taraftan da dışarıda siyasi girişimlere devam etmek suretiyle aleyhimizdeki genel öfkenin ortadan kalkacağı uygun zamanları bekleyebilmek için vakit kazanmaktan ibaretti. İzmir'in işgali karşısında uygulayıp takip ettiğim yol ve gaye de bundan başka bir şey değildi. Çünkü Yunan askeri tarafından derhal yerine getirileceği bildirilen bu işgal, üç büyük devletin kesin ve anî kararına dayandığı gibi, olayın bize bildirilmesi de doğrudan doğruya sözü edilen üç devlet tarafından vuku bulduğu cihetle, mesele, büyük devletler meselesi şeklinde belirmişti.

Olayın Yunan meselesi haline gelmesi, Yunanistan'daki siyasal vaziyetin değişmesiyle üç büyük devletin ittifakı bozulduktan sonra ortaya çıktı. Ondan önce bu mesele büyük ve galip devletlerce ittifakla alınmış kesin bir kararın tebliği mahiyetinde ve hakkımızdaki genel hiddetin ortadan kalkmasını bekleyerek

O günler göz önüne getirilirse, hükümdarlık makamını kabul ettiğim zaman beni karşılayan zorlukların önem derecesi ve büyüklüğü takdir olunur. Sonraları cephelerimizin birbirini izleyerek düşmesiyle de sabit olduğu gibi, hiçbir galibiyet ümidine yakın olmayan korkunç savaşın devamı ve meşrutiyet usullerini ilân ettirip uygulama örtüsü altında, 1908den beri yönetimin başına yerleşmiş bulunan İttihat ve Terakki erkânının aşırı ve nüfuzlu kısmının savaştan yararlanarak memleket içerisinde geçerli kıldığı yağma, ihtikâr ve anlaşılmaz maksatlarla yer yer çıkardıkları türlü türlü yangınlar sebebiyle başkentten sınırların ucuna kadar memleketin ner fiG&âSlfîdâ Yârf>j erimekte ve hayatının özü korkunç bir surette heder olup gitmekteydi.

Bu belâlar karşısında çalışmaların yöneltileceği hedef ve gaye, tabii olarak barış ve uzlaşmanın geri gelmesinden başka bir şey olamazdı. Bu maksadın temini için hiçbir gecikmeye izin verilmemiş ve mümkün olan her çareye başvurulmuştur. Fakat savaşın devamından faydalanmakla beraber, memleketimizde hukuku ve yetkisi daima tecavüze alışmış olan o zamanın hükümetiyle, yine o zorba hükümetin kendi etrafında kurduğu ihanet şebekesi, çalışmalarımın semere vermesine engel oldu. Barış görüşmelerine tek başına girişmekle elde edilecek yararlara, uygun şartlara ve muhterem milletin günahsız kanını sebepsiz yere heder olmaktan korumaya ulaşma imkânı bırakmadı. Ve savaş, tahrip edici bütün dehşetiyle uğursuz Mondros Mütarekesi'nin yazdırılması zorunluluğu ortaya çıkıncaya kadar devam etti.

Bu mütarekenin imzalanmasıyla görevli delegelerin, şimdi Ankaradaki Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in başkanlığı ve memleketin o zamanki en önemli askerî kuvvetlerinin de şimdiki Ankara Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in kumandası altında bulunduğu, herkesin hatırındadır.

Asayiş meselesi bahane edilerek gerek görülen herhangi bir yerin işgali hak ve yetkisini İtilâf Devletlerine veren özel maddesiyle Adana, Musul, Antalya, İstanbul, İzmir işgalleri gibi sonraki bütün felaketlerin kaynak ve dayanağı olan sözü geçen mütarekenin imzalanması yenilginin ve mecburiyetin zorlamasıyla meydana gelmiş olduğu halde, sonraları İzmir'in işgali dolayısıyla beni ithama cüret edenlerin görüşüne göre, sözü geçen işgallere dayanak

olan Mondros Mütarekesini imzalamaya bilfiil katılan Rauf, Fethi ve askerî durumuyla devleti böyle acı bir zorunluluğa düşürmekte cidden katkısı bulunan Mustafa Kemal gibi bugünkü millî liderlerin sorumlu ve suçlu olması gerekir.

Zira gerek bu mütarekenin imzasından ve ondan sonraki bütün meselelerde, Anayasa gereğince sorumsuz olan hükümdarlık makamı için, sorumlu hükümetin sunduklarını onaylama gereği gibi itiraz edilemeyecek bir sebep bulunduğu halde, ne yazıp imza ettiği mütarekenin uygulaması demek olan felaketlere karşı sonraları muhalefette önayak olmak küstahlığını gösteren Rauf Bey için ne de devletin var olan belli-başlı kuvvetlerinden çoğunu esir vererek zilletle Toros eteklerine iltica etmesi yüzünden mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getiren Mustafa Kemal için, kabul edilebilecek hiçbir mazeret yoktur.

İşte, Osmanlı tahtına geçmemden sonra önemli ilk siyasi adımı oluşturan mütarekeye kadar cereyan eden olaylar karşısında benim durumum budur.

Mütarekeden sonra tuttuğum yol ise, geri alınması mümkün olmayacak bir adım atmaktan çekinmekle beraber bir taraftan içeride makul ve ılımlı reformlarla icraata hız vermek, bir taraftan da dışarıda siyasi girişimlere devam etmek suretiyle aleyhimizdeki genel öfkenin ortadan kalkacağı uygun zamanları bekleyebilmek için vakit kazanmaktan ibaretti. İzmir'in işgali karşısında uygulayıp takip ettiğim yol ve gaye de bundan başka bir şey değildi. Çünkü Yunan askeri tarafından derhal yerine getirileceği bildirilen bu işgal, üç büyük devletin kesin ve anî kararma dayandığı gibi, olayın bize bildirilmesi de doğrudan doğruya sözü edilen üç devlet tarafından vuku bulduğu cihetle, mesele, büyük devletler meselesi şeklinde belirmişti.

Olayın Yunan meselesi haline gelmesi, Yunanistan'daki siyasal vaziyetin değişmesiyle üç büyük devletin ittifakı bozulduktan sonra ortaya çıktı. Ondan önce bu mesele büyük ve galip devletlerce ittifakla alınmış kesin bir kararın tebliği mahiyetinde ve hakkımızdaki genel hiddetin ortadan kalkmasını bekleyerek

siyasi girişimlerle yetinmeyi tercih ettirmekte olduğu gibi, işgalin geçici kimlik taşıması da, bu yolu kuvvetlendirmiş görünüyordu.

Mesele Yunan meselesi halini aldıktan sonra, savaşta yenilmemek şartıyla mukavemete ben de taraftardım ve nitekim bu duyguyla Kuvây-ı Milliye'ye meyilli birtakım hükümetleri de iktidara getirdim. Şu kadar ki, o dönemlerde Mustafa Kemal bağlı olduğu devletine itaat etmekten çıkmış ve Anadolu'da birçok aksakallı müftülere varıncaya kadar asıp-kesmek gibi zulümleriyle millî görev sınırını aşarak, milletin başına dayanılmaz bir belâ kesilmişti.

Tıpkı İzmir'in işgali olayı gibi Sevr ÂnfıaşffîaM *H3 3// u/uSÎ3f3r3S/* teklifler de, Yunanistan'da siyasal durumun değişmesinden ve devletlerin aleyhimizdeki şiddetli ittifakı bozulmadan önce ve hiçbir noktasında değiştirme teklifine izin verilmeyerek, yirmi dört saat zarfında tamamen kabul veya reddine ilişkin baskıları ve sınırlamaları içerdiği cihetle, gayet nazik ve tehlikeli bir şekilde meydana gelmişti.

Bununla beraber, ben Sevr Antlaşmasını kesinlik kazanmış sayılacak şekilde onaylamadım. Meselenin kesinleşmesinin Meclis-i Mebûsan'ın kabulünden sonraki onayımı beklediğini, hak ve adaletle bağdaşamayacak şekilde olağandışı olan böyle bir anlaşmanın devam edemeyeceğini ve uygulamaya konulamayacağını bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına uygun zamanın gelişine kadar vakit kazanmaya devam ederek, anlaşmanın hükümet tarafından kabulüne taraftar göründüm.

Mondros Mütarekesi, İzmir olayı, Sevr Antlaşması gibi müstesna bir açıdan kabul ettiğim olayları izleyen meselelerde, daima meşrutiyet gereklerine uygun hareket ettim. Bu sebeple, çeşitli hükümetlerin değişik ve birbirine uymayan görüşlerine uydum. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya yollayan ve bağlı olduğu hükümetini sonradan tanımadığından dolayı cezalandırılması için askeri kuvvet gönderilmesine lüzum gösteren hükümetlere göz yummamda, sorumlu hükümet ile hükümdarlık makamının karşılıklı ilişkilerine ait meşrutiyet gereklerinden ayrılmamak arzusu ve bazı siyasi zaruretler sebep olmuştur.

Bundan başka gerek hükümet değişikliklerinde, gerek diğer

icraatta, hareketime şahsî fikir ve düşüncelerimden ziyade, daima kamuoyu veyahut karşı koyma imkânı olmayan diğer tesirler yön vermiştir. Bunun en açık delili, son Tevfik Paşa hükümetini, sırf aleyhinde kamuoyu tepkisi görülmediği için, şahsım ve makamım hakkındaki kötü niyetleri görünürde olan Kemalcilerin İstanbul'da nüfuz kurmalarına uygun bulunmasına rağmen, iki seneden fazla iktidarda tutmam da görülebilir.

Ankara'yla İstanbul arasındaki ikiliğin giderilmesi konusunda bu gibi fedakârlıklardan geri durmamakla beraber, Hilafet'in Saltanat tan ayrılması ve başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması konusundaki karar ve düşüncelerini kabul etmek, elimden gelmemiştir.

Bunlardan birincisi, İslâm âlimlerinin bildikleri gibi, İslâm şeriatına kesinlikle aykırı ve müvekkilim bulunan Fahrü'l-Mürsel'in Efendimiz Hazretlerinin hukukundan feragati gerektirmekle benim için yetki ve imkân haricinde bir şey olduğu gibi, İstanbul'un manen Ruslara teslimiyle Bolşeviklere yaranmak anlamına gelen ikinci tasavvurları da Hilafet'i İstanbul gibi siyasi ve tarihî bir dayanaktan mahrum etmek demek olduğu için, kesinlikle kabul edilemezdi.

Bu gibi aşırı ve delice arzularına uymadığım için, bana vatan hainliği yakıştıranlarla beraber her akıl ve anlayış sahibinin bilmesi lâzım gelir ki, dünyanın en büyük mevkii olan hilâfet ve saltanat makamına fiilen, soydan gelerek ve hakkıyla sahip olan bir hükümdarı vatana ihanet gibi utanılacak bir suça sevk edecek hiçbir emel ve ihtiras yoktur.

Ben, o makamların ve aynı şekilde Hilâfet makamının şeref ve haysiyetini korumak için geçici olarak tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan ayrı düşmeyi bile gözüme aldım. Bu ayrılışım bilhassa Dünya Savaşından sonra kendi yaptıklarının hesabını vermek mevkiinde bulunanlara karşı yaptıklarımın hesabını vermekten korkmak şeklinde olmayıp, belki hiçbir kanuna bağlı olmayan insanlar elinde müdafaa ve söz hakkı yasaklanmış bir halde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi Allah'ın emirlerinin ve sağduyunun kabul etmeyeceği bir şeyden sakınmak ve hem de "Dayanma sınırını aşanlardan kaçmak, Peygamberlerin

sünnetindendir" şeklindeki şerefli söz gereğince, müvekkili olduğum yüce Peygamberin hicretine ait olan sünnete uymaktan ibarettir.

Vatanın savunulması gibi güzel gayelerle hiçbir ilişkisi olmadığı halde, Ankara Meclisi'nin kabul ettiği son kararlar üzerine, karşıtlarımla aramızda doğan ve memleketimiz için ortaya çıkan son durumu özetleyerek derim ki: Ceddim Osman Gazi'den Birinci Selime kadar Osmanlı Devleti adı altında, Türk saltanatı vardı. Birinci Selim'den sonra ise bu saltanat, Hilafetin de ilavesiyle, Muhammed Saltanatı haline gelmişti.

Şimdi bana haksız yere vatan hainliği isnat edenler, Hilafet'i hukuk ve nüfuzundan ayırarak, Muhammed Saltanatını yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün İslâm âlemine ihanet etmişlerdir. Ben, devleti tehlikeden korumak için özellikle Dünya Savaşına katılmamız sırasındaki aşırılıkların acısını tattıktan sonra, dış politikada karşıtlarımın tabir ettiği şekilde korkak, yani itidal ve ihtiyatla hareket ettim. Daha doğrusu, vakit kazanmak için, gerekirse kendimi feda etmeye karar verdim. Bu ılımlı ve ihtiyatlı davranış karşısında, karşıtlarımın aşırı ve ne olursa olsuncu metodu isabetli ve başarılı sonuç verecek olursa şahsen ben kaybedecektim, fakat devlet kazanacaktı. Hâlbuki onlar, devlete İslâmî saltanatını kaybettirdiler.

Eğer benim bir hatam var ise, din ve devletin bu derece tahribine ve bozulmasına bazı seçkin kişilerin dışında bütün vekiller, bilginler, akıllı kişiler ve memleketin ileri gelenleri tarafından ses çıkarılmayacağına ve bazı hasis menfaatler karşılığında gizli ve açık şekillerle yardım edileceğine ihtimal vermemiş olmamdadır. Ben devletin hayat ve memâtıyla herkesten fazla ilgili olan milletin aydınlarının vatanî ve vicdanî görevlerini bu derece suistimal etmeyecekleri hakkında beslediğim iyi niyetlerime ait olan hatamı itiraf ediyorum.

Sözün kısası, şunu açıkça söylerim ki, Hilâfet meselesinin çözümü dini, kavmiyeti, vatanı şüpheli; askeriyeden ve diğer sınıflardan oluşan az sayıda bir kötü kişiler topluluğuyla kısmen zorlanmış, kısmen de durumun iç yüzünden habersiz ve kandırılmış bulunan

beş-altı milyonluk masum Türk kavminin yetkisi içinde

olmayıp, üç yüz milyonluk İslâm âleminin tamamını ilgilendirecek çok büyük bir meseledir.

Bundan dolayı şimdi ben, Hilâfet hakkında Ankarada ve İstanbulda verilen gereksiz ve zorlayıcı hükmü kesinlikle kabul etmeyerek ve hakkımda reva görülen iftiraları bunları ortaya atanlara son derece nefretle ret ve iade ederek, memlekette cins ve mezhep farkı gözetmeden, bütün halkın saadet ve refahından başka bir emeli olmayan, adaletle itidalin hâkim olmasını isteyen rahata ermiş bir kalp ve vicdanla ve hakla gerçeğin yenilemeyeceğine dâir kuvvetli tir imanla sevgili vatanıma dönünceye kadar, güzel kokulu toprağını ezelden beri özlediğim Haremeyn-i Şerîfeyn'de ve şimdilik Kabe'nin civarında vakit geçiriyorum.

Beni Allah'ın beldesine ulaştıran iftihar ettirici şu hicretimle Hilafet'in saltanattan ayrılması teklifine karşı sebat ve savaşım, varlığımın dikili bir taşını ve ahirette desteğimi teşkil edecektir.

İstanbul'dan ayrılışımdan sonra, bu ilk beyanımdır. Selâm, Allah'a tâbi olanların üzerine olsun...

Sultan Abdülmecid Han oğlu Mehmed Vahideddin[164]

SAN REMO

Vahidendin Han Taif'te de uzun süre kalamadı. Kendi ifadesiyle şehir hamam hararetinden de beterdi. Sanki bir fırını andırıyordu. Hummaya da yakalanan Padişah mecburen 15 Mart'ta Mekke'ye döndü. Ancak bu bölgede fazla durmaması gerektiğini hissediyordu.

Malta Genel Valisi Lord Plumer'e mektup yazarak tekrar Hayfa'ya gitme isteğini belirtti. Bu arada Ankara ile anlaşan ve artık bu misafir yüzünden tatsızlık yaşamak istemeyen İngiltere, Filistin konusunda taviz vermedi. Vahideddin Han'a yol masraflarını da kendisinin karşılaması şartıyla İsviçre'ye gitmeyi kabul edip etmeyeceğini sordular.

Vahideddin Han'ın o an itibariyle tek düşüncesi Kral'ın tahakkümünden kurtulmaktı. Bu itibarla çok arzuladığı bilfiil hac etmek ahfadı gibi ona da nasip olmayacaktı. Sadece umre yapabilmişti. 20

Nisanda Hicaz'dan ayrılıp 24 Nisan günü Süveyş'e geldi. Ora

dan trenle İskenderiye'ye geçti. Londra ise, Kahire'yi Vahideddin Han'ı orada tutmaması konusunda çoktan uyarmış bulunuyorlardı. Osmanlılara karşı büyük husumeti bulunan Kral Fuad İngilizlerin bu isteğini bayram sevinci içerisinde kabul edecekti. Vahideddin Han'a, Mısır'da 72 saatten fazla kalmasına müsaade edilmeyeceğini büyük bir zevkle ilettirdi.

Mihnet ile kokma gülü tak göğsüne süseni
Geçme namert köprüsünden ko aparsın su seni

Padişah çaresizlik içinde iken, İskenderiye'deki İtalyan konsolo-
sa gemide kendisini ziyaret ederek, kralının selâmını getirdi: Kral
Vittorio Emanuelle, Padişah'ı ülkesine davet ediyor, dilediği sarayda oturmasını ve aylık bir tahsisatı kabul etmesini rica ediyordu.

Padişah, daveti kabul etti. Ancak saray ve tahsisat teklifini "Müslümanların halifesi, bir Hristiyan hükümdardan yardım alırsa, bu Müslümanları rencide eder." diyerek geri çevirdi.

İtalya Kralı ile Vahideddin Han'ın tanışması oldukça eskiye dayanıyordu. Vittoria Emanuelle henüz veliaht iken İstanbul'a gelmiş bu sırada refakatine o zaman şehzade olan Vahideddin tahsis edilmişti. Bu durum ikisi arasında bir dostluğun teşkiline yol açmıştı. Hatta Prens İstanbul'da iken babasının vefat haberini almış ve kendisine ilk taziyede bulunan ve krallığını tebrik eden de Vahideddin Han olmuştu.

Şimdi ise Müslüman hükümdarların göstermediği hürmeti ve vefayı Vahideddin Han'a bir Hristiyan kral göstermekteydi.

Böylece Vahideddin Han'ın sürgün durağının son noktası ortaya çıktı. Burası San Remo olacaktı.

Vahideddin Han'ı Cenova limanında Kral ve Başvekil Musso- lini büyük bir muhabbetle karşıladılar. İzzet ve ikramlardan sonra Padişah ve yanındaki heyet trenle İtalya'nın Fransa hududuna yakın sahil şehri San Remo'ya geçerek orada yerleşti.

Tutmuş oldukları Villa Nobel, San Remo tren istasyonunun doğu cihetinde, hurma, zeytin ve okaliptüs ağaçları arasında latif bir mevkide inşa edilmişti. Mütevazı bir köşk olup cephesi İtalyan usulünde çiçekler ve garp usulünde tezyinat ile renklendirilmişti.

Köşkten pek az vakit dışarı çıkıyordu. Likorya sahillerinin latif

çimenliklerini temaşa etmek isteyince, ekseriyetle köşkün balkonunda durmayı tercih etmekteydi. Köşkün kapısında geceli-gündüzlü iki İtalyan askeri bekliyordu.

İran Şahı Muhammed Ali Kaçar da San Remo'da sürgün bulunuyordu. Vefat ettiğinde Sultan Vahideddin, aynı kaderi paylaşan mevkidaşının cenazesine iştirak edecektir. Vahideddin Han'ın da burada vefat edeceği düşünüldüğünde bir bakıma San Remo, Os- manlı ve İran tarihinde bir devrin son sayfası oluyordu. Tek fark
ŞŞh ifainde *Kerbek'dâ defnedilecek ise de Osmanlı padişahı*
İstanbul'a kabul edilmeyecektir.

Vahideddin Han, ortalık yatışınca, memleketine döneceği inancını muhafaza ediyordu. Halkının, Osman Gazi'lerin, Sultan Fatih'lerin vârisine yaptığı muameleden pişman olacağına inanıyordu.

Ancak 1924 yılı Mart'ında bu inancını tamamen yitirecekti. Zira artık hanedanın tamamı yurt dışına sürülmüştü. Bu durum kendisini de iyice sıkıntıya sokacaktır. Ailesinin yanına gelmesiyle birlikte Villa Nobel, kalabalık nüfusa yetmez olmuştu. Bu itibarla 1925 yaz başında yolun karşısındaki Villa Magnolia'ya geçildi. Geniş bahçesinde çeşitli çiçek ve ağaçların bulunduğu köşk, manolya kokusundan dolayı bu ismi almıştı.

Padişah, artık iyice inzivaya çekilmişti. Kocası Damat Ferid Paşanın ölümü üzerine ailesiyle gelerek Villa Nobel'e yerleşen kız kardeşi Mediha Sultanla sık sık bir araya gelir ve saatlerce dertleşirdi.

Burada Padişah'ı ve ailesini ziyaret edenler de yok değildi. Bilhassa San Remo sosyetesinin en büyük merakı Sultanın haremini görmek ve tanımak idi. Ziyarete gelen bu hanımlar, Fransızca bilen harem halkının zarafet, nezâket ve kültürü karşısında hayranlıklarını gizleyemiyordu.[165]

İtalyan kralı, Padişah, ailesi ve yaverlerine pasaport verdirmişti. Hatta Kral ve Başbakan Mussolini bir ara San Remo'ya gelerek Padişah ile bir kez görüşmüşlerdir. Kral, her ne arzusu olursa emir telakki edeceğini belirtmiştir. Padişah maddi bakımdan son derece zor durumda olmasına rağmen kendisine sadece teşekkürle mukabelede bulunmaktaydı.[166]

Diğer yandan Vahideddin Han'ı ziyaret edenler arasında bilhassa

150'lilikler denilen yurt dışına sürülenler başı çekmekteydi. Bunlar daha çok padişahtan para koparmak sevdasında idiler. Gazete çıkaracağız, teşkilat kuracağız diyerek Padişah'ı ikna etmeye çalışıyorlardı. Gümülcineli İsmail Bey, Mevlanzade Rıfat ve Mehmed Ali Bey bunlar arasındadır. Padişah bunların müşkül vaziyette kalmış olabileceklerini düşünerek ve boş çevirmemek adına istediklerini elinden geldiğince yapmaya çalışıyordu. Oysa bu durum kendisini de gittikçe sıkıntıya sevk ediyordu.[167]

ESRARENGİZ ÖLÜM!

Bir gün Sultan Vahideddin köşkün alt katındaki bir odada otururken ani silah sesini müteakip kapısının önüne müthiş bir feryat koparark ağır bir cismin yuvarlandığını işitmiş ve telaş içinde dışarı fırladığı zaman başhekimi Reşad Paşa mn kanlar içinde yerde yattığını görmüştü.

Vahideddin Han, pek eski ve emektar doktorunu bu feci vaziyette görünce büyük heyecanla:

"Ne yaptın Paşa?" diye üzerine kapanmıştı. Silah sesi üzerine bütün saray mensupları telaş içinde vaka yerine yetiştikleri zaman Paşayı kanlar içinde ve can vermekle meşgul bir halde buldular. Sertabip yarı açık yarı kapalı gözlerini Sultan Vahideddine dikerek:

"Efendim ben ölüyorum" diyebilmiş ve kendinden geçmişti. Sırt üstü yere serilmiş olan paşanın sağ eli açıktı ve biraz ötesinde küçük Brovning tabancası yerde duruyordu.

Vakadan İtalyan hükümet ve zabıta makamları derhal haberdar edilmiş ve mahallî tahkikat devam ederken bir taraftan da Reşad Paşa bir otomobile konularak Katolik rahibelerinin San Remo civarındaki hastahanesine kaldırılmıştı. Yaralı hastahaneye yetiştirildiği zaman sekarât-ı mevt halinde idi. Sultan Vahideddin emektar doktorunun sıhhî vaziyetini bizzat öğrenmek için hastaneye gittiği zaman Paşanın ruhunu teslim etmek üzere olduğunu görmüş ve çok derin bir teessüre düşmüştü.

Fakat o esnada gördüğü bir hazin manzara Sultan Vahideddine o büyük teessürünü unutturacak kadar acı gelmişti. Katolik rahibeleri bu ahiret yolcusunun başucunda pervane gibi uçuşuyorlar, fakat hayırlı bir iş yapıyoruz zannederek ve bilmeyerek biçare Reşad Paşanın ağzına

şarap damlatmağa çalışıyorlardı. Sultan Vahideddin, bu dindar ve emektar adamına karşı son nefesinde lâyık görülen bu muameleden son derece sinirlenerek derhal rahibeleri men ettirmiş ve Paşanın başucunda Kur'an-ı Kerim okutup ruhunu azaptan kurtarmıştı.[168]

Paşanın cenazesini, damadı Salih Fuad Bey aldı. Şan Remo'ya geldiğinde Sultan Vahideddin le görüştü ve cenazeyi İstanbul'a getirdi. Cenazenin nakil parasını Vahideddin Han ödemişti.

Reşad Paşanın ölümü cinayet mi intihar mıydı? İtalyan makamları intihar dediler. Cenova'daki Türk konsolosluğu "Vahideddin azmettirdi Zeki Bey vurdu" diye bilgi beyanat verdi. Türkiye'deki matbuat da Vahideddin Han için "Kâtil" diye manşetler atmaya başladı. İttihatçılardan beri hiçbir araştırmaya lüzum görmeden bir anda yaftalama ve karalama huyu ne kadar kolaylaşmıştı.

Öte yandan Vahideddin Han vefat ettiğinde Zeki Bey, İtalyan polisi tarafından tekrar gözaltına alınarak sorgulanacak ancak hiçbir delil bulunamayarak bir kez daha serbest bırakılacaktır.[169]

Reşad Paşa hakkında iddialar ise sadece ölümü ile ilgili değildir. Onun İstanbul'dayken İngilizler; hükümdarla beraber sürgündeyken de Ankara için çalıştığı dile getirilmiştir. Hatta öldürülme hadisesini ortaya atanlar hep bu durumun ortaya çıkması sebebiyle olduğu üzerinde durmuşlardır.

Bir anlamda Paşa, sırlarıyla birlikte San Remo'dan ahiret yolculuğuna çıkmıştır...

VAHİDEDDİN HAN VE LOZAN Sultan Vahideddin San Remo'daki Villa Magnolia'da vatanından oldukça uzakta yaşamasına rağmen Türkiye ile ilgili bütün siyasi gelişmeleri büyük bir heyecan ve dikkatle takip etmekten de geri kalmamıştır. Mesela Lozan müzakereleriyle alakalı hiçbir anı gözden kaçırmamış ve sıcağı sıcağına yorumlar yapmıştır.

Nitekim konferansa Türkiye'yi temsilen İsmet Paşanın gönderilmesini şu şekilde tenkit edecekti:

"Biz böyleyizdir işte. Bir işe iyi başlar ve sonunda berbat ederiz. Düvel-i Muazzama'nın en maharetli ve muktedir diplomatlarının karşısına bir cephe kumandanı ile çıkmak ne büyük bir gaflettir."

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı 24 Temmuz 1923 tarihinde inkıtaya uğramıştı. Lozan'ın bu ilk kısmının başarısızlıkla neticelenmesi üzerine sarf ettiği üzüntü dolu sözlere tanık olan Matmazel Norovina şu şekilde aktarmıştı:

"*Vatanım bir sulhu bile çok görüyorlar. Ama artık* ***Sevr*** Antlaşmasının üzerinde duramazlar. Keşke inkıta olmasa idi ve bu iş bitse idi."

Yine Norovina'nın anılarında geçen Lozan ile alakalı bir başka çarpıcı kesit ise şöyledir: "Günlerden bir gün, İtalya'da Dışişleri Müsteşarlığına gelmiş olan Kont Sforza, Villa Magnolia'yı ziyaret etti. Vahideddin Han, Kont Sforza'dan, Lozan Konferansı ve Türkiye'deki son genel durum hakkında bilgi almak maksadındaydı.

Sforza: 'Bu iş burada bitmiştir Majeste. İngiltere ve Fransa ne kadar engel çıkarırlarsa çıkarsınlar yeni Türkiye dünya savaşının bütün yaralarını saracak bir başarıya ulaşacaktır.' dediği vakit Vahideddin'in rahatladığını yakından hissettim."

Sultan Vahideddin'in İnönü konusundaki endişeleri yersiz miy di? Lozan nasıl neticelenecekti? Hatırlanacağı üzere son Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak-ı Millîyi belirledikten sonra bir daha toplanmamak üzere dağılmıştı. Akabinde kurulan TBMM de aynı gayeyi tahakkuk ettirmek üzere çalışacağını beyan etmişti. Zafer kazanılmıştı peki bu zaferin masaya yansıması ne olacaktı?

Meseleye bu noktadan bakıldığında Misak-ı Millî içinde gösterildiği halde Lozan'da dışarıda kalan bölgeler az değildi. Musul, Kerkük, Batum, Batı Trakya, Boğazlar ve Hatay meseleleri en başta göze çarpmaktaydı.

Türkiye - Sovyet Rusya sınırı 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile kesinleşmiş ve Lozan'da gündeme gelmemişti. Bu durum da Batum Misak-ı Millî sınırlarına dâhil iken elde edilemeyen **bir** bölge olmuştur. Çünkü bunun pazarlığı Moskova Görüşmelerinde yapılmış ve bitmişti.

Yine Misak-ı Millîye göre Hatay milli sınırlar dâhilindeydi. Buna karşılık Lozan'da Türkiye - Suriye sınırı belirlenirken Hatay hariç tutulacaktı. Suriye içinde Fransa'ya bağlı bir bölge olarak bırakılan Hatay'ın statüsü, Fransa'nın Suriye'den çekilmesinden sonra tekrar gündeme gelecek ve 1939'da ülke sınırlarına dâhil olacaktır.

Lozan'da tartışmalara konu olan en önemli bölge Musul - Kerkük idi. Burası çok daha iyi şartlarda anlaşmaya konu edilebilecek iken Türk diplomatlarının akıl almaz tayflyjg *hOZâriââll hâriç tUtllk-* rak önce Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakıldı. Sonrasında ise Milletler Cemiyetine havale edildi. Cemiyet de İngiltere lehine bir kararla, 16 Aralık 1925'te bölgeyi Irak'a vermiştir. Kurnaz İngiliz diplomatları müspet neticeyi ancak bu şekilde alabileceği düşüncesiyle konuyu Lozan'ın gündeminden çıkarmışlardı. Birinci Dünya Savaşının galip devletleri ve onların uydularından oluşan Milletler Cemiyetinden İngiltere aleyhine bir karar çıkması da zaten uzak bir ihtimaldi.

Misak-ı Millî kapsamında olan yerlerden biri de Batı Trakya idi. Savaş bittiğinde bu bölgede neredeyse nüfusun %70'i Türkler- den oluşuyordu. İyi bir diplomatik manevra ile burası Türkiye'nin elinde kalabilirdi. Ancak Türk heyeti, Batı Trakya'da referandum tezini ispatlamak için bölgedeki nüfus ve taşınmaz mallara ilişkin istatistiki bilgiler sunmasına, Wilson Prensiplerine ve uluslararası hukuka dayanarak tezlerini savunmasına rağmen, Müttefik devletlerin ve Yunanistan'ın tezlerini reddetmesi karşısında hiçbir direnç gösteremeyecekti.

Boğazlar üzerinde Türk hâkimiyetini veya Misak-ı Millî he- deflerini zedeleyen asıl unsur bu bölgede oluşturulan Uluslararası Komisyon ve onun yetkileri idi. Lozan Antlaşması Boğazlar konusunda Türkiye'ye bölgedeki hâkimiyeti açısından neredeyse hiçbir yetki tanımıyordu. Ancak ileride Montrö Antlaşması ile bu vaziyet Türkiye'nin lehine düzeltilecektir.

Bu arada günümüzde hâlâ II. Abdülhamid Han'ın İngilizlere Peşkeş çektiği şeklinde yazılıp çizilen Kıbrıs Adasının Lozan'da neden görüşmelere konu olduğu kimsenin hatırına getirilmemektedir. Zira İngilizler sadece idaresine sahip oldukları Kıbrıs'ı Birinci Cihan Harbi çıktığında tek yönlü olarak işgal etmişlerdi. Şimdi ise Lozan'da İngiltere'nin 5 Kasım 1914 tarihinde tek taraflı olarak ilan ettiği

Kıbrıs'ın işgali resmen tanınıyor, Kıbrıs Türklerine ise ya terk et ya da İngiliz uyruğunu seç şeklinde bir tercih hakkı bırakılıyordu (Madde 20).

Bu durum Kıbrıs Türkleri arasında derin bir üzüntü meydana getirecektir. 4 Ağustos 1923 tarihli *Hakikat* gazetesinde tarihinde yayımlanan bir haberde:

"Antlaşma senelerden beri çektiğimiz sıkıntıları, akıttığımız gözyaşlarını kesinlikle değiştirmedi. Büyük ümitlerle sulhu bekleyenlerin yüzlerinde ümitsizlik ve yas görülüyor." diyerek halkın halet-i ruhiyesini ifade edilecektir.

Türk tarafı haklarından tamamen vazgeçmiş oluyordu. Aynı şekilde İtalyanlar da Uşi Antlaşmasına göre geri vermeleri gereken Rodos ve Oniki Adaya Lozan ile sahip olacaklardı (Madde 15).

Bu arada Rauf Orbay'ın hatıralarında ve belgelerde görüldüğü üzere Lozan heyetimizin Ankara ile yaptığı görüşmelerin İngilizlerce ele geçirilmesi ve değerlendirilmesi, muhakkak ki alınan kararlarda tahmini güç etkiler yapmış olacaktır.[170] Rauf Orbay bu durumu şöyle belirtecekti:

"Şuracıkta istitraden (söz gelimi) belirteyim ki, bu yoldan yaptığımız muhabereleri ellerine geçiren İngilizlerin şifrelerini de hal ederek, günü gününe sabah kahvaltı sofralarında okuduklarını bizzat o zamanın İngiltere Hariciye Vekili Mister Çörçil son yıllarda yayınladığı hatıralarında anlatmaktadır.[171]

VEFATI

Padişah, son dönemlerde San Remo'da çok büyük maddi sıkıntı ve hayal kırıklığı içinde yaşamaktaydı.[172] Yanında götürdüğü 35 bin lira bitmiş, mücevherlerin hepsi satılmış sıra hanedan nişanına gel mişti. Ancak Padişah, bunun mücevherlerini sökerek kuyumcuya gönderdiğinde büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaktı. Zira bunlar daha önce bendegân tarafından sökülüp satılmış; üzülmesin diye

padişahtan saklanmıştı. Buna rağmen vakarından ve itidalinden bir şey kaybetmemişti. İtalyan Hükümeti'nin yardım tekliflerini kabul etmediği gibi Sind'den gelen yardımlar da kendisini çok duygulandırmıştı. Şöyle ki:

Sind memleketinde bazı zenginler, aralarında para toplayıp Muhammed Nureddin Cafer adında biri ile Sultan Vahideddin'e göndermişlerdi. Ancak Padişah, zaten kendileri zor vaziyette olan dindaşlarının gönderdiği parayı kabul etmek istemedi ve şükranlarını arz ederek Sind'deki medreselere verilmesini istedi.

Parayı getiren heyettekiler, bunu anlattıktan sonra, "Ağlamamak için kendimizi zor tuttuk." diye anlatacaklardır. Heyettekiler memlekete döndüklerinde, Halifenin vefat haberini aldılar ve toplanan parayı, Sind-i İslâmiyye Medresesine teslim ettiler.[173]

16 Mayıs 1926 günü Villa Magnolia sakinlerinde büyük bir neşe ve sevinç hâkimdi. Zira bir müddettir San Remo'ya iki saat mesafedeki Fransız sahil şehri Niceden gelecek hayırlı bir haberi beklemekte idiler.

Beklenen haber San Remo'ya 16 Mayıs günü öğleye doğru telgrafla ulaşmıştı. Sabiha Sultanla Şehzade Ömer Faruk Efendinin o sabah bir kızları olmuş, aileye bir torun daha katılmıştı. Bebeğin Nicede sağlıklı

vetle kavrulan villanın hüzünlü sakinlerinin yüzlerini güldürmüştü.

Başta Vahideddin Han olmak üzere Magnolia'nın hemen bütün sakinleri, kadınefendiler, kalfalar ve diğer bendegân Sabiha Sultanın kazasız-belâsız yaptığı doğum için şükür secdesine kapanmışlardı.

bir şekilde dünyaya geliş haberi uzun zamandır kas-

"Bir hüma-yı zevki bin sayyâdı gam takip eder"

Oysa hüznün de en büyüğü aynı günün gecesinde yaşayacaklardı.

"O gece bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başlamış ve bir lâhza göz açtırmadan San Remo'ya sanki bir felaket havası sindirmişti. Manolya ve portakal bahçelerinden seller gidiyor ve her ağacın dibinde ayrı ayrı gölcükler kaynıyordu.

Vahideddin Han, o gece akşam yemeğinden sonra bütün kadınlarım, hazinedarlarını odasına toplamış ve geç vakitlere kadar tatlı ve neşeli sohbetlere dalmışlardı.

Bahisler dönüp dolaşıp İstanbul'a ve Çengelköyu ndeki köşke geliyor, herkes bu geçmiş refaha ve gençlik hatıralarına ait tatlı bir hikâye anlatıyordu.

"Namaza mani olan hiçbir işte hayır yoktur." fetvasınca Sultan Vahideddin, bu tatlı sohbetleri en hararetli yerinde keserek:

"Haydi, yatsı namazınızı kılınız da geliniz. Sohbetimize yine devam ederİZ." uenıİŞİİ. *KââmhrkdklÇ MttmlmRI* fa)İfflâk *ÜZUC* odayı terk ettiklerinde Sultan Vahideddin daima yanında bulunan ve hizmetlerine bakan son zevcesi Nevzad Hanıma seslenerek:

'Biraz safram kabarıyor, bana bir tas getir' dedi. Tasa pek az miktarda istifrağ ettikten sonra leğeni dökmesi için gönderdi.

Nevzad Hanım bir müddet sonra odaya döndüğünde Sultan Vahideddin'i uzandığı şezlongun üzerinde hareketsiz uyuyor bulmuştu."[174]

Bu Vahideddin Han'ın dünyadaki son uykusuydu.

Derhal haberdar edilen Sami Bey odaya girdiğinde Sultan Vahi deddin şezlongununun üzerine uzanmış, cansız bir halde yatıyordu. Sırtında koyu sarı tüylü bir samur kürk vardı. Kır ve hafif kıvırcık saçı, sakalı dikilmiş gibi görünüyordu. Rengini henüz muhafaza eden ve bir ölü çehresini hatıra getirmeyen yüzünün ortasında küçük fakat kemerli bir burun dikkati çekiyordu.

Ağzı küçük bir daire şeklinde, derin derin nefes alıyormuş gibi açık bulunuyordu. Gözleri sakin bir uyku halinde bulunduğu hissini veriyor ve kapalı duruyordu. Vücudu buz kesilmişti.[175]

Vefatının anlaşılmasıyla birlikte villadaki kadınlar ağlamaya başlamıştı. Emektar adamları şaşkınlıktan ne taraflarına dokunulsa o tarafa koşuşuyorlar, gözyaşlarını yenlerine silerek büyük bir elem ve üzüntü içerisinde efendilerinin cesedine bakıyorlardı. Sami Bey ise meşhur nezaketine rağmen çıldırmış gibi sağa sola saldırıyor, vakit vakit o vakur ve ağır başlı efendilerin ve Sultan Vahideddin'm son zevcesi Nevzad Hanım'm üzerine yürüyerek:

"Dayıma ne yaptınız" diye garip garip sualler soruyordu.[176] Velhasıl herkes şaşkın bir halde idi.

Villa Magnoliadaki vefat haberi ertesi gün bütün kasabaya yayıldı ve villanın önü ana-baba gününe döndü. Gelenlerin çoğu merak içerisindeki San Remo sakinleriydi. Ancak villa halkını tarifsiz hüzne boğacak başka misafirler de olacaktı. Bunlar haberi işitince hemen villaya koşmuş olan alacaklılardı.

Italyanlar çıkabilecek her türlü söylentiyi peşinen önlemek için Padişahın naaşına otopsi yapılmasına karar verdiler. Operasyonu Sultan Vahideddin'i sop ay]ar;jâ bİfJfâÇ defa fîîüayene efmış öiâri kalp cerrahı Prof. Fava yaptı. Netice olarak son Osmanlı Hakanı kalp sektesinden vefat etmişti. Ancak Prof. Favaya ödenecek 2 bin 200 liret de o darlıkta borç hanesine yazılmış bulunuyordu.

Naaşının konulacağı tabutu Sami Bey temin etti. San Remodaki Bertrand ve Oğulları Milletlerarası Cenaze Levazımatı Şirketine cevizden bir tabut yaptırttı. Üzerindeki plakada "Türklerin Hakanı ve İslamların Halifesi Cennetmekân Sultan Mehmed Vahideddin-i Sâdis bin Sultan Mecid Han Hazretleri. 1926" yazılıydı.[177]

KUDRETLİ TARİHİN EN ACI SKANDALİ!

Vefatından sonra San Remoda yaşananlar, Vahideddin Han için skandal olması bir yana, vatanı sattı diyenlere karşı en büyük cevap £
olarak tarih sayfasında yerini almıştı.

Zira vatanı satmak öncelikle para ile alakalı bir hususlur ve Osmanlı vatanı da sadece İstanbul için düşünülecek dahi olsa ucuz bir yer değildir.

Söyleyene sorarlar: Nerede sattı? Kime sattı? Kaça sattı? Aldığı parayı ne yaptı? Diğer taraftan vatanı satan Hilafet makamını da çok rahat bir şekilde satabilirdi. Kral Hüseyin ve destekçilerinin hilafet karşılığında önüne serecekleri milyon dolarları düşünmemişti bile.
j İtalya Kralının yardım tekliflerini nazik bir şekilde geri çevirmişti.

İstanbuldan ayrılırken devlete ait saydığı en küçük bir mücevhere dahi el sürmemiş ve o sırada yanında olanları da teslim ettirmişti.

Siyasi olarak birbirlerinin hasmı olduğu halde Mustafa Kemal Paşa, onun vefatım duyduğunda tarihe şu cümleleri mâl edecekti:

"Çok namuslu bir adam öldü. İsteseydi Topkapı'nın bütün cevahirini götürür ve öyle bir ordu kurup geri dönerdi ki![178]

Vahideddin Han ordu kurabilir miydi? Elbetteki hayır! Ancak

Kemal Paşa bu ifadesiyle elinin altında bulunan ve yedi sülalesine yetmiş sene yetecek bir hâzineye tevessül etmediğini belirtmiş oluyor ve onun bu yöndeki insaniyetine dikkat çekiyordu.

Diğer taraftan bugün hâlâ vatanı sattı teranesini dillerinden düşürmeyenler şu skandal olayı dahi görmeyeceklerdi. Zira görseler belki utanma duygusu denen nesneyi yaşayabilirlerdi.

Neticede 623 yıllık koca bir imparatorluğun vârisi, o gün için üç yüz milyon Müslümanın Halifesi, bu dünyanın sıkıntılarından kurtularak Rabbine kavuşmuştu. Cenaze, bendegân tarafından teçhiz edildi. Bir tabut içinde evin avlusuna kondu.

Cenaze nereye defnedilecek diye düşünürlerken acı bir gerçekle karşı karşıya kaldılar!

Padişahın vefatını işitince aylardan beri gönderdikleri malların parasını tahsil edemeyen bakkalı, kasabı manavı kapıya üşüşmüş- lerdi. Zira villanın borcu 60 bin lireti bulmuştu.

Onları ödeme garantisi vererek ikna gayretleri icra memurlarının görünmesi ile son bulmuştu. Artık iş resmiyete dökülmüştü. Yerler deki halılardan bütün öteki eşyalara ve ev halkının şahsi mallarına kadar Magnolia villasında ne varsa her şeye haciz kondu ve odalar mühürlendi.

Sadece eşyalar haczedilse belki çok fazla dokunmayacaktı. Vahideddin Han'ın konulduğu tabut da villanın giriş katındaki büyük salona indirildi ve eşyalarla beraber haczedildi...

Altı asırlık Devlet-i Aliyye'nin nihayete erip tarihe intikalinin mührü böyle bir zillet içerisinde basıldı. Mühürdarlık etmek de İtalyan haciz memurlarına düştü. Bu gerçekten büyük bir skandal demekti.[179]

İlk Osmanlı padişahı Osman Gazi vefat ettiğinde geride bir elbisesi, atın yanma asılan bir torbası, tuzluk ve kaşıklığı, birkaç atı, birkaç koyunu bir çift de öküzü kalmıştı. Osman Gaziden tam 602 yıl sonra vefat eden 36. son Osmanlı Padişahının hususi çekmecesinden ise 17 çeyrek lira, bir de pırlantaları sökülmüş nişan çıkmış bulunuyordu. Buna karşılık geride bir ay müddetle tabutuna haciz getirilecek altmış bin liret borcu olmuştu.[180] Zenginlikleri milletine bırakmışlardı.

Daha 15 sene önce II. Abdülhamid Handan altı milyon kilometrekareden fazla toprak devralarak iş başına gelenler mahvolmuş bir

ülke bırakıp kaçmışlardı. Onlar için hain ve vatan satıcı denilmeyecekti.. Ama *Son Üç psdİŞâhlll birisine "kızıl Sultân" diğerine ise* "vatanı sattı" yaftası bir asır boyunca sürdürülecekti.

Vahideddin Han'ın tabutu bir ay boyunca Villa Magnolia'da hacizli kaldı. Fakat yalnız değildi. Hemen her gün San Remo sakinleri tabutu ziyaret etmek için geliyor ve saygı duruşunda bulunuyorlardı. Bu ziyaretçiler arasında dikkati çekenler de vardı. Bunlardan artık ak sakallı bir pîr-i fani olan, Sultan II. Abdülhamid'in meşhur ressamı Zonaro ile iki tarafında diz çöküp dua eden siyahlara bürünmüş genç kızları, Lübnanlı bir Arap ailesi, Sultan Abdülhamid'in Orman ve Maden Nazırı Necip Melhame Paşa başta gelenleri idi.[181]

Bu arada para temini içi gayret gösterilmekteydi. Halife Abdülmecid Efendi ufak bir meblâğ gönderdi. Bu para haczi kaldırmaya yetmemişti. Nihayet Sultan Vahideddin'in lohusa yatağındaki kızı Sabiha Sultan, elinde kalan son mücevherlerinden olan bir çift küpesini satarak tam bir ay sonra bu elem ve ıstırap verici durumu ortadan kaldırdı.[182]

Bu arada cenazenin, Sultan Abdülhamid'in eski damatlarından Ahmed Nami Bey'in o dönemde Suriye'nin cumhurbaşkanı olması hasebiyle Şam'a nakledilmesi uygun bulunmuş ve izinler alınmıştı.

Vahideddin Han'ın naaşım taşıyan at arabası 15 Haziran 1926 günü geride kalanların yaslı ve üzüntülü bakışları arasında Villa Magnolia önünden hareket etti. Onu, birkaç otomobil takip ediyordu. Cenaze alayı dikkat çekmemesi için arka sokaklardan geçirilerek tren istasyonuna götürüldü.

Gar müdürü tabut için istasyonda küçük bir vagon hazırlatmış, vagonun kapısına cenaze ve yas işareti olan küçük bir siyah çelenk koydurmuştu. Aile müdüre gösterdiği yardım için teşekkür etti. Ancak İslâmi geleneklerle uyuşmadığı için çelengi kaldırttı.

Küçük vagon burada Trieste trenine bağlandı. Vahideddin Han'ın damadı Ömer Faruk Efendiyle Abdülmecid Efendi maiyetinden Sakallı Reşid Bey de trene bindiler. Tren San Remo istasyonundan 14.20'de hareket etti. Ertesi gün Trieste'ye varacak olan Vahideddin Han'ın naaşı birkaç gün burada bekledikten sonra Beyrut'a gidecek olan

Carniolo isimli gemiye yüklenecektir.[183]

Beyrut'tan sonra trenle Şam'a nakledilen cenazeyi Şam istasyonunda Ahmed Nami Bey askerî törenle karşıladı. Hükümet erkânı da istasyondaydı. Tabut bir arabaya yerleştirilip hükümet erkânının, askerlerin ve halkın refakatinde şehrin merkezindeki Sultan Selim Camiine getirildi.

Suriye'deki tekkelerin bütün mensupları cenazede idiler. Bunlar ilahiler okuyarak cenazenin arkasından yürümüşlerdi.

Vahideddin Han'ın defnedileceği yer henüz tayin edilmediği için tabut kıymetli şallara sarılarak cami içine yerleştirildi. Üzerine Kâbe örtüsü konuldu. Başında Suriye askerleri ihtiram nöbeti tutmaya başladılar.

Ancak esas duruşta bekleyenler sadece Suriyeliler değildi. Os manii subay üniforması giymiş kişiler de nöbetteydi. Osmanlı'da askerlik yapmış bu Türk subaylar şimdi eski üniformalarını sırtlarına geçirmiş bir halde hizmetinde bulundukları Padişah'ın tabutu başında son görevlerini yapmanın mutluluğunu yaşıyorlardı.

Vahideddin Han'ın naaşı neredeyse bütün Şam halkının iştirak ettiği kalabalık bir merasimle Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı caminin bahçesine defnolundu. Padişah'ın vasiyeti de bu merkezde idi. Daha sonra hanedandan vefat edenlerin de gömülmesiyle burası bir aile kabristanı halini aldı.

Son Padişah'ın kabrini ziyaret edenler, aynı zamanda koskoca Osmanlı İmparatorluğunun da orada gömüldüğü hissini yaşamaktadırlar.[184]

Sultan Vahideddin beş defa evlenmiştir. Hanımlarının isimleri sırasıyla Emine Nâzikedâ (Baş Kadın Efendi), Seniye İnşirah, Şâdiye Müveddet, Ayşe Leyla Nevvare ve Nimet Nevzad Kadın efendilerdi.

İki kızı ve bir oğlu olmuştu.

Fatma Ulviye Sultan: 1892'de Emine Nazikeda Kadınefendiden dünyaya geldi. 25 Ocak 1967'de vefat etti. Çengelköy'de medfundur.

Rukiye Sabiha Sultan: 1894 yılında Emine Nazikeda Kadınefendi'den dünyaya geldi. Mustafa Kemal Paşa kendisi ile evlenmek istemişse de Sabiha Sultan kabul etmemiştir. Abdülmecid Efendinin OğJu *ÖlílCr* Faruk *E findi ili evlendi. 26* Ağustos 197i *'de* vefat etti. Bebek'te Aşiyan kabristanındadır.

Mehmed Ertuğrul Efendi: 1912 yılında Şadiye Müveddet Kadınefendi'den Çengelköy Sarayında dünyaya geldi. Vahideddin Han'ın tek erkek evladı olduğu için büyük bir ihtimamla büyütüldü. Padişah yurtdışına çıkarken yanında olup on yaşında idi. Gurbeti üzerinde en fazla hissedenlerden biri oldu. 2 Temmuz 1944 tarihinde Kahire'de henüz 32 yaşında iken vefat etti. Kabri İmam Şafii yakınındaki Abbas Hilmi Türbesi haziresindedir.[185]

ŞAHSİYETİ

Sultan Vahideddin, 4 Ocak 1861 senesinde, Dolmabahçe Saray/nda doğmuştur. Babası Sultan Abdülmecid annesi Fatma Gülistu Kadınefendi'dir. Henüz altı aylık iken babası Abdülmecid Han vefat etti. Yetim çocuk annesi Fatma Gülistu Kadınefendi ve ablası Mediha Sultan ile Eyüp'te eski bir sultan sarayı olan yalıya yerleşti.

Ancak bu mesut tablo fazla uzun sürmeyecekti. Annesi Gülistu Hanım 1864 yılında ortaya çıkan bir kolera salgını sırasında ahirete göçtü. Böylecegeleceğin son Osmanlı Padişahına dört yaşında iken öksüzlük de eklenmişti. Bu vaziyet üzerine ablası Mediha Sultan, büyük biraderi Mehmed Kemaleddin Efendinin validesine, Vahideddin ise Abdülmecid Han'ın haremlerinden olup üvey ablası Naile Sultanın validesi Şayeste Kadının himaye ve terbiyesine verildiler. Böylece her iki kardeş, ayrı iki üvey anne elinde büyümüşlerdir.

Veliaht iken Almanya'ya gittiği zaman, Batı Cephesinde ateş hattı siperlerini gezmiş, herhangi bir umulmadık tehlikeye karşı başını eğmesi söylendiği zaman: "Türk başı düşman karşısında eğilmez!"

cevabını vermiştir.[186]

Vahideddin Han hakkında en kıymetli bilgileri kızı Sabiha Sultan vermiştir. O, Vahideddin Han'ın şehzadeliği ile alakalı olarak şunları yazmıştır:

> Babam kendi arzu ve hevesiyle ilmin her noktasına imkân derecesinde çalışmış hatta Fatih Medresesinde gizli olarak ilm-i *Mm, fıkıh*, teftir-i Kuran *vs* hadis-i Nebeviyi bilhassa tahsil etmiştir. Arapçayı bütün kavaidiyle bilir, anlar fakat konuşamazdı. Farisi'yi hemen ona yakın bilirdi. Ecdadından birçoğu gibi iyi denecek derecede hattattı. Bilhassa rika hattı mükemmeldi. Sonraları yalnız kurşun kalemle yazdığından hüsn-i hattı oldukça kaybetti.
>
> Edebiyata vâkıftı. Vezin ve kafiye usullerini tamamıyla bilirdi. Hatta gençliğinde yazdığı şiirleri de varmış. Bunları maalesef elde etmek kabil olmadıysa da, vefatında evrakı arasında bulduğum, yurdundan uzakta, yazdığı hazin parçaları muhafaza etmekteyim.
>
> Mimariden anlardı. Çengelköy'de, valideliği Şayeste Kadın için inşa ettirdiği köşkün planını bizzat çizmişti. Bu köşkü birkaç ay içerisinde Süleyman Usta denilen bir kalfanın nezareti altında inşa ettirmişti. Bu köşk, bugüne kıyasen adeta modern denilecek bir şekilde idi.
>
> İyi ata biner, iyi silah atar ve iyi bir avcı idi.

Vahideddin Han'ın ilme kıymet vermesi çocuklarının eğitiminde de kendini gösterecektir. Nitekim bu hususu Sabiha Sultan şöyle ifade edecektir:

> Babam bizi ben dört buçuk, kardeşim üç yaşında iken eski usul üzere bir merasimle okutmağa başlattı. Bu merasim Mevlit Kandili günü yapıldı. Babamın kendisine mahsus bir sistemiyle aynı senenin Ramazan-ı Şerifinde Kadir Gecesi hatim duası yine usulü veçhile merasimle icra olundu. Bu yalnız benimki idi. Zira kardeşim çok küçük olduğundan, bir sene sonra Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. Sonra Arabi, Farisi ve diğer dinî ilimlerin tahsiline devam ettik. Babam bizimle

meşgul olmaktan derslerimizi kontrol etmekten bir an bile fâriğ olmazdı.

Sabiha Sultan, babası Vahideddin Han'ın hususi hayatına dair ise şu bilgileri vermektedir:

> Hayatı çok sade idi. Debdebe ve âlâyişten nefret eder, kullandığı her şeyin sade olmasını severdi. Ailemiz içinde hatta memleketin en iyi giyinenlerinden idi. Bizlere de bu hususta çok dikkat edejvjj *Bilhassa* bayramlarda Yıldız Sarayına gittiğimizde daima iki elbise yaptırır, birini saraya gidip dönerken, diğerini de huzura çıkıldığı zaman giyerdik.
>
> Kendisi pek küçük yaşta öksüz ve yetim kaldığı için, kimsesizlere karşı büyük bir merhamet duyardı. Fakirlerle alâkadar olur, çocuklarının mektep paralarını, ölenlerin cenaze masraflarını temin eder, hastalarına ve cenaze masraflarına yardımda bulunurdu. Çengelköy halkı arasında o zamanı yaşayanların babamın hayırseverliğini hatırlayacaklarını zan ve ümit ediyorum.
>
> Hizmetkârlarına karşı her zaman himayekârdı. Nazik ve insaflı davranırdı. Bir gün kalfalardan biri babama yanlışlıkla maden suyu yerine ev işlerinde kullanılmak üzere boş bir şişeye boşaltılmış neft yağından vermiş, o da farkına varmadan ilk yudumu yutunca hayli rahatsızlanmıştı. Hiçbir teselliye kulak asmayan bu zavallı kızcağızı çektiği azap ve endişeden kurtarmak ve aynı zamanda kendisine olan emniyetini göstermek için derhal hususi kilerciliğine tayin ettiğini pekiyi hatırlarım.[187]

BU HİCRANA CAN DAYANMAZ!

Afife Rezzemaza Hanım hatıratında Vahideddin Han'ın günlük hayatına ve dinî veçhesine şöyle ışık tutmaktadır:

> Sabah erken kalkar, kahvesini içer, gazete okur, esvaplarını giyinip ailesini kabul ederdi. Her sabah aynı hadiseler tekrar ederdi. Hülasa *i* Zat-ı Şahane intizamlı ve ananevi teşkilata tabii idi. Haremleri ve evlatları ile görüşmesinden sonra köşkün ahvâli hakkında

Aynı şekilde Sultan, kendisi ile birlikte San Remo'ya gelenlerin mesuliyetini hep üzerinde hissedecektir. Bunların gurbet diyarlarına düşmelerinin sebebi olarak kendisini gördüğünden, mali bakımdan zor durumda olduklarını bildiği halde masraflarını kısmaya hiç yanaşmamıştı. Padişah yapılabilecek bütün tasarrufu kendi zevkinden ve boğazından kesmek sureti ile kendi nefsine tatbik etmekteydi.

Ancak Padişah'ın adeta bir derviş riyazetine benzeyen bu sıkı tasarrufuna rağmen bir kısım yakınları israf içerisinde hayat sürmüşlerdir.[194]

Bunlar vefatından sonra Yâhideddin Han'ın kendileri için nasıl bir velinimet olduğunu anlayacaklar ise de iş işten geçmiş olacaktır. Bunların arasında bilhassa Yaveri Zeki Bey Padişaha çok büyük sıkıntılar yaşatacaktır. Buna rağmen Padişah sabrına devam edecektir. Zeki Bey daha sonra Ertuğrul Efendinin dairesinde kalırken çektiği sıkıntılar ve belki Padişaha tattırdığı elem ve üzüntüler girdabında hayatına son verecektir.

Vahideddin Han bitmiş bir devleti teslim almıştı. Kurtarabilmek için her yolu denedi. Mustafa Kemal Paşayı bu maksatla Anadolu'ya gönderdi. Kendisinden bir taraftan Mustafa Kemal ve bir taraftan da İngilizler hep birbirlerine zıt şeyler istediler. Bir dönem Ferid Paşa Hükümeti hariç genelde İngilizleri idare etmeyi başarmıştı.

Ona en büyük darbe Millî Mücadele sonrasında hain yaftası vurulması oldu.

Bunu bir türlü kaldıramadı. Hatta sonradan kızı Sabiha Sultan, babasının, "Bizi en iyi tanıyan Mustafa Kemal bunu nasıl söyler." deyip derin bir keder içerisinde kavrulduğunu yazacaktır.

Vahideddin Han daha sonra, hiçbir zaman ihanet içinde olmayacağının ifadesi olarak şu cümleleri kullanacaktır:

"Facialara ve olaylara kalkan olamadım ise de paratoner vazifesi gördüm. Bütün musibetleri üzerime çektim. Kendimi feda ederek vatanı kurtarmaya çalıştım."[195]

Padişah muhtemelen şeref ve haysiyetine sürülen lekeleri temizlemek ve maşeri vicdanda layık olduğu yeri almak istiyordu.
Ömrünün son demlerinde bu arzusuna nail olamayacağını anlayınca yakınlarından birine şu vasiyette bulunmuştur:

"Siz döndükten sonra benim bir vatan haini olmadığımı anlatın!.."

Bunu devlet adamları arasında ilk defa Bülent Ecevit Bey'in anlatması ise Cumhuriyet tarihinin garip bir cilvesi olacaktır.

Refik Halid Karay'ın Vahideddin Han'ın vefatı üzerine yazdığı ve bir "Fatiha" yerine kabul buyurmasını istediği yazısı ise, sanki milleti adına kendisinden bir özür dileme mahiyetini taşıyacaktır:

BİR FATİHA YERİNE!

Türk Padişah ve Halifesi Vahideddin Han, İtalya'nın bir bucağında, uzun bir silsile-i mesaibden (musibetler) sonra rahmet-i rahmana kavuştu.

Bu felaketzede hakanın muharebenin misilsiz bir facia olan son senesiyle Mütareke devrinin korkunç bir rüyaya benzeyen tükenmez günlerinde memleketinin selâmeti ve felaketlerden tahlisi için nasıl candan çalıştığını yakînen bildiğim, gerek gazeteci, gerek politikacı, gerek de resmî ve mühim bir makamın âmiri olarak vesikaları ve delilleri ile pek mükemmel tanıdığım cihetle kendimi -bugünkü Türk matbuatının sırf yaranmak ve cumhuriyet idareyi korumak, halk nazarında yükseltmek için yazacakları haksız ve kıymetsiz makalelerin zıddına- onu hayırla yad etmek ve mübarek naşı karşısında teessürümü bildirmek mecburiyetinde görüyorum.

Mağfur Vahideddin Han bir sille-i siyasete uğrayıp altı yüz senelik âbâ ve ecdat tahtını, altı asırlık yurdunu ve bu yurtta sakin teb'asını bıraktıktan sonra tahvil-i idarenin icabı, gazeteci makulesi birtakım adi ruhlu insanın şeni' tecavüzlerine uğradı. Bu meyanda Celal Nuri denilen bir politika .... Süleyman Nazif ismini almış bir müdâhane ... dünya kuruldu kurulalı hiçbir adamın uğramadığı sefil hücumlarla bu bedbaht sultam itham için müsabakaya giriştiler ve Vahideddin Han'ı her türlü şen'iyelerin faili gibi göstermeye uğraştılar. İnananlar oldu mu, olmadı mı, bilemem. Benim bildiğim bugün gurbet ve ecnebi toprağında can veren padişahın vatanına iyilik yapmaktan başka bir gaye gözetmemesi ve memleketini kurtarmak endişesinden başka bir emel gütmemiş olmasıdır.

Fakat ne elim bir talihsizliktir ki, tac ve tahtını hâmil olan Türkiye'yi tahlis için çalıştığı yol onu âmâlinin tahakkukuna değil, mekhur ve müzmahil menfâsına, medfenine sürükledi. Zavallı padişah Avrupa'ya kafa tutmak, silah çekmek, meydan okumakla böyle bir gayenin husulüne inanmıyordu; ona ben de inanmıyordum; benim gibi binlerce mantık ashabı vatandaş da, yapanlardan çoğu da inanmıyordu. Bu, siyasette bir nokta-i nazar farkı idi. îşte bu fark, düşünüş, duyuş ve iş görüşteki bu ayrılık, meselâ hilafetin lüzumuna inanış, İngiltere ile hoş geçinmekten bir keramet bekleyiş, Yunan ordusunu ta Ankara önüne gitmiş görerek harbden bir faide beklemeyiş, bütün bunlar hulûs niyetine rağmen, onu hain-i vatan şeklinde tecelli ettirdi. Memleketinin istiklâliyle bir cüretkâr kumarbaz gibi oynayamaması, bu vatanperver padişahı nihayet vatancudâ, vatanzede etti.

Siyaset nedir? Muvaffak olunca ve olduğun müddet medh, tekrim, tazim... Olmazsan ve olamadığın müddet zemm, tezlîl ve tezvir! Bugünün memduhları yarın makdûh, dünki menfurlar bugün merfû! Politikada bedbaht ona derler ki, ikbalde sevilmez, idbârda can verir. İdbârda göçen için fatiha yerine bir sure-i zemm, uzkuru'l- mevtâ bi'l-hayr yerine uzku-ru'l-mevtâ bi'ş-şer!

Fakat bütün bu zevâhirin altında bir hakikat vardır, bütün bu medihlerin ve zemlerin tahtında bir nüve gizlidir ki onu zaman meydana çıkarır. Zaman, Vahideddin Hanin hayat-ı siyasiyesini ihtirastan ârî bir âlim gözüyle tetkik edecek olursa birçok hatalarını bulabilecektir; fakat ona atfedilmek istenen namertliği, yani sarayının bir köşesinde yaşayabilmek için memleketini ecnebi istilası altında kıvrandırmak emeliyle çalıştığı tezvirini külliyen reddedecektir. Henüz bir adam çıkıp da "Vatanını sevenlerden bir kısmının başında o çalıştı, hem fart-ı hamiyyetinden ne zilletlere katlanarak... Bir kısmının başında da bu çalıştı, hem fart-ı muhabbetinden ne zahmetlere göğüs gererek..." diyemiyor. Fakat yarın bu, asıl hürriyet ve asıl cumhuriyet teessüs edince hakikat olarak Türk tarihinin granit kitabesine hâkk olunacaktır.

> Bedbaht Türk Padişahı siyasetinde muvaffak olamadı; fakat Türk Milleti'ni izmihlâl ve bâdire zannettiğimiz kanlı sergüzeşte atan bir asker o millete, ne bahasına olursa olsun, dünyada her şeyden kıymetdâr olan istiklâlini kazandırdı, düşmanı misli görülmemiş

bir şanlı darbe ile yurdun canevinden koparıp attı ve tam mânâsiyle

muzaffer oldu. Padişaha düşen bu vazifeyi padişahın yapamaması onun bunu istememesinden değil; muktedir olamamasındandır. Yoksa Vahideddin Han Afyonkarahisar zaferini bizzat kazanmak istemez miydi? O kadar acı yaşlar döktüğü ve kara yaslar tuttuğu İzmir'e halâskâr olarak girmekten zevk duymaz mıydı?

Fakat ne yapsın ki muhit, anane, mantık, ihtiyat, yaş ve daha yüzlerce sebep onu çıkmaz farz edilen böyle bir yola atılmaktan men etti, kahrolası siyasetin bir türlü muzır dalgaları üstünde çırpındıra çırpındım götürdü, küçük, kuytu köyün kenarına bir enkaz parçası gibi bırakıverdi. O, emin ve **memleketine müfit Zannettiği** yUffiUŞâk siyasetinin neticesinde tahtını, tacını kaybederken, tehlikeli ve muzır kıyas olunan bir siyaset-i dürüştâne, millete memleketini kazandırmıştı.

Şark politikasında yalnız galiplerin hakkı, hakk-ı kelâmı, müdafaası vardır. Bedbaht padişaha hain, zalim, katil diye bağırdılar. Hâlbuki onun kadar hıyanete, zulme, katle aleyhdar kim vardı? O, böyle addedilmemek için; "kan döktü, harp etti, milleti muhataralı sergüzeştlere soktu" dedirtmemek için İstanbul'da boynunu büküyor, bir tevekkül ve ihtiyat politikasının bütün zilletini çekiyordu.

Bugün artık taht, tac, hanedan, hilâfet mefhumları ardında koşmanın devri geçti. Bilhassa ben ne vakanüvis-i hazret-i şehriyârîyim, ne de fedâî-i tâcdârî... Padişahım olduğu için değil, tanımak şerefine nail olduğum bir büyük vatandaşım olduğundan dolayı haksızlığa uğrayan Vahideddin Han'ın hakkını vermek istedim. Bana öyle geliyor ki, bu Türk hakanı avizelerinin bin bir türlü ışık saçtığı ve mermer salonlarının denizler gibi ufuklara uzandığı aydınlık ve geniş salonlara bedel bir ufak köşkün Frengâne döşenmiş dar, loş odasında can verirken, mahrum kaldığı saltanatına rağmen milletinin bugünkü istiklâlini düşünerek ilcây-i siyasetle yaptığı bazı hataları unutmuş, müsterih can vermiş ve şahsına yapılan tecavüzleri de zafere hürmeten atfetmiştir.

Yarın biz de şayet gurbetlerde ölürsek böyle yapacağız, öyle can vereceğiz![196]

SON SOZ

"Bu dünyanın cefasından safasına növbet gelmez"

Kayı yiğitleri Ahlat'tan çıkarken bir bilinmezliğin içerisinde yol aldılar. Gariptiler, yurt arıyorlardı.

Söğüt ve Domaniç'te 5000 kilometrekare ile başlayan serüven üç asrı doldurduğunda 22 milyona ulaşmıştı. Dünyanın görmediği bir devlete, haşmete, saadete ve saltanata nail oldular.

Ama mağrur olmadılar.

Hiçbirinin tahta kurulup keyif sürmek gibi bir emeli de olmadı.

Ahlat'tan Ankara'ya doğru gelirken Ertuğrul Bey, Sultan Alaaddin'e kendini şöyle tanıtmıştı:

Maşrıktan gelirim Ertuğruldur adım Gazadır Rum'a gelmekten muradım

Gaza düsturunu hiç unutmadılar. Yine Osman Gazinin vasiyetinde belirttiği üzere: *f>*

-Matlabımız dini Hüdadır bizim Mesleğimiz rah-ı Hüdadır bizim

-Yoksa kuru kavga ve cihangirlik değil Şah-ı Cihan olmağa dava değil

sözlerini hatırlarından çıkarmadılar. Maksat ve gayeleri hep ilâ-yı kelimetullah oldu.

Bu uğurda yeri geldi feragati en zirveye taşıdılar.

Din ü devlet, mülk ü millet için kardeşlerini, oğullarını feda ettiler. Gözyaşlarını içine akıttılar.

Cihat yollarında sayısız çile ve zahmetlere katlandılar. Her türlü zorluğa karşı sabırlı ve tahammüllü oldular.

İlk on padişah, durmaksızın at üstünde ve kılıç elde dövüşerek milletine şan ve şeref kazandırdı. At sırtında dağlar, çöller, buz tutmuş nehirler ve denizler aşarak ölesiye ve bitesiye mücadele ettiler.

Sistem değişti seferlere başkanlık edemez oldular. Buna rağmen cihat sevdasından asla vazgeçmediler.

Milletinin rahatı ve huzuru için doğuya, batıya ordular ve donanmalar sevk ettiler.

Vatanın bir karış toprağını kanlarını vermeden feda etmediler. Giden yurtlarına kanlı gözyaşları ile veda ettiler.

Kendi güçlerine göre son derece mütevazı bir sarayda (Topkapı) oturdular. Orada derviş çilehanesini andıran bir odada yattılar.

Vefat ettiklerinde de kendi büyüklüklerine nispetle küçücük türbelere gömüldüler.

19. asırda inşa olunan iki-üç haşmetli saray ise değişen dünyanın vaziyeti icabı idi. Avrupa'dan gelen prens, prenses ve krallara İslam'ın vakarını göstermek içindi.

Buna karşılık milletlerine ölümsüz eserler bıraktılar. Süleyma- niye, Selimiye, Fatih, Bayezid camileri ve medreseleri, darüşşifaları, hanları, çarşıları, bedestenleri, hamamları, su kemerleri, taş köprüleri ve daha nice sayılamayacak eserleri ile muazzam bir medeniyetin sahibi oldular. Girdikleri her şehre medeniyetlerinin izini bıraktılar.

Hâkim oldukları hiçbir şehirde halkın mukavemeti ile karşı- laşmadılar. Zira maksatları onları mutlu kılmak idi. Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar kale komutanına gönderdiği mektupta: "Padişahımın beni buraya neden gönderdiğini bilmiş olsaydınız, evlatlarınızı onun uğruna kurban ederdiniz" derken, onlara ebedi saadet yolunu göstermekten öte bir gayelerinin olmadığını açıkça bildiriyordu.

Milletlerin dinlerine, dillerine, ayinlerine, ticaretlerine karışmı- yorlardı. Derebeylerin ve kilisenin tasallutundan bunalmış halklar Osmanlı'yı görünce kurtarıcı gibi sarılıyor ve: "Ne olaydı bunlar bize hep bey olsalardı" diyorlardı. Böylece İslam ahlak ve adaletinin eşsiz numunelerini onlara göstermiş ve gönüllerini fethetmiş oluyorlardı.

Viyana bozgunu ile başlayan talihsizlik çağlarında Doğuda İran'ın, kuzeyde ve batıda Avusturya, Venedik, Rusya, Fransa ve
İngiltere gibi gittikçe büyüyen dünya devletleri ile tek başına asırlarca çarpışmak zorunda kalmıştır.

Son yüzyılında Osmanlıya hasta adam diyen bütün imparatorluklar onun ölümünü görmeden dünya sahnesine veda etmiştir. Osmanlı o kadar büyüktür ki, böyle bir dünya ablukasına, Nazi Almanya'sı ancak dört yıl dayanabilirken Osmanlı Türklüğü tam üç asır mukavemet etmiştir.

Buna Keçecizede Fuad Paşanın yabancı devlet adamlarına belirttiği üzere: "Siz dışarıdan biz içeriden yüzyıldır uğraşıyoruz hala Osmanlı Devletini yıkamadık." acı tespitinin gereği iç bünyesindeki ihanetleri de katmak gerekir.

Nihayet sonunda Vahideddin Han'ın ülkeden ayrılırken, "Milletimin malıdır" diyerek yanında şahsi birkaç kuruşundan başka hiç bir şey almadan yine bir bilinmeze doğru yola çıkışı, başlangıç noktasıyla nasıl bir hazin birlikteliği temsil ediyordu. Bu da dünya tarihinde görülebilecek en büyük vakar ve feragat örneği idi.

Sevgili Dostlar!

2003 yılında birinci kitabını yayına hazırladığım Kayı serisi, elinizdeki bu 11. eserle 2019 yılı Ekim'inde tamamlanmış oldu.

Rabbime sonsuz hamd ve şükrederim.

1983 yılında başladığım akademisyenlik hayatımın 36. senesindeyipı. Şunu açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki bu muazzam tarihimizi gençlerimize ve nesillerimize tam manasıyla anlatabilmiş değiliz.

Bunun en büyük sebebi hala tarihimize olan düşmanlıktır. Tanzimat'la birlikte başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden maziyi karalama ve kötüleme kampanyalarının getirdiği noktadır.

Nihat Sami Banarlı Bey'in ifadesiyle, "Türk Milletinin dünya tarihi ve dünya coğrafyası üzerinde kurduğu en büyük eser olan Osmanlı Devletine" karşı bu düşmanlık evlatlarına nereden sirayet etti. Üzerinde ciddi tahlillerin yapılması gereken bir konudur bu.

Şu çok iyi bilinmelidir ki Osmanlı düşmanlığı öncelikle Türkiye'nin aydın geçinen tabakasına başta İngilizler olmak üzere AvrupalIlardan aşılandı. Sebebini ve maksadını ise Kemal Tahir Bey şöyle ifade ediyordu:

"Osmanlı toplumunun sadece var olması bile, batılı soygununa karşı bir direniştir. Bu direniş salt Osmanlı toplumunun değil, bir bakıma bütün soyulan doğunun direnişidir. Batılının Osmanlı düşmanlığı işte buradan gelmektedir."

Bugün İslam dünyasının içinde bulunduğu elim vaziyeti gördüğümüzde Kemal Tahir Bey'in tespiti bütün acı gerçekliği ile görülmektedir.

Maalesef bu düşmanlık ilerleyen yıllarda Fulbright Anlaşmasının tesiri ile de artarak devam etti ve neredeyse kangren halini aldı.

Cumhuriyet hükümetleri, Türkiye'de güya yeni sistemi tutturabilmek için Osmanlıya hücumu amansız bir ana babaya sövme ve sövdürme politikası haline getirdiler. O hale geldi ki Türk gençleri Lenin'i, Stalin'i, Mao'yu, Humeyni'yi övme yarışına girerlerken kendi büyüklerine ağız dolusu sövmeyi, iftira etmeyi hüner haline getirdiler. İşin en acı tarafı bu seviyesizliğin kendilerine mekteplerde öğretmenleri tarafında şırınga edilmesiydi.

Bizde hâlâ aydınlar ve akademisyenler Osmanlı'yı övdüğünde ilmi ve objektif olamayacakmış gibi bir halet-i ruhiye içerisindedir. Hatta Osmanlı'yı övdüğü anda, Cumhuriyet karşıtıymış gibi yafta- lanacağı korkusu içerisinde bulunanlar da az değildir. Bunun neticesinde nesillerimiz tarihinden, geçmişinden habersiz, düşman ve hatta nefret dolu akımlara kapılarak yetişmeye devam etmektedirler.

Tegayyür eylemiştir âlemin ol rütbe ahlâkı
Bize nakli tevârihin gelir gûyâ yalan şimdi

Sevgili okurlar!

Hastalıktan ölümü bekleyen bir adam için bütün ömrünü böyle geçirdiğini düşünmek nasıl mantıksız ise 22 milyon kilometrekarelik bir ülkeye hükmetmiş muazzam bir devleti de son günlerine bakarak değerlendirmek de o ölçüde yanlış ve mantıksızdır.

Osmanlı'yı bir bütün halinde okumalı ve değerlendirmelidir. Bu noktada tamamlamış bulunduğumuz Kayı Serisi inşallah önemli bir boşluğu doldurmuş olacaktır.

Serinin Kayı l'den 4 e kadar olan bölümünde Söğüt ve Domaniç'ten ibaret bir beyliğin 16 milyon kilometrekareyi aşan haşmetli yürüyüşünü neye borçlu olduğu anlaşılacaktır. Milletlerin gönülleri nasıl kazanılır öğrenilecektir. Bizi biz yapan değerler kavranacak azmin, ilmin, tefekkürün tesirine şahit olunacaktır.

Kayı 5-8 arasında genel olarak dünyada tek süper güç olmanın tehlikesi ve içine kapanmanın zararları anlaşılacaktır. îç çekişmelerin zararları fazlasıyla görülecektir. Buna rağmen böyle devirleri atlatmak

kolaydır. Zira bünye sağlam olduğu için hastalığınızı anladığınızda hangi adımları atacağınızı bilmekte, gücünüzü tanımakta, tedbirleri almakta ve yeniden eski haşmetli günlere dönebilmekte- siniz. IV. Murad, Köprülüler ve I. Mahmud Han devirleri bunlara en güzel misal teşkil etmiştir. Diğer taraftan aynı dönemlerde vuku bulan darbelerin bir ülke için ağır yıkımları da görülecektir.

Kayı 9-11 arasında ise insanda olduğu gibi devlet siyasetinde de yanlış teşhisin ağır ve öldürücü zararlarına şahit olunacaktır.

Büyük devletler uçak gemisi gibidir. Manevra alanı geniş olacağı için dönüşü uzun süre fark edilmez. Uygulanan politikaların etkileri ancak uzun bir zaman geçtiğinde anlaşılır. Bazen çözüm için çok geç olabilir. Nitekim Tanzimat döneminin ağır faturası da 40 sene sonunda belli olmuştu. Buna direnen II. Abdülhamid Han, uzun bir uğraş neticesinde devleti yeniden etkili bir noktaya getirmişse de kalıcı kılması mümkün olmayacaktı. Zira açtığı yüzlerce okulda eğitim alan gençler artık hanedan ve padişah düşmanlığı ile yetişiyordu. O mekteplerde yetişen gençler kısa bir süre içerisinde imparatorluğun mezarını kazacaklardı. Ordu içine siyaset girmesinin vahim neticeleri ortaya çıkacaktı.

Kapitalist Avrupalı güçler bu muhteşem imparatorluğu silah kuvvetiyle yıkamayacaklarını anlayınca onu içinden vurup kendi evlatlarına yıktırmanın yollarını aramışlar ve bunda başarılı da olmuşlardı.

15 Temmuz işgal girişimine maruz kalan Türk milleti artık bu büyük oyunun tam farkında olmalıdır.

İşte Kayı serisi bu üç farklı dönemin aynası hüviyetindedir. Belki, bir akademisyenin kaleminden çıkan ve Osmanlı'yı bütünü ile ele alan tek Osmanlı serisidir.

Yeniçağa bir ilim adamı olarak farklı alanlarda da kalem oynatmak bazı akademisyenlerimizin tepkisine ve bu tepkilerini farklı şekillerde gündeme getirmelerine sebep olmaktadır. Bu ülkede araştırmacı tarihçi olarak herkes, tarihin istediği bir alanında at oy- natabilmeli fakat bir ilim adamı sahasının dışında konuşmamalıdır.

Herhalde bundan daha garip bir anlayış olamaz!

Zira akademisyen, o sahanın metodolojisini almış olduğundan neyi nasıl değerlendirmesi gerektiğini en iyi bilendir.

"Seng-i ta'n-ı cühela hep ulemaya dokunur", dizesi gereği cahillere cevap vermeye değmez.

Buna karşılık kitaplarımıza bugüne kadar ciddi hiçbir bilim adamından tenkit gelmemiş olması elbette önemlidir. Yorumlarımıza karşı çıkan bizim fikirlerimize katılmayan olacaktır. Bu son derece tabidir. Bu anlayış ilmin de gelişmesine yol açar.

Ancak Osmanlı'yı seviyor, övüyor, menkıbevi yazıyor tarzı yaklaşımlar basit ve sığ değerlendirmelerdir.

Zira övülecek olan övülür, yerilecek olan yerilir. Maksat doğrudan ve haktan ayrılmamaktır.

Eserlerimize katkı yapan çalışmalar sayısız olup, burada zikrini yapabilmek mümkün değildir. Hepsine istisnasız teşekkürü bir borç bilirim.

Dualarıyla yanımızda olanlara şükranlarımızı sunarız.

Cenab-ı Hakka bir faniye zor nasip olacak bu eseri tamamlamaya imkân, ruhsat ve muvaffakiyet verdiği için bir kez daha hamd ederim.

İnşallah ilelebet gençlerimizin nesillerimizin istifade ettiği bir eser olur.

Zira batıkların iki asırdır sürdürdükleri yıkıcı projeler ancak diline, dinine ve tarihine bağlı olmakla aşılabilir. Bu değerlerine bağlı bir milleti yok etmenin imkân ve ihtimali bulunmamaktadır.

Dolayısıyla bu muazzam tarihimizin bilinmesi, anlaşılması ve hakkıyla değerinin verilmesi dileğiyle...

Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil

BİBLİYOGRAFYA

"Bu gözler neler gördü", *Tercüman,* 22 Kasım 1969.

"İttihat ve Terakki Servet-i Umumiyesi Kaçırıldı", *Sabah,* 8 Teşrin-i sani 1918.

"Kaçmışlar", *Minber,* 6 Teşrin-i sani 1918.

Ağaoğlu, Sami, "Birinci Dünya Savaşında Gazze Muharebeleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, c.* 6, No. 2, Mart 2017, s. 307-335.

Ahbab, Yakup, "Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykırım", *Tarih Dergisi,* §3yi 62 (2015 / 2), İstanbul 2Öİ6, s. 98-İÖİ.

Ahmad, Feroz, "1914-15 yıllarında İstanbul'da Hint Milliyetçi Devrimcileri," *Yapıt,* Sayı 6, Ağustos - Eylül 1984.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım- İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri,* c.I-II, İstanbul 2017.

Aksoley, İhsan, *Teşkilat-ı Mahsusa,* haz. Mehmet Hastaş, İstanbul 2016.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi,* c.VI, İstanbul 1994.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-1 Mutlakiyete Dönüş (1918- 1919),* İstanbul 2010.

, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II Son Meşrutiyet (1919-1920),* İstanbul 2010.

, *İstanbul Hükümetleri* ve *Milli Mücadele-III İç Savaş* ve *Sevr'de Ölüm,* İstanbul 2010.

Alkan, M. Nail, "1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi", Akademik Bakış, c.8, sy.15, Kış 2014, s. 91-104.

Alkan, Necmettin, Ve *Selanik Düştü,* İstanbul 2014.

, "Alman Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı", *Belleten,* c. 80, sy. 289, Aralık 2016, s. 899-935.

, *Selanik'in Yükselişi-Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali,* İstanbul 2012.

, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili,* İstanbul 2017.

Alp, İlker, *Bulgar Mezalimi,* Ankara 1990.

Altay, Fahrettin, *On Yıl Savaş* ve *Sonrası,* İstanbul 1970.

Altıntaş, Ahmet, *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamiltonün Çanakkale Savaşları Raporu,* Çanakkale 1999.

Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları,* (haz. Y. Demirel), İstanbul 1992.

Armaoğlu, Fahir, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", *Çanakkale Savaşları ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu (Çanakkale 14- 17 Mart 1990),* Ankara, 1993, XVI. Dizi-sayı. 64, s. 13;

, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* İstanbul 2016.

, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* İstanbul 2016.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd., Ankara, 1995.

Artuç, Nevzat, "Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İsparta 2005.

Asker, Ahmet, "I. Dünya Savaşında İttihat ve Terakki'nin Siyonistler ile Uzlaşma Çabası: 105 Osmanlı-İsrail Birliği Projesi", *Akademik İncelemeler Dergisi,* c. 11, sy. 2, 2016, s. 97-115.

Aşkın, Sevgi, "Balkan Savaşlarında Edirne", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi, (dan. İlker Alp) Edirne 2007.

Atabay, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü",

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Bahar 2015, sy. 18, s. 117-120.

Atabey, Figen, Çanakkale Savaşlarında Deniz Cephesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010.

Ataman, Halil, *Esaret Yılları,* haz. Ferhat Ecer, İstanbul 1990.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1920),* c. I, İstanbul 1970.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya,* İstanbul 1980.

Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri,* haz. M. Metin Hülagü, İstanbul 2013.

Atilhan, Cevat Rıfat, *Bütün Açıklığıyla İnönü Savaşları,* İstanbul 1968.

Atsız, H. Nihal, *Türk Tarihinde Meseleler,* İstanbul 2010.

Avcı, Halil Ersin, "1. Dünya Savaşı Öncesi'nde Türk Hükümetinin Rus Baskısını Azaltma Girişimleri: Türk-Rus Komitesi'nin Kurulması ve Talat Bey'in Li- vadya Gezisi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* sy.18, İstanbul 2014, s. 100-110.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi,* İstanbul 1974.

Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920),* haz. Abdülhamit Kırmızı, İstanbul 2009.

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* c. I, İzmir 1984.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasyaya Enver Paşa, c.* III, İstanbul 1972.

, *Tek Adam Mustafa Kemâl (1881-1919),* c. I, İstanbul 1985.

Aydın, Nermin Zahide "Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* c. 12, sy. 2, 2015.

Aytepe, Oğuz, "Milli Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* sy. 24, Kasım 1999-2003, s. 475-486.

Azamat, Nihat, "Senûsî, Ahmed Şerif", *DİA,* c. 34, s. 527-529.

Balcı, Ramazan, *Tarihin Sarıkamış Duruşması,* İstanbul 2005.

Bardakçı, İlhan, *İmparatorluğa Veda,* İstanbul 1985.

Bardakçı, Murat, *Enver,* İstanbul 2019.

, *Hafız Hakkı Paşanın Sarıkamış Günlüğü,* İstanbul 2018.

Çabuk, Mustafa, "Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislamın Cihat Mektubu", *Türkiyat Mecmuası,* c. 27/1,2017, s. 104-105.

, *Şahbaba,* İstanbul 1998.

Barlak, Haşan, "Fahreddin Paşanın Hicaz Cephesinde Bayrak Mücadelesi (Haziran 1916 - Ocak 1919)", *Studies Of The Ottoman Domain,* c. 6, sy.ll, Ağustos 2016, s. 20-47.

Baş, Nurdan, "Çanakkale Cephesi Deniz Savaşlarında 18 Mart Kahramanı Cevat (Çobanlı) Paşa", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, s. 89-116.

Başak, Tolga, "Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* XVIII/Özel Sayı (2018), s. 5-71.

Baycan, Nusret, "Orgeneral Cevat Çobanlı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 7,* sy. 20, 1991, s. 367-389.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk inkılâbı Tarihi,* c. III, kışım.. II, Ankara 1955.

, *Türk İnkılâbı Tarihi, c.* II, kısım. II, Ankara 1991.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Siyâsi ve Edebî Portreler,* İstanbul 2010.

Beydilli, Kemal, "Tehcir", *DİA,* c. 40, s. 319-323.

, "Trablusgarp Savaşı", *DİA,* c. EK-2, s.613-616;

Beyoğlu, Süleyman, "Bağımsızlığa Giden Yol: Türk İstiklal Savaşı" *Modern Türkiye Tarihi,* İstanbul 2014, s. 121-138.

, "Türk Arap ilişkilerinin Son Kırılma Noktası: Medine'nin Tahliyesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.* XXVI, Kasım 2010, sy. 78, s. 430-459.

Biçici, Mehmet, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", *Gaziantep University Journal ofSocial Sciences,* 2014,13(3), s. 699-703.

Bilgin, İsmail, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* İstanbul 2009.

Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakkide On Sene, ittihat ve Terakki Neydi?,* çev. Zeki Arıkan, İstanbul 2009.

Bilkan, Ali F. - Çakır, Ömer, *Harp Mecmuası,* İstanbul 2004.

BirincifPünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916), ATAŞE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

Bleda, M. Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü,* İstanbul 1979.

Bostan, İdris, "Turgut Reis", *DİA,* c. 41, s. 417-418.

Boy, Arzu, "Gümrü - Moskova - Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* c. *7,* sy. 4,2018, s. 553-568.

Bozkurt, Çelil, "I. Dünya Savaşı'nda Filistin Suriye Cephesinde Nili Casusluk Örgütünün Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* sy. 30/88, Ankara 2014, s. 89-114.

Budak, Mustafa, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmi Araştırmalar,* 5, İstanbul 1997, s. 81-105.

Burcuoğlu, Ziya, *Bilinmeyen Yönleriyle Çanakkale Zaferi,* İstanbul 2016.

Çakır, Ömer, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri,* Ankara 2004.

Cemal Paşa, *Hatıralar,* haz. Behçet Cemal, İstanbul 1959.

Çabuk, Mustafa, "İngiltere'nin Cihan Harbinde Cihat Çağrısına Karşı Yürüttüğü Faaliyetler", *İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler,* Ankara 2018, s. 445-465.

Çalık, Ramazan, "Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa", *Osmartlı Araştırmaları,* c.XIX, İstanbul 1999.

Çam, Mehmet Mert, "Birinci Dünya Savaşında Filistin'deki Nili Ajanlarının Faaliyetleri", *Yeni Türkiye,* sy. 22/86, Ankara 2016, s. 286-294.

Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa: Bir örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü,* s. 10, 16-19.
Çetiner, Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin,* İstanbul 1993.
Çetinkaya, Sevgi, "Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girişi" İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (dan. Meral Alpay), Doktora Tezi, İstanbul 1995.
Çiftçi, Erhan, *Kut Almış Ordunun Zaferi Kutul-Amare,* İstanbul 2017.
Çolak, İsmail, *Tarihimizin En Beyaz Dramı,* İstanbul 2006.
, "Tahttan Hacizli Tabuta: İnce Kader Çizgisinde Vahdeddin", *Tarih ve Medeniyet Dergisi,* Sayı: 43, İstanbul 1997, s. 15-24.
Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. IV, İstanbul 1972.
Demirbaş, Osman, "Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* c. 1, sy. 1,2002, s. 131-144.
Doğan, Enfel - Tığlı, Fatih, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler", *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* c. 33, İstanbul 2005, s. 41-96.
Dördüncü, Muharrem, "Sadrazam İbrahim Hakkı Paşanın Hayatı ve Avrupa Seyahati", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* c. 17, Sy. 1, 2015, s. 79-97.
Durak, Gökhan, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* sy. 9, Mart 2015, s. 509-510;
Durmuş, Gökay, "Şiirde Şehadet ve Sarıkamış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* sy. 11, Bahar 2013, s. 19.
Dündar, Recep, *Çanakkale Deniz Muharebeleri* ve *Cevat Çobanlı Paşa,* Malatya 2015.
Eğilmez, Savaş, *Erzurum'un Yüzleri: Mehmet Şükrü Paşa,* Erzurum 2015.
Emir, Ali Haydar, *Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrisi 1327-1328,* İstanbul 1339.
en-Nedşe, Refik Şakir (çev), *Necmeddin Gevri, Sultan II. Abdülhamid ve Filistin,* İstanbul 2007.
Eraslan, Cezmi, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13, s. 339-360.
Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1922),* İstanbul 2010.
Erdemir, Lokman, Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008.
, *Çanakkale Savası, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri,* İstanbul 2009.
, *Fotoğraflarla Çanakkale Savaşları,* İstanbul 2012.
Erickson, Edvvard J„ *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu,* İstanbul 2003.
Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası,* haz. S. Nafiz Tansu, İstanbul 1996.
Ekinci, Ekrem Buğra, *Sürgündeki Hanedan,* İstanbul 2017.
Eroğlu, Veysel, *Ermeni Mezalimi,* İstanbul 1978.
Eryılmaz, Esin, "Çanakkale Savaşları", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1997.
Eyice, Semavi, "Bell, Gertrude Lowthian", *DİA,* c. 5, s. 422-423.
FO: 371/10217. 162630.
Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu,* çev. F. Ülkü, Ankara 1983.
Gök, Bilal, "Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", *KÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 2, Kars 2014, s. 117-142.
Gökçen, Salim, *Milli Mücadelede Yunan İşgallerinin Genel Karakteri,* CTAD, y. 12, sy. 23, (Bahar 2016), s. 89-111.
GÖZCÜ, Alev, İ. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devjetj'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* c. XVI/32 (2016-Bahar), s. 133-169.
, Göztepe, Tarık Mümtaz, *OsmanoğuUarımn Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde,*

İstanbul 1991.

| _____ , *OsmanoğuUarımn Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında,* İs tanbul 1994.

i Güneş, İhsan, "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de meydana gelen Olaylar", *Belleten,* c. CLVI, sy. 216, Ankara 1992, s. 459-483.

Güzel, Haşan Tevfik, "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches,* Mart/ March 2017, Yıl/Vol. 2, No. 1, s.l02-111.

Güler, Cevat Abbas, *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 yıl,* derleyen: Turgut Güler, İstanbul 2018.

1

Î Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası,* Ankara 1985.

Güven, Cemal, *Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşanın Yabancılarla Temas ve Görüşmeler^.* Konya 2012.

Hâkimiyet-i Milliye, 12 Nisan 1926.

Halaçoğlu, Ahmet, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13, s. 296-307.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler,* Ankara 2001.

Halıcı, Şaduman, "Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp (1908-1912)", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan,* Ankara 2008, s. 1585-1613.

; Hail, Richard C., *Balkan Savaşları, 1912-19131. Dünya Savaşının Provası,* trc. M Tanju Akad, İstanbul 2003.

Hamilton, lan, *Gelibolu Hatıraları 1915, çev.* M. Ali Yalman, Nurer Uğurlu, İstanbul 2005.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı Ittihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük,* c.l, İstanbul 1985.

L_ ____ , "Talat Paşa", *DİA, c.* 39, s. 502-503.

i _____ _ "Cemal Paşa", *DİA,* c. 4, s. 305.

I _____ _ "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *DİA,* c. 23, s. 476-784.

, "Teşkilat-ı Mahsusa", *DİA,* c. 40, s. 568.

Haşan Basri, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanı,* 1329.

Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi,* (çev. Şerif Erol), İstanbul 1996.

Hüseyin Cahit, "İntihabat ve İttihat ve Terakki", *Tanin,* 25 Mart 1328 (7 Nisan 1912)

Hülagü, Metin, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", *Belleten,* Cilt: LIX - Sayı: 225 - Yıl: 1995 Ağustos, s. 429-445.

, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin,* İstanbul 2016.

Işık, Mehmet, *Kaderin Yeniden Yazıldığı Yer Çanakkale,* İstanbul 2008.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar,* c. 4, İstanbul 1982.

İnan, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* Ankara 1977.

,İ *Atatürk'ün Karkbad Hatıraları-,* Nisan 1999:

Inbaşı, Mehmet, "Üsküp", *DİA,* c. 42, s. 377-381.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* c. I, (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922), Ankara 1970.

—— , *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* c. 2, Ankara 1989.
, "Mondros'a giden yol", *Belleten,* c. XXVIII, sy. 109, Ocak 1964, s. 141-152.
, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi" (çev. Hamiyet Sezer), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu,* c.3/9, Ankara 1992, s. 61-73.
, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* (çev. Orhan Köprülü), Ankara 1986.

Kanal, Hümmet, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar ve Anadolu'ya Etkileri", *Ankara Üniversitesi Dil* ve *Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 54, 2 (2014), s. 91.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* Ankara 1997.

Kara, Bülent, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Akademik Bakış,* c. 3, sy. 5, Kış 2009, s. 143-170.

Karabekir, Kâzım, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul 1995.
, *İstiklâl Harbimiz,* İstanbul 1990.
, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik, c.* 2, İstanbul 1994.
, *Doğunun Kurtuluşu, Erzincan* ve *Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi,* haz. Enver Konukçu, Erzurum 1990.

Karaca Taha Niyazi, *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell,* İstanbul 2018.

Karakaş, Nuri, "Nablus Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa: İthamlar ve Ger çekler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* c. XXXIII, sy. 2, (Aralık 2018), s. 481-519.

Karay, Refik Halid, "Efendiler Nereye", *Zaman,* 6 Teşrin-i sani 1918.

Karpat, Kemal H., *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset,* İstanbul 2010.

Kasımov, Musa, "Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu Aleyhine Teröristliğe Tahrik Edilmesinde Rus Devleti'nin Rolü (Ocak 1914-Mart 1915)", *13. Türk Tarih Kongresi,* c. 3, Kısım I, 04-08 Ekim 1999, Ankara, s. 535-539.

Kaskatı, Arif Necip, (Manolof'tan nakleden), *Cumhuriyet,* 19 Ağustos 1948.

Kavas, Ahmet, "Senûsiyye", *DİA,* c. 34, s. 536-538.
, "Trablusgarb", *DİA,* c. 41, s. 288-291.

Kaya, Erol, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışma Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi,* c. 10/1, 2008, s. 181-201.
, "İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Medis-İ Mebusanından Beklentiler", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt-Sayı: 4-1, Yıl:2002, s. 31.

Kaytan, Gizem, "Balkan Savaşlarında Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Haşan Rıza Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c.* 9, Sayı: 17, Ocak 2019, s. 158-200.

Kemal, Cemal, "Birinci Dünya Savaşında Gazze'yi Nasıl Kaybettik"? Atatürk Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi,* sy. 55, Güz 2014, s. 125-176.

Kıcıman, Naci Kâşif, *Medine Müdâfaası Yahud Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı*?, İstanbul 1976.

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri),* İstanbul 1998.

Kılınç, Erol, *Çanakkale Savaşları Günlüğü,* İstanbul 2011.

Kırca, Ersin, "Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Savaşı ve Açlık", *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında I. Dünya Savaşı,* (2014), s. 1-15.

Kırzıoğlu, Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars,* İstanbul 1958.

Kiel, Machiel, "İşkodra", *DİA,* **c. 23, s. 433-434;**

, "Yanya", *DİA, c.* **43, s. 320.**

King, Charles, *Pera Palasta Gece Yarısı Modern İstanbul'un Doğuşu,* **çev. Ayşen Anadol, İstanbul 2016.**

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938),* **Ankfera 1988.**

Koçu, Reşat Ekrem, "Türkiye'de Seçimin Tarihi 1877-1950", *Tarih Dünyası Dergisi,* **c. I, sy. 5-6, İstanbul 1950.**

Kodaman, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi,* **c. 13, Ankara 2002, s. 184-185.**

Kol, Meltem, "Birinci Dünya Savaşında Psikolojik Bir Operasyon OlarakCihad-ı Ekber İlanı", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

Koylu, Zafer, "Trablusgarp Savaşı Sırasında 12 Adanın İşgali", *Türkler Ansiklopedisi, c.* **13, s. 291-295.**

Köprülü, Şerif, *Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi,* **İstanbul 1338.**

Köse, İsmail, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı,* **İstanbul 2018.**

Köylü, Murat, "Batı Anadolu'nun İşgalinin Türk, Yunan ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi", *T. Ü. İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi,* **y. 3, sy.** 6**, Aralık 2016, s. 147-169.**

Kuran, **Ahmed Bedevi,** *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* İstanbul **1945.**

Kurat, **Akdes Nimet,** *Türkiye ve Rusya,* **Ankara 1970.**

Kurşun, Zekeriya - Satan, Ali, *100 Soruda Çanakkale Muharebeleri,* **İstanbul 2015.**

, "Said Paşa, Küçük", *DİA,* **c. 35, s. 578.**

, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA,* **c. 21, s. 311-314.**

Kurtcephe, İsrafil, "Osmanlı Parlementosu ve Türk-ltalyan Savaşı (1911-1912)", *OTAM Dergisi,* **Sayı: 4,1993, s. 235-258.**

, "Trablusgarb'ın Italyanlarca İşgali, Mustafa Kemal Ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", *Atatürk Yolu,* **c. 2, sy. 6,1990, s. 361-375.**

Kurtcephe, İsrafil, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916),* **Ankara 1995.**

Kuzucu, Kemalettin, "Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER), c. 02,* **Sy. 02, 2017, s. 1-39.**

Küçük, Cevdet, "Balkan Savaşları", *DİA,* **c. 5, s. 23-25.**

, "Ali Rıza Paşa", *DİA,* **c. 2, s. 440-441.**

, "Babıali Baskını", *DİA,* **c. 4, s. 390.**

, "Damad Ferid Paşa", DİA, c.8**, s. 436-439.**

."Erzurum Kongresi", *DİA,* **c. 11, s. 335-337.**

, "Mehmed V", *DİA,* **c. 28, s. 419-420.**

, "Mehmed VI", *DİA,* **c. 28, s. 422-430.**

, "Milli Mücadele", *DİA,* **c. 30, s. 76-83.**

, "Misak-ı Milli", *DİA,* **c. 30, s. 174-175.**

, "Sykes-Picot Antlaşması", *DİA,* **c. 38, s. 205.**

Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908- 1918),* **Ankara 1982.**

Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Doğuşu,* **çev. Necdet Sander, İstanbul 1994.**

Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür: Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı***?, der. Ali Birinci, İstanbul** 2001.
Mahmud Şevket Paşanın Sadaret Günlüğü, **haz. Murat Bardakçı, İstanbul 2014.**

Malkoç, Eminalp, "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913", *Türkoloji Kültürü,* Cilt: 1, N: 1, Kış 2008, s. 65-80.

Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri, (Haz. Erol Kılınç), İstanbul 1999.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün,* çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.

Mehmet Nihat, "Büyük Savaşta Çanakkale Seferi", *Yakın Tarih İncelemeleri I Ça nakkale Savaşı,* (Ed. Muzaffer Albayrak), İstanbul 2007.

Mehmet Talat Paşa, *Talat Paşanın Anıları,* haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2018.

Mert, Haşan, "Çanakkale Savaşlarının Askerî, Siyasî ve Sosyal Sonuçları", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13. s. 368-376.

Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Cepheye Hatıralar: Altıncı Fırka Çanakkale Harbinde,* haz. Servet Avşar Haşan Babacan, Ankara 2006, s. 18.

Mutlu, Sevda, "İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki Fırkası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* c. 30, Aralık 2006, s. 125-147.

Müftüoğlu, Mustafa, *Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar,* Ankara 1988, Mühlman, Cari, *İmparatorluğun Sonu 1914 Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl* c;ır//? çev. Kadir Kon, İstanbul 2009.

Mütercimler, Erol, *Korkak Abdulden Coni Türk'e Gelibolu 1915,* İstanbul 2005

Nizamoğlu, Yüksel, "Gürültülü Geldiler Sessizce Gittiler", *Derin Tarih,* Öz®] gay, 2, 2015, s. 41. ' y

Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya,* İstanbul 1994.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam,* (haz. C. Kutay), İstanbul 1980.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, c.* I, İstanbul 1993.

Orhan, Sibel, "Balkan Savaşlarında Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (dan. Süleyman Hatip<>ğlu) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2008.

Ortaylı, İlber, *Yakın Tarihin Gerçekleri,* İstanbul 2015.

, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* İstanbul 2017

Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/ Kültür, c. 7, Yayın yönetmeni: lîekir Şahin, İstanbul 1993.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşenin Anıları, haz. İsmail Arar, İstanbul 1986.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid,* İstanbul 2016.

Öğreten, Ahmet, "İtalya'nın Trablusgarb'a Saldırısı Karşısında Osmanlı T<>p|u_ munun Tavrı", *Tarih* ve *Medeniyetler Tarihi,* Bildiriler Kitabı, 5. Cilt, Ankara 2012, s. 2277-2300.

Öğün, Tuncay, "Savaşın Osmanlı Mizah ve Karikatürüne Yansıyan Acı Yüz.a. j Dünya Savaşında İstanbul'da Kıtlık, Karaborsa ve Vurgunculuk, *History Studjes:* volüme: 10, Issue:l, (2018), s. 147-174.

___, "Kafkas Cephesinde Kader Ânı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", *Tütkler Ansiklopedisi,* c. 13, s. 398-408.

___,'"Kafkas Cephesinde Rus Ruleti: Sarıkamış Harekât", *Yeni Türkiye,* yıl 21, sayı 73, Temmuz- Aralık 2015, s. 765-794.

___, "Sarıkamış Harekâtı", *DİA,* c. EK-2, s. 476-479.

___, "Sarıkamış'ın Buzdan Şehitleri", *Derin Tarih,* Özel Sayı 9, s. 118-123.

___, "Sarıkamış'ta Soğuk Sansür", *Yedikıta,* Aralık 2017, sy. 112, s. 20-31.

Öke, Mim Kemal, "Çanakkale Savaşlarında Siyonist Alayı'nın Faaliyeti", *İstanbul* j *Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* c. 43 (Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan)j İstanbul 1987, s. 409-414.

öncü, A. Servet, "Tevfık Paşa Hükümetinin Programı ve Meclis-i Mebusan'c^j Müzakereleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 49, Erzuium 2013, s. 261-280.

Öner, Onur, "Balkanların Osmanlı Kalesi Yanya'nın Düşüşü", *Derin Tarih,* sy, 7 1 Ekim 2012, s. 82-83.

Örenç, Ali Fuat, "Edirne Muhasarası ve Mehmet Şükrü Paşa", 100. Yıldönümünde Balkan Savaşları ve Edirne (Sempozyum 15 Şubat 2013), İstanbul 2013.

Özal, İlkin Başar, *Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi,* İstanbul 2018.

Özcan, Azmi, "Şerif Hüseyin", *DİA, c.* 38, s. 585.

Özel, Sebahattin, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* sy. 12, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul 1998, s. 246-250.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi,* c.7, İstanbul 1983.

, *Rumeli'ni Kaybımız 93 ve Balkan Savaşları,* İstanbul 1990.

, *Türk Tarihinden Portreler,* İstanbul 2010.

Öztürk, Cemil, "Mondros Mütarekesi", *DİA,* c. 30, s. 271-273.

Polat, Ü. Gülsüm, "Esir Kut Komutanı Tovvnshend'ın İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", *Akademik ORTA DOĞU,* c. 9, sy. 2,2015, s. 131-145.

Remond, Georges, *Mağluplarla Beraber, Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri,* çev. Hasaıi Cevdet, İstanbul 2007.

Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, haz. Heyet, c. 6, İstanbul 1962.

Rey, Ahmet Reşit, *Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922),* İstanbul 1945.

Rezzemaza, Afife, *Saraydan Sürgüne,* İstanbul 2015, s. 96-99.

Sâbis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi,* c. 2, İstanbul 1990.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, Ankara 1986.

Satan, Ali, "Hilafet ve Cihad Çağrısı", *Derin Tarih,* Özel, sy. 1, İstanbul 2014, s. 32-34.

, *100 Soruda I. Dünya Savaşı,* İstanbul 2017.

Sayılır, Burhan, "57. Alay'ın Üç Günlük Kıyameti", *Derin Tarih,* Özel Sayı 2,2015, s. 26-31.

Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar- Hatıralar,* İstanbul 2007.

Selçuk, Mustafa, "Çanakkale'de Yitirilen Bir Nesil", *Yedikıta,* sy. 91, Mart 2016, s. 24-37.

Selvi, Haluk, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu'da Ermeni Politikaları", *2023 Dergisi,* Sayı 48, Ankara 2005.

, "Sivas Kongresi", *DİA,* c. 37, s. 284-285.

, *Birinci Dünya Savaşından Lozan'a Ermeni Sorunu,* Sakarya 2004.

Simavî, Lütfi, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın Sarayında Gördüklerim,* haz. Sevda Şakar, İstanbul 2007.

Sonyel, Salâhi R., "İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa", *Belleten,* c. XXXVI - Sayı: 143 - Yıl: 1972 Temmuz, s. 333-375.

, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", *Belleten,* c. 36, sy. 141, Ocak 1972, s. 31-81.

, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* c. I (1918-1920), Ankara 1973.

, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahidettin ve Kurtuluş Savaşı,* Ankara 2010.

Sönmez, Bingür - Yıldız, Reyhan, *Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış,* İstanbul 2008.

Stuermer, Harry, *Birinci Dünya Savaşında İstanbul- Ahlaki ve Siyasi Tetkikler- Almanlar ve Jön Türkler, çev.* Ömer Öztürk, İstanbul 2012.

Süslü, Azmi, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim,* Ankara 1987.

Şahin, İ. - Şahin, C.- Şükür, İ., "The Secret Game of the Imperialist Povvers in the Middle East: Sykes-Picot Agreement", *The Journal of Academic Social Science Studies,* nr. 38, Autumn 11/2015, p. 243-244.

Şama, Ekrem, *Şu Boğaz Harbi,* İstanbul 2004.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım,* İstanbul 1990.

Şıvgın, Hale, "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: IV / Kasım 1987 / Sayı: 10, s.187-195.

, "Kiliseler ve Mektepler Kanunu", *Türk Dünyası Araştırmaları,* sy. 148 (İstanbul 2004), s. 133-146.

, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri -Trablusgarp Savaşında Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler,* Ankara 1989.

Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları,* c.I-II, Ankara 1990.

, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),* c. 2, Ankara 1992.

Şimşirgil, Ahmet, "Sarıkamış Felaketi ve Kardan Paşa", *Fitarih,* sy. 1, Ocak 2017, s.6-10.

, *Kayı X, II. Abdülhamid Han,* İstanbul 2018.

Tanin, 2 Eylül 1327/15 Eylül 1911, No: 1092, s. 2.

Tank, Bekir, "Selanik'te Yunan Mezalimi", *Derin Tarih,* sy. 67, Ekim 2017

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.* III, İstanbul 1991.

Taş, Necati Fahri, *Nurettin Paşa,* Ankara 2014.

Taşkıran, Cemalettin, "18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı", *Atatürk Araştırma Dergisi, c.* 25, sy. 73, Mart 2009, s. 32.

Tepekaya, Muzaffer, "1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı, İttihat ve Terakki fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies,* c. XIII/27 (2013-Güz/Autumun), s. 38-40.

Townshend, Charles V. F., *Irak Seferi ve Esaret,* çev. Recep Ahıshalı, İstanbul 2007.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* c. I, İstanbul 1984.

Tuncoku, Mete, "İsrail'in Kuruluşuna Varan Gelişmeler İçinde Çanakkale Savaşlarının Önemi", *Belleten,* c. 55, sy. 212, Nisan 1991, s. 100-108.

Tunç, Salih, "1912 Seçimlerinde Musevi Cemaatinden İttihatçı Mebus Adayı Salih b. Gürci ve Seçim beyannâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* c. XXVIII *12,* 2013, s. 554-555.

Turan, Şerafettin, "Mustafa Kemal Atatürk", *DİA,* c. 31, s. 310-331.

Tutsak, Sadiye, Türk İstiklal Harbinde Alman Silahları ve Askerî Mühimmatı", *OTAM,* 36 /Güz 2014, s. 229-260.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Türkiya Uyan,* Dersaadet 1329.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim,* Ankara 1949.

L , *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara 1948.

Türkmen, Zekeriya, "Çanakkale Kara Savaşlarında İlk Gün: 25 Nisan 1915", *Türk Dünyası Tarih* ve *Kültür Dergisi,* Sy: 388, İstanbul, Nisan 2019, s. 48-57.

, "Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve 101. Yılında Kutü'l-Amare Zaferi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c. 116, sy.* 228, İstanbul, Mayıs- Haziran 2017, s. 63-98.

, "Denizin Tutuştuğu Gün", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi,* Sy: 387,

İstanbul, Mart 2019, s. 4-11.

, "Mahmud Şevket Paşa", *DİA, c.* 27, s. 385-386.

Türközü, Halil Kemal, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleri, Ermeni Mezalimi,* Ankara 1982.

Uçar, Ahmet, "Sultan II. Abdülhamid I. Dünya Savaşının Çıkacağını Biliyor muydu?", *Derin Tarih,* sy. 87, Haziran 2019, s. 18-21.

Uçarol, Rıfat, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", *DİA,* c. 13, s. 445-448.

, *Siyasî Tarih (1789-1994),* İstanbul 1995.

Uşaklıgil; Halid Ziya; *Saray ye ötesi-,* İstanbul 1?65.

Uyanık, Ercan - Çam, İrfan Davut, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk?" *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) ihtilaflı Duruşlar,* c. 1, Ankara 2014, s. 593.

Ünalp, F. Rezzan, "Çanakkale'nin Kahramanı 57. Alay Komutanı Şehit Hüseyin Avni Bey", *Çanakkale Muharebelerinin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler,* ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale 2015.

Ünüvar, Safiye, *Bir Muallimenin Gözünden Sultan Reşad Sarayı,* haz. İbrahim Pazan, İstanbul 2017.

Üzen, İsmet, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle girişi (9-11 Aralık 1917), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* c. 19, sy. 2, Elazığ 2009, s. 329-344.

Von Sanders, Liman, *Türkiyede Beş Yıl,* çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2018.

Wallance, Gregory J., *The Woman Who Fought an Empire: Sarah Aaronsohn and Her Nili Spy Ring,* University of Nebreska Press, 2018.

Yalçın, E. Semih, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)", *A.Ü DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* c.17, sy. 28, s. 173-206.

Yalman, Ahmet Emin, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye,* çev. Birgen Keşoğlu, İstanbul 2013.

Yatak, Süleyman, "Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1990.

, "Fahrettin Paşa", *DİA,* c. 12, s. 87-89.

Yavuz, Nuri, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Akademik Bakış,* c. 1, Sy. 2, Yaz 2008, s. 139-154.

Yedikıta, sy. 114 Ek, Şubat 2018.

Yeni Gün, 12.11.1918, İstanbul.

Yıldıran, Orhan, *Çanakkale Muharebeleri,* Ankara 1966.

Yılmaz, Bora, Çanakkale Savaşları Etrafında Teşekkül Eden Halk Anlatıları, Ça nakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Çanakkale 2015.

Yılmaz, Celal, "Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 193-209.

Yurttakal, Ahmet, "Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa", *Çanakkale Muharebelerinin idaresi-Komutanlar ve Stratejiler,* Çanakkale 2015, s. 163-170.

Yüksel, Mehmet, "Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911)" Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2016.

Zeyrek, Suat, "Balkan Devletlerinin İttifak Arayışı Ve Osmanlı Devleti", *Tarih Dergisi,* Sayı: 57 (2013/1), İstanbul 2013, s. 69-103.

Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sy. 33,2012/2, s. 303-317.

Ziya Şakir, *Hürriyet ve itilaf: Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?,* haz. Serkan Erdal, Istanbuİ

2011.
Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede ittihatçılık,* Ankara 1987.

DİPNOTLAR

BİRİNCİ BÖLÜM: MEHMED REŞAD HAN

1 Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed ReşadHânın Sarayında Gördüklerim,* haz. Sevda Şakar, İstanbul 2007, s. 40.

2 Necmettin Alkan, *Ve Selanik Düştü,* İstanbul 2014, s. 125-126; Ziya Şakir, *Hürriyet ve hilaf: Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?,* haz. Serkan Erdal, İstanbul 2011, s. 107.

3 Girit'te çözümsüzlük dört yıldan fazla sürecek ve sonunda Mahmut Şevket Paşanın sadareti döneminde 30 Mayıs 1913'de imzalanan Londra Antlaşmasında bütün haklarımızdan vazgeçilerek Yunanistan'a verilecektir. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c.II/2, Ankara 1991, s. 313.

4 Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920),* haz. Abdülhamid Kırmızı, İstanbul 2009, s. 99,100.

5 *Haşan Basri, Arnavutluk* ve *Buhran-t Osmani,* 1329, s. 18.

6 *Arnavutluk ve Buhran ı Osmani,* s. 17-18.

7 İttihatçıların akıl almaz hataları ve Arnavut isyanı için bkz. Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu; Arnavut İsyanları ve Sonuçları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sy. 33, 2012/2, s. 303-317; Kemalettin Kuzucu, "Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'm 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER),* c. 02, Sy. 02, 2017, s. 4-6; Yılmaz Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız 93* ve Balkan Savaşları, İstanbul 1990, s. 76-77; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.* IV, İstanbul 1972, s. 383.

8 Zeyrek, "Arnavut İsyanları ve Sonuçları", s. 103.

9 Simavi, *Gördüklerim,* s. 184.

10 Simavi, Gördüklerim, s. 187.

11 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray* ve *Ötesi,* İstanbul 1965, s. 253.

12 Kuzucu, "Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı", s.23-24.

13 Kuzucu, "Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı", s. 22-23.

14 Kuzucu, "Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı", s. 29.

15 ldris Bostan, "Turgut Reis", *DİA,* c. 41, s. 417-418.

16 Ahmet Kavas, "Trablusgarb", *DİA,* c. 41, s. 288-291.

17 Ahmet Öğreten, "İtalya'nın Trablusgarb'a Saldırısı Karşısında Osmanlı Toplumunun Tavrı", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler Kitabı,* 5. Cilt, Ankara 2012, s. 2277-2300.

18 Bütün bu uygulamalar için bkz. Şaduman Halıcı, "Meclis i Mebusan'da Trablusgarp (1908-1912)", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan,* Ankara 2008, s. 1585-1613; Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım,* İstanbul 1990, s. 55-56; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı* ve *1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri -Trablusgarp Savaşında Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler,* Ankara 1989, s. 8-9; Ali Haydar Emir, *Türkiye-İtalya Harbi Tarihi Bahrisi 1327-1328,* İstanbul 1339, s. 154- 155; İsrafil Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916),* Ankara 1995, s. 24-25.

19 Bkz. *Tanin, 2* Eylül 1327/15 Eylül 1911, No: 1092, s. 2.

20 İtalyanların devlerarası münasebetleri için bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* İstanbul 2016, s. 617-622.

21 Kurtcephe, *Türk-İtalyan ilişkileri, s.* 69.

22 Hakkı Paşa'mn şahsiyeti ve faaliyetleri için bkz. Muharrem Dördüncü, "Sadrazam İbrahim Hakkı Paşanın Hayatı ve Avrupa Seyahati", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.* 17, Sy. 1,2015, s. 79-97; Zekeriya Kurşun, "tbrâhim Hakkı Paşa", *DİA,* c. 21, s. 311-314; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar, c.* 4, İstanbul 1953, s. 1786-1788.

23 Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922),* İstanbul 1945, s. 123; Dördüncü, "Hakkı Paşanın Hayatı ve Avrupa Seyahati", s. 79-97.

24 İnal, *Son Sadrazamlar,* s. 1773.

25 *Resimli-Haritah Mufassal Osmanlı Tarihi,* haz. Heyet, c. 6, İstanbul 1962, s. 3470; Kurşun, "tbrâhim Hakkı Paşa", s. 312.

26 Mahmud Muhtar Paşa, o günkü siyasî durumu şu şekilde aktarmaktadır: "Ne İtalya'nın pek aşikar tehditleri, ne taarruz öncesi gazetelerin neşriyatı, ne de sefaret raporları Babıali'yi ikâz etti ve bu tür meselelerin hail ü faslma şu veya bu sefarette bir briç masasının medar olabileceğini zannetmek gibi gafletlerden uyandıramadı." Bkz. *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri,* (Haz. Erol Kılınç), İstanbul, 1999. s. 141.

27 Ahmet Kavas, "Senûsiyye", *DİA,* c. 34, s. 536-538.

28 Nihat Azamat, "Senûsî, Ahmed Şerif", *DİA,* c. 34, s. 527-529.

29 Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: IV / Kasım 1987 / Sayı: 10, s. 188; İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri,* İstanbul 2015, s. 45-46; Mehmet Yüksel, "Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911)", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2016, s. 104-106; *Mufassal,* c. 6, s. 3472.

30 Kemal Beydilli, "Trablusgarp Savaşı", *DİA,* c. EK-2, s. 614.

31 İsrafil Kurtcephe, "Trablusgarb'ın Italyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", *Atatürk Yolu,* c. 2, sy. 6,1990, s. 374.

32 Beydilli, "Trablusgarp Savaşı", s. 614.

33 Trablusgarp savaşınm safahatı için bkz. Yüksel, *Trablusgarp Vilayeti,* s. 40-55; Kemal Beydilli, Trablusgarp Savaşı", *DİA, c. EK-2,* s. 613-616; Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı,* s. 60-96; Zafer Koylu, "Trablusgarp Savaşı Sırasında 12 Adanın İşgali", *Türkler Ansiklopedisi, c.* 13, s. 291-295.

34 Danişmend, *Kronoloji, c.* 4, s. 386.

35 Cevdet Küçük, "Mehmed V", *DİA,* c. 28, s. 419-420; Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri,* s. 70-71; a.mlf, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk İtalyan Savaşı (1911-1912)", *OTAM Dergisi,* Sayı: 4,1993, s. 258; Kurşun, "tbrâhim Hakla Paşa", s. 312.

36 Salih Tunç, "1912 Seçimlerinde Musevi Cemaatinden İttihatçı Mebus Adayı Salih b. Gürci ve Seçim Beyannâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* c. XXVIII/2, 2013, s. 554 555.

37 Sopalı seçimler diye anılan 1912 seçimleri için bkz. Hüseyin Cahit, "İntihabat ve İttihat ve Terakki", *Tanin,* 25 Mart 1328 (7 Nisan 1912); Muzaffer Tepekaya, "1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı, İttihat ve Terakki fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* c. XIII/27 (2013-Güz), s. 38-40; İhsan Güneş, "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de meydana gelen Olaylar", *Belleten,* c. CLVL sy. 216, Ankara 1992, s. 459-483; Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13, Ankara 2002, s. 184-185; Reşat Ekrem Koçu, "Türkiye'de Seçimin Tarihi 1877-1950", *Tarih Dünyası Dergisi, c.* I, sy. 5-6, İstanbul 1950, s. 183.

38 İttihatçıların politikasını beğenmeyen muhalif subayların kendilerine verdikleri isim.

39 Kurtcephe, *Türk- Italyan ilişkileri*, s. 215-221; Haşan Tevfik Güzel, "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı" *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* Mart 2017, Yıl 2, No. 1, s. 102-111; Yüksel, *Trablusgarp Vilayeti,* s. 55-62; Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri,* s. 44; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* s. 624-625.

40 İhsan Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa,* haz. Mehmet Hastaş, İstanbul 2016, s. 39.

41 Geniş bilgi için bkz. Hale Şıvgın, "Kiliseler ve Mektepler Kanunu", *Türk Dünyası Araştırmaları,* sayı: 148 (İstanbul 2004), s. 133-146; Alkan, *Ve Selanik Düştü,* s. 91-100.

42 Suat Zeyrek, "Balkan Devletlerinin İttifak Arayışı Ve Osmanlı Devleti", *Tarih Dergisi,* Sayı:57 (2013/1), İstanbul 2013, s. 77-89; Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", s. 311-312; Armaoğlu, *Siyasi Tarih,* s. 635-642; Danişmend, *Kronoloji,* c. 4, s. 383.

43 Âlkan, *Ve Selanik Düştü,* s. 162. Asım Bey'in bu nutku sırasında "Bu devletin geleceğinden imanım kadar eminim." ifadesi bazı tarihçilerce Balkanlardan imanım kadar eminim şeklinde kullanılmıştır. Bkz. Danişmend, c. 4, s. 389; İlhan Bardakçı, *İmparatorluğa Veda,* İstanbul 1985, s. 389; Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız,* s. 86-87.

44 Alkan, *Ve Selanik Düştü,* s. 165-167.

45 Zekeriya Kurşun, "Said Paşa, Küçük", *DİA,* c. 35, s. 578.

46 Ercan Uyanık-lrfan Davut Çam, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk?", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar, c.* 1, Ankara 2014, s. 593; Gizem Kaytan, "Balkan Savaşları'nda Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: Işkodra Müdafaası ve Haşan Rıza Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* c. 9 Sy. 17, Ocak 2019, s. 162-163.

47 M. Şükrü Hanioğlu, "Teşkilat-ı Mahsusa", *DİA,* c. 40, s. 568.

48 Ali Fuad TCrkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* Ankara 1949, s. 66.

49 Machiel Kiel, "İşkodra", *DİA,* c. 23, s. 433-434; Kaytan, "Işkodra Müdafaası ve Haşan Rıza Paşa", s. 159.

50 1871 yılında Kastamonu'nun Tosya ilçesinde dünyaya gelen Haşan Rıza Paşa, Bağdat ve Kastamonu valiliği görevlerinde bulunan Namık Paşanın oğludur. İşkodra müdafaasındaki efsanevi gayreti ile meşhur olan Haşan Rıza Paşanın hayatı için bkz. Kaytan, "İşkodra Müdafaası ve Haşan Rıza Paşa, s. 189-198.

51 Armaoğlu, *Siyasi Tarih,* s. 651-652; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, c.* I, İzmir 1984, s. 51; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. II/2, s. 328-341.

52 Kaytan, "İşkodra Müdafaası", s. 196.

53 Kaytan, "İşkodra Müdafaası", s. 192-196; Richard C. Hail, *Balkan Savaşları, 1912-19131. Dünya Savaşının Provası,* trc. M Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 121.

54 Kaytan, "işkodra Müdafaası", s. 181-184; Alkan, *Ve Selanik Düştü,* s. 184.

55 Geniş bilgi için bkz. Eminalp Malkoç, "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913", *Türkoloji Kültürü,* Cilt: 1, N: 1, Kış 2008, s. 65-80; ayrıca bkz. Armaoğlu, *Siyasi Tarih,* s. 649; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. 11/2, s. 336-338; Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13, s. 296-307.

56 Yakup Ahbab, "Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykırım", *Tarih Dergisi,* Sayı 62 (2015 / 2), İstanbul 2016, s. 98-101; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi,* c. VI, İstanbul 1994, s. 5-7.

57 Mehmet Inbaşı, "Üsküp", *DİA,* c. 42, s. 377-381; Alkan, *Ve Selanik Düştü, s.* 186-187.

58 Ahbab, "Savaş, Katliam ve Soykırım", s. 106-107; Alkan, *Ve Selanik Düştü,* s. 187.

59 Sırpların Kuzey Makedonya'da işgal sonrası yaptığı korkunç zulümler için bkz.

Ahbab, "Savaş, Katliam ve Soykırım", s. 108-116.

60 Mehmed Akif Ersoy, *Safahat,* haz. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1966, s. 203-206.

61 Sultan II. Abdülhamid Han'ın Bulgar Sandanski ile içki alemi düzenleyenlere verdiği mesaj için bkz. Ahmet Şimşirgil, *Kayı X- II. Abdülhamid Han,* İstanbul 2018, s. 241-242.

62 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994),* İstanbul 1995,436-438; Armaoğlu, s. 649-650.

63 Alkan, *Ve Selanik Düştü,* s. 211.

64 Hayatı hakkında bkz. Savaş Eğilmez, *Erzurum'un Yüzleri: Mehmet Şükrü Paşa,* Erzurum 2015, s. 7-9.

65 Sevgi Aşkın, "Balkan Savaşlarında Edirne", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2007, s. 106.

66 Danişmend, c. 4, s. 392; Eğilmez, Şükrü Paşa, s. 39.

67 Edirne müdafaası için bkz. Ali Fuat örenç, "Edirne Muhasarası ve Mehmet Şükrü Pâşâ", *100. Yıldönümünde Balkan Savaşları ve Edirne (Sempozyum 15 Şubat 2013)-,* İstanbul 2013, s. 117 vd.; Aşkın, *Balkan Savaşlarında Edirne,* s. 57 vd.; Eğilmez, Şükrü Paşa, s. 15-27.

68 İlker Alp, *Bulgar Mezalimi,* Ankara 1990, s. 30; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün,* çev. Bilge Umar, İstanbul 1998, s. 158; Aşkın, *Balkan Savaşlarında Edime,* s. 95-101; Eğilmez, *Şükrü Paşa,* s. 28-33.

69 Edirne müdafaasında sürdüğü bedenî sefalet hayatı neticesinde yakalandığı siyatik hastalığının tedavisi için gittiği Bursa kaplıcalarında zatürreye yakalanan Şükrü Paşa, İstanbul'a dönüşünde 5 Haziran 1916'da evinde vefat edecektir. Örenç, *Mehmet Şükrü Paşa,* s. 133; Eğilmez, *Şükrü Paşa,* s. 40.

70 Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 212; Hail, *Balkan Savaşları,* s. 108.

71 Machiel Kiel, "Yanya", *DİA,* c. 43, s. 320; Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 189; Onur Öner, "Balkanların Osmanlı Kalesi Yanya'nın Düşüşü", *Derin Tarih,* sy. 7, Ekim 2012, s. 82-85.

72 Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi-Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali,* İstanbul 2012, s. 135.

73 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid,* İstanbul 2016, s. 217-220; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam,* İstanbul 1980, s. 163-167; Aksun, *Osmanlı Tarihi, c.* 4, s. 8-9.

74 Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 199-207.

75 Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 191.

76 Selanik'in düşüşü ile ilgili olarak bkz. Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 190 vd.; Nuri Yavuz, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Akademik Bakış,* c.l, Sy. 2, Yaz 2008, s. 139-154.

77 Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 195.

78 Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 196-199; Bekir Tank, "Selanik'te Yunan Mezalimi", *Derin Tarih,* sy. 67, Ekim 2017, s. 24-27.

79 T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* I, İstanbul 1984, s. 333; Ahmed Muhtar Paşa sadaretten ayrıldıktan sonra İttihat ve Terakki hükümetince Balkan Savaşı yenilgisinden sorumlu tutularak 22 Temmuz 1914'te Dîvân-ı Âlî'ye verildi. Fakat Meclis-i Mebûsan 2 Ağustos 1914'te kapatıldığı için bundan bir sonuç alınamadı. Ayan olarak bir süre daha görev yaptı. 21 Ocak 1919 tarihinde Feneryolu'ndaki köşkünde vefat etti ve Fâtih Sultan Mehmed Türbesi civarında toprağa verildi. Bkz. Rıfat Uçarol, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", *DİA,* c. 13, s. 447.

80 Cevdet Küçük, "Babıali Baskını", *DİA,* c. 4, s. 390.

81 Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, c.* II/I1, s. 269-270.

82 Danişmend, *Kronoloji,* c. 4, s. 400; *Mufassal,* c. 6, s. 3502.

83 Türkgeldi, *Görüp işittiklerim,* s. 89.

84 Türkgeldi, *Görüp işittiklerim,* s. 89-90.
85 Yılmaz öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi, c.* 7, İstanbul 1983, s. 268-271; Danişmend, *Kronoloji, c.* 4, s. 400-401.
86 Bayur, *Türk inkılâbı Tarihi,* II/2, s. 270; *Mufassal, c.* 6, s. 3502.
87 Bâbıâli baskını ve hükümet değişikliği hakkında bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* II/2, s. 254-271; Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi, *Siyasî Hatıralarım,* s. 115-116; Türkgeldi, *Görüp tşittiklerim,* s. 79-80; Armaoğlu, *Siyasi Tarih,* s. 654-655
88 Bkz. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, c.* II/II, s. 309-315.
89 Türkgeldi, *Görüp işittiklerim,* s. 113.
90 *Mufassal,* c. 6, s. 3508.
91 Zekeriya Türkmen, "Mahmud Şevket Paşa", *DİA,* c. 27, s. 385-386; Armaoğlu, *Siyasi Tarih,* s. 659.
92 *Mufassal,* c. 6, s. 3509.
93 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim, s.* 105; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* s. 659-665; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c.II/2, s. 397-402; *Mufassal, c.* 6, s. 3511-3512.
94 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, c.* 2, Kısım 2, s. 426.
95 Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım-İstiklâl Harbinin Gerçekleri, c.* I, İstanbul 2017, s. 170-171; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemâl (1881-1919),* c. I, İstanbul 1985, s. 184.
96 Cevdet Küçük, "Balkan Savaşları", *DİA,* c. 5, s. 24.
97 Georges Remond, *Mağluplarla Beraber, Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri,* çev. Haşan Cevdet, İstanbul 2007, s. 54.
98 Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Türkiya Uyan,* Dersaadet 1329, s. 18- İ9.
99 McCarthy, *Ölüm ve Sürgün,* s. VIII.
100 Bulgar mezalimi için bkz. Sibel Orhan, "Balkan Savaşlarında Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2008; Alkan, Ve *Selanik Düştü,* s. 311 -342.
101 Dünya savaşı öncesinde ittifakların oluşumu için bkz. Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13, s. 339-360.
102 Ahmet Uçar, "Sultan II. Abdülhamid I. Dünya Savaşının Çıkacağını Biliyor muydu?", *Derin TariH* sy. 87, Haziran 2019, s. 18-21.
103 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşenin Anıları,* haz. İsmail Arar, İstanbul 1986, s. 182-183; Eraslan, "1. Dünya Savaşı ve Türkiye", s. 339-360; Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", s. 312.
104 Cemal Paşa, *Hatıralar,* haz. Behçet Cemal, İstanbul 1959, s. 67; Nermin Zahide Aydın, "Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, c.* 12, sy. 2, 2015, s. 3-4; Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye" s. 339-360.
105 Talat Beyin Rus heyeti ile görüşmeleri ve değerlendirilmesi hakkında bkz. Halil Ersin Avcı, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Hükümetinin Rus Baskısını Azaltma Girişimleri: Türk-Rus Komitesinin Kurulması ve Talat Bey'in Livadya Gezisi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* sy. 18, İstanbul 2014, s. 100-110; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* Ankara 1970, s. 217-218; Sebahattin Özel, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* sy. 12, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul 1998, s. 246-250.
106 Osmanlı Devletinin cihan harbi öncesinde ittifak arayışları konusunda geniş bilgi için ayrıca bkz. Mehmet Biçici, "Hatıratlarla Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşma Girişi", *Gaziantep University Journal ofSocial Sciences,* 2014,13(3), s. 701.

107 Cari Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914 Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?,* çev. Kadir Kon, İstanbul 2009, s. 77-84.
108 Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul 2010, s. 119- 120; Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye,* çev. Birgen Keşoğlu, İstanbul 2013, s. 80-81.
109 Biçici, s. 707.
110 Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, c. 11, İstanbul 1994, s. 154.
111 Karabekir, c. II, s. 164-173; Biçici, S. 707; Ali Satan, *100 Soruda I. Dünya Savaşı,* İstanbul 2017, s. 40.
112 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* İstanbul 2016, s. 95.
113 Yalman, s. 82-83.
114 Mithat Atabay, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Bahar 2015, sy. 18, s. 117-120.
115 Sevgi Çetinkaya, "Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girişi", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve inkılâp iârilîi Enstitüsü, DöktoFâ FeZİ, İütâütıUİ 1995, s. 77.
116 Amiral Souchon ve Enver Paşanın adım adım Osmanlı Devletini savaşa sürüklemesi için bkz. Atabay, "Breslau (Midilli) Kruvazörü", s. 119-121.
117 Biçici, 718.
118 Çetinkaya, s. 89; Karabekir, c. II, s. 372-373.
119 Ali Satan, "Hilafet ve Cihad Çağrısı", *Derin Tarih Özel,* sy. 1, İstanbul 2014, s. 32-34; Mustafa Çabuk, "Cihan Harbinde Sudandaki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu", *Türkiyat Mecmuası,* c. 27/1,2017, s. 104-105.
120 Bkz. Çabuk, "Cihan Harbinde Sudandaki Osmanlı Faaliyetleri", s. 103-104.
121 Bkz. Meltem Kol, Birinci Dünya Savaşında Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihadı Ekber İlam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 61-64; Feroz Ahmad, "1914-15 yıllarında İstanbulda Hint Milliyetçi Devrimcileri," *Yapıt,* Sayı 6, Ağustos - Eylül 1984, s. 6.
122 İngilizlerin bu konudaki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbinde Cihat Çağrısına Karşı Yürüttüğü Faaliyetler", *İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler,* Ankara 2018, s. 445-465.
123 Geniş bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti* ve *Jön Türklük,* c.l, İstanbul 1985, s. 604 vd; Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz* ve *Jön Türkler,* İstanbul 1945, s. 234 vd.
124 Gökhan Durak, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* s. 9, Mart 2015, s. 509- 510; Tuncay Öğün, "Kafkas Cephesinde Kader Ânı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçlan", *Türkler Ansiklopedisi, c.* 13, s. 398-408.
125 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* c. III, İstanbul 1972, s. 130; Murat Bardakçı, *Hafız Hakkı Paşanın Sarıkamış Günlüğü,* İstanbul 2018, s. 24; Hümmet Kanal, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar ve Anadolu'ya Etkileri", *Ankara Üniversitesi Dil* ve *Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 54, 2(2014), s. 91.
126 A. İhsan Sabis, c. 2, s. 263; Ramazan Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması,* İstanbul 2005, s. 145; Tuncay Öğün, "Kafkas Cephesinde Rus Ruleti: Sarıkamış Harekât ", *Yeni Türkiye,* yıl 21, sayı 73, Temmuz- Aralık 2015, s. 770.
127 Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması, s.* 142.
128 Tuncay Öğün, "Sarıkamış Harekâtı", *DİA,* c. EK-2, s. 476.
129 Kanal, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar", s. 90; Tuncay Öğün. "Sarıkamış'ın Buzdan Şehitleri", *Derin Tarih,* Özel Sayı 9, s. 120.
130 İsmail Çolak, *Tarihimizin En Beyaz Dramı,* İstanbul 2006, s. 55; Bingür Sönmez-

Reyhan Yıldız, *Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış,* İstanbul 2008, s. 157.

131 Kanal, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar", s. 100; Şerif Köprülü, *Sarıkamış ihata Manevrası ve Meydan Muharebesi,* İstanbul 1338, s. 141.

132 Kanal, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar", s. 103.

133 Öğün, "Kafkas Cephesinde Kader Ânı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", s. 403-404.

134 Bkz. Köprülü, *Sarıkamış İhata Manevrası,* s. 183 vd.; Satan, *I. Dünya* Savaşı, 102-104; Murat Bardakçı, Enver, İstanbul 2019, s. 150.

135 Aydemir, *Enver Paşa, c.* III, s. 152-153; Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması,* s. 253.

136 Sarıkamış harekâtındaki kayıplar konusunda çok farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu kaynakların çoğu kayıplarımızı 80 bin veya daha üzeri vermektedir. Bkz. Sanders, *Türkiye'de beş yıl,* s. 62; M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi,* çev. Nihat, c. I, İstanbul 1927, s. 110; Paul Muratof, VV.E.D. Ailen, *Kafkas Harekatı (1878-1921), Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* Ankara 1966, s. 264; Fahri Belen, *20. Yüzyılifa} Oşfliünh Devleti,* İstanbul 1973, s. 227; Buna karşılık tamamen arşiv verilerine dayanmak suretiyle bu sayıyı 40 bin ve daha aşağısına çekenler de mevcuttur. Geniş bilgi için bkz. Balcı, Sarıkamış, s. 289 vd.

137 Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Portreler,* İstanbul 2010, s. 295.

138 Sarıkamış'ın acı hatıraları için bkz. Kanal, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar", s. 87-114; Ahmet Şimşirgil, "Sarıkamış Felaketi ve Kardan Paşa", *Fitarih,* sy.l, Ocak 2017, s. 6-10.

139 Tuncay Öğün, "Sarıkamış'ta Soğuk Sansür", *Yedikıta,* Aralık 2017, sy. 112, s. 26.

140 Fahrettin Kırzıoğlu, *Edebiyatımızda Kars,* İstanbul 1958, s. 108; Gökay Durmuş, "Şiirde Şehadet ve Sarıkamış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* sy. 11, Bahar 2013, s. 19.

141 Benim de hocam olan ünlü tarihçi M. Fahreddin Kırzıoğlu bunları daha sonra derleyecektir. Bkz. Kırzıoğlu, *Edebiyatımızda Kars,* s. 92 vd.; ayrıca bkz. Durmuş, "Şiirde Şehadet ve Sarıkamış", s. 15-27.

142 Ermenilerin yaptığı katliamın boyutunu göstermesi bakımından bkz. McCharty, *ölüm ve Sürgün,* s. 138.

143 İlber Ortaylı, *Osmanlı imparatorluğunda Alman Nüfuzu,* İstanbul 2017, s. 177-178.

144 M. Nail Alkan, "1015 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi", Akademik Bakış, c.8, sy.15, Kış 2014, s. 97-98.

145 *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. III/III, s. 38-39.

146 Çeşitli kaynaklara göre tehcire tâbi tutulanların sayısı 438.000'den 1 milyona kadar çıkmakta, buna bağlı şekilde meydana gelen Ermeni kayıpları da 56.000'den 2 milyona kadar farklılık göstermektedir. Bu konuda tartışmalar için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri* ve *Gerçekler,* Ankara 2001, s. 40-81; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası,* Ankara 1985, s. 211-229; Selahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", *Belleten, c.* 36, sy. 141, Ocak 1972, s. 31-81; Musa Kasımov, "Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu Aleyhine Teröristliğe Tahrik Edilmesinde Rus Devletinin Rolü (Ocak 1914-Mart 1915)", 13. Türk Tarih Kongresi, c. 3, Kısım 1,04- 08 Ekim 1999, Ankara, s. 535-539; Kemal Beydilli, "Tehcir", *DİA,* c. 40, s. 319-323.

147 Alkân, "1915 Ermeni Tehcir Kanunu", s. 99-100.

148 Mehmet Talat Paşa, *Talat Paşanın Anıları,* haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2008, s. 144.

149 Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", *Çanakkale Savaşları* ve *Sonuçları Uluslararası Sempozyumu (Çanakkale 14-17 Mart 1990),* Ankara, 1993, XVI. Dizi-sayı: 64, s. 13; Satan, *I. Dünya Savaşı, s.* 115-117; Cemal Paşa, *Hatırat,* s. 130

/ 150 lan Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915,* çev. M. Ali Yalman, Nurer Uğurlu, İstanbul 2005, s. 65; Lokman Erdemir, *Çanakkale Savası, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri,* İstanbul 2009, s. 27.

151 Bora Yılmaz, "Çanakkale Savaşları Etrafında Teşekkül Eden Halk Anlatıları", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Çanakkale 2015, s. 34.

152 Bilal Gök, "Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", *Kİİ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 2, Kars 2014, s. 117-142; Zekeriya Kurşun -Ali Satan, *100 Soruda Çanakkale Muharebeleri,* İstanbul 2015, s. 21-23; Lokman Erdemir, *Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 44-57.

153 *Yedikıta Dergisi, sy.* 114 Ek, Şubat 2018, s. 52.

154 Ekrem Şama, *Şu Boğaz Harbi,* İstanbul 2004, s. 95-103; Mehmet Işık, *Kaderin Yeniden Yazıldığı Yer Çanakkale,* İstanbul 2008, 70-74; *Yedikıta Dergisi,* sy. 114 Ek, Şubat 2Öİ8, s. §2.

155 *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916),* ATAŞE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 21-22,35; Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar- Hatıralar,* İstanbul 2007, 33-34; Erol Mütercimler, *Korkak Abdul'den Coni Türk'e Gelibolu 1915,* İstanbul 2005, s. 104.

156 Satan, *100 Soruda I. Dünya Savaşı,* s. 121.

157 Cevat Çobanlı Paşa ile ilgili geniş bilgi için: Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Cevat Çobanlı Paşa,* Malatya 2015; Ahmet Yurttakal, "Çanakkale Müstahkem Mevldi Komutanı Cevat Paşa", *Çanakkale Muharebelerinin İdaresi-Komutanlar ve Stratejiler,* Çanakkale 2015, s. 163-170; Nusret Baycan, "Orgeneral Cevat Çobanlı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. 7, sy. 20,1991, s. 367-389.

158 Baycan, "Orgeneral Cevat Çobanlı", s. 368.

159 Lokman Erdemir, *Fotoğraflarla Çanakkale Savaşları,* İstanbul 2012, s. 107-108.

160 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 38-44; Mehmet Nihat, "Büyük Savaşta Çanakkale Seferi", *Yakın Tarih İncelemeleri I Çanakkale Savaşı* (Ed. Muzaffer Albayrak), İstanbul 2007, s. 21-22; Selahaddin Adil Paşa, s. 34-35.

161 Zekeriya Türkmen, "Denizin Tutuştuğu Gün", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi,* Sy: 387, İstanbul, Mart 2019, s. 7; Cemalettin Taşkıran, "18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı", *Atatürk Araştırma Dergisi,* c. 25, sy. 73, Mart 2009, s. 32.

162 Türkmen, "Denizin Tutuştuğu Gün", s. 9.

163 18 Mart Deniz Savaşları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Figen Atabey, Çanakkale Savaşlarında Deniz Cephesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010; Selahaddin Adil Paşa, s. 65-76; Nurdan Baş, "Çanakkale Cephesi Deniz Savaşlarında 18 Mart Kahramanı Cevat (Çobanlı) Paşa", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, s. 89-116; *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 52-59; Taşkıran, "18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı", s. 25-38; *100 Soruda Çanakkale Muharebeleri,* s. 17-46.

164 Çanakkale Cephesi Harekâtı, ATAŞE, s. 61-68.

165 Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı", *Belleten,* c. 80, sy. 289, Aralık 2016, s. 905-906; *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 61-62.

166 Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası,* İstanbul 1970, s. 84. Selahaddin Adil Paşa, s. 78-80.

167 Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Kara Savaşlarında İlk Gün: 25 Nisan 1915", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi,* Sy: 388, İstanbul, Nisan 2019, s. 48-57.

168 Erol Kılınç, *Çanakkale Savaşları Günlüğü,* İstanbul 2011, s. 81; Satan, *100 Soruda I. Dünya Savaşı,* s. 150-153.

169 Burhan Sayılır, "57. Alay'ın Üç Günlük Kıyameti", *Derin Tarih,* Özel Sayı 2, 2015, s. 26-31.

170 F. Rezzan Ünalp, "Çanakkale'nin Kahramanı 57. Alay Komutanı Şehit Hüseyin Avni Bey", *Çanakkale Muharebelerinin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler,* ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale 2015, s. 213-218.

171 İsmail Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* İstanbul 2009, s. 429.

172 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 152-162; Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 272,379,386.

173 Esin Eryılmaz, "Çanakkale Savaşları", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1997, s. 87-88.

174 Liman Von Sanders, *Türkiyede Beş Yıl,* çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2018, s. 107.

175 İlber Ortaylının Dolmabahçe Sarayında 2-4 Kasım 2017'de gerçekleşen "Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi" sempozyumunda yaptığı konuşmadan alınmıştır.

176 Ahmet Altıntaş, *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Sâvâşlâri Raporu,* Çanakkale İ999, s. 2İ; Eryılmaz, *Çanakkale Savaşları,* s. 89-92.

177 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 148-151; Orhan Yıldıran, *Çanakkale Muharebeleri,* Ankara 1966, s. 28; Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri,* Ankara 2004, s. 25.

178 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 162-165; Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 386; Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Cepheye Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbinde,* haz. Servet Avşar-Hasan Babacan, Ankara 2006, s. 18.

179 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 171-190.

180 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 187-188; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, c.* III/2, Ankara 1991, s. 351; Selahaddin Adil Paşa, s. 100.

181 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 196-217; Selahaddin Adil Paşa, s. 104-108.

182 Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 493.

183 İtilaf Devletlerinin Çanakkale'yi tahliyesi için bkz. *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* ATAŞE, s. 219-225; Yüksel Nizamoğlu, "Gürültülü Geldiler Sessizce Gittiler", *Derin Tarih,* Özel Sayı 2,2015, s. 41; *100 Soruda Çanakkale Muharebeleri,* s. 121-124; Celal Yılmaz, "Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 193-209; Ahmet Altıntaş, *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu,* Çanakkale 1999, s. 17-20.

184 Mim Kemal Öke, "Çanakkale Savaşlarında Siyonist Alayının Faaliyeti", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* c. 43 (Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan), İstanbul 1987, s. 409-414; Mete Tuncoku, "İsrail'in Kuruluşuna Varan Gelişmeler İçinde Çanakkale Savaşlarının Önemi", *Belleten,* c. 55, sy. 212, Nisan 1991, s. 100-108; Mütercimler, *Korkak Abdul'den Coni Türk'e,* s. 78.

185 *100 Soruda Çanakkale Muharebeleri,* s. 193-194; Mustafa Selçuk, "Çanakkale'de Yitirilen Bir Nesil", *Yedikıta,* sy. 91, Mart 2016, s. 24-37.

186 Haşan Mert, "Çanakkale Savaşlarının Askerî, Siyasî ve Sosyal Sonuçları", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13, s. 368-376.

187 Ali F. Bilkan-Ömer Çakır, *Harp Mecmuası,* İstanbul 2004, s. 214.

188 Ziya Burcuoğlu, *Bilinmeyen Yönleriyle Çanakkale Zaferi,* İstanbul 2016, s. 101-107.

189 Burcuoğlu, *Çanakkale Zaferi,* s. 107-108.

190 *Harp Mecmuası,* s. 228

191 Atıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri,* haz. M. Metin Hülagü, İstanbul 2013, s. 306.

192 Atıf Hüseyin, s. 339.

193 Gertrude Bell'in casusluk faaliyetleri için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell,* İstanbul 2018; Semavi Eyice, "Bell, Gertrude Lovvthian", *DİA,* c. 5, s. 422-423.

194 İngilizlerin Irak'a yönelik stratejisi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve 101. Yılında Kutü'TAmare Zaferi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c.* 116, sy. 228, İstanbul, Mayıs-Haziran 2017, s. 67-68.

195 Türkmen, "Kutü'l-Amare Zaferi", s. 69; Erhan Çifci, *Kut Almış Ordunun Zaferi KutüTAmare,* İstanbul 2017, s. 52.

196 *Feryadım,* c. I, s. 232; Türkmen, "Kutü'l-Amare Zaferi", s. 70; Çifci, *Kutü'l-Amare,* s. 59.

197 Bkz. Edvvard J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu,* İstanbul 2003, s. 150-151.

198 Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa,* Ankara, 2014, s. 1-241; Türkmen, "Kutü'l-Amare Zaferi", s. 73-75.

199 Genel bilgi için bkz. Charles V F. Tovvnshend, *Irak Seferi ve Esaret,* çev. Recep Ahıshalı, İstanbul 2007; Türkmen, "Kutü'l-Amare Zaferi", s. 71.

200 Selman-ı Pak muharebesi için bkz. Türkmen, "Kutu 1-Amare Zaferi", s. 73-75.

201 Erhan Çifci, *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşanın Hatıraları,* İstanbul 2015, s.62.

202 Türkmen, "Kutu 1-Amare Zaferi", s. 78-86; Townshend'ın esareti ile ilgili olarak bkz. Ü. Gülsüm Polat, "Esir Kut Komutanı Tovvnshend'm İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", *Akademik ORTA DOĞU,* c. 9, sy. 2,2015, s. 131-145.

203 Türkmen, "Kutu 1-Amare Zaferi", s. 87-88.

204 Türkmen, "Kutu 1-Amare Zaferi", s. 88

205 Anadolu ve Bağdat Demiryolları Genel Müdürü Devlet Gizli Komisyon Alman Üyesi Günther Dresden, Cemal Paşa'nm Gürcü asıllı olduğunu yazarken, Liman von Sanders ise dönme olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ramazan Çalık, "Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa", *Osmanlı Araştırmaları,* XIX, İstanbul 1999, s. 244.

206 M. Şükrü Hanioğlu, "Cemal Paşa", *DİA,* c. 4, s. 305.

207 Nevzat Artuç, "Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İsparta 2005, s. 194-195.

208 Aydemir, *Enver Paşa,* c. III, s. 169; Cemal Paşa, *Hatıralar,* s. 156.

209 Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşında Gazze'yi Nasıl Kaybettik"? *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* sy. 55, Güz 2014, s. 125-176.

210 Cemal Paşa, s. 176; Birinci kanal harekâtı hakkında geniş bilgi için bkz. Artuç, *Ahmed Cemal Paşa,* s. 205-213.

211 Cemal Paşa, s. 171.

212 Artuç, *Ahmed Cemal Paşa,* s. 206-207.

213 Hanioğlu, "Cemal Paşa", s. 306.

214 Çalık, "Cemal Paşa", s. 242-243

215 Necmettin Alkan, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili,* İstanbul 2017, s. 7-8,59; Gregory J. VVallance, *The Woman Who Fought an Empire: Sarah Aaronsohn and Her Nili Spy Ring* University of Nebreska Press, 2018, s. 95-96.

216 Çelil Bozkurt, "I. Dünya Savaşı'nda Filistin Suriye Cephesi'nde Nili Casusluk Örgütünün Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* sy. 30/88, Ankara 2014, s. 95-97.

217 Alkan, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili,* s. 33-34.

218 VVallance, *Sarah Aaronsohn and Her Nili Spy Ring,* s. 96-97

219 Örgüt üyelerinin faaliyetleri için bkz. Mehmet Mert Çam, "Birinci Dünya Savaşında Filistin'deki Nili Ajanlarının Faaliyetleri", *Yeni Türkiye,* sy. 22/86, Ankara 2016, s.290; VVallance, *Sarah Aaronsohn and Her Nili Spy Ring,* s. 52-55,70-72,76,96; Alkan, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili,* s. 69 vd.; Bozkurt, "Nili Casusluk Örgütünün Faaliyetleri", s. 4-9.

220 Alkan, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili,* s. 149.

221 Çam, "Nili Ajanlarının Faaliyetleri", s. 290.

222 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakkide On Sene, ittihat ve Terakki Neydi?,* Çev. Zeki Arıkan, İstanbul 2009, s. 262-264.

223 Çam, "Nili Ajanlarının Faaliyetleri", s. 291.

224 Alkan, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili,* s. 149-150.

225 Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", *DİA, c.* 38, s. 585.

226 İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı,* İstanbul 2018, s. 61-62.

227 Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür: Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı imparatorluğu Ambislanda Nasıl Yıkıldı?,* der. Âii Birinci, İstanbuİ 2001, s. XI.

228 Cemal Paşa, *Hatıralar,* s. 272-273.

229 Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", *Belleten,* Cilt; LIX, sayı 225, Ağustos 1995, s. 438-441.

230 *Mufassal,* c. 6, s. 3559.

231 Bkz. Süleyman Beyoğlu, *Türk-Arap ilişkilerinin Son Kırılma Noktası: Medine'nin Tahliyesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. XXVI, Kasım 2010, sy. 78, s. 428-429; Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918),* Ankara 1982, s. 116-120.

232 Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdâfaası Yahud Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?,* İstanbul 1976, s. 73-76; Kürkçüoğlu, *Arap Bağımsızlık Hareketi,* s. 125-126.

233 Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s. 120.

234 Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *DİA,* c. 38, s. 205.

235 İ. Şahin, C. Şahin, İ. Şükür, "The Secret Game of the Imperialist Powers in the Middle East: Sykes-Picot Agreement", *The Journal ofAcademic Social Science Studies,* nr. 38, Autumn 11/2015, s. 243-244.

236 Köse, *Arap İsyanı,* s. 142.

237 Antlaşmanı^ genel safahatı için bkz. *Sykes-Picot Agreement,* s. 241-262; Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", s. 204-206.

238 Kimliği hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır nitekim Refik Şakir, onun için, "Görünüşte Müslüman olmuş Çingene asıllı bir Bulgar'dı." demektedir. Bkz. Refik Şakir en Nedşe, (çev), Necmeddin Gevri, *Sultan II. Abdulhamid ve Filistin,* İstanbul 2007, s. 131.

239 M. Şükrü Hanioğlu, "Talat Paşa", *DİA,* c. 39, s. 502.

240 Tevfik Çavdar, *Talat Paşa: Bir örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü,* s. 10,16-19.

241 Hanioğlu, "Talat Paşa", s. 502.

242 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası,* haz. S. Nafiz Tansu, İstanbul 1996, s. 162.

243 Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul 1995, s. 251-259.

244 Babacan, *Talat Paşa,* s. 63-67.

245 Babacan, *Talat Paşa,* s. 69-71; Hanioğlu, "Talat Paşa", s. 502.

246 Bkz. Ahmet Asker, "I. Dünya Savaşında İttihat ve Terakkinin Siyonistler ile Uzlaşma Çabası: 105 Osmanlı-İsrail Birliği Projesi", *Akademik İncelemeler Dergisi,*

c. 11 sy. 2, 2016, s. 101-104.

247 Asker, *Siyonistler ile Uzlaşma Çabası,* s. 104-109.

248 Bkz. Çavdar, *Talat Paşa,* s. XI-XIII.
249 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, c.* III/III, s. 355-356; Kemal, "Gazze'yi Nasıl Kaybettik?", s. 131-137.
250 Kemal, "Gazze'yi Nasıl Kaybettik?", s. 137-140.
251 Sami Ağaoğlu, "Birinci Dünya Savaşında Gazze Muharebeleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* c. 6, No. 2, March 2017, s. 321.
252 Osmanlı ordusunda çekişmeler Gazze'nin kaybı için bkz. Kemal, "Gazze'yi Nasıl Kaybettik?", s. 141-167; Satan, *100 Soruda I. Dünya* Savaşı, s. 223-226.
253 Geniş bilgi için bkz. İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle girişi (9-11 Aralık 1917)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* c. 19, sy. 2, Elazığ 2009, s. 329-344.
254 Brest-Litovsk barışı hakkında geniş bilgi için bkz. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı* ve *Müzakereleri),* İstanbul 1998.
255 Bkz. Haluk Selvi, "Birinci Dünya Savaşı Sırasmda Doğu Anadolu'da Ermeni Politikaları" *2023 Dergisi,* Sayı 48, Ankara 2005; a. mİ!£,- *Birimi Dünya Savasından Lozan'a Ermeni Sorunu,* Sakarya 2004.
256 Kazım Karabekir, *Doğunun Kurtuluşu, Erzincan* ve *Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi,* haz. Enver Konukçu, Erzurum 1990, s. 156-165.
257 Geniş bilgi için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1 (1906-1918),* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd., Ankara 1995, s. 273-330; Azmi Süslü, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim,* Ankara, 1987; Halil Kemal Türközü, *Osmanlı* ve *Sovyet Belgeleri, Ermeni Mezalimi,* Ankara, 1982; Veysel Eroğlu, *Ermeni Mezalimi,* İstanbul 1978.
258 Kıcıman, s. 209-213.
259 Salahi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa", *Belleten,* Cilt: XXXVI - Sayı: 143 - Yıl: 1972 Temmuz, s. 336.
260 Süleyman Yatak(Beyoğlu), "Fahrettin Paşa", *DİA,* c. 12, s. 88; a.mlf., "Medine'nin Tahliyesi", s. 430-433.
261 Yatak(Beyoğlu), "Fahrettin Paşa", s. 88.
262 Süleyman Yatak(Beyoğlu), "Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 211-212; Kıcıcam, s. 454-455; Haşan Barlak, "Fahreddin Paşanın Hicaz Cephesinde Bayrak Mücadelesi (Haziran 1916 - Ocak 1919)", *Studies of The Ottoman Domain,* c. 6, sy. 11, Ağustos 2016, s. 35.
263 Kıcıman, s. 420-421.
264 Kıcıman, s. 452-453.
265 Kıcıman, s. 456.
266 Medine'nin teslim süreci için bkz. Süleyman Beyoğlu, "Türk Arap ilişkilerinin Son Kırılma Noktası: Medine'nin Tahliyesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. XXVI, Kasım 2010, sy. 78, s. 430-459; Haşan Barlak, "Fahreddin Paşanın Hicaz Cephesinde Bayrak Mücadelesi (Haziran 1916 - Ocak 1919)", *Studies Of The Ottoman Domain,* c. 6, sy. 11, Ağustos 2016, s. 20-47.
267 Kıcıman, s. 122-123.
268 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 148.
269 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 151.
270 Safiye Ünüvar, *Bir Muallimenin Gözünden Sultan Reşad Sarayı,* haz. İbrahim Pazan, İstanbul 2017, s. 140.
271 Lütfı Simavi, *Gördüklerim,* s. 264-267.
272 *Görüp İşittiklerim,* s. 291.
273 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 292.

274 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 295.
275 Bunun için Jön-Türk ve İttihat ve Terakki fırkasının dış güçlerle bağlantılarını bilmek yetişir. Bkz. Haşan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar,* İstanbul 2003, s. 44-57; Alkan, *Selanik'in Yükselişi,* s. 54 vd.; Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti,* s. 93 vd.
276 İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya,* İstanbul 1994, s. 332.
277 *Okday, Yanya'dan Ankara'ya,* s. 332; *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/ Kültür,* c. 7, Yayın yönetmeni: Bekir Şahin, İstanbul 1993, s. 91.
278 *Mahmud Şevket Paşanın Sadaret günlüğü,* haz. Murat Bardakçı, İstanbul 2014, s. 68.
279 Bkz: Halil Ataman, *Esaret Yılları,* haz. Ferhat Ecer, İstanbul 1990, s. 27-30.
280 Bkz. Enfel Doğan-Fatih Tığlı, "Sultan V Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler", *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* c. 33, İstanbul 2005, s. 41-96.
281 Bu gazelin padişah tarafından değil de, meşhur bir şair tarafından yazıldığı rivayetleri mevcut ise de, ortaya çıkması İttihad'ı düşeceği mahcubiyet düşünülünce, padişahın böyle utanılacak bir işe tevessül etmesi mümkün görünmemektedir. Bkz. Danişmend, *Kronoloji,* c. 4, s. 430.
282 "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli", s. 18-19.

İKİNCİ BÖLÜM: SULTAN VI. MEHMED VAHİDEDDİN

1 Murat Bardakçı, *Şahbaba,* İstanbul 1998, s. 78,421.
2 *Şahbaba,* s. 79,422.
3 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar, c.* 4, İstanbul 1982, s. 2095-2096; *Şahbaba,* s. 498.
4 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 178.
5 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s.152-153.
6 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 152; Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahdettin,* İstanbul 1993, s. 6; *Şahbaba,* s. 82.
7 *Şahbaba,* s. 79.
8 Şeyh Ahmed Senusi o sırada Trablusgarp'ta İtalyanlarla mücadele içerisinde iken Ittihatçılaf tarafından bu vesile ile İstanbul'a davet edilmiş böylece Kuzey Afrika savunması yara almıştır.
9 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında,* İstanbul 1994, s. 16-17; *Görüp İşittiklerim,* s. 161.
10 Simavi, *Gördüklerim,* s. 311-312.
11 F. Rıfkı Atay, *Çankaya,* İstanbul 1980, s. 108; Çetiner, *Vahdettin,* s. 149.
12 İlkin Başar Özal, *Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi,* İstanbul 2018, s. 297-298.
13 Nuri Karakaş, "Nablus Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa: İthamlar ve Gerçekler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* c. XXXIII, sy. 2, (Aralık 2018), s. 481-519.
14 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni,* c. I, İstanbul 1993, s. 71; Çankaya, s. 112.
15 *Şahbaba,* s. 90-92.
16 *Cehennem Değirmeni, c.* I, s. 71-72; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri* ve *Milli Mücadele-I Mutlakiyete Dönüş (1918-1919),* İstanbul 2010, s. 57; *Feryadım,* c. II, s. 20; EK-1 s. 279; *Çankaya,* s. 112; *Şahbaba,* s. 93.
17 *Feryadım,* c. II, s. 31 -32.
18 *Cehennem Değirmeni,* c. I, s. 72.
19[46] Gotthard Jaeschke, "Mondros'a giden yol", *Belleten,* c. XXVIII, sy. 109, Ocak 1964, s. 143.

20 *Talat Paşanın Anıları,* s. 145-146.
21 Jaeschke, s. 145-146.
22 Jaeschke, s. 145-146; Orbay, *Cehennem Değirmeni,* s. 61-62.
23 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 168.
24 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 170.
25 Mondros Mütarekesiyle alakalı geniş bilgi için bkz. *Cehennem Değirmeni, c.* I, s. 79-149; Ali Fuad Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara 1948, s. 1-73; Akşin, *Mutlakiyete Dönüş,* s. 37-47; Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi,* (çev. Şerif Erol), İstanbul 1996, s. 1-2,254-255; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* s. 133-134; Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", *DİA,* c. 30, s. 271-273; Tolga Başak, "Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtlan ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* XVIII/özel Sayı (2018), s. 5-71.
26 *Çankaya,* s. 123; Sadiye Tutsak, 'Türk İstiklal Harbinde Alman Silahları ve Askerî Mühimmatı', *ÖTÂM, 36* /Güz 2014, s. *233.*
27 Ortaylı, *Alman Nüfuzu,* s. 199.
28 Hanioğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", s. 476-784.
29 Erol Kaya, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışma Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi,* c. 10/1,2008, s. 182; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam,* (haz. C. Kutay), İstanbul 1980, s. 251.
30 Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları,* (haz. Y. Demirel), İstanbul 1992, s. 12; Kaya, "İttihat ve Terakki Liderleri", s. 183.
31 *Cehennem Değirmeni, c.* I, s. 167; Kaya, "İttihat ve Terakki Liderleri", s. 185-186.
32 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kaya, "İttihat ve Terakki Liderleri", s. 187-189; Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları,* s. 11.
33 Kaya, "İttihat ve Terakki Liderleri", s. 188.
34 "İttihat ve Terakki Servet i Umumiyesi Kaçırıldı", *Sabah,* 8 Teşrin-i sani 1918.
35 M. Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü,* İstanbul 1979, s. 123-126.
36 Kaya, "İttihat ve Terakki Liderleri", s. 190-191; Aydemir, Enver *Paşa,* c. III, s. 498.
37 *Üç Devirde Bir Adam,* s. 251.
38 "Kaçmışlar", *Minber,* 6 Teşrin-i sani 1918; Kaya, "İttihat ve Terakki Liderleri" s. 198- 199.
39 Refik Halid Karay, "Efendiler Nereye", *Zaman,* 6 Teşrin-i sani 1918; Göztepe, *Mütareke Gayyasında,* s. 40-41.
40 Kaya, "İttihat ve Terakki Liderleri" s. 181-201; Osman Demirbaş, "Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* c. 1, sy. 1, 2002, s. 131-144; Göztepe, *Mütareke Gayyasında,* s. 39-44.
41 *Yeni Gün* Gazetesi, 12.11.1918, İstanbul; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi(1918-1938),* Ankara 1988, s. 2.
42 Bkz. Akşin, *Mutlakıyete Dönüş, s.* 89-93.
43 Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmi Araştırmalar,* 5, İstanbul 1997, s. 82-83.
44 Tuncay Öğün, "Savaşın Osmanlı Mizah ve Karikatürüne Yansıyan Acı Yüzü; I. Dünya Savaşında İstanbul'da Kıtlık, Karaborsa ve Vurgunculuk, *History Studies,* volüme: 10, Issue: 1, (2018), s. 148.
45 Alev Gözcü, I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. XVI/32 (2016-Bahar), s. 138-139. Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye,* s. 279-286; Gözcü, "I. Dünya

Savaşı", S. 148-155.

47 Harry Stuermer, *Birinci Dünya Savaşında İstanbul- Ahlaki ve Siyasi Tetkikler- Almanlar ve Jön Türkler,* çev. Ömer Öztürk, İstanbul 2012, s. 75.

48 Ersin Kırca, "Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Savaşı ve Açlık", *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında I. Dünya Savaşı,* (2014), s. 6.

49 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c.IH/IV, s. 25.

50 Öğün, "I. Dünya Savaşında İstanbul'da Kıtlık, Karaborsa ve Vurgunculuk", s. 153.

51 Öğün, "I. Dünya Savaşında İstanbul'da Kıtlık, Karaborsa ve Vurgunculuk", s. 154-162.

52 Yalman, *Birinci Dünya SavaşTnda Türkiye,* s. 280-281.

53 Cevat Abbas Güler, *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 yıl,* derleyen: Turgut Güler, İstanbul 2018, s. 226.

54 Kocatürk, *Kronoloji,* s. 6-7.

55 A. Servet Öncü, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Meclis-i Mebusan'daki Müzakereleri", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisj, jŞ.* Erzurum 2013, 5. 278-279.

56 *Şahbaba,s.* 115-116; *Hâkimiyet i Milliye,* 12 Nisan 1926.

57 Kocatürk, *Kronoloji,* s. 10,14.

58 Kocatürk, *Kronoloji,* s. 8.

59 Charles King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı Modern İstanbul'un Doğuşu,* çev. Ayşen Anadol, İstanbul 2016, s. 61

60 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* (çev. Orhan Köprülü), Ankara 1986, s. 98; Cemal Güven, *Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri,* Konya 2012, s. 18

61 King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı,* s. 61-63.

62 İsimler hakkında farklılıklar bulunmaktadır. Bkz. Gotthard Jaschke, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesi", (çev. Hamiyet Sezer), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu,* c. 3/9, Ankara 1992, s. 61,73; Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* Ankara 1987, s. 203-204; E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'daki Faaliyetleri" (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919), A.Ü. *DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 17,* sy. 28, s. 188-189.

63 Jleschke, *Kurtuluş Savası İle İlgili İngiliz Belgeleri,* s. 98-100; Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Doğuşu,* çev. Necdet Sander, İstanbul 1994, s. 178-179.

64 Bkz. Murat Köylü, "Batı Anadolu'nun İşgalinin Türk, Yunan ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi", *T. Ü. İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi,* y. 3, sy. 6, Aralık 2016, s. 152-153.

65 Yunanlıların İzmir'e çıkarılma görüşmeleri için bkz. Helmreich, *Sevr Entrikaları,* s. 61-75.

66 Köylü, "Batı Anadolu'nun İşgali", s. 152-155; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1922),* İstanbul 2010, s. 91-92.

67 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, Ankara 1986, s. 237-238.

68 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, s. 238.

69 Bölgede Yunan faaliyetleri ve mezalimi için bkz. Salim Gökçen, "Milli Mücadelede Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", *CTAD,* y. 12, sy. 23, (Bahar 2016), s. 89-111; Köylü, "Batı Anadolu'nun İşgali...", s. 154.

70 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, s. 263.

71 Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* İstanbul 1990, s. 6.

72 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Oğuz Aytepe, "Milli Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*

Atatürk Yolu Dergisi, **sy. 24, Kasım 1999-2003, s. 475-486; Doğan Avcıoğlu,** *Milli*

Kurtuluş Tarihi, İstanbul 1974; Sevda Mutlu, "İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki Fırkası", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* c. 30, Aralık 2006, s. 125-147.

73 Şahbaba,s.l25-126,441-442.

74 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, s. 166; Akşin, Mutlakıyete *Dönüş,* s. 234.

75 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.* I, s. 193; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı* ve *Dış Politika, c.* I (1918-1920), Ankara 1973, s. 19,58.

76 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, s. 207.

77 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.* I, s. 210- 211; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı,* c. 1, s. 58.

78 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.* I, s. 210; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* c. I, (30 Ekim 1918 -11 Ekim 1922), Ankara 1970, s. 26.

79 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, s. 207.

80 *Şahbaba,* s. 441-442.

81 *Şahbaba, s.* 125-127.

82 Kocatürk, *Kronoloji,* s. 37.

83 *Çankaya,* s. 173-174; *Şahbaba,* s. 133-134.

84 *Şahbaba,* s. 131-132,529; Oysa kaynaklarda İsmet Paşanın Anadolu'daki hareketten ümitsiz olduğu bu sebeple soğuk durduğu açıkça yazılıdır.

85 Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* Ankara 1977, s. 25.

86 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (1919-1920), c. I, İstanbul 1970, s. 9.

87 *Feryadım,* c. II, s. 211.

88 Bkz. Kocatürk, *Kronoloji,* s. 34-36; *Şahbaba,* s. 138-139; Sadrazam Ahmed İzzet Paşa hatıralarında Mustafa Kemal Paşa için, fermanını ve yetki mektubunu taşıyarak Samsuna hareket etmiş bulunuyordu." demektedir. *Feryadım, c.* II, s. 211-212.

89 *Şahbaba,* s. 440.

90 *Şahbaba,* s.140.

91 Bilal N. Şimşir, *Ingiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),* c. 2, Ankara 1992, s. 97; Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin,* İstanbul 2016, s. 28-30; *Şahbaba,* s. 139-140; Kocatürk ise karargâh mensuplarının üç aylık ödenekleri ile fevkalade masraflar için ayrıca bir miktar para verildiğini belirtmektedir. Bkz. Kocatürk, *Kronoloji,* s. 36.

92 *Çetiner, Vahdettin,* s. 152.

93 Ekrem Buğra Ekinci, *Sürgündeki Flanedan,* İstanbul 2017, s. 400.

94 *Şahbaba,* s. 128.

95 *Feryadım,* c. II, s. 212.

96 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. I, s. 250-251.

97 İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* s. 28-29; Kocatürk, *Kronoloji,* s. 59-60.

98 *Nutuk, c.* I, s. 47-48.

99 Salahi R. Sonyeli, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahidettin ve Kurtuluş Savaşı,* Ankara 2010, s. 52.

100 Kongreler ile alakalı geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *DİA,* c. 11, s. 335-337; Haluk Selvi, "Sivas Kongresi", *DİA, c.* 37, s. 284-285.

101 Maraş'a, bu haklı mücadelesinden dolayı, TBMM'de 1973'te "Kahraman" unvanı verildi.

102 Urfalıların bu şanlı mücadelesini ebedileştirmek üzere şehre; 1984 yılında TBMM'de "Şanlı" unvanı verildi.

103 Anteb'e bu mücadelesinden dolayı, TBMM tarafından 1921'de doksan üç numaralı kanunla "Gâzi" unvanı verildi.

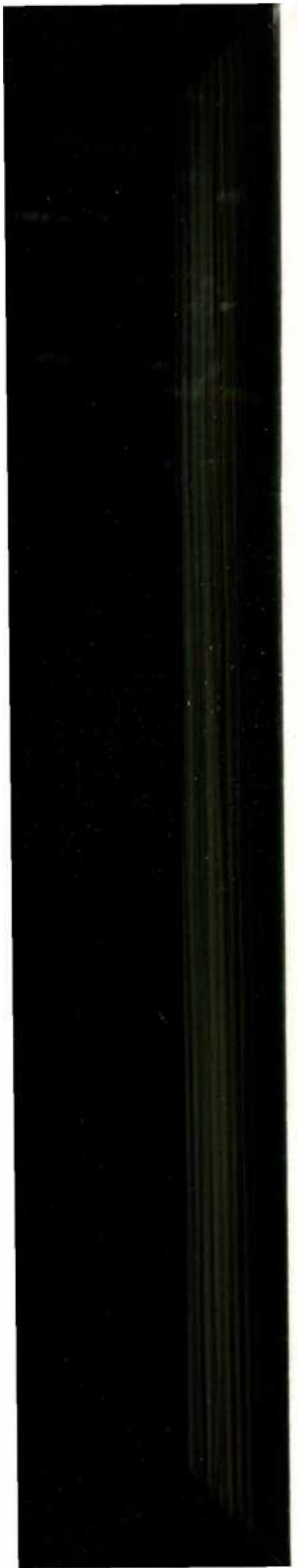
104 Cevdet Küçük, "Damad Ferid Paşa", DİA, c.8, s. 437-439.

105 Cevdet Küçük, "Ali Rıza Paşa", *DİA,* c. 2, s. 440.

106 Erol Kaya, "İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentiler", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt-Sayı: 4-1, Yıl: 2002, s. 31.
107 *Cehennem Değirmeni,* c. I, s. 294-297.
108 Sina Akşin, *tstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele- II Son Meşrutiyet (1919-1920),* İstanbul 2010, s. 277; Cevdet Küçük, "Misak-ı Milli", *DİA,* c. 30, s. 174-175.
109 Akşin, *Son Meşrutiyet,* s. 277.
110 *Feryadım,* c. II, s. 78-79.
111 Tevfik Paşa, sonradan Ali Fuat Türkgeldi Bey'e bu teklifi reddettiği için pişman olduğunu söylemiştir. Görüp İşittiklerim, s. 282.
112 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.* III, İstanbul 1991, s. 93-99.
113 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri* ve *Milli Mücadele-Ill İç* Savaş ve *Sevr'de Ölüm,* İstanbul 2010, s. 62.
114 Devletlerin çıkar çatışmaları için bkz. Helmreich, *Sevr Entrikaları,* s. 6-16.
115 Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *DİA,* c. 37, s. 1-2.
116 Helmreich, *Sevr Entrikaları,* s. 81.
117 Büyük güçlerin manda tartışmaları için bkz. Helmreich, *Sevr Entrikaları,* s. 79-94.
118 Küçük, "Sevr Antlaşması", s. 2.
119 Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", Akademik Bakış, c. 3, sy. 5, Kış 2009, s. 147.
120 Kara, *Londra Konferansı,* s. 147-148.
121 Helmreich, Sevr Entrikaları, s. 237-238; Küçük, "Sevr Antlaşması", s. 4.
122 Helmreich, *Sevr Entrikaları, s.* 241.
123 Sevr antlaşması için bkz. Helmreich, *Sevr Entrikaları,* s. 236-250; Küçük, "Sevr Antlaşması", s. 1-5; Tansel, c. III, s. 173-175.
124 Küçük, "Sevr Antlaşması", s. 4; Helmreich, *Sevr Entrikaları,* s. 241.
125 Damat Ferid Paşa, artık Millî Mücadele boyunca yurtdışında kaldı. Büyük zaferin kazanılmasından sonra İstanbul'a döndüyse de İstanbul'da kalmayı tehlikeli görerek 21 Eylül 1922'de ailesiyle birlikte Fransa'ya gitti ve Nice'e yerleşti. 6 Ekim 1923 günü Nice'te öldü. Bkz. Tansel, c. III, s. 184-185.
126 Geniş bilgi için bkz. Tansel, c. III, s. 231-240.
127 Karabekir, *Nasıl İdare Ettik,* s. 287 vd.; Tansel, c. III, s. 240-249.
128 Arzu Ljoy, "Gümrü - Moskova - Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* c. 7, sy. 4,2018, s. 553-568.
129 Süleyman Beyoğlu, "Bağımsızlığa Giden Yol: Türk İstiklal Savaşı", *Modern Türkiye Tarihi,* İstanbul 2014, s. 121-122.
130 Beyoğlu, *Türk İstiklal Savaşı,* s. 124-125.
131 C. Rıfat Atilhan, *Bütün Açıklığıyla İnönü Savaşları,* İstanbul 1968, s. 15 vd.
132 Cevdet Küçük, "Milli Mücadele", *DİA,* c. 30, s. 80.
133 Şerafettin Turan, "Mustafa Kemal Atatürk", *DİA,* c. 31, s. 319.
134 Çetiner, *Vahdettin,* s. 255; Turan, "Mustafa Kemal Atatürk", s. 320.1. Büyük Millet Meclisinde sert eleştirileriyle tanınan Ziya Hurşit, daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'e yapılması planlanan İzmir Suikastında bulunduğu sebebiyle idam edilecektir (13 Temmuz 1926).
135 Cevdet Küçük, "Milli Mücadele", *DİA, c.* 30, s. 82.
136 FO: 371/10217. 162630; *Yurtsuz İmparator Vahdeddin,* s. 239-243.
137 Cevdet Küçük, "Mehmed VI", *DİA, c.* 28, s. 426-427; *Şahbaba,* s. 237.
138 *Nutuk,* c. I, s. 12-13.
139 *Nutuk, c.* I, s. 16.
140 *Nutuk,* c. I, s. 14.

141 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* Ankara 1997, s. 130-132.
142 Akşın, *Mutlakiyete Dönüş, c.* I, s. 262-264.
143 Arif Necip Kaskatı (Manolof'tan nakleden), *Cumhuriyet,* 19 Ağustos 1948.
144 *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karbbad Hatıraları,* Ayşe Afet İnan, Nisan 1999, s. 57.
145 *Şahbaba,* s. 224.
146 *Şahbaba,* s. 231; *Son Sadrazamlar,* c. 4, s. 2097; Ali Kemal'in öldürülmesinin sarayda yaptığı etki için bkz. Afife Rezzemaza, *Saraydan Sürgüne,* İstanbul 2015, s. 96-99.
147 Yahya Kemal Beyatlı, *Siyâsi ve Edebi Portreler,* İstanbul 2010, s. 98.
148 *Şahbaba,* s. 232-233.
149 Kinross, *Atatürk,* s. 529-532; Çetiner, *Vahdeddin,* s. 254-260; *Şahbaba,* s. 235.
150 Bu konuda Bkz. Çetiner, *Vahdettin,* s. 240, 252-253; M. İsmail Çolak, "Tahttan Hacizli Tabuta: İnce Kader Çizgisinde Vahdeddin", *Tarih ve Medeniyet Dergisi,* Sayı: 43, İstanbul 1997, s. 16; Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu,* çev. F. Ülkü, Âhkâîâ 1983, s. 33.
151 *Saraydan Sürgüne, s.* 100-101.
152 Mustafa Müftüoğlu, *Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar,* Ankara 1988, s. 160; İsmail Çolak, s. 24; *Şahbaba,* s. 256.
153 Kinross, s. 535; Ingilizlerin İstanbul'daki görevlilerinden Ryan'm da kanaati bu yöndedir. O: "Bu, Kemalistler için meselenin en iyi sonucu olmuştur." demiştir. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* c. 2, Ankara 1989, s. 11.
154 *Şahbaba,* s. 244.
155 *Yurtsuz İmparator Vahdeddin,* s. 105-106; *Şahbaba,* s. 244.
156 *Şahbaba,* s. 246; 419.
157 *Görüp İşittiklerim,* s. 178.
158 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. IV, s. 836.
159 Danişmend, c. 4, s. 443.
160 Küçük, "Mehmed VI", s. 428.
161 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde,* İstanbul 1991, s. 38.
162 *Gurbet Cehenneminde,* s. 66.
163 *Gurbet Cehenneminde,* s. 87.
164 *Şahbaba,* s. 307-312,447-452.
165 Padişahın Villa Nobel ve Manolyada yaşadıkları için bkz. *Şahbaba,* s.312 vd.; *Sürgündeki Hanedan,* s. 412-418.
166 *Gurbet Cehenneminde, s.* 109-112.
167 Geniş bilgi için bkz. *Gurbet Cehenneminde,* s. 169 vd., *Sürgündeki Hanedan,* s. 410-411.
168 *Gurbet Cehenneminde,* s. 114-115.
169 *Gurbet Cehenneminde,* s. 204.
170 Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları, c.I, Ankara 1990, s. 30,230,270; c.Il, s.49,60,64,316.
171 *Cehennem Değirmeni,* s. 117.
172 Vahideddin Han para bulmak için çırpınışları hususunda bkz. *Sürgündeki Hanedan,* s. 100-101.
173 *Sürgündeki Hanedan,* s. 417.
174 *Şahbaba,* s. 388-389.
175 *Gurbet Cehenneminde,* s. 196.
176 *Gurbet Cehenneminde,* s. 197.
177 Padişahın vefatı ile ilgili olarak bkz. *Şahbaba,* s. 388-390; *Gurbet Cehenneminde,* s. 195-201.
178 *Şahbaba,* s. 413.

179 *Gurbet Cehenneminde,* s. 201; *Şahbaba,* s. 392.
180 *Gurbet Cehenneminde,* s. 201-202; *Sürgündeki Hanedan,* s. 418.
181 *Gurbet Cehenneminde,* s. 201; *Sürgündeki Hanedan,* s. 418.
182 *Şahbaba,* s. 392
183 Vahideddin Han'ın cenazesi ile ilgili olarak hayali senaryolar da yazılmıştır. Refi Cevad Ulunay, hükümdarın nâaşınm alacaklılardan kaçırılması için halıya sarılıp bahçenin arka kapısından gizlice çıkartılıp taşındığını bir ay süren muamelelerin boş bir tabut için yapıldığını belirtir ise de bunun böyle olmadığı kesinleşmiştir. Bkz. "Bu gözler neler gördü", *Tercüman,* 22 Kasım 1969.
184 Vahideddin Hanın naaşının San Remo'dan Şam'daki ebedi istirahatgahına konulmasına kadar geçen serüveni için bkz. *Şahbaba,* s. 396-412; *Gurbet Cehenneminde,* s. 201-202; *Sürgündeki Hanedan,* s. 404-425.
185 Vahideddin Han'ın Hanım ve çocuklarının hayatı ve gurbetteki acı serüvenleri için bkz. *Sürgündeki Hamdan,* s. 425-445.
186 H. Nihal Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* İstanbul 2010, s. 130.
187 Daha geniş bilgi için bkz. *Şahbaba,* s. 491-496.
188 *Saraydan Sürgüne,* s. 41-43.
189 *Sürgündeki Hanedan,* s.422.
190 Rey, s. 356; *Sürgündeki Hanedan,* s. 422.
191 Diğer şiirleri için de bkz. *Şahbaba,* s. 295-297.
192 *Şahbaba,* s. 498.
193 Rey, s. 354-355; *Sürgündeki Hanedan,* s. 422-423.
194 *Gurbet Cehenneminde,* s. 113.
195 *Şahbaba,* s. 13.
196 Refik Halid'in, Halep'te Çıkan *Doğru Yol* Gazetesinde Sultan Vahideddin'in Ölümünden Sonra Yayınlanan Makalesi (1926). *Şahbaba,* s. 555-558.

II. Abdülhamid 4,9-10,15-17,20,22,24-29, 31,35,38-39,41 -42,44,46,48,54-55,59, 62,64,69,77,79,92,99-101,125,137,139, 148,149,169-170,181,186,190,192-193, 228,239,289,295,311,314,316,323-324, 330-331, 335
31 Mart hadisesi
93 Harbi 37,40,85, 141 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı 24

A
ABD 69,212
Abdülhamid Han (Sultan) 15,125,190
Abdülkerim Paşa 83
Abdullah Paşa (Birinci Ferik) 42
Abdullah Paşa (Şark Ordusu Komutanı) 48
Abdülmecid (Sultan) 272,283,297
Adliye Nazırı İbrahim Bey 76
Ahmed İzzet Paşa 61,185,219,221,339,342
Ahmed Muhtar Paşa 37,40,56-57,324,330
Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti 40, 56-57
Ahmed Tevfik Paşa 184, 243
Alatini Köşkü 17
Aleksandei^Sırp veliahdı) 44
Ali Fethi Bey 32, 53, 55
Ali Fethi Bey (Okyar) 32, 53, 55
Ali Fuad Bey 167
Ali Fuat Paşa (Cebesoy) 222,249,322, 330, 343
Ali Haydar Efendi (Fetva Emini)77 Ali İhsan Bey (Sabis) 75 Ali Rıza Paşa 42,232-235,237, 320, 342 Ali Sâib Bey (Jandarma Yüzbaşı) 225 Almanya 27, 63, 69, 72-75, 78-79, 96-97, 99,117,148,151-152,158,160,182,184, 186-187,189,197,212-213,232,298,309, 320, 328
Amerika 68-69, 182, 205, 211,213,231
Anadolu Hareketi 237 Antoine Brimo 35
Arap 23,32,125-128,136-138,140,144-147, 154.186.230.240.276.295.315.319- 32 0, 337-338
Ârif Hikmet Paşa 55
Arnavutluk 16-19,22-23,29,39,40,43,46, 60,62,64, 78-79,150,191,314, 318, 327
Asım Bey (Hariciye Nâzın) 39

Aylmer (General) 131 B
Balkan Harbi 39,49, 59,128-129,150,232, 322, 324,330-331
Balkan Savaşları 56, 64-67, 70-71, 81-82, 317.319- 322, 324, 329, 330-331 Balkanlar 39, 62, 64, 67, 72, 78, 146, 191, 320,327
Barret (General) 129 Başkomutanlık Meydan Savaşı 254 Bekir Sami Bey 26, 233, 248 Bergman (General) 79, 81 Beylikköprü Muharebesi 253 Beyrut 33,145,296 Bingazi 27, 30, 32-33, 37-38, 189 Birdwood 114, 204
Birinci Cihan Harbi 16, 181,191,197-199, 228, 244, 290, 322 Bolayır 20, 52-53, 108 Bosna-Hersek 17 Broderick John Fitzgerald 276 Bronsart (General) 83 Burney (Amiral) 44 Bükreş Antlaşması 63 Büyük Sahra 31

C
Cafer Tayyar Bey 21, 227 Calthorpe (İngiliz Yüksek Komiseri) 214, 223 Calthorpe (Amiral) 188-189, 197 Carden (İngiliz Amiral) 102 Celaleddin Ârif Bey 235,239 Celaleddin Ârif Bey (Erzurum Mebusu) 235

Cemal Paşa 62, 71, 133-141, 144-145, 156, 158-159,169,184,194,222,233,315,318, 331, 336-337 Cevad Paşa 184 Cevat Abbas Güler 202, 341 Cevat Çobanlı Paşa 215,316,334 Cevat Paşa 102, 107,120, 233, 325, 334 Cezayir 24, 33 Cezayir-i Bahr-i Sefid 33 Charles Townshend (General) 129 Clark (İngiliz Generali) 202 Clemenceau (Fransız Başbakanı) 208

Ç

Çanakkale 20,33,36,96-102,105, İÖ7, İİÖ-111,113,116-125,145,160,171-172,187, 197,201,204,236,313-325,334- 335,339 Çanakkale Boğazı 33,97, 99, 102,107, 187, 197 Çanakkale Cephesi 96, 110, 315, 334-335 Çatalca 49, 50, 65, 141, 170,213, 243, 245 Çerkez.Edhem 249

D

Damat Ferid Paşa (Sadrazam) 215,241,244 Damat Ferit Paşa 188, 215, 221, 227-231, 233, 237-239, 241,244-247,258, 285, Deli Halit Paşa 250 Demirci Efe 249 Deme 32 Dobruca 62 Dr, Bahattin Şakir Bey 51,192 Duatepe Muharebesi 253 Duyûn-ı Umumiye 37 Dürrîzâde Abdullah (Şeyhülislâm) 238

E

Edirne 48-53,55,58-59,60,63-64,141,148-150,162,169,227,314,317,322,330,335 Edmund Allenby 157, 183 Edwin Montagu 242 Ekrem Bey 32 Ekrem Bey (Recep Paşanın oğlu) 32 Emanuel Karasu 68, 148, 151-152, 190, 192-193 Enver Paşa 32, 38, 57, 59,63, 72-73, 75-76, 80-89,91,93,107,110-111,128,130-131, 156-157,159,177,180,184,192,194,201, 314,332-333, 336, 340 Ermeni 40, 89, 92-96, 160-161, 190, 195, 205,207,224-225,247,314,317,322,324, 333, 338 Erzurum Kongresi 223, 259, 320, 342 Esad Paşa (Bülkat) 43,44, 53 Esad Toptani 44

F

Fahreddin Paşa 81, 140-141, 161-163, 315, 324, 338 Fahrettin Altay 108,334 Fahri Paşa 53 Falkenhayn (General) 156 Felâh-ı Vatan 235 Ferdinand (Bulgar Çarı) 17, *47* Ferit Paşa (Avlonyalı) 37 Fevzi Paşa 83,157-158,252-255 François Georges Picot 145 Fransa 24, 27, 31, 39, 63, 68-69, 71, 73-74, 76,102,116,145-147,182,212-213,225- 226,229,240-241,243-244,246,270,284, 288-289, 308, 343 Fransız 32, 65, 97, 102-103, 105, 108, 112, 114,134,142,146-147,184-185,197,202, 208-209,211,213,217,225-226,229,234, 243-244, 246,270, 291, 322, 331 Fuad (Kral) 284 Fuat Bey (Bulca) 32

G

Gabriel Noradunkyan Efendi (Hariciye Nazırı) 40 Galip Paşa (Emniyet Müdürü) 22 Galip Paşa 22, 83 Gazi Ahmed Muhtar Paşa 37, 56, 57, 324, 330 George Kidston 197 Georgiy Çiçerin 248 Gertrude Bell 126,318,336 Girit 17,60,64,79,327 Goeben ve Breslau 74 Goltz Paşa 18,84,93,130,131 Gümülcineli İsmail Bey 286 Gürcü 133, 160,161, 247, 336

H

Hacı Şükrü 264 Hadi Paşa 233 Hadi Paşa (Ayan Meclisi üyesi) 245 Hafız Hakkı Bey 75, 81, 83, 85 Hahambaşı Naum Efendi 187 Halaskar Zabitan 36 Halid Ziya (Uşaklıgil) Bey (Başkâtip) 19 Halid Ziya Bey 20 Halil (Menteşe) Bey 72 Halil Bey (Dâhiliye Nazırı) 19 Halil Bey (Kut), 32 Hamilton (General) 106 Haşan Basri Bey 18 Haşan İzzet Paşa 80, 82-83 Haşan Rıza Paşa 43-44, 329 Haşan Tahsin Paşa 55-56 Hayreddin Paşa (Tunuslu) 61 Hayreddin Paşazade Salih Paşa 169 Hayri (Ürgüplü) Efendi (Şeyhülislam) 185 Hayri Bey (Şeyhülislâm) 76, 77, 185 Hicaz 126, 133,

136, 138-142, 159, 161, 189, 199, 274, 276-277, 283, 315, 318- 319,337-338 Hınçak 93 Hind Delegasyonu 241 Hindistan 69,77,79,129-131,146,197,242, 268, 276 Hristiyan Malisörler 19 Hurşit Paşa (Bahriye Nazırı) 37 Hürriyet ve İtilaf Fırkası 16,34,35,228,246 Hüseyin Avni 109, 257, 324, 335 Hüseyin Avni Bey 109,324,335 Hüseyin Hüsnü Erkilet (General) 89 Hüseyin Kâzım Kadri Bey (Meclis İkinci Başkanı) 235

Hüseyin Rau|Bey (Bahriye Nazırı) 186

I

Irresistible 97

İ

İbrahim Paşa 26, 30,128 İdris Sabih Bey 163 İkinci İnönü Muharebesi 250-251 İngiliz 11,26,32,57,69,71,74,96-97,102-103,108-109,112-113,126-129,131-132, 134-135,137-138,142,146,153-158,183-187,197,202,204,206,209,211,213-214, 218,223,229,231,233,238,240,242-247, 255,266-270,272-274-277,289,290,313, 315,318-320,322-323,335-338,340-342 İngiliz Savaş Bakanlığı 242 İngiltere 10, 27, 29, 63, 68, 69, 71, 74, 76- 77, 96-97, 106, 112, 114, 116, 125-127, 145-147,150,157,182,186-187,212-213, 218,229,236,241-244,246,251,268,272, 276,283,288-289,290,304,309,315,332

İsmail Hakkı Bey (Binbaşı) 183 İsmail Hami Danişmend 50, 272 İsmail Kemal Vlora 43 İsmet (İnönü) Bey 211,217 İspanyollar 23 İstanbul 2,4,10,19,21,23-24,26,31,33-34, 36-39,42,49,50-52,54-57,59,64,66,71, 74,83,88-90,93-95,97-103,116,125-126, 131,133,136,139,141-143,148-150,159, 161-162,166,170,172,185,187,190-194, 196-197,199-205,210-211,214-215,217, 221-224,227-228,230-247,255-259,263, 265,267,268-274,278,281,283-285,287, 292-293, 305, 313-325, 327, 328-345 İstanbul Antlaşması 64 İstanbul Hükümeti 162,222-223, 234, 240, 243-244, 256, 258 İstiklâl Mahkemeleri 252 İtalya 19, 25-31, 33, 37-38, 69, 72, 74, 78, 116-117,145,209,212-213,240,245-246, 251, 284, 288, 293, 303, 316,321, 327 İtalyan 24-28, 30, 32-33, 37, 128, 149, 197, 213,243,246,270,284-287,291,294,320, 323,327,328-329 İtalyaniar 23,26-28,30-33,36-37,146,208, 224, 240,290, 293 İttihat ve Terakki 15-16,18,23,25-26,31,34- 35,39-40,43,50,52,55,57-58,61-62,70, 74, 99, 129, 131, 133, 138, 140-142, 144, 148-149,151-152,179,191,193,195,200, 202,207,228,233,278,313-316,318-319, 321,323,328, 339, 340, 342 İttihatçılar 9-10, 16-17, 19, 22, 25, 27-28, 33-34,36,38-39,40-41,48,57,60-62,64, 70-72,78,99,126,140-141,165,168-170, 179-180, 190-191, 228, 232, 339 İzmir 145,185,188,208,209,210,214,218-219,222,224,226,229,245,249,253,255, 278-280, 305, 314, 329, 341, 343 İzzet Paşa 61,80,82,83,185-188, 194-196, 202, 219, 221, 228, 231, 313, 331, 336, 339,342

J

J. M. De Robeck (Amiral) 104, 233 James Balfour (İngiliz Dışişleri Bakanı) 197

K

Kafkas cephesi 159
Kâmil Paşa (Kıbrıslı) 37, 57-60, 81, 139, 186, 232
Kanal Harekâtı 133, 139-140, 162
Kanuni Sultan Süleyman 23,296
Kara Kemal Bey 192
Karakol Cemiyeti 207
Kartaltepe Muharebesi 253
Kazım (Orbay) Bey 82
Kazım Bey 82
Kazım Bey (Albay) 192
Kâzım Karabekir 90, 132, 248, 332
Kırkkilise 43, 48, 63
Kitchener 111, 114
Kosova 17-18,20-23,65-66
Kuloğulları 24, 25
Kuvâ-yi înzibâtiyye 239
Kuva-yı Milliye 233, 258

L
Lawrence 138,140,276 Libya 30, 33, 37 Liman Von Sanders 72, 107, 335 Lloyd George 208, 213, 241-242, 244, 264, 276 Londra 34,52-53,59,71,104,137,145-146, 154-155,169,188,213,228,240-243,256, 273, 284,318, 327, 343 Londra Konferansı 241-243, 256, 318, 343 Lord Curzon 242 Lord Kinross 266,320, 341 Lord Plumer (İngiliz Genel Valisi) 274 Lozan 37,155,187,213,237,287- 290,322, 338 Lozan Barış Antlaşması 237 Lüleburgaz 48, 65

M
Maarif Nazırı Şükrü Bey 76 Mahmud Kamil Paşa 81 Mahmud Muhtar Paşa (Bahriye Nazırı) 19 Mahmud Şevket Paşa (Harbiye eski Nazırı) 42
Mahmut Şevket Paşa 18,30,61,327 Malta 23, 238, 251, 268, 274, 275, 283 Maude (General) 153-154 Mazhar Bey (Kosova Valisi) 17 Mazhar Müfit Bey 259, 261 Meclis-i Mebusan 39, 72, 73,150,180,199, 234,237,238, 317, 321, 327, 341 Mediha Sultan 215, 220, 228, 285,297 Megalo İdea 210, 250 Mehmed Âkif Ersoy 46 Mehmed Ali Bey 221, 286 Mehmed Nabi 37 Mehmed Rıfat (Börekçi) 239 Mekke 30,139-142,161, 269,274, 275,283 Mersinli Cemal Paşa 222,233 Meşrutiyet 16,17,36,81,139,141,169,228, 232,313, 325, 327,343 Mevlanzade Rıfat 286 Milne (General) 205, 223 Miralay Neşet Bey 30 Mirliva Cavit Paşa 126 Misak-ı Millî 288,289, 320, 343 Misak-ı Millî Beyannamesi 237 Mısır 27,29,30,42,79,97,98,129,133-135, 146,156,166,171,197, 245, 284, 300 Monro (Fransız General) 114 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 225, 235 Mudanya Mütarekesi 256,263 Muhammed Ali Kaçar (İran Şahı) 285 Muhammed b. Ali es-Senûsî (Senusiliğin kurucusu) 30
Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin oğlu Muhammed Mehdî 31
Muhammed Mehdinin yeğeni Seyyid Ahmed Şerif Senusi 31 Murad Hüdavendigar 21 Murray (General) 156 Mussolini (İtalya Başvekili) 284 Mustafa Kemal 10, 11, 32, 53, 112, 122, 157,183-185,202-207,215-224,227,228, 231-235,238,239,243,244,246,251-259, 261-264,266,270,271,278-280,294,297, 302,314,317,318,320-324,327,328,331, 339,341-344
Mülâzım Şaban Efendi 300
Münire Sultan 61
Müşir (Mareşal) Şakir Paşa'dır 102

N
Naciye Sultan 32
Nazım Paşa (Başkumandan Vekili Harbiye Nazırı) 41
Neşet Bey (Albay) 32 Nevzad Hanım 292
Nikola (Kral) 42
Novorossisk 76
Nurettin Bey (Albay) 128
Nuri Bey (Conker) 32
Nuri Bey (Killigil, Enver Bey'in kardeşi) 32

O
Odessa 76
Onlar Konseyi 212,213,241 Osman Şakir Paşa (Harbiye Nazırı) 215

Ö
Ömer Faruk Efendi (Şehzade) 291 Ömer Hilmi (Şehzade) 19,166 Ömer Naci 58

P
Paris 35, 79, 145, 212, 213, 228-230, 240, 243, 245 Pontus 226
Prens Konstantin 53, 56 Prens Peter 42

Q
Queen Elizabeth 97,102,104,106 R
Rauf 185-192,194,196,197,222,223, 231, 233, 235, 257, 278, 279, 290, 321, 339 Rauf (Orbay) 185, 222 Refet (Bele) 206, 222, 252, 256, 258, 263, 266, 271
Refad (Sultan) 15, 21, 165, 167, 168, 170, 178, 324, 338 Reşad Hâlis 245
Reşad Paşa 265,267, 269,273,286, 287
Richard Maxwel! (Binbaşı) 272 Rıza Nur 257
Rıza Tevfık (Bölükbaşı) 35,221,245 Rıza Tevfık Bey (Filozof) 35 Roma 25,28, 37
Romanya 62,63,97, 116,117 Rum 22, 39,195, 222, 224, 227, 247, 307

Rumbeyoğlu Fahreddin 37 Rumeli 18-20, 23, 51, 59, 64, 99, 101, 104- 106, 118, 224,233, 320, 322, 327, 329 Rusya 27, 29, 40, 63, 64, 69, 71, 73-76, 79, 92,94,96-98,116,117,146,147,159,160, 181,182,247,248,268,288,308,313,320, 322, 331, 333

S

Sabiha Sultan 291, 295, 297, 298, 299, 302 Sadrazam Hakkı Paşa 19 Said Halim Paşa 37, 57, 61, 72, 147, 148, 150,152,164 Said Paşa 28,29 Sakarya 251, 253, 254, 322, 338 Salih bin Gürci 35 Salih Keçeci 273 Salih Paşa 61, 62, 169, 233, 237, 238 Salih Paşa (Bahriye Nazırı) 233 Sami Bey 26, 215, 220, 233, 248, 292, 293 San Remo 213,240,243,283-287,290,291, 293; 295; 296; 300; 302,345 San Remo Konferansı 243 Sandanski (Bulgar çeteci) 17 Sarıkamış 29, 80-82, 84-92, 94, 133, 159, 160,161,248,314,316,318,319,321-323, 332, 333, 338 Savof 63 Sazanov (Rus Çarlığı Hariciye Nazırı) 136 Selahattin Adil 108 Selanik 19,20,22,40,44,53-56,66,99,104, 131,149,192,214,313,323,324,327,329, 330, 331, 339 Senusiler 30-32, 39 Sevr 213, 240, 244-246, 254-256, 258, 280, 288, 313, 318, 340, 341, 343 Sevr Antlaşması 244-246,254-256,258,280, 288,343 Seyyid Ahmed Şerif 24, 31 Sir Edmund Allenby (General) 157 SirHenryLuke 301 Sir Mark Sykes 145 Sir Nevil Handerson 272 Sırbistan 29, 39,40-42, 62-64, 72, 73, 75 Sivas Kongresi 212,227, 232, 322, 342 Sivastopol 76,193 Sofya 37,41,52 Solakzade Sadık Efendi (Erzurum Müftüsü) 248 Süleyman Askerî 128 Sünnî 30

Ş

Şahin Bey (Teğmen) 226 Şefik Aker 108 Şemseddin Bey 38 Şerif (İlden) Bey (Kaymakam) 86 Şerif Hüseyin 139, 140, 141, 142, 145, 147, 161, 162, 275, 276, 322, 337 Şerif Paşa 235 Şevket Turgut Paşa (Harbiye Nazırı) 210 Şükrü Paşa 49,50,51,52,150,316,322,330

T

Talat Paşa 15, 50, 51, 58, 71, 72, 94, 96, 99-101,147-153,159,164,177,179,180,183, 184,186,191,192,194,195,314,316,317, 320, 331,333, 340 Tankovitch (General) 44 Taşnak 93 Tekâlîf-i Milliye 252 Teşkîlât-ı Esâsiye Kanunu 257, 263 Tevfik Paşa 169,183,184,202,203,228,229, 233,238,243,244,256,281,321,341 Tom Hohler 197 Topal Osman Ağa 227, 247 Topal Tevfik 61 Trablusgarp 17,19,23-34,36-40,53,67,70, 72, 78, 128, 142, 145, 150, 191, 315, 317, 319, 323, 325, 327-329, 339 Trablusgarp Savaşı 34, 67, 315, 319, 323, 327, 328 Trikopis (General) 255 Tunus 24,27,30,245 Turgut Reis 23, 26, 315, 327 Türkiye Büyük Millet Meclisi 226,239,240, 248, 249, 252, 254, 264, 287, 242

U

Uşi 36, 37, 38, 290 Uşi Antlaşması 38,290

V

Vahideddin (Sultan) 175,178,180-184,195, 202,211,219,220,234,258,266,267,269, 272-276,285-288,291-293,295,297,300, 345 Vehhabi 140, 161 Venizelos 208, 209 Vittorio Emanuelle (Kral) 284 Vize 48,65, 148,218 Von Kress (Alman kurmay başkanı) 134 Von Usedom (Alman Amirali) 107

W

VVangenheim (Alman Büyükelçisi) 72 Wilhelm Souchon (Amiral) 74, 75 Wilson (Amerikan Başkam) 208 VVilson Prensipleri 240, 289 VVinston S. Churchill 97 Woodrow VVilson 182

Y

Yahudiler 35, 147,151 Yakub Cemİ 58 Yanya 18,53,59,66,319,321,322,330,339 Yarbay Feldman 83 Yarbay Güze 83 Yarbay Otto von Feldmann 94

Yavuz Sultan Selim Han 23
Yavuz ve Midilli 76
Yemen 25, 30, 129, 150,189,199, 245, 320, 337
Yenişehirli Hüseyin Şevket Efendi 23
Yörük Ali Efe 249 Yudeniç (General) 88
Yunan 39,53,55,82,197,208,209,213,226, 227,229,231,244,247,249-255,279,280, 304, 316,317, 320, 323, 330, 341 Yunanistan 17,29,41,42,53,56,62-64,71, 97,117,145,185,208,210,224,244,254, 279, 280, 289, 327 Yusuf Hikmet Bayur 94, 200
Yusuf İzzeddin Efendi 110, 111 Yüzbaşı Bennett 217,218,219

Z

Zapundzakis (General) 53
Zeki Bey (Binbaşı) 267
Zeki Paşa (Vardar Ordusu Komutanı) 44
Ziyaeddin Osman (Şehzade) 19